ORTAÖĞRETİM

TARİH 9

DERS KİTABI

TUNA
MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.

ORTAÖĞRETİM

TARİH 9

DERS KİTABI

Yazar
Sami TÜYSÜZ

Bu kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının **18 Nisan 2019** tarih ve **8** sayılı kararıyla (listenin 53. sırasında) **2019-2020** öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle **ders kitabı** olarak kabul edilmiştir.

TUNA
MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.

Bahçekapı Mah. 2460. Sok. No.: 7 06370 Şaşmaz/ANKARA
tel.: (0 312) 278 34 84 belgeç: (0 312) 278 30 46

Haberleşme Adresi

TUNA MATBAACILIK AŞ

Bahçekapı Mah. 2460. Sok. No.: 7 06370 Şaşmaz/ANKARA

tel.: (0 312) 278 34 84 (pbx) belgeç: (0 312) 278 30 46

www.tunamatbaacilik.com.tr

e-posta: tuna@tunamatbaacilik.com.tr

Sertifika No.: 49461

ISBN: 978-975-8198-82-5

Dil Uzmanı

Elif İKAN

Görsel Tasarım Uzmanı

Serkan AVCI

Bu kitabın tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayınlayan şirketin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır. Bu kitabın tüm hakları, TUNA MATBAACILIK AŞ'ye aittir.

Baskı ve Cilt

TUNA MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.

tel.: (0 312) 278 34 84 (pbx) belgeç: (0 312) 278 30 46

www.tunamatbaacilik.com.tr

e-posta: tuna@tunamatbaacilik.com.tr

Sertifika No: 49461

Baskı Yeri ve Yılı

Ankara, 2023

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

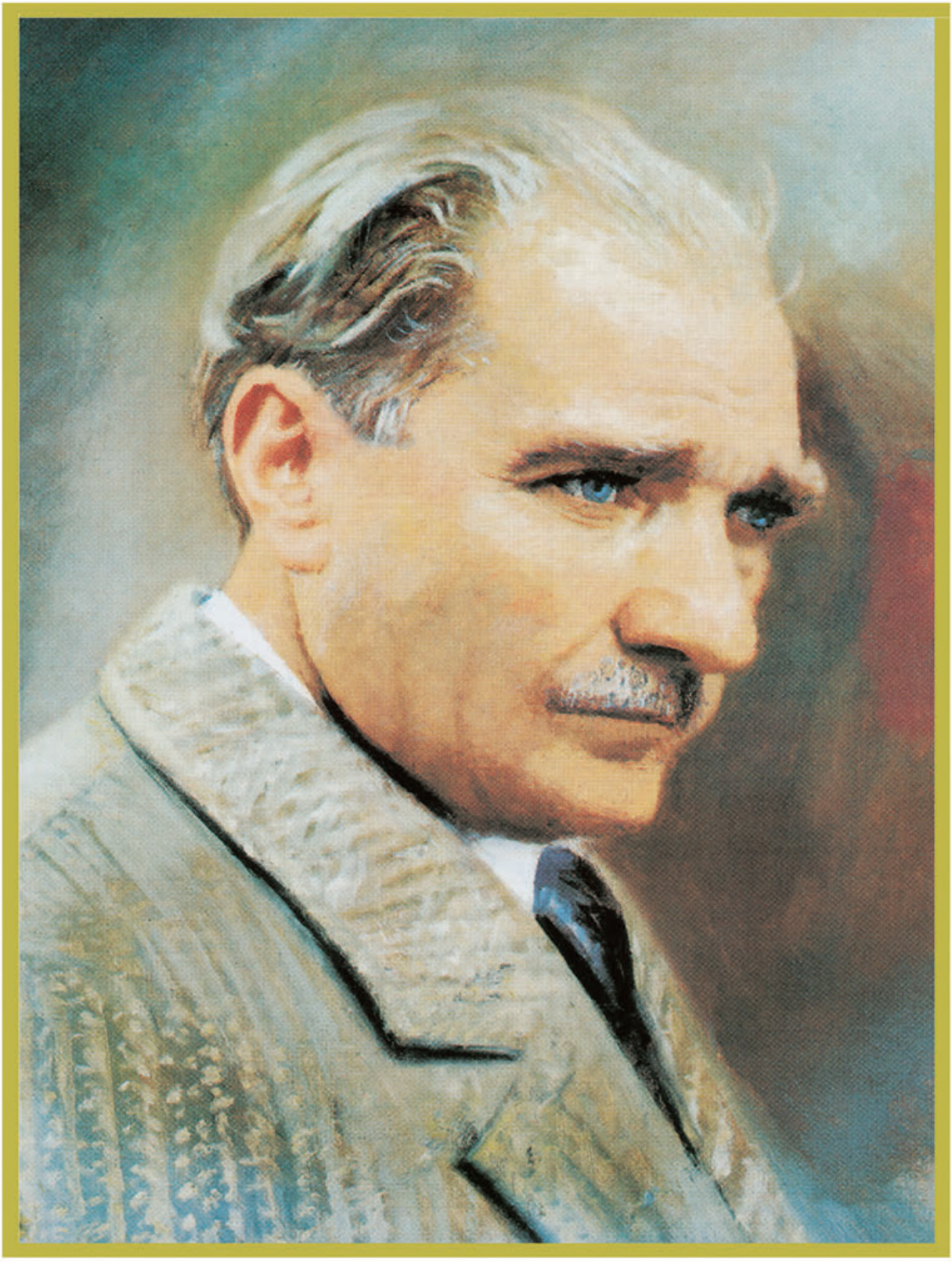

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

KİTABIMIZI TANIYALIM 8

1. ÜNİTE TARİH VE ZAMAN 9

A. TARİH BİLİMİ 10
1. Tarih ve Tarihin Konusu 10
2. Tarih ve Diğer Bilimler 12
B. ZİRVEDEKİ TARİHÇİLER: HALİL İNALCIK VE İLBER ORTAYLI 15
1. Halil İnalcık 15
2. İlber Ortaylı 16
C. NEDEN TARİH ÖĞRENİYORUZ? 18
Ç. TARİHE NEREDEN BAKILMALI? 20
D. ZAMAN VE İNSAN 23
1. Zaman Nedir? 23
2. Tarihin Dönemlendirilmesi: Yüzyıl, Çağ 24
3. Zamanın Taksimi: Takvim 26
4. Türklerin Tarih Boyunca Kullandıkları Takvimler 27
1. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI 30

2. ÜNİTE İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ 33

A. İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ 34
1. Yazının İcadından Önce İnsan 34
2. İlk Yerleşmeler 36
B. YAZININ İCADI VE ÖNEMİ 41
C. İLK ÇAĞ MEDENİYETLERİ 43
Ç. İNSAN VE ÇEVRE 49
Hayat Tarzları Nasıl Oluştu? 49
D. İLK ÇAĞ'DA GÖÇLER 52
1. Ege Göçleri 52
2. İç Asya Göçleri 54
E. İLK ÇAĞ'IN TÜCCAR KAVİMLERİ 57
F. DEVLETLER DOĞUYOR 58
1. Devletin Ortaya Çıkışı ve Siyasi Yönetim Biçimleri 58
2. Siyasi Gücün Kaynakları 60
3. Silahlı Güç 64
G. İLK ÇAĞ'DA HUKUK 66
1. Urkagina Kanunları 66
2. Hammurabi Kanunları 67
3. Hitit Hukuku 69
4. Tevrat Hukuku 70
2. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI 71

3. ÜNİTE ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA 73

A. ORTA ÇAĞ'DA DEVLET VE TOPLUM 74
1. Orta Çağ'da Neler Oldu? 74
2. Orta Çağ'da Başlıca Siyasi Oluşumlar 75
3. Orta Çağ'daki Siyasi Oluşumlarda Coğrafi Yapı, Hayat ve Geçim Tarzı 75
4. Orta Çağ'daki Siyasi Oluşumlarda Soy Dayanışması 77
5. Orta Çağ'daki Siyasi Oluşumlarda Silahlı Güç 78
B. ORTA ÇAĞ'DA EKONOMİ 79
1. Tarım 79
2. Ticaret 81
C. AVRUPA'DA VEBA SALGINI 87
Ç. ORTA ÇAĞ'DA ASKERÎ ORGANİZASYONLAR 88
1. Konar-göçerlerde Ordu 88
2. Yerleşiklerde Ordu 88
D. ORTA ÇAĞ'DA HUKUK 90
1. Roma Hukuku 90
2. Justinianus Kanunları 92
3. Cengiz Yasası 93
3. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI 94

4. ÜNİTE İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI 97

A. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI ... 98
1. Türk Adının Anlamı 99
2. Türklerin Anayurdu 99
B. İÇ ASYA'DA HAYAT 102
C. ORDU-MİLLET: TÜRKLER 104
Ç. İÇ ASYA'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ ... 108
1. Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216) 108
2. I. Kök Türk Devleti (552-630) 110
3. II. Kök Türk (Kutluk) Devleti (682-742) 111
4. Uygur Devleti (744-840) 112
D. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ VE YÖNETİM YAPISI 114
1. Gücün Meşruiyet Kaynağı 114
2. Gücün Maddi Kaynakları 116
3. Güç Paylaşımı ve Yönetim Organizasyonu .. 118
4. Türklerde Töre 120

D. KAVİMLER GÖÇÜ 121
F. DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI 123
1. Avarlar 123
2. Bulgarlar 123
3. Hazarlar 124
4. Macarlar 124
5. Peçenekler 124
6. Kıpçaklar (Kumanlar) 124
7. Oğuzlar (Uzlar) 124
8. Sabirler (Sibirler-Sabarlar) 124
9. Türgeşler (Türgişler) 125
10. Kırgızlar 125
11. Karluklar 125
G. AVRUPA HUN DEVLETİ 126
4. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI 128

5. ÜNİTE İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU 131

A. İSLAMİYET'İN DOĞUŞU SIRASINDA DÜNYANIN GENEL DURUMU 132
1. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Arap Yarımadası 133
2. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Asya 135
3. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Avrupa 136
4. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Afrika 136
B. HZ. MUHAMMED (S.A.V.) VE İSLAMİYET 137
1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliği 137
2. Hicret 138
3. Müslümanların Kendilerini Koruma ve İslam'ı Yayma Mücadelesi 140
C. DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661) 145
1. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Dönemleri 145
2. İslam Dünyasında Ayrılıklar Başlıyor 147
Ç. HALİFELİK SALTANATA DÖNÜŞÜYOR 150
1. Emeviler 150
2. Endülüs Emevileri 154
3. Endülüs'te İslam Medeniyeti 155
D. ABBASİLER 157
1. Abbasi Devleti'nin İlk Dönemleri 157
2. Abbasi Halifeleri ve Türkler 158
3. Emevi ve Abbasi Dönemlerinin Karşılaştırılması 161
E. MISIR'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ 162
1. Tolunoğulları (868-905) 162
2. İhşîdîler (Akşitler) (935-969) 162
3. Eyyubiler (1174-1250) 163
4. Memlûk Devleti (1250-1517) 164
F. İSLAM MEDENİYETİNDE İLİM VE SANAT HAYATI 165
1. İslam Medeniyetinde İlim 165
2. İslam Dünyasındaki Bilimsel Gelişmeler ve Avrupa'ya Etkileri 169
3. İslam Medeniyetinde Sanat 171
5. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI 173

6. ÜNİTE TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ 175

A. TÜRK İSLAM TARİHİNDEKİ BAŞLICA SİYASİ GELİŞMELER 176
B. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ 177
C. TÜRK VE İSLAM TARİHİNDE OĞUZ TÜRKLERİ 180
Ç. İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ 181
1. Karahanlı Devleti (840-1212) 181
2. Gazneli Devleti (963-1187) 182
3. İslamiyet Sonrası Dönemde Türk Devlet Yapısı ve Toplumsal Hayat 182
D. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157) 187
1. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişimi 187
2. Malazgirt Zaferi'nden Sonra Büyük Selçuklu Devleti 193
E. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI 196
1. Devlet Yönetimi 196
2. Toplum Yapısı 200
F. BÜYÜK SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ 201
1. Düşünce ve İlim Hayatı 201
2. Edebiyat ve Sanat Hayatı 204
6.ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI 205

CEVAP ANAHTARI 207
KRONOLOJİ 208
SÖZLÜK 209
KAYNAKÇA 214
TÜRKİYE HARİTASI 223
TÜRK DÜNYASI HARİTASI 224

KİTABIMIZI TANIYALIM

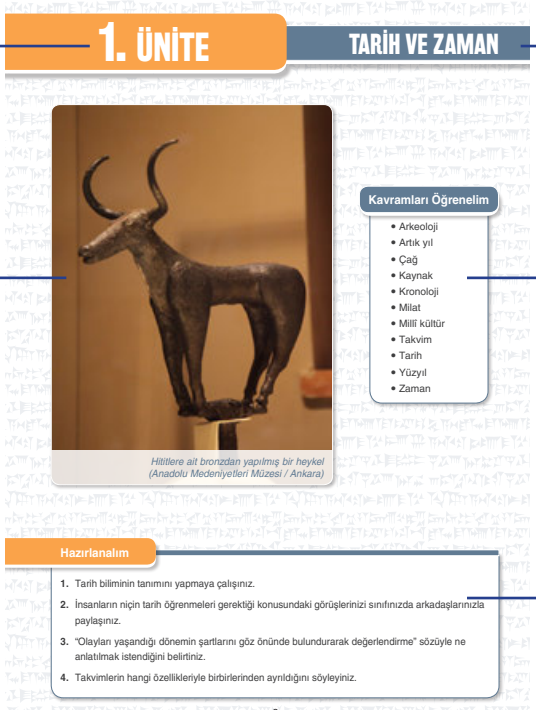

Ünite numarası

Ünite adı

Ünite ile ilgili görsel

Ünitede geçen kavramların verildiği bölüm.

Ünitedeki konulara ön hazırlık yapılması amacıyla düzenlenen bölüm.

Düşünelim-Söyleyelim

Ana başlıkların altında verilen; konuya ilgi çekmeye, merak uyandırmaya ve konuyla ilgili ön bilgileri harekete geçirmeye yönelik seçilmiş, kısa metinlerin ve soruların yer aldığı bölüm.

Okuyalım

İşlenen konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla anlatım sürecinin ilgili yerlerinde verilen, içeriği pekiştirici ve örneklendirici nitelikte metinlerin bulunduğu bölüm.

Etkinlik

Konuyla ilgili olarak edinilen bilgilerin pekiştirilmesi; yorum yapma, çıkarımda bulunma ve ilişkilendirme becerilerinin geliştirilmesine yönelik hazırlanmış bölüm.

Ana konu metnindeki anlatımlar ile okuma metinleri üzerinde düşünülmesini, çıkarımda bulunulmasını sağlamaya yönelik soruların yer aldığı bölüm.

Bilgi Notu

Anlatımda adı geçen bazı kavramlar, olaylar, yerler, kişiler veya eserler hakkında tanıtıcı bilgilerin verildiği yazar tarafından hazırlanmış bölüm.

ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

Program kazanımlarının hedeflediği bilgi ve becerilerin edinilme durumunun gözlemlenebilmesi ve varsa eksikliklerin giderilmesi amacıyla çeşitli ölçme tekniklerine uygun olarak hazırlanmış soruların bulunduğu bölüm.

1. ÜNİTE

TARİH VE ZAMAN

Hititlere ait bronzdan yapılmış bir heykel (Anadolu Medeniyetleri Müzesi / Ankara)

Kavramları Öğrenelim

- Arkeoloji
- Artık yıl
- Çağ
- Kaynak
- Kronoloji
- Milat
- Millî kültür
- Takvim
- Tarih
- Yüzyıl
- Zaman

Hazırlanalım

1. Tarih biliminin tanımını yapmaya çalışınız.
2. İnsanların niçin tarih öğrenmeleri gerektiği konusundaki görüşlerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. "Olayları yaşandığı dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme" sözüyle ne anlatılmak istendiğini belirtiniz.
4. Takvimlerin hangi özellikleriyle birbirlerinden ayrıldığını söyleyiniz.

A. TARİH BİLİMİ

Düşünelim-Söyleyelim

Tarih, insanın yeryüzünde göründüğü andan itibaren yaptığı ya da düşündüğü her şeyi içerir.

John Henry Robinson *(Jon Henri Rabinsın)*
Salih Özbaran, Tarih, Tarihçi ve Toplum, s. 71.

Yukarıdaki sözden hareketle tarihin inceleme alanına giren konulara örnekler veriniz.

1. Tarih ve Tarihin Konusu

Okuyalım

Tarihin Tarifi

Çağımız teknik çağıdır. İnsanoğlu, icat ettiği aletler sayesinde uzaya gitmekte, insan eliyle yapılacak işlemler, çok kısa sürelerde bilgisayarlara yaptırılmaktadır. Ama bütün bu gelişmeler, tarihi ihmal edilebilir hâle getirmemekte; aksine çağımızı aynı zamanda "tarihçi kafasıyla düşünme çağı" hâline sokmaktadır.

Tarih, en basit ifadeyle "geçmişin bilimi" olarak tarif edilmiştir. Ancak bu, eksik bir tariftir. Fransız Annales Okulu kurucularından Marc Bloch (Mark Bloh), bu tarifi "zaman içinde insanların ilmi" şekline sokmuştur. Bloch, tarihi bir müşahade ilmi olarak kabul etmiştir. Tarihçi, olayları bizzat görme imkânına sahip değildir. Yani bir fizikçi veya kimyager gibi laboratuvarında müşahade imkânından mahrumdur. Profesör İbrahim Kafesoğlu'nun da işaret ettiği gibi olayları, görenlerin bıraktıkları belgelere dayanarak takip etmek mümkündür.

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu

Amerikalı tarihçi Turner (Törnır), tarihi "geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar" şeklinde tanımlamıştır. Will Durant (Vil Duran) ise tarihi "geçmişte olan hadiseler hakkındaki belgelerin verileri" şeklinde tarif etmiştir.

Tarih, geçmişte insanlar tarafından meydana getirilen olayları bize ulaştırır. Bu nedenle İngiliz tarihçi Edward Halett Carr'a (Edvırd Helıt Kar) göre tarih "tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim, geçmişle günümüz arasında bitmeyen bir diyalog"tur. Fransız tarihçi Lucien Febvre'in (Lüsyen Febr) ifadesiyle "bugünün açıklanması"dır. Annales Okulu mensuplarından büyük tarihçi Fernand Braudel (Fernan Brodel) de tarihi, "geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki meslekî kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi" olarak görmüştür. Ona göre bugün; dünden, daha evvelden, çok eskilerden kaynaklanmaktadır.

Mübahat Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usûl, s. 1,2.

Yukarıdaki metinden hareketle tarihin tanımını yapmaya çalışınız.

Tarih; geçmişte yaşamış insan topluluklarının faaliyetlerini yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içinde belgelere dayalı olarak, nesnel biçimde inceleyip açıklayan bir bilim dalıdır. Tanımından da anlaşılacağı üzere tarihin konusu insandır.

Tarih insanın her türlü düşünüşünü, bu düşünüşlerin eseri olan faaliyetlerini ve bunların sonucunda ortaya çıkan değişimleri inceler. Ayrıca insanların yönlendirdiği gelişmeleri ve toplumların zaman içinde geçirdikleri safhaları açıklığa kavuşturmayı görev edinir. Buna göre tarımsal faaliyetlerden (Görsel 1.1) savaşlara (Görsel 1.2) ve göçlere; devletlerin kurulup yıkılmasından bilim, sanat ve teknolojideki ilerlemelere kadar pek çok olay tarihin konusu içine girer.

Görsel 1.1: *Tarımsal faaliyetler, tarihin inceleme alanına giren konulardandır (Jean-François Millet'in Başak Toplayan Kadınlar isimli tablosu, Orsay Müzesi, Paris-Fransa).*

Görsel 1.2: *Savaşlar, tarihin inceleme alanına giren insan faaliyetlerindendir (Stanislaw Chlebowski'nin Varna Savaşı isimli tablosu, Budapeşte Müzesi, Budapeşte-Macaristan).*

Tarih, esas olarak insanın bilinçli faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan eserleri ve değişimleri konu edinmekle birlikte insanın iradesi dışında gelişen olaylarla da ilgilenir. Çünkü depremler, volkanik patlamalar, su baskınları, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi olaylar insanlık tarihinin akışını değiştirir. Örneğin bir veba salgını kitlesel ölümlere yol açarak devletlerin askerî, ekonomik açıdan ve nüfus bakımından zayıflamasına yol açabilir. Aynı şekilde deprem veya kuraklık gibi afetler de büyük göç hareketlerine neden olabilir.

Etkinlik

Aşağıdaki metinleri okuyunuz ve bu metinlerde tarihin inceleme alanına giren konulardan hangilerinin yer aldığını söyleyiniz.

Kartaca

Doğu ve Batı Akdeniz'in birleştiği noktada yer alan Kartaca, bu iki bölge arasındaki çok büyük ekonomik düzey farkından yararlanmıştır. Batı gelişmemiştir. Kartaca oradan her şeyi ucuza elde etmektedir. Kassiterid Adalarından ve Kuzey Batı İspanya'dan kalay, Endülüs ve Sardinya Adası'ndan kurşun, bakır ve özellikle gümüş, Kara Afrika'dan altın tozu getirir. Buna bir de köle sağlayan her yerden alıp getirdiği köleleri eklemeliyiz. Kartacalı tüccar kendi mallarını ve başkalarından aldığı malları Batı'ya getirip satmaktadır. Alışverişler takas yoluyla yapılır. Bu durumda paranın ortaya çıkması gecikir.

Fernand Braudel, Akdeniz, çev.: Necati Erkurt, s. 73, 74.

Ege Göçleri

Ege Göçleri ya da diğer adıyla Deniz Kavimleri Göçü tarihte Tunç ve Demir Devirlerini birbirinden ayıran büyük bir olaydır. Bu göçlerle Hitit, Mitanni, III. Babil gibi MÖ 2. binyılın monarşik devletleri ortadan kalkmış; onların yerine teşkilatsız ve kültürsüz kavimlerin kurduğu kabile devletleri ortaya çıkmıştır. Devlet idare tarzında görülen bu gerileme hareketinin en başta gelen sebebi, o zamanki şehirlerde oturan kavimlerin eskiye nazaran kültürce geri olmalarıdır.

Nitekim Anadolu'da MÖ XII-VIII. yüzyıllar arasındaki döneme ait arkeolojik ve yazılı hiçbir eser gösterilemez.

Ekrem Memiş, Eski Çağ Türkiye Tarihi, s.166.

Bir tarihçi olsaydınız geçmişte yaşanmış olaylardan hangisini incelemek isterdiniz? Neden?

2. Tarih ve Diğer Bilimler

a. Tarih ile Diğer Bilimler Arasındaki Farklılıklar

Tarih geçmişteki olayların nedenlerini ve sonuçlarını kendine özgü çalışma yöntemiyle açıklayıp yorumlamaya çalışan bir bilim dalıdır. Tarihçi bu görevi yerine getirirken fen bilimlerinde olduğu gibi deney metodundan yararlanamaz. Aynı şekilde psikoloji, iktisat (ekonomi) ve toplum bilimi (sosyoloji) gibi bazı beşerî ve sosyal bilimlerin uyguladığı insan davranışlarını gözlemleyip ölçmeye dayalı yöntemleri de kullanamaz. Tarihçi "Bilimsel araştırma metodu"nu kullanır. Bilimsel araştırma metodunun aşamaları şunlardır:

Tarama (Kaynak Arama)

Tarihçi deney ve gözlem yapma imkânına sahip olmadığı için geçmişi incelerken kaynaklardan yararlanır. Kaynaklar birinci elden kaynaklar ve ikinci elden kaynaklar olarak iki gruba ayrılır. Birinci elden kaynak, içerdiği tarihî olayın yaşandığı dönemde ortaya çıkmıştır. Bu tür kaynaklar, olaya doğrudan tanık olan veya tanık olanlardan dinleyen kişiler tarafından oluşturulmuştur. İkinci elden kaynaklar ise sonraki dönemlere veya günümüze aittir. Bu kaynaklar, birinci elden kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır.

Tasnif (Sınıflandırma)

Bilimsel araştırma yönteminin ikinci aşamasında, elde edilen kaynaklar sınıflandırılır. Aralarında edebiyat eserlerinin de bulunduğu olan bu kaynakların sınıflandırılması şu şekilde yapılır:

Sözlü Kaynaklar	Yazılı Kaynaklar		Görsel ve İşitsel Kaynaklar	Tarihî Kalıntılar
• Destanlar	• Kitabeler	• Mektuplar	• Resimler	• Arkeolojik kalıntılar
• Hikâyeler	• Şecereler	• Kanunlar	• Minyatürler	• Binalar
• Efsaneler	• Otobiyografiler	• Mahkeme kayıtları	• Fotoğraflar	• Silahlar
• Mitoslar	• Hatıralar	• Sözlükler	• Heykeller	• Giysiler
• Şiirler	• Fermanlar	• Paralar	• Filmler	• Ev eşyaları
• Atasözleri	• Antlaşmalar		• Ses kasetleri	• Üretim araçları

? *• Tablodaki kaynaklardan hangileri aynı zamanda edebiyat eseri olarak değerlendirilebilir?*

• Tablodakiler dışında tarihi aydınlatan kaynaklara başka hangi örnekleri verebilirsiniz?

Tahlil (Çözümleme)

Çözümleme aşamasında, kaynakların içeriğinde yer alan bilgilerin güvenilir ve kanıtlarla doğrulanabilir olup olmadığına bakılır. Bazen aynı olayla ilgili olarak iki ayrı kaynakta farklı bilgiler bulunabilir. Böyle durumlarda tarihçi, gerekli araştırmaları yaptıktan sonra hangi kaynağın güvenilir olduğuna karar verir.

Tenkit (Eleştiri)

Tarihî kaynaklar sınıflandırıldıktan sonra sıra, bunların güvenilir olup olmadıklarının tespit edilmesine gelir. Tenkit aşamasında kaynağın adı, yazarı, basım yeri ve yılı tespit edilir. Kaynak yazı, dil, üslup bakımından incelenir ve doğruluğundan şüphe edilmeyen eserlerle karşılaştırılır. Kaynak sahibinin kişiliği, görüşleri ve hayat hikâyesi dikkate alınarak kaynağın doğruluk derecesi ile ilgili bir kanaate varılır.

Terkip (Sentez)

Tarihçi; kaynakları sınıflandırma, çözümleme ve eleştirme aşamaları sonucunda elde ettiği verileri birleştirip yazılı hâle getirerek araştırmasını tamamlar. Araştırmanın son aşamasında yapılan bu işleme "verilerin sentezi" denir. Verilerin sentezi sırasında tarihî olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkileri açıklanmalı, objektif olunmalı ve olayın geçtiği zamanın koşulları göz önünde bulundurulmalıdır.

Tarihi fen bilimlerinden ve bazı beşerî bilimlerden ayıran farklılıkları vardır. Bu farklılıkların en önemlilerinden biri tarihte genellemelerin yapılamayacak olmasıdır. Bunun nedeni tarihte deney yönteminin kullanılamaması başka bir deyişle olayların tekrar edilememesidir.

Fen bilimciler olayları açıklamak için deney ve gözlem yaparken (Görsel 1.3) tarihçiler kaynak inceleme yoluyla geçmişi aydınlatmaya çalışırlar. Örneğin fizikçiler ısıtılan metallerin genleştiğini gözlemledikten sonra "Isınan metaller genleşir." şeklinde bir genellemede bulunulabilirler. Aynı şekilde yer çekimine veya ışığın düz bir çizgide ilerlediğine yönelik genellemeler yaparak deneylerle bunları ispatlama yoluna gidebilirler. Böylece evrensel geçerliliği olan yasalara ulaşabilirler. Tarihte ise benzer türdeki farklı olayların aynı sebeplerden kaynaklandığı ya da aynı sonuçları doğurduğu yönünde bir yargıda bulunulamaz.

Görsel 1.3: *Ünlü bilim insanı, Nobel Kimya Ödülü sahibi Prof. Dr. Aziz Sancar (1946 -) bilimsel çalışmalarında laboratuvar deneylerinden yararlanıyor.*

Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 yılında Avusturya Macaristan İmparatorluğu veliahtına yapılan suikastin ardından başlamasına bakarak "Suikastler savaşlara yol açar." şeklinde bir tarih yasasına ulaşılamaz. Bununla birlikte tarihî olayların ortak yönlerinden hareketle "Orta Çağ'da göçebe orduları yerleşik ordularına göre daha üstündür." gibi bazı genellemeler yapılabilir. Ancak bu tür genellemeler hiçbir zaman fen bilimlerinin evrensel yasaları gibi kesinlik taşımaz.

Tarih, yönteminin yanı sıra incelediği konuların niteliği ve niceliği bakımından da diğer bilimlerden ayrılır. Örneğin matematik bilimi zamanı ve mekânı olmayan sayısal kavramları konu edinir. Tarih ise yeri ve zamanı belli olan, yaşanmış olaylarla ilgilenir. Tarihin farklılıklarından biri de başka bilim dallarına göre inceleme alanının daha geniş olmasıdır. Örneğin fizik, kimya, biyoloji gibi fen bilimleri birbiriyle bağlantılı ve tekrarlanabilir olayları inceler. Buna karşılık tarih aralarında sistematik ilişki bulunmayan, her biri kendine özgü, biricik olaylarla ilgilenir. Tarihçi bu karmaşık olayları inceleyip gerekli elemeleri yaptıktan sonra elindeki bilgileri önem sırasına koyarak anlamlı bir bütüne ulaşabilir.

Etkinlik

Tarih ile fen bilimlerini karşılaştırarak inceleme alanları ve yöntemleri bakımından aralarında hangi farklılıkların bulunduğunu aşağıdaki tabloya yazınız.

	Tarih	Fen Bilimleri
İnceleme Alanları		
Yöntemleri		

b. Tarihe Yardımcı Bilim Dalları

Düşünelim-Söyleyelim

Tarihçi, metinleri iyi anlamaktan başka ihtirasa sahip olmamalıdır ve bu gaye için yardımcı ilimlerin bütün tekniklerini kullanmak zorundadır.

Fustel de Coulanges *(Fustel dö Kulanj),*
Leon Ernest Halkin (Liyon Örnıst Halkin), Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 102.

➥ *Tarihçi hangi bilim dallarından yardım almalıdır? Neden?*

Her bilim dalı, çalışmaları sırasında başka bilim dallarının verilerine ve yöntemlerine ihtiyaç duyar. Örneğin tıp bilimi, hastalıkların teşhis ve tedavisinde çok çeşitli bilim dallarından yararlanır. Nükleer tedavide fizikten; kandaki şeker, yağ, asit gibi maddelerin tahlil edilmesinde kimyadan; hücre veya dokuların incelenmesinde biyoloji biliminden yardım alır. Aynı şekilde tarih de geçmişi aydınlatmaya çalışırken başka bilim dallarının yöntemlerinden ve bulgularından yararlanır.

Tarihe yardımcı bilim dallarının bazıları şunlardır:

Coğrafya: Yeryüzündeki coğrafi olayların insan faaliyetlerine etkisini ortaya koyar.

Arkeoloji: Su ve toprak altında kalmış eserleri tarih ve sanat açısından inceler. Özellikle yazılı belgelerin bulunmadığı ve yetersiz kaldığı dönemleri aydınlatır (Görsel 1.4).

Kronoloji: Olayların zamanını belirler ve onları oluş sırasına göre sıralayarak tarihî olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurmayı kolaylaştırır.

Diplomasi: Antlaşmalar, mektuplar, emirnameler, fermanlar, tapular ve fetihnameler gibi yazılı belgeleri inceler.

Heraldik: Armaları inceleyerek devletlerin özellikleri hakkında bilgiler verir (Görsel 1.5).

Etnografya: Toplumların yaşayışlarını, hayat tarzlarını, örf ve âdetlerini inceler.

Antropoloji: İnsan ırklarının kökenlerini, özelliklerini ve yeryüzüne dağılışlarını inceleyerek aralarındaki kültürel gelişim farklılıklarını açıklamaya çalışır.

Nümizmatik: Eski madenî paraları inceler (Görsel 1.6).

Paleografi: Eski yazıları ve alfabeleri çözer.

Filoloji: Dillerin zaman içinde geçirdiği değişimi, diller arasındaki akrabalık bağlarını ve etkileşimleri ortaya çıkarmaya çalışır.

Epigrafi: Tarihî yapılar, anıtlar ve mezar taşları üzerindeki yazıları inceler.

Kimya: Karbon 14 yöntemiyle tarihî nesnelerin yaşının hesaplanmasında tarihe yardımcı olur.

Görsel 1.4: *Tarihî mekânlardaki kazılar arkeologlar tarafından yapılır.*

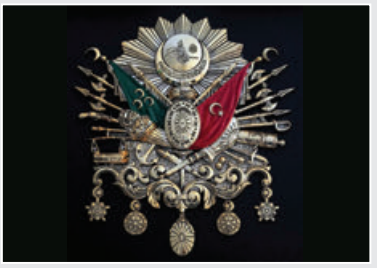

Görsel 1.5: *Heraldik, armaları inceleyen bilim dalıdır.*

Görsel 1.6: *Madenî paralar nümizmatik biliminin inceleme alanına girer.*

B. ZİRVEDEKİ TARİHÇİLER: HALİL İNALCIK VE İLBER ORTAYLI

"Her şeyin fazilet, hayrat, adil ve ihsan tarafı olduğu gibi çirkin tarafları da vardır. Bunlar asla gizlenmemelidir. Tarihçi övmeye ve yermeye girişmemeli ve hüküm vermekte çok ihtiyatlı olmalı, bir mesele hakkında muhakkak hüküm vermek lazım geliyorsa itidali muhafaza etmelidir. Tarihçinin cümleleri ve üslubu sade ve anlaşılması kolay olmalı, gösterişten kaçınmalı ki eserini seçkinler gibi halk da anlayıp istifade etsin.

Tarihçi sözünde doğru olmalıdır. Dini dünyaya değiştirmeyen, kararlı olmalı, ta ki onun kitabını okuyacak nesiller vebale uğramasın. Bu itibarla tarih yazmak son derece mesuliyetli bir iştir. Tarihçi, bunu bilerek hareket etmeli, bozmaktan ve değiştirmekten kati olarak sakınmalıdır. Böyle yaparsa tarihçinin eseri, kıyamet gününe kadar ellerde kalır ve herkes ondan istifade eder."

Yukarıdaki metne göre bir tarihçide bulunması gereken özellikler neler olmalıdır?

1. Halil İnalcık

Prof. Dr. Halil İnalcık (Görsel 1.7), bilim çevrelerinde, Türkiye'nin yetiştir-diği en büyük tarihçilerden biri olarak kabul edilir. Ömrünün büyük bölümünde tarih, özellikle de "Osmanlı Tarihi" ile ilgili araştırmalar yapmış olan Halil İnalcık, 1916 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaokulu Ankara'da, ortaöğrenimini ise Balıkesir Öğretmen Okulunda tamamladı. 1935 yılında başladığı Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden 1940 yılında mezun oldu ve aynı fakültede asistan olarak kaldı. Ardından da Tanzimat ve Bulgar Meselesi adlı doktora tezi ile doktor unvanını aldı. Bulgar elçiliğinden bir heyet fakülte dekanını ziyaret ederek bu tezin Bulgar tarihine yaptığı katkılardan dolayı tebriklerini iletti.

Görsel 1.7: *Halil İnalcık (1916-2016)*

Halil İnalcık 1972 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden emekli olunca ABD'deki Chicago (Şikago) Üniversitesi Tarih Bölümüne davet edildi. Buradan 1986 yılında ikinci kez emekli oldu. Günümüzde onun yetiştirdiği bazı öğrenciler Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde "Osmanlı Türk Tarihi" dersi vermektedir.

İnalcık'ın yazdığı Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ adlı eser (Görsel 1.8) sekiz dile çevrilmiştir. Osmanlı medeniyetinin Avrupa'ya katkısını anlattığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi" adlı son eseri ise bugün İngiltere'deki üniversitelerde temel ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Halil İnalcık'ın başarılı ve dünya çapında bir tarihçi olmasında çeşitli yabancı dilleri bilmesinin büyük payı vardır. İngilizce, Almanca ve Fransızcayı çok iyi bilen İnalcık, araştırmalarında İtalyanca, Arapça ve Farsçayı da kullanmıştır. Bu sayede araştırmaları için farklı dillerden kaynakları inceleyebilme ve yabancı dillerde eserler verme imkânı bulmuştur.

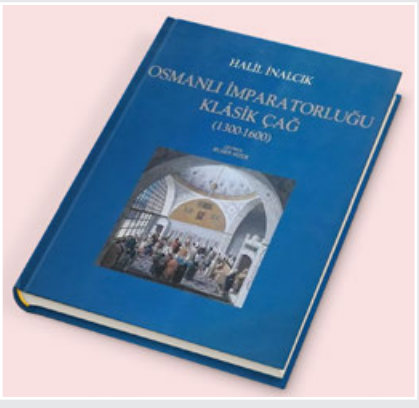

Görsel 1.8: *Halil İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ adlı eseri*

Halil İnancık, ülkemiz üniversitelerinin yanı sıra Atina, Kudüs, İbrani, Sofya ve Bükreş üniversitelerinden fahri doktorluk unvanları almıştır.

1993 yılından itibaren çalışmalarını Ankara'da sürdürmüş olan Halil İnalcık ülkemiz tarihçilerine: "İyi bir tarihçi olmak istiyorsanız, mümkün mertebe belgelere saygı duymalı ve belgelerle konuşmalısınız!" şeklinde seslenmiştir. Halil İnalcık 2016 yılında vefat etmiştir.

Halil İnalcık uzun akademik yaşamı boyunca birçok tarihçi yetiştirmiştir. Aşağıda bu tarihçilerden bazılarının onunla ilgili duygu ve düşüncelerini okuyacaksınız.

Doç. Dr. Fatih Bayram

Hocayı tanımam 1993 yılında Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü birinci sınıfta öğrenciyken sosyoloji dersinde makalelerini okumamızla oldu ki bu, hocanın çok yönlülüğünü gösteriyordu. Hoca her şeyden önce bize titiz çalışmayı öğretti. ABD'de olsun Türkiye'de olsun, Halil İnalcık'la doktora yapmak, öğrencisi olmak çok büyük bir ayrıcalık. Bunun sorumluluğu da var; hocaya layık olmaya ve ilmî metodunu devam ettirmeye çalışmak zorundayız. En büyük özelliği, tarihçiliğinin tüm sosyal bilimleri kuşatması. Felsefe, sosyoloji, siyaset, uluslararası ilişkiler üzerine bilgisi ve geniş bakış açısı var.

Halil İnalcık'ın Fatih Bayram'ı en fazla etkileyen yönleri neler olmuştur?

Prof. Dr. Madeleine Zilfi (Madelin Zilfi)

Sanırım onun en önemli özelliklerinden biri de yaptığı çalışmaların uzun ömürlü olması. Diğerleri iki yıllık işler çıkarırken onun makalelerini okumadan tarih yapılamaz. Eserleri klasikleşmiştir. Hiçbir zaman yüzeysel değildir, derinlemesine araştırır, tarihî tartışmalara sürekli kanıtlar sunar ve onun vardığı fikirler hakkında şüphe duyamazsınız. Her araştırmanızda onu okumanız, ona başvurmanız gerekir. Ortaya koydukları eskimez, zamana direnen eserlerdir.

Madeleine Zilfi'ye göre Halil İnalcık'ın çalışmaların uzun ömürlü olmasının nedenleri nelerdir?

2. İlber Ortaylı

1947 yılında doğan İlber Ortaylı (Görsel 1.9) Ankara Atatürk Lisesi'nin ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yeni Çağ Tarihi Bölümü'nü bitirdi. Yüksek lisans çalışmasını Chicago Üniversitesi'nde Prof. Dr. Halil İnalcık'ın öğrencisi olarak yaptı. Aşağıda İlber Ortaylı'nın İnalcık ile ilgili düşüncelerini okuyacaksınız:

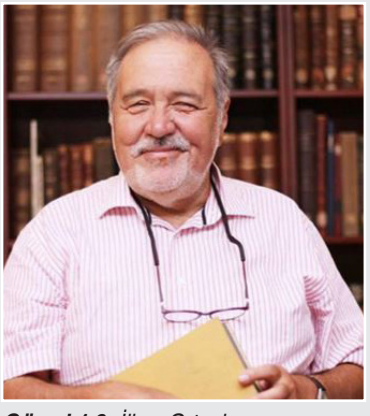

Görsel 1.9: *İlber Ortaylı*

"Hocada dikkatimi çeken noktalardan biri de lisanlara meraklı oluşuydu. Hoca Fransızca yazar, İngilizce malum, Almanca en çetrefil metinleri hiç tercümansız ve hatasız okur. Dil öğrenmeyi de ayrıca çok teşvik eder. Beni, "Fransızca, İtalyanca bilmeyen tarihçi olamaz." diye âdeta haşlamıştır. Bu yaşta bir insanın oturup yeni siyaset teorilerini takip etmesi, yeni söylem sahibi tarihçileri anlamaya ve değerlendirmeye çalışması dikkat çekicidir. Halil Hoca için şöyle bir laf söylenmez: "Ama biz yeni bir görüşle çıkıyoruz, siz eskisiniz." Bütün yapılanları takip ettiğinden bilir ve onlara verdiği cevapla herkesi şaşırtır. Onun için de çekinirler ondan. Çok fedakâr bir öğretmendir; kin tutmaz, adaletlidir. Kızsa da kin tutmaz. İnsanların ekmekleri, işleri konusunda adil davranır."

Yukarıdaki sözlerine göre İlber Ortaylı hocasının hangi özelliklerini örnek almış olabilir?

İlber Ortaylı "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" adlı tezi ile doktorluk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" adlı çalışmasıyla da doçentlik unvanlarını aldı. Ortaylı, 1974 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başlayan öğretim üyeliği kariyerini, 1982 yılından itibaren yurt dışında sürdürdü. Viyana, Berlin, Paris, Princeton (Prinstın), Cambridge (Kembriç), Oxford (Oksfort), Moskova, Roma, Münih ve Sofya üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yapan ünlü tarihçi buralarda seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı dergilerde Osmanlı ve Rus tarihleriyle ilgili makaleler yayımladı. 1989 yılında da Türkiye'ye dönerek profesör oldu.

Yurda döndükten sonra akademik çalışmalarını Galatasaray ve Bilkent üniversitelerinde devam ettiren İlber Ortaylı, 2005 yılından emekli olduğu 2012 yılına kadar Topkapı Sarayı Müze Başkanlığı görevinde bulundu. İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Rusça ve Farsça bilen Ortaylı çok sayıda eser kaleme aldı. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (Görsel 1.10), Türkiye İdare Tarihi, Osmanlı Aile Yapısı, Osmanlı Barışı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk onun tanınmış eserlerinden bazılarıdır.

Görsel 1.10: *İlber Ortaylı'nın "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" adlı eseri*

Bilim çevreleri tarafından yaşayan kütüphane olarak adlandırılan İlber Ortaylı, Türk Tarih Kurumu Şeref Üyesi'dir. Ayrıca tarih alanında Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Ödülüne layık görülmüştür. Ortaylı, çeşitli televizyonlarda yaptığı programlar ve dergilerde çıkan yazılarıyla tarih biliminin yaygınlaşmasına ve tarihin Türk toplumu tarafından sevilmesine değerli katkılarda bulunmaktadır.

İlber Ortaylı 2022 yılındaki bir söyleşisinde öğrencilere hitaben şunları söylemiştir:

"Kendinizi birçok yönden geliştirmeniz gerekiyor. Gidip dünyayı görmeli ve lisanınızı geliştirmelisiniz. Bunu yapmalısınız; yapınca değişirsiniz. Bazı şeyleri genç yaşta öğrenmek zorundasınız (...) Siz hayatı yaşamak, görmekle mükellefsiniz. Öğreneceksiniz, dünyayı göreceksiniz ve daha sonra karar vereceksiniz. (...) Türk milletinin tarihten gelen bir mirası vardır. Bu miras ona kısmen bir imtiyazdır. Siz gençler; bu mirasa sahip çıkmak, hayatınızı, öz yaşamınızı himaye etmekle mükellefsiniz."

? *İlber Ortaylı'nın başarılı bir tarihçi olmasında yabancı dil öğrenmeye önem vermesinin rolü olabilir mi? Neden?*

Etkinlik

1. Halil İnalcık ve İlber Ortaylı hakkında öğrendiklerinizden hareketle bir tarihçide bulunması gereken özelliklerin neler olduğunu yazınız.

.....

.....

.....

.....

2. Seçeceğiniz bir tarihçinin hayatı, çalışma yöntemleri ve eserleriyle ilgili araştırma yaparak öğrendiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

C. NEDEN TARİH ÖĞRENİYORUZ?

Düşünelim-Söyleyelim

Tarih öğrenmenin gerekliliği ve faydaları ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Bir Kimlik İnşa Aracı Olarak Tarih

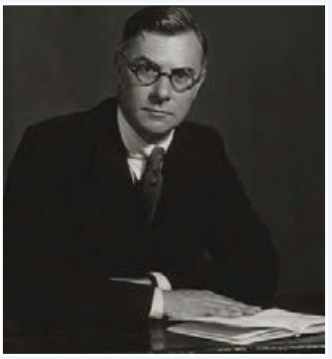

Edward Hallet Carr

Tarih, devletlerin ulusal bilinç oluşturmak için kullandıkları en önemli araçlardan biridir. Tarihin bu amaçla kullanımı modern toplumlarda olduğu gibi kabile toplumlarında da görülmektedir. Kabilenin geçmişte taraf olduğu savaşlarda elde ettiği başarılar, nesilden nesile nakledilerek kabile kimliğini güçlendiren bir araç olarak kullanılmıştır.

Modern devletler bugün siyasi ve ekonomik hâkimiyetlerini güçlendirebilmek için tarihi bir araç olarak kullanırlar. Bir yandan kendi tarihlerini oluşturarak vatandaşlarına ulusal kimlik ve vatandaşlık bilinci verirken diğer yandan rakiplerinin ve hâkimiyet alanlarına dâhil etmek istedikleri milletlerin tarihlerini öğrenerek onlara karşı politikalar geliştirirler. Zira bir toplumun tarihini bilmek o topluma mensup insanları tanımaya ve anlamaya yardımcı olur. İnsanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamak tarihin çifte işlevidir.

Edward Hallet Carr

Edward Hallet Carr, Tarih Nedir?, çev.: Misket Gizem Gürtürk, s. 66.

➥ *Yukarıdaki metne göre tarihin devletlere sağlayacağı yararlar neler olabilir?*

Tarih tüm zamanlarda insanın en fazla merak ettiği konulardan biri olmuştur. Peki, tarih öğrenmenin sağlayacağı faydalar nelerdir? Bu sorunun farklı şekillerde cevaplanması mümkündür.

Tarih, her şeyden önce insanın kendisini tanıyıp bilmesine yarar. Tarih bilmeyen, kendisini tanımayan bir insan hafızasını kaybetmiş gibidir. Nasıl ki hafızası olmayan biri bugün, içinde bulunduğu durumu anlayamaz ve ne yapacağını bilemez ise tarih bilgisinden yoksun bir insan da ne olduğunu, nereden geldiğini ve nereye doğru gitmekte olduğunu tayin edemez. Bu nedenle tarih, insana bir yandan kim olduğunu bildirirken diğer yandan kim olmadığını da göstererek onu öteki insanlardan ayırır. Böylece kendi özgün kimliğini oluşturmasında insana yardımcı olur.

İnsan kendisinin yanı sıra mensubu olduğu toplumu, ülkesini ve dünyayı anlamak için de geçmişi bilmek durumundadır. İçinde yaşadığı toplumun geçmişini okuyup öğrenen bir insan, edindiği bilgiler sayesinde toplumun ortak kültürel değerlerini daha yakından tanıyıp anlar. Bu değerleri benimseyip, onları yaşatma ve gelecek nesillere aktarma çabası içine girerek toplumsallaşma sürecine katılır.

Tarih, içerdiği bilgilerle insanların kültür seviyesini yükseltir. İnsanın algılama, araştırma, anlama, yorumlama ve muhakeme yapma gibi zihinsel becerilerini geliştirir. Olayları iyi, kötü, doğru, yanlış, güzel, çirkin gibi kanaatlerle değerlendirme imkânı sunarak insanda ahlak şuurunun ve manevi değerlerin güçlenmesine katkıda bulunur.

Toplumların ortak hafızası olan tarih, insanlardaki vatan ve millet sevgisini pekiştirerek millî kimliğin güçlenmesinde önemli rol oynar. Toplumu oluşturan insanlar, tarihte olup bitenleri öğrendikçe ortak bir geçmişten geldiklerini ve aynı milletin fertleri olduklarını fark ederler. Atalarının tarihteki başarılarını öğrenen genç nesiller, onlarla övünür ve gurur duyarlar. Milletçe yaşanan acı tatlı olayları anlatan kitapları okudukça fedakârlık ve dayanışma duygularıyla birbirlerine daha sıkı bağlanırlar. Medeniyetlerine ait değerlere ve ülkelerine sahip çıkarak her türlü tehdide karşı bilinçli şekilde mücadele ederler.

Etkinlik

Aşağıda verilen sözleri okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Tarihin bilinmesi geleceği düşünmek için zaruridir. Geleceğin hayalleri geçmişe karşı gelmek istediği zaman bile, kendi unsurları içinde, ona bağlı bulunmaktadır.

Belçikalı Tarihçi, ***Leon Ernest Halkin***

Leon Ernest Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 9.

Gelecekteki hayatımız için açık ve mantıklı bir takvim oluşturabilmek ancak bugüne gelinceye kadar izlediğimiz yolu bilmekle mümkün olacaktır.

Amerikalı Diplomat, ***Adlai Stevenson*** *(Edley Sitivinsın)*

Adlai Stevenson, Muammer Demirel, Tarih Öğretim Yöntemleri, s. 3.

Yukarıdaki sözlerle anlatılmak istenen düşünceler nelerdir?

Tarih günümüz dünyasını anlayabilme ve gelecekle ilgili gerçekçi ve akılcı planlamalar yapabilme konusunda insanlara yardımcı olur. Bu nedenle geleceğe yönelik doğru kararlar vermek isteyen herkes geçmişin farkındalığına dayanan bir tarih bilincine sahip olmalıdır.

Geleceğin doğru planlanmasında tarihin rolü ve gerekliliği hakkında neler söyleyebilirsiniz?

İnsanlığın ortak belleği bilim, teknoloji, sanat, edebiyat, ekonomi ve devlet yönetimi alanlarında zengin bir bilgi birikimi meydana getirir. Günümüz insanları da tarih sayesinde öğrendiği bu bilgilerden yararlanarak her alanda yeni bilgi ve buluşlar ortaya çıkarır.

İngiliz tarihçi Edward Halett Carr'ın da dediği gibi tarih, edinilmiş becerilerin kuşaktan kuşağa iletilmesi içinde bir ilerlemedir. Eğer tarih öğrenimi yoluyla gerçekleştirilen bilgi aktarımı olmasaydı insanlar; önceki kuşakların neler yaptıklarını bilemez, onların kültürel birikimlerinden ve tecrübelerinden yararlanamazdı. Bunun sonucunda da ilerleme serüvenine her kuşakta yeniden başlamak zorunda kalır ve medeniyet bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşamazdı. Ünlü Fransız filozofu Montesquieu (Monteskü, öl. 1755) (Görsel 1.11) tarihin bu işlevini şu sözlerle ifade etmiştir:

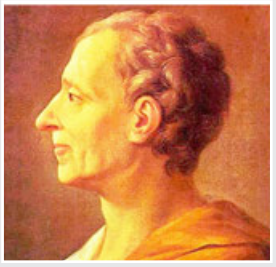

Görsel 1.11: *Montesquieu'yü gösteren bir tablo (Versay Müzesi / Paris)*

"Tarihin daima zamanların ışığı, olayların hazinesi, gerçeklerin tanığı, iyi nasihatlerin ve tedbirin kaynağı, davranışın ve adaletin kaidesi olarak değerlendirilmiş olması boşuna değildir. Tarih olmaksızın yaşadığımız asrın ve ülkenin sınırları içine hapsedilmiş, özel bilgilerimizin ve kendi düşüncelerimizin dar çemberi içine sıkıştırılmış bir şekilde daima, dünyanın geri kalan kısmına karşı bizi yabancı bırakan bir tür çocukluk çağında ve bizden önce gelen ve bizi çevreleyen her şeye karşı derin bir cehalet içinde kalmaktayız."

Tarihin insanlığın gelişimindeki rolü hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Ç. TARİHE NEREDEN BAKILMALI?

Düşünelim-Söyleyelim

Şimdiki zaman, tarihe kendi çözümlemesini empoze ettiği takdirde onu bozar.

Leon Ernest Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 13.

➥ *Yukarıdaki söze göre tarihî olaylar yorumlanırken neye dikkat edilmelidir?*

Şimdiye kadar geçmişte yaşamış toplulukların yönetim anlayışlarının, hukuk kurallarının, geleneklerinin ve çeşitli alanlardaki uygulamalarının anlatıldığı pek çok tarih bilgisi öğrendiniz. Bu bilgilerden bazılarını öğrendiğinizde şaşkınlığınızı gizleyemeyip, hayrete düştüğünüz durumlar olmuştur. Kimi zaman da tarihe ilişkin olarak okuduklarınız veya dinlediklerinizi karşısında kendi kendinize "Acaba insanlar neden böyle bir uygulamaya gerek duymuşlardır?" diye sorma gereği duymuşsunuzdur. Bu gibi durumlarda şaşırmamızın ya da sorular sormamızın nedeni söz konusu tarihî olayı bugünün bakış açısı ve değer yargılarıyla değerlendiriyor olmamızdır. Oysa yapılması gereken, tarihe objektif bir gözle ve dönemin şartlarını dikkate alarak bakmaktır. Tarihe böyle yaklaşıldığında geçmişte yaşanan pek çok olayın dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarının doğal bir sonucu olduğu görülecektir. Ancak her şeye rağmen insanlar genellikle tarihi şimdiki zamanın bakış açısı ve değer yargılarıyla yorumlamaktan kendilerini alamamaktadır.

Günümüzün evrensel değerleri, kuralları ve uygulamaları ölçü alınarak değerlendirilen tarihî konulardan biri köleliktir. Köle, başka birine ait olan ve bir mal gibi alınıp satılabilen kişidir. İnsanların ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayıp yaşamlarını sürdürebilecek miktarda üretebildikleri çok eski zamanlarda kölelik yoktu. Bu uygulama tarımın başlaması ve yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte iş gücüne duyulan ihtiyacın artması sonucunda ortaya çıktı.

İnsanların başka insanlar tarafından köleleştirilmesi çeşitli yollarla oluyordu. Savaşlarda tutsak düşmek, borcunu ödeyememek, işlenen bir suç nedeniyle cezalandırılmak veya köle ana babadan dünyaya gelmek bu yolların başlıcalarıydı.

Bugünün dünyasında kabul edilemez olarak görülse de kölelik, eski Yunan ve Roma'da normal sayılan, yaygın bir uygulamaydı (Görsel 1.12). O dönem filozoflarının hâkim anlayışına göre kölelik tıpkı devlet ve aile gibi temel toplumsal kurumlardan biriydi. Örneğin Yunan filozofu Aristo (MÖ 384-382), bazı ırkların özgür olabilmek için gerekli ruh yüceliğine sahip olmadığı kanaatindeydi. Ona göre kölelik, köle olan kişinin kendi başına erişemeyeceği bir yaşam tarzına efendisi sayesinde ulaşabileceği için hayırlı bir şeydi. Başka bir deyişle Aristo köleliği son derece doğal ve güzel bir müessese olarak görmekteydi.

Görsel 1.12: *Romalı köleleri gösteren bir kabartma (Ashmolean Müzesi, Oxford-İngiltere)*

? *Eski Çağ devletlerinde köleliğin doğal bir uygulama olarak görülmesinin nedenleri neler olabilir?*

Roma hukukuna göre kölelerin hiçbir değeri ve hakkı yoktu. Köle efendisinin keyfine ve sınırsız hâkimiyetine tabi idi. Sahibi, kölesi üzerinde her türlü hakka sahipti; isterse onu yaralayabilir, sakat bırakabilir, hatta öldürebilirdi. Roma İmparatorluğu'nda, bazı köleler madenlerde ve taş ocaklarında çalıştırılıyor, bazıları da yırtıcı hayvanlarla veya birbirleriyle ölümüne dövüştürülerek eğlence amaçlı kullanılıyordu. Roma'nın ilk zamanlarında azat edilmeleri yasak olan köleler sonraki dönemlerde azat edilseler bile hürlerle aynı sosyal ve hukuki statüye sahip olamıyorlardı.

Okuyalım

Roma'da Kölelik

Roma toplumu, vatandaş olanla olmayan ve vatandaş olmayanların içinde de özgür olanla olmayan arasındaki temel hukuki fark üzerine kurulmuştur.

Crassus (Krassus) Roma'daki en zengin köle sahiplerinden biridir. Kölelerini kârlı ticari işlerde eğiterek ya da gümüş madenlerinde çalıştırarak çok zenginleşmiştir.

Kölelik Roma toplumunda her yerde, her zaman olmuştur ve bazılarına göre ekonominin kilit kurumudur. Tarıma ve sanayiye insan gücü sağlamış ve kentlerin lüksünü desteklemiştir. Kölelerin ve onların çocuklarının fiziksel ve ekonomik olarak alabildiğine sömürüsünü gerektirir. Milyonlarca tutsağın elde edildiği cumhuriyet dönemi savaşları ve sonraki yıllarda da sistematik köle kaçırmalar ve köle ticareti desteklenmiştir. Sezar Atuatia'da tek bir çarpışmadan sonra elli üç bin Galyalı tutsak satmıştır. Delos Adası doğudan ve Tuna'nın ötesinden getirilen barbarların toplandığı ve dağıtıldığı bir merkez işlevi görmüştür.

Kölelik Roma Dönemi'nden çok sonra da, başka kültürlerin çoğunda olduğu gibi, Avrupa yaşamının bir özelliği olarak devam etmiştir. Yavaş yavaş serflik kurumu karşısında gerilemeye başlasa da bütün Orta Çağ Hristiyanlığı boyunca ayakta kalmıştır. Kendiliğinden Hristiyan olan kölelerin azat edilmeleri dışında Hristiyanlar arasında genellikle köleliğe izin verilmiştir. Müslüman kölelere geldikleri ülkelerdeki gibi davranılan Rönesans İtalya'sında bile kölelik oldukça yaygındır. Daha yakın dönemlerde Avrupa güçleri, köleliği, artık köleler Hristiyanlığa dönmüş olsalar da, denizaşırı kolonilerinde normal karşılamışlardır.

Köleliğin kaldırılması Avrupa Aydınlanması'nın en önemli sosyal sonuçlarından biridir. Avrupa ülkelerinde köle sahipliğinin yasaklanmasını uluslararası köle ticaretinin engellenmesi ve sonra da denizaşırı kolonilerde köle sahipliğinin durdurulması izlemiştir.

Norman Davies, Avrupa Tarihi, s. 189-191 (Düzenlenmiştir.).

Kölelik, eski çağlardan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Ancak Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin (1789) yayımlanmasının ardından insan haklarına aykırı bir uygulama olarak kabul edildi. Bu tarihî metinlerin her ikisinde de insanların özgür ve eşit doğup yaşadıkları, doğuştan getirdikleri bu hakların başkasına devredilemeyeceği hükme bağlandı. Köle ticaretini 1792 yılında çıkardığı kanunla yasaklayan ilk ülke Danimarka oldu. Onu İngiltere ve 1808'de köleliği yasaklayan Amerika Birleşik Devletleri izledi. İnsanlığın köleliğe karşı mücadelesi 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle dünya çapında bir zafer kazandı.

Devletleri köleliğin kaldırılması yolunda adımlar atmaya yönelten nedenler neler olabilir?

Okuyalım

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

• Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.

• Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer bir fark gözetilmeksizin bu Beyanname'de ilan olunan bütün haklardan ve hürriyetlerden yararlanabilir.

• Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır.

• Hiç kimse kölelik altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır.

• Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.

• Herkes her nerede olursa olsun hukuki kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir.

• Herkes kanun önünde eşittir ve kanunun eşit korumasından yararlanma hakkına sahiptir.

Köleliğin günümüz dünyasında da uygulanması gerektiği savunulabilir mi? Neden?

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve metnin devamındaki soruyu cevaplayınız.

Tarihçi, olayların oluş ve gelişiminde rol oynayan faktörlerden hangileri daha etkili olmuştur, bunu tespit etmelidir. Geçmiş zamanlarda cereyan eden hadiseleri, bu hadiseleri gerçekleştiren kişileri ve toplumları anlayabilmek için genellikle insan ruhiyatını iyi bilmelidir. Dâhi olarak tanınan tarihî şahsiyetlerin hayatını aydınlatmak amacıyla kaleme alınan eserler ancak bu gibi dâhileri doğuran ve ortaya atan çevrenin tarihi olarak yazılırsa bilimsel bir eser sayılır. Mesela biz Sezar'ı veya Cengiz Han'ı anlayabilmek için onları doğuran Roma, Türk ve Moğol toplumlarını, bu toplumları oluşturan fertlerin psikolojik durumlarını, hayata bakışlarını ve emellerini öğrenmeliyiz.

Sezar, Cengiz, Fatih, Napolyon "zamanlarının çocuğu"dur. August Comte'un (Ögüst Komt) tabiriyle kendi milletlerinin yetiştirdiği şahsiyetler olarak öğrenilmelidir. Fakat fertlerin, milletlerin ve camiaların çeşitli zamanlardaki ruhiyatı birbirine uymaz. Biz bunları psikolojik nedenler adı altında ortaya koymak ve öğrenmek mecburiyetindeyiz. Aynı kavimlerin ve camiaların psikolojisinin zaman içinde değişiklikler gösterebileceği göz önünde bulundurulmazsa insanlığın tarihi anlaşılamaz.

Ord. Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidî Toğan, Tarihte Usûl, s. 107-108 (Düzenlenmiştir.).

Yazara göre tarihî olayları değerlendirirken nelere dikkat edilmelidir?

Etkinlik

Günümüzün bakış açısı ve değer yargılarıyla yorumlandığında eleştirilebilecek bir tarihî olay belirleyerek aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Belirlediğiniz tarihî olay nedir?

2. Olayı bugünün bakış açışıyla değerlendirdiğinizde neler söyleyebilirsiniz?

3. Olayı yaşandığı dönemin şartlarından hareketle değerlendirdiğinizde neler söyleyebilirsiniz?

D. ZAMAN VE İNSAN

1. Zaman Nedir?

Düşünelim-Söyleyelim

Zaman nedir? Kim bunu kolayca ve kestirmeden tanımlayabilir? Kim onu, hakkında bir sözcük ortaya koyacak şekilde, düşüncede de olsa kavrayabilir? Fakat konuşma sırasında, zamandan daha tanıdık ve daha bilinir bir şeyden bahsedebilir miyiz? Ondan söz edince onu anlıyoruz, bir başkasının ondan bahsettiklerini duyduğumuzda da onu anlıyoruz. O hâlde zaman nedir? Eğer hiç kimse benden bunu sormazsa biliyorum ama soran kişiye onu açıklamak istesem mi bilmiyorum.

*Romalı Filozof, **St. Augustinus** (Sen Agustinus)*
St. Augustinus, The Confessions (Dı Konfeşşıns), çev.: Edward Pusey (Edvırd Pusey), s. 224.

➥ *Zamanı hangi cümlelerle tanımlayabilirsiniz?*

Zaman, tanımlanması ve üzerinde konuşulması zor bir kavramdır. Bu nedenle tarih boyunca insan zihnini en fazla meşgul eden konulardan biri olmuştur. İlk insanlar başlangıçta kendilerini doğanın bir parçası olarak görüp fiziki varlıklarını sürdürmeye öncelik vermiş ve hayatı anlık olarak yaşamışlardır. İnsanın doğaya olan bu bağımlılığıdır ki onda öncesi veya sonrası olmayan şimdiki zaman kavramını öne çıkarmıştır.

Eski Çin, Hint, Mısır, Mezopotamya ve özellikle de Yunan medeniyetlerinde zaman, her yıl başlayıp biten mevsimlerle kendini sürekli yenileyen bir varlık olarak algılanmıştır. Bu anlayışta zamanın biten her yıl ile tükendiği, onu takip eden yıl ile de yeniden başladığı düşünülmüştür.

Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte insanlığın zaman anlayışında değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu dinler, zamanı başı ve sonu belli olan, her geçen saniye tükenen, sınırlı bir varlık olarak kabul etmiştir. Buna göre her olay benzersiz ve biricik olup kesinlikle tekrar etmemekte ve düz bir çizgi üzerinde birbirini izlemektedir.

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyup soruyu cevaplayınız.

"Zaman; ezelî ve ebedî, öncesiz ve sonrasız bir akış olup hep ilerleyen bir şeydir. Başı ve sonu olmayan bir ırmak gibi evren ve maddeden bağımsız olarak yatağında akmaktadır. Başka varlıklar ister olsun ister olmasın, ay ve gün ister dönsün ister dönmesin, ister uyanık isterse uykuda olalım, zaman durmadan yoluna devam eder, dakika ve anları arkada bırakır. Olay ve maddeler ister olsun isterse olmasın, zaman yine zamandır ve ebediyete kadar akışını sürdürür."

***Isaac Newton** (Ayzek Nivtın)*
Abdulkerim Suruş, Evrenin Yatışmaz Yapısı, s. 63, 64.

Isaac Newton (1642-1727)
(Godfrey Kneller)

➥ *Yukarıdaki sözlerinden hareketle Isaac Newton'ın zaman anlayışının temel özelliklerinin neler olduğu söylenebilir?*

2. Tarihin Dönemlendirilmesi: Yüzyıl, Çağ

Tarihçiler, binlerce yıllık geçmişin incelenmesini ve öğretimini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de tarihin dönemlendirilmesidir. Bu dönemlendirmede zaman aşağıdaki tarih şeridinde (Şema 1.1) de görüldüğü gibi yüzyıl veya asır adı verilen yüzer yıllık dilimlere ayrılır.

Tarihî olaylar anlatılırken kullanılan miladi takvimin başlangıcı milat adı verilen sıfırdır. Zaman çizgisi üzerinde miladın solunda yer alan yıllar sıfır noktasına yaklaştıkça küçülür. Bu yıllar ifade edilirken yılların miladın sağındakilerle karışmaması için başına mutlaka milattan önce anlamındaki MÖ kısaltması konulmalıdır.

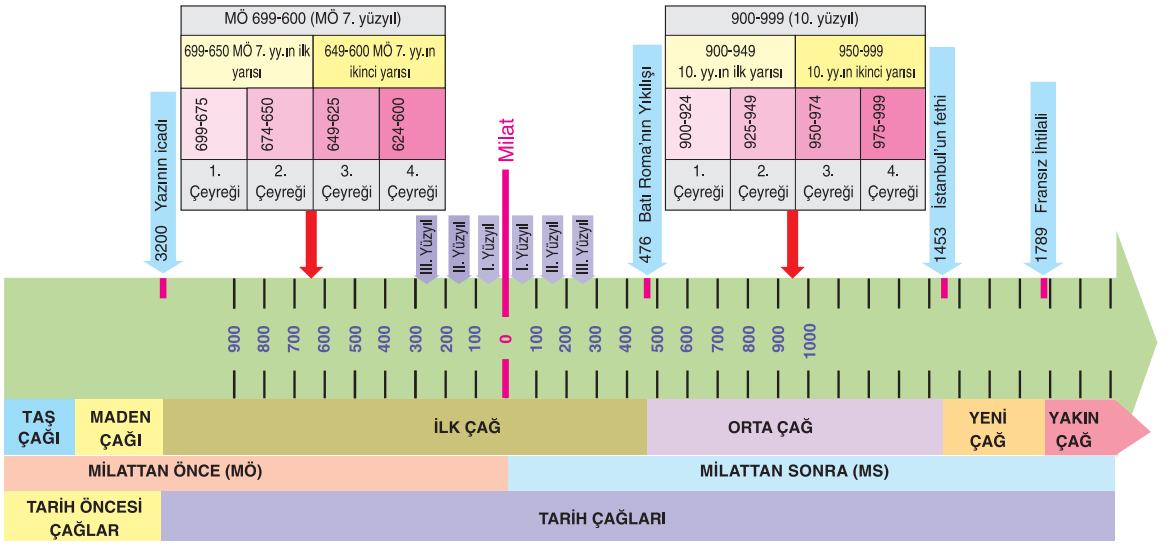

Şema 1.1: *Tarih Şeridi*

Herhangi bir yılın kaçıncı yüzyıla ait olduğu basit bir yöntemle hesaplanabilir. Bir tarih 3, 5, 8 gibi tek veya 18, 56, 92 gibi çift basamaklı ise I. yüzyıla aittir. Üç ve dört basamaklı bir tarihin ait olduğu yüzyılı bulmak için ise bu tarihin son iki rakamı silinerek kalan sayıya 1 eklenir. Örneğin Kök Türk Devleti'nin kuruluş tarihi 552'dir. Bu sayının sondan iki rakamı silindiğinde geriye 5 rakamı kalır. Buna 1 eklendiğinde 552 yılının VI. yüzyıla ait olduğu ortaya çıkar. Aynı işlem İstanbul'un fethedildiği 1453 yılı için uygulandığında önce 5 ve 3 rakamları atılır. Geride kalan 14 sayısına 1 eklendiğinde de fethin XV. yüzyılda gerçekleştiği bulunur.

Etkinlik

Aşağıda verilen tarihlerin kaçıncı yüzyılın kaçıncı yarısı ve çeyreği içinde yer aldığını yazınız.

MÖ 44: .....

552: .....

1526: .....

Geçmişin dönemlendirilmesinde izlenen yollardan biri tarihin çağlara ayrılmasıdır. Tarihin çağlara ayrılmasında toplumlar kendi tarihlerindeki önemli olayları esas almışlardır. Bu nedenle tarihçiler arasında çağların başlangıç ve bitiş noktaları konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Örneğin bazı tarihçiler Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak İstanbul'un fethini, bazıları ise matbaanın icadını kabul etmişlerdir. Aynı şekilde kimi tarihçiler İlk Çağ'ın Kavimler Göçü'yle birlikte sona erdiğini kabul ederken bir kısım tarihçiler bunun Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla gerçekleştiğini söylemektedir.

Geçmişin dönemlendirilmesinde karşılaşılan farklılıklar genellikle Avrupalı tarihçilerin kendi kıtalarındaki önemli değişimleri esas almalarından kaynaklanmaktadır. Avrupa tarihi merkeze konularak yapılan bu dönemlendirmelerde Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı, matbaanın icadı, Rönesans hareketleri ve feodalitenin çözülmeye başlaması gibi olaylar dikkate alınmaktadır. Kavimler Göçü ve İstanbul'un fethi gibi başka kıtalarda gerçekleşen olaylara ise bu olayların Avrupa tarihini etkilediği ölçüde yer verilmektedir. Bu durum Avrupa merkezli dönemlendirmeyi dünyanın geri kalanı için tartışmalı hâle getirmektedir. Söz konusu dönemlendirme Avrupa milletleriyle farklı gelişim süreçlerinden geçmiş ve farklı kıtalarda devletler kurmuş olan Türklerin tarihiyle de örtüşmemektedir.

Tarihin çağlara ayrılması fikrini ilk benimseyenler Hristiyan teologlar olmuştur. Bunlardan Aurelius Augustinus (Aurelyus Agustinus, 354-430), Kitabı Mukaddes'te geçen dünyanın altı günde yaratıldığı ifadesinden hareketle tarihi aşağıdaki gibi altı döneme ayırmıştır.

1. Hz. Âdem - Hz. Nuh
2. Hz. Nuh - Hz. İbrahim
3. Hz. İbrahim - Hz. Davud
4. Hz. Davud - Babil Sürgünü
5. Babil Sürgünü - Hz. İsa'nın Doğumu
6. Hz. İsa'nın Doğumu - Dünyanın Sonu

Hollandalı bir din adamı olan Gisbert Voetius (Jisbert Foetyus) (1589-1676) ise tarihi Hristiyanlığın geçirdiği aşamaları esas alarak üç döneme ayırmıştır. Voetius'a göre başlangıçtan Katolik kilisesinin kurumsallaştığı 500 yılına kadar geçen zaman ilk dönemi oluşturmaktadır. İlk dönemi kilisenin güçlü olduğu ikinci dönem izlemekte, ikinci dönem de Reform hareketlerinin başladığı 1517 yılına kadar devam ederek yerini son döneme bırakmaktadır.

Voetius'un üçlü sisteminden yola çıkan Alman tarihçi Christoph Cellarius (Kıristof Selaryus, 1634-1707) geçmişi yeniden dönemlendirmiştir. Cellarius Reform sonrası dönemde yaşamış olmasının da etkisiyle dönemlendirmesinde Hristiyanlık ve kilise dışı olaylara yer vermiştir. Ona göre başlangıçtan Roma İmparatoru Konstantin'in öldüğü 337 yılına kadar geçen dönem Antik veya Eski Çağ olarak kabul edilmelidir. Bu tarihten 1453'e kadar geçen döneme Orta Çağ, daha sonrasına ise Yeni Çağ denilmelidir.

Görsel 1.13: *Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892)*

Tarihin dönmelendirilmesine yönelik çalışmalara Türk tarihçiler de katılmıştır. Askerî okullar için Tarih-i Âlem adıyla bir tarih ders kitabı hazırlayan Süleyman Hüsnü Paşa (Görsel 1.13), Avrupa merkezli bir çağ ayrımı yerine İslam ve Türk tarihini merkeze alarak yeni bir çağ ayrımı yapmıştır. Buna göre tarih aşağıdaki gibi üç çağa ayrılmaktadır.

Tarih-i kurûn-ı ûlâ (Eski Çağ tarihi):	Hz. Âdem'in yaratılışı	Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti
Tarih-i kurûn-ı vustâ (Orta Çağ tarihi):	Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti	Osmanlı Devleti'nin kuruluşu
Tarih-i kurûn-ı ahire (Son Çağ tarihi):	Osmanlı Devleti'nin kuruluşu	Yeniçeri Ocağının kaldırılması

Süleyman Hüsnü Paşa, Yeniçeri Ocağının kaldırılışından (1826) kendi yaşadığı devre kadar olan döneme de tarih-i asr adını vermiştir.

- *Sizce içinde yaşadığınız çağın adı ne olmalıdır? Neden?*
- *Bu çağın hangi olayla başladığı kabul edilmelidir? Neden?*

3. Zamanın Taksimi: Takvim

Düşünelim-Söyleyelim

İnsanın en büyük özlemi, sürekli rüyası kronolojiyi dünyaya getirmektir. Zamanı bir defa görülebilir, ölçülebilir, hesaplanabilir, şematik hâle getirelim; içimizde hemen onun bize ait olduğu, ona egemen olduğumuz kanısı doğacaktır.

Egon Friedell *(Egon Fıraydel)*
Louis Seymour Bazett Leakey (Lui Seymur Bazet Likey), İnsanın Ataları, çev.: Güven Arsebük s. 99.

İnsanın zamanı görülebilir ve ölçülebilir hâle getirmek istemesinin nedenleri neler olabilir?

Zaman, başlangıçtan bugüne gelen ve geleceğe doğru akan kesintisiz bir süreçtir. İnsan tarihin en eski devirlerinden itibaren anlaşılması ve anlatılması zor olan zamanı görünür hâle getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla onu gün, ay, yıl adını verdiği bölümlere ayırarak çeşitli takvim sistemleri oluşturmuştur.

Takvimler insanın geçmiş ve gelecek zamanı kavrayarak hayatı düzenleyebilme ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle takvimsiz bir hayat düşünülemez. İnsan takvim sayesinde geçmişi kronolojik olarak sıralayıp anlatabildiği gibi şimdiki zamanı yaşayabilir ve geleceği planlayabilir. Öte yandan takvim, bireylerin olduğu kadar toplumun zaman algısını da düzenleyerek standart hâle getirir. Böylece her bireyin kendine göre bir zaman kavramı oluşturmasının önüne geçerek sosyal hayatın düzgün biçimde işlemesine yardımcı olur.

Görsel 1.14: *Aztek takvimi (Mexico City Arkeoloji Müzesi)*

Tarihte bilinen ilk takvim sistemlerini günümüzden yaklaşık 6 bin yıl önce Sümerler ve Mısırlılar oluşturdular. Babiller, Çinliler, Hintler, Hititler, İbraniler, Yunanlar, Romalılar, Aztekler, Mayalar, Türkler ve Araplar da kendilerine özgü takvimler meydana getirdiler (Görsel 1.14). Bu medeniyetler zamanı bölmede Ay ve Dünya'nın hareketleri ile gece gündüz döngüsü ve mevsim devirlerinden yararlandılar. Örneğin Sümerler Ay'ın Dünya etrafındaki on iki tam dolanımı için gereken 354 günlük süreyi bir yıl olarak kabul edip ay yılı denilen bu süreyi on iki aya böldüler. Mısırlılar ise takvimlerini düzenlerken Dünya'nın Güneş çevresindeki bir tam dolanımı için gereken süreyi esas aldılar ve güneş yılı adı verilen bu süreyi on iki aya böldüler. Ayrıca Nil Nehri'nin taşma vaktinden yola çıkarak yılı "taşma", "ekme" ve "biçme" adlarıyla üç mevsime ayırdılar.

Mısır takvimi, sonraki dönemlerde Roma İmparatoru Julius Caesar'ın (Jül Sezar) emriyle yeniden düzenlenerek "Jülyen takvimi" adını aldı. XVI. yüzyılda Papa XIII. Gregorius (Gregoryus), Jülyen takvimini daha da geliştirerek "Gregoryen takvimi" adıyla yaygın biçimde kullanılmasını sağladı. Böylece günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de kullanılan "miladi takvim" ortaya çıktı.

Takvimlerin önemli özelliklerinden biri başlangıç noktalarıdır. Sümerlerin ve Mısırlıların hazırladıkları takvimlerde belli başlangıç noktaları yoktu. Bu toplumlar her kralın tahta geçişiyle birlikte takvimlerini yeniden başlatırlardı. Toplumlar kendileri için önemli saydıkları olayların tarihlerini de takvimlerinin başlangıç noktası olarak kabul etmişlerdi. Örneğin İbraniler tekvin (yaradılış) yılı olarak kabul ettikleri MÖ 3761'i; Romalılar, Roma şehrinin kurulduğu MÖ 753'ü; Yunanlar, ilk olimpiyatların yapıldığı MÖ 776'yı; Hristiyanlar Hz. İsa'nın doğumunu; Müslümanlar ise Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği 622'yi takvimlerinin başlangıcı saymışlardı.

4. Türklerin Tarih Boyunca Kullandıkları Takvimler

Türkler tarih boyunca çeşitli takvimler kullandılar. Bu takvimler sırasıyla; On İki Hayvanlı Türk Takvimi, hicri takvim, Celâli takvim, Rûmî takvim ve miladi takvimdir.

a. On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Güneş yılına göre düzenlenmiş olan On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde bir güneş yılı 365 gün 5 saat olarak hesaplandı. Türklerden başka Çinliler ve Tibetliler tarafından da kullanılan bu takvimde on iki yıl bir devre olarak kabul edilir. Devre tamamlandıktan sonra on iki yıllık yeni bir devre başlar.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde aylar sayılarla, yıllar ise hayvan isimleriyle gösterildi (Görsel 1.15). Bu hayvanlar sırasıyla; sıçgan (sıçan), ud (öküz), pars, tavışgan (tavşan), nek (timsah), yılan, yund (at), koy (koyun), biçin (maymun), tagaku (tavuk), it (köpek) ve tonguzdur (domuz).

Görsel 1.15: *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*

b. Hicri Takvim

Hz. Ömer Dönemi'nde oluşturulan hicri takvimin başlangıç noktası, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret (göç) ettiği miladi 622 yılıdır. Ay yılına göre düzenlendiği için kamerî (ay) takvim de denilen hicri takvimde bir yıl 354 gündür. Yılı on iki aya bölen bu takvimin ayları sırasıyla 29 ve 30 gün sürer.

c. Celâli Takvim

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) tarafından hazırlatılan ve güneş yılını esas alan Celâli takvimde yılbaşı 21 Mart'tır. Melikşah'ın unvanı Celaleddin olduğu için Celâli takvim adı verilen bu takvimin başlangıç tarihi 15 Mart 1079'dur. Celâli takvim Selçukluların yanı sıra Hindistan'da bir Türk devleti kurmuş olan Babürler tarafından da kullanılmıştır.

ç. Rûmî Takvim

Osmanlı Devleti, hicri takvimde yılbaşının her yıl aynı zamana rastlamaması nedeniyle vergilerin toplanmasında sorunlar yaşıyordu. Bu nedenle devlet 1678'de yalnızca maliye alanında kullanılmak üzere Rûmî takvimi yürürlüğe koydu. 1839'dan itibaren de tüm resmî ve mali işlerinde Rûmî takvimi kullanmaya başladı.

Rûmî takvimin başlangıç noktası, hicri takvimdeki gibi 622 yılıdır. Güneş yılına göre düzenlenen Rûmî takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. 1 Mart günü ise yılbaşı olarak kabul edilmiştir.

d. Miladi Takvim

Miladi takvim günümüzde en yaygın olarak kullanılan takvim sistemidir (Görsel 1.16). Miladi takvimde Hz. İsa'nın doğumu başlangıç noktası (milat) olarak kabul edilir. Güneş yılı esasına göre düzenlenen miladi takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. Her yıl artan 6 saatlik süreler dört yılda bir toplanır ve elde edilen 24 saat bir gün olarak dördüncü yılın şubat ayına eklenir. Bu nedenle aslında 28 günden oluşan şubat ayı her dört yılda bir 29 gün sürer ve o yıla artık yıl adı verilir.

Görsel 1.16: *Miladi takvim*

Ülkemizde cumhuriyetin ilanından sonra dış ilişkilerde uyumu sağlamak amacıyla çeşitli alanlarda yenilikler yapılmıştır. Bunlardan biri de 26 Aralık 1925 tarihli kanunla miladi takvime geçilmesidir. Kanun gereği 1 Ocak 1926 tarihinden itibaren dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de miladi takvim kullanılmaya başlanmıştır.

Miladi takvimin dünyada yaygın olarak tercih edilmesinde bu takvimin hangi özellikleri rol oynamış olabilir?

Takvimleri Dönüştürme

Yazılı belgelerin üzerinde, mimari eserlerin kitabelerinde veya eski mezar taşlarında karşımıza çıkan tarihlerden bazıları günümüzde kullanmadığımız takvimlere ait olabilir. Bu tarihleri gerekli dönüştürme işlemlerini yaparak bugün kullandığımız takvime çevirebiliriz. Aynı şekilde günümüz takvimine ait bir tarihin diğer takvimlerdeki karşılığını da hesaplayabiliriz. Örneğin Miladi takvimdeki 2023 yılının Hicri takvimdeki karşılığını bulmak için şöyle bir yol izleriz:

Miladi takvimin başlangıç noktası 0 (sıfır), hicri takvimin başlangıç noktası ise 622 yılıdır. Bu nedenle Miladi takvimi hicri takvime çevirmek için önce 2023 yılından 622 yılını çıkarırız. Bulduğumuz hicri 1401 yılını 33'e böler ve çıkan 42 sayısını 1401 yılına ekleyerek 1443 sonucuna ulaşırız. Yaptığımız bölme işleminin nedeni, hicri takvimde kullanılan Ay yılının miladi takvimde kullanılan Güneş yılına göre 11 gün daha kısa olmasıdır. Söz konusu kısalık, iki takvim sistemi arasında her 33 yılda bir yıllık farkın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak miladi bir yılın hicri yıla çevrilmesi işlemi şöyle olmalıdır:

2023-622= 1401

1401/33= 42

1401+42= 1443

Sonuç: Miladi 2023 yılı hicri 1443 yılına karşılık gelmektedir.

Hicri takvimdeki bir yılın miladi karşılığını bulmak için de yukarıdaki işlemlerin tam tersi bir yol izlenmelidir. Örneğin hicri 1266 yılının miladi takvimdeki karşılığını bulmak için aşağıdaki işlem yapılmadır:

1266+622= 1888

1266/33=38

1888-38= 1850

Sonuç: Hicri 1266 yılı miladi 1850 yılına karşılık gelmektedir.

Miladi ve Rûmî takvimlerin birbirine dönüştürülmesi ise çok daha kolaydır. Rûmî Takvim ile miladi takvimin başlangıç noktaları arasında 584 yıl farkı vardır. Bu durumda Rûmî bir tarihi miladiye çevirmek için o tarihe 584 eklenir. Miladi bir tarih, Rûmî'ye çevrilirken de o tarihten 584 çıkarılır. Örneğin 1901 Miladi yılının Rûmî takvimdeki karşılığını bulmak için şu işlem yapılır:

1901-584= 1317

Sonuç: Miladi 1901 yılı Rûmî 1317 yılına karşılık gelmektedir.

Etkinlik

Takvim çevirme yöntemlerini kullanarak doğum tarihinizin hicri ve Rûmî takvimlerdeki karşılığını bulunuz.

Doğum tarihiniz:

Doğum tarihinizin hicri takvime çevrilmesi:

Doğum tarihinizin Rûmî takvime çevrilmesi:

1. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

diplomatik	askerî	Güneş	Hicri	Ay
	Rûmî	nümizmatik	kronoloji	

1. Türklerin kullandığı takvimlerden biri olan ..... takvimde yılbaşı 1 Mart olarak kabul edilmiştir.

2. Bir ..... yılı 354 gündür.

3. Miladi takvim ..... yılı esas alınarak düzenlenmiştir.

4. Tarihe yardımcı bilim dallarından ..... madenî paraları inceler.

5. Kadeş Savaşı tarihin ..... alandaki inceleme konularından biridir.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D"**, yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

( ) **1.** Minyatürler tarihin yazılı kaynakları arasındadır.

( ) **2.** Milattan sonraki yıllar ifade edilirken MS kısaltması kullanılmayabilir.

( ) **3.** Milattan önceki döneme ait tarihlerin önüne MÖ kısaltması getirilmeyebilir.

( ) **4.** Celâli takvim Osmanlı Devleti Dönemi'nde düzenlenmiştir.

( ) **5.** Tarihî olaylar yaşandığı dönemin özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

( ) **6.** Antropoloji, mimari yapılar üzerindeki kitabeleri inceleyen bilim dalıdır.

( ) **7.** Dört basamaklı herhangi bir yılın kaçıncı yüzyıla ait olduğunu bulmak için bu yılın sondan iki rakamı silinerek kalan sayıya 1 eklenir.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Tarihî olayın özellikleri nelerdir? Açıklayınız.

2. Tarihçi bilimsel araştırma metodunun tenkit aşamasında neler yapmalıdır?

3. Tarih biliminde fen bilimlerinde olduğu gibi genellemeler yapılabilir mi? Neden?

4. Bir toplumun tarih öğrenimine önem vermemesinin sonuçları neler olabilir?

5. Tarihin inceleme alanına giren sosyal ve kültürel olaylara örnekler veriniz.

6. Tarih Öncesi Dönem'le ilgili araştırma yapan bir tarihçinin tarihe yardımcı bilimlerin hangilerinden yararlanması beklenir? Neden?

7. İnsanları takvim sistemleri oluşturmaya yönelten ihtiyaçlar neler olabilir?

8. MÖ 753 tarihi kaçıncı yüzyılın kaçıncı yarısı, kaçıncı çeyreği içine girer?

9. Tarihî bir olay hangi bakış açısıyla incelenmelidir? Neden?

10. Tarihçilerin çağların başlangıç ve bitiş noktaları konusunda görüş birliği içinde bulunmamasının nedenleri neler olabilir?

Ç. Aşağıdaki yönergelerde istenen çalışmaları yapınız.

1. Aşağıdaki görselleri inceleyiniz. Görsellerden hareketle hangi olay ve olguların tarihin inceleme alanına girdiğini boş bırakılan yerlere yazınız.

2. Atatürk'ün aşağıdaki sözlerini okuyunuz. Bu sözlerden hareketle tarih öğrenmenin yeni nesillere sağlayacağı faydaların neler olabileceği ile ilgili düşüncelerinizi noktalı yerlere yazınız.

"Eğer bir millet büyükse kendisini tanımakla daha büyük olur. Türk çocuklarında kabiliyet, her milletinkinden üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça büsbütün Türk çocuk ları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir."

Mustafa Kemal Atatürk

Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 176.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Geçmişin aydınlatılmasında yararlanılan yazılı belgeler diğer kaynaklara göre daha kesin ve güvenilir bilgiler içerir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisinin tarih araştırmacılarına daha bilimsel veriler sunduğu söylenebilir?

A) Kitabeler B) Fosiller C) Tarım aletleri
D) Silahlar E) Minyatürler

2. Aşağıda tarih biliminin kullandığı kaynaklardan bazıları verilmiştir. Bu kaynaklardan hangisi ait olduğu dönem hakkında diğerlerine göre daha kesin ve ayrıntılı bilgilere ulaşılmasını sağlar?

A) Duvar resimleri B) Çivi yazılı tabletler
C) Mimari eserler D) Madenî eşyalar
E) Çeşitli giysiler

3. Tarih, geçmişteki olayların nedenlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmaya çalışır. Ayrıca bireysel ve toplumsal deneyimleri yorumlayarak geleceğe yönelik yeni fikirler üretir.

Buna göre tarih ile ilgili olarak aşağıda verilen bilgilerden hangisine ulaşılamaz?

A) Geleceğe yön verir.
B) Geçmişteki olayları inceler.
C) İnsanların deneyimlerinden yararlanır.
D) Olayları anlatırken yer ve zaman belirtir.
E) Geçmişten ders alınmasını sağlar.

4. Atatürk'ün "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." sözü aşağıdakilerden hangisini doğrulamaktadır?

A) Tarihin belgelere dayanması gerektiği
B) Tarihin millî benliği güçlendirdiği
C) Tarihin inceleme alanının çok geniş olduğu
D) Tarihin başka bilim dallarından yardım aldığı
E) Tarihin tekerrür ettiği

5. Aşağıdaki ifadelerden hangisinde verilen olayın tarihi diğerlerine göre daha kesindir?

A) Cumhuriyet 1923'te ilan edildi.
B) Evliya Çelebi XVII. yüzyılda yaşadı.
C) Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı.
D) İstanbul XV. yüzyılın ikinci yarısında fethedildi.
E) Mete Han MÖ 209'da tahta geçti.

6. Aşağıdakilerden hangisi tarihin yazılı kaynaklarından biri değildir?

A) Otobiyografiler B) Seyahatnameler
C) Fermanlar D) Mitoslar
E) Mahkeme kayıtları

7. Eski yazı sistemlerini ve alfabeleri çözerek yazılı belgelerin okunmasını sağlayan ve bu yolla tarihe yardımcı olan bilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Heraldik B) Arkeoloji
C) Filoloji D) Paleografya
E) Kronoloji

8. Aşağıda verilen tarihlerden günümüze en yakın olanı hangisidir?

A) MS 67 B) MS 132 C) MS 1040
D) MÖ 1280 E) MÖ 91

9. Tarihî olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi vardır. Buna göre önce yaşanan bir olay daha sonraki bir başka olayın nedenidir.

Buna göre tarihî olaylarda neden-sonuç ilişkisinin doğru bir şekilde tespit edilebilmesi tarihe yardımcı bilimlerden öncelikle hangisini gerekli hâle getirmektedir?

A) Filoloji B) Etnografya C) Nümizmatik
D) Epigrafi E) Kronoloji

10. Yazılı bir eserin kaçıncı elden kaynak olduğuna karar verilirken o eserin;

I. Hangi tarihte basıldığı,
II. Yazarının kim olduğu,
III. Nerede yazıldığı

bilgilerinden hangileri dikkate alınmalıdır?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
D) I ve II E) I, II ve III

11. I. Celali Takvim
II. Rûmî Takvim
III. Miladi Takvim

Yukarıdaki takvimlerden hangileri yabancı ülkelerle ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla yürürlüğe konulmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
D) I ve III E) I, II ve III

2. ÜNİTE

İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

Göbeklitepe (Şanlıurfa)

Kavramları Öğrenelim

- Aristokrasi
- Cumhuriyet
- Demokrasi
- Efsane
- Ensi
- İmparatorluk
- Karum
- Kısas
- Kolonicilik
- Konar-göçer
- Monarşi
- Nom
- Oligarşi
- Pankuş
- Polis
- Site
- Tablet
- Tiranlık
- Ziggurat

Hazırlanalım

1. UNESCO tarafından 2018 yılında Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilen Göbeklitepe hakkında bildiklerinizi anlatınız.
2. Milletlerin ortaya çıkışını ve devletlerin kuruluşunu anlatan efsane, destan ve mitlere örnek veriniz.
3. Yazının insan hayatındaki önemiyle ilgili görüşlerinizi ifade ediniz.
4. Uygarlıkların elverişli coğrafi özelliklere sahip bölgelerde ortaya çıkıp geliştiğini gösteren örnekler vermeye çalışınız.
5. Hukuk kavramının hangi ihtiyaçlardan kaynaklanmış olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

1. Yazının İcadından Önce İnsan

Düşünelim-Söyleyelim

Yazının icadından önceki dönemlerde yaşayan insanların hayat tarzları ve ekonomik faaliyetleri ile ilgili bilgilere hangi kaynaklardan ulaşılmış olabilir?

"Tarih yazı ile başlar." sözünü duymuşsunuzdur. Bu söz tarihte yaşanmış olayların açığa çıkarılmasında yazının önemini anlatmak için söylenmiştir. Tarihçiler bu gerçekten hareketle geçmişi yazının icadını esas alarak iki ana bölüme ayırmışlardır. Yazının icadı öncesine Tarih Öncesi Çağlar, sonrasına ise Tarih Çağları adını vermişlerdir.

Tarih Öncesi Çağlar, Taş Devri ve Maden Devri olarak iki ana kısımda incelenir. Taş Devri; Eski, Orta ve Yeni Taş olmak üzere üç döneme ayrılır. Maden Devri ise Bakır, Tunç ve Demir Çağlarından oluşur. Tarih Öncesi Çağlar, dünyanın her yerinde aynı anda başlayıp bitmemiştir. Örneğin Anadolu'da Maden Devri'ne geçildiği sırada dünyanın başka yerlerinde insanlar, Taş Devri yaşamaya devam etmiştir.

a) Taş Devri

Eski Taş (Paleolitik)	Anadolu MÖ 2,5 milyon-MÖ 16 bin	Mezopotamya 1,1 milyon-MÖ 12 bin	Mısır MÖ 8.000-MÖ 7.500

Eski Taş Dönemi, insanlık tarihindeki en uzun dönemdir. Bu dönemde insanlar tabiata bağlı bir hayat sürdüler. Beslenme ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılık yaparak karşıladılar. Mağara, kuytu, ağaç kovuğu gibi doğal ortamları barınak olarak kullandılar. Araç gereç ve silahlarını ise taştan ya da kemikten yaptılar. Paleolitik dönemin en önemli gelişmelerinden biri ateşin kontrol altına alınması oldu. İnsanlar ateşi ısınmak, karanlığı aydınlatmak, vahşi hayvanları korkutmak ve yiyecekleri pişirmek için kullandılar. İspanya'daki Altamira ve Fransa'daki Lasque (Laskö) mağaraları (Görsel 2.1), Eski Taş Dönemi'ne ait barınakların en tanınmışlarıdır. Ülkemizde bu dönemi aydınlatan belli başlı merkezler ise Küçükçekmece Gölü (İstanbul) yakınındaki Yarımburgaz Mağarası (Görsel 2.2) ve Antalya yakınlarındaki Karain Mağarası'dır.

Görsel 2.1: *Lasque Mağarası'ndaki duvar resimleri (Fransa)*

Görsel 2.2: *Yarımburgaz Mağarası (Küçükçekmece / İstanbul)*

Eski Taş Dönemi'ndeki insanların yaşadıkları mağaralara ve bunların duvarlarına yaptıkları resimlere bakılarak o dönemle ilgili hangi bilgilere ulaşılabilir?

Orta Taş (Mezolitik)	Anadolu	Mezopotamya	Mısır
	MÖ 16 bin-MÖ 9 bin	MÖ 12 bin-MÖ10 bin	MÖ 7.500-MÖ 5.000

Orta Taş Dönemi'nde insanlar, avcılık ve toplayıcılığa devam ettiler. Diğer yandan yontarak şekillendirdikleri taşlardan iğne, mızrak ucu, bıçak ve balta gibi aletler yaptılar. Dünyada Orta Taş Dönemi'ne ait izlerin görüldüğü yerlerin en ünlüleri, Danimarka'daki Maglemose ve Fransa'daki Tardenois'tir. Yurdumuzda ise aynı dönemde kullanılan başlıca yerleşim yeri, Antalya yakınlarındaki Beldibi Mağarası olmuştur.

Yeni Taş (Neolitik)	Anadolu	Mezopotamya	Mısır
	MÖ 8.500-5.800	10.000-5.200	MÖ 5.000-3.500

Yeni Taş Dönemi'nde insanlar, taşları yontmakla yetinmeyip parlattılar. Ayrıca topraktan yaptıkları kapları pişirerek seramik sanatını geliştirdiler. İnsanlar bu dönemde buğday, arpa, mercimek gibi doğada kendiliğinden yetişen yabani tahılları ıslah ederek tarımı başlattılar. Aynı şekilde koyun ve keçi gibi hayvanları evcilleştirerek besinlerini kendileri ürettiler. Üzerilerine bitki liflerinden yaptıkları giysileri giydiler. Diğer yandan ağaç dallarından ve sazlardan kulübeler yapıp, köyler kurarak yerleşik hayata geçtiler (Görsel 2.3) ve takas yöntemiyle ticaret yaptılar.

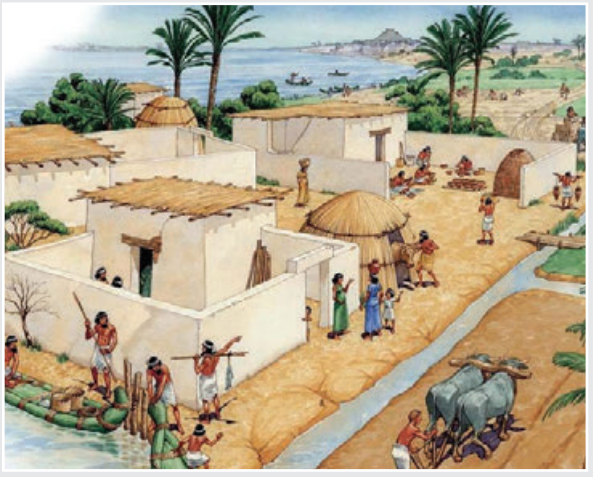

Görsel 2.3: *Yerleşik hayata geçen insanları gösteren bir çizim*

Yeni Taş Dönemi'nde insanlar, tekerleği icat ederek ağır yüklerin taşınmasını kolaylaştırdılar. Böylece ticaretin ve toplumlar arası kültürel etkileşimin hızlanmasını sağladılar. Anadolu'daki bu döneme ait başlıca yerleşim merkezleri Hacılar (Burdur), Çatalhöyük (Konya) ve Çayönü'dür (Diyarbakır). Bunlardan Çatalhöyük, insanlık tarihinin ilk şehir yerleşmesi olarak kabul edilmektedir.

b) Maden Devri

Bakır (Kalkolitik)	Anadolu	Mezopotamya	Mısır
	5.800-3.400	5.500-3.100	4.000-3.000

Yeni Taş Çağı'nın sonlarına doğru insanlar taş aletlerin yanı sıra bakırdan yaptıkları eşyaları da kullandılar. Böylece Taş Devri'nden Maden Devri'ne geçtiler. Bu geçiş döneminde özellikle nehir kenarlarında Anadolu, Mezopotamya, Hint ve Mısır medeniyetleri kuruldu. Anadolu'da bu döneme ait bilinen en eski yerleşme Burdur yakınlarındaki Hacılar Höyüğü'dür. Burada yapılan kazılarda bakırdan yapılmış çeşitli kaplar ve aletler bulunmuştur.

Tunç	Anadolu	Mezopotamya	Mısır
	3.400-1.200	3.200-1.000	3.000-1.070

İnsanlar, yumuşak bir maden olan bakırın tarım aleti ve silah yapımına uygun olmaması nedeniyle bakır ile kalayı karıştırarak tunç adı verilen sert bir alaşım elde ettiler. Tunç Çağı'nda Anadolu ile Mezopotamya arasında ticaret başladı. Ticari ilişkiler sırasında Anadolu uygarlıkları Mezopotamya'dan gelen

Asurlulardan çivi yazısını öğrendiler. Tunç Çağı'nda Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde karum denilen ticaret merkezleri kurdular. Bu merkezlerin en büyüğü Kayseri Kültepe'de bulunan Kaniş Karumu'dur.

Demir	Anadolu MÖ 13. yüzyıl-MÖ 330	Mezopotamya MÖ 1.000'den itibaren	Mısır MÖ 1.070-MÖ 330

İnsanlar, alet ve eşya yapımında bakır ve tunçtan sonra demir madenini kullandı. Demir Dönemi, önceki dönemler gibi dünyanın çeşitli yerlerinde farklı tarihlerde başladı. Demir; Orta Avrupa'da MÖ 900, İngiltere'de MÖ 600, Japonya'da MÖ 200 yıllarından itibaren kullanıldı. Anadolu insanı ise demiri MÖ 1200 yıllarından itibaren kullanmaya başladı. Demir Çağı'nda küçük şehir devletleri, yerini büyük imparatorluklara bıraktı. Bu dönemde Anadolu, Batı'dan gelen kavimlerin göç hareketlerine sahne oldu. Göçler sırasında Truva, Hattuşaş gibi Anadolu'nun belli başlı uygarlık merkezleri eski önemini kaybetti.

Etkinlik

Yukarıda yazının icadından önceki dönemlerde yaşayan insanların günlük hayatının tasvir edildiği bir resim ve o dönemlerden kalan eşyalar görüyorsunuz. Bunları inceleyerek o dönemlerde yaşayan insanların hayat tarzına, tabiat ile ilişkisine; yeme içme, giyinme, barınma vb. ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarına dair çıkarımlarda bulununuz.

2. İlk Yerleşmeler

Yerleşik hayata ve medeniyete dair bilinen en eski izlere Anadolu topraklarında rastlanır. Anadolu; insanlığın birkaç milyon yıl süren avcılık-toplayıcılık hayatının ardından yerleşik hayata geçtiği, hayvanları evcilleştirip tarıma başladığı bir coğrafyadır. Arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre yazının icadından önceki zamanlara ait ilk yerleşmelerden birinin Çayönü'nde kurulduğu ortaya çıkmıştır.

a. Çayönü

Çayönü Diyarbakır ilinin Ergani ilçesinin 7 km kadar güneybatısında kalan bir yerleşmedir. Yapılan araştırmalarda Çayönü yerleşmesinin bulunduğu Ergani Ovası'nın MÖ 12 binlerde meşe ormanlarıyla kaplı olduğu, burada yabani sığır, koyun ve keçilerin yaşadığı başka bir deyişle buranın yaşam kaynakları açısından son derece zengin olduğu tespit edilmiştir. Bu özellikleriyle Çayönü daha hayvanların tam olarak evcilleştirilmediği ve tarımın başlamadığı bir dönemde avcı-toplayıcı insanlara ev sahipliği yapmıştır. MÖ 10200 yıllarından itibaren de insan topluluklarının yerleşerek köy hayatına başladığı bir merkez hâline gelmiştir.

Çayönü kazılarında ağaç dalları ve kamışlardan yapılmış basit yuvarlak kulübelerin zaman içinde taş temelli kerpiç yapılara dönüştüğü görülmüştür. Bu durum Çayönü halkının toplayıcılık ve avcılıktan tarıma dayalı köy hayatına geçtiğini göstermektedir.

Çayönü, tahıl üretimi ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı köy hayatının yaşandığı ilk yerleşmelerdendir. Yabani buğday, mercimek ve baklagillerin tarıma kazandırılması, küçükbaş hayvanların evcilleştirilmesi burada gerçekleşmiştir. Bu özellikleriyle Çayönü bilim insanlarınca uygarlığın doğduğu yerlerden biri olarak kabul edilmektedir.

1964 yılında başlayan Çayönü kazılarında çakmak taşı (Görsel 2.4), obsidyen ve bazalt taşlarından yapılmış aletler ortaya çıkarılmıştır. Çayönü insanı söz konusu maddeleri kullanarak oraklar ve delici-kazıcı aletler ile çeşitli süs eşyaları yapmıştır. Bununla birlikte Çayönü yakınlarında bulunmadığı bilinen çakmak taşının ve obsidyenin nereden getirildiği tam olarak anlaşılamamıştır.

Görsel 2.4: *Çakmak taşından yapılmış çeşitli araçlar*

İnsanlar hangi özelliklerinden dolayı Çayönü'nü yerleşme yeri olarak seçmiş olabilirler?

Çayönü'nde çanak çömleklerin yanı sıra av hayvanlarının kemiklerinden yapılmış iğneler, çengeller, boncuklar, halkalar ve düğmeler bulunmuştur. Diğer yandan Çayönü bakır yataklarının bulunduğu Ergani'ye yakın bir yerdedir. Bu nedenle Çayönü insanı dünyanın başka yerlerindeki insanlardan yaklaşık 2000 yıl önce bakırı işleyerek aletler yapmayı öğrenmiştir.

b. Çatalhöyük

Anadolu'nun yazının icadından önceki zamanlarını aydınlatan önemli merkezlerden bir diğeri Çatalhöyük'tür. İngiliz arkeolog James Mellaart'ın (Ceyms Melart) 1958 yılında başlattığı Çatalhöyük kazılarında insanlık tarihine ışık tutan önemli bulgulara ulaşılmıştır. Günümüzden yaklaşık 9 bin yıl öncesine tarihlenen Çatalhöyük 8.000 kişilik nüfusuyla o dönemin en büyük ve en kalabalık yerleşmelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Okuyalım

Çatalhöyük Yerleşmesi

Çatalhöyük, Konya iline bağlı Çumra ilçesinin on bir kilometre kuzeyindeki Küçükköy sınırları içerisinde bir höyüktür. Dokuz bin yıl önce burada, üretici ve çalışkan insanların bolluk ve bereket içinde yaşadıkları büyük bir köy vardı. Buzul Çağı sonrasında Konya Ovası'nda oluşan göl yeni kurumaya başladığı için bu bölge o zamanlar yer yer bataklık alanlara sahipti.

Çevrede yerleşmek için daha kuru alanlar da vardı elbette ama Çatalhöyüklüler (Köylerinin o zamanki adını bilmediğimiz için onlara bildiğimiz adıyla Çatalhöyüklüler diyoruz.) köylerini, zengin kaynak sağlayan Çarşamba Irmağı'nın kıyısına kurmuşlardı. Köyü kurdukları alan hem bu kaynaklara yakın hem de besin kaynakları açısından zengindi. Öylesine yararlandılar ki bu topraklardan köy büyüdükçe büyüdü, geniş bir alana yayıldı. Sayıları arttıkça arttı, nüfusları on binleri buldu. Ancak bildiğimiz kadarıyla bu büyük ve kalabalık köyün günümüzde olduğu gibi bir yöneticisi yoktu. Herhâlde birbirlerine saygılı insanlardı ve ortak kararlar alarak organize olabiliyorlardı.

Tarih Öncesi Eğitim Programı Öğretmen El Kitabı, s. 21.

İnsanların yerleşmek için Çatalhöyük'ü seçmelerinin en önemli gerekçesi ne olabilir? Neden?

Çatalhöyük'te evler birbirine bitişik ve düz damlı olarak aynı planda inşa edilmişti (Görsel 2.5). Bununla birlikte her evin duvarı ayrıydı. Duvarların bitişik olması nedeniyle evler arasında sokaklara yer verilmemişti. Her yeni ev yanındakine göre biraz daha yüksekte inşa ediliyor ve evlere giriş damlarda açılan kapılardan sağlanıyordu. İnsanlar evlerine girip çıkarken damlara kurulu merdivenleri kullanıyordu.

Görsel 2.5: *Çatalhöyük evlerini gösteren bir temsilî resim*

Çatalhöyük'te evlerin birbirine bitişik tarzda inşa edilmesinin nedenleri neler olabilir?

Tek katlı olan Çatalhöyük evlerinin yapımında kerpiç, ağaç, kil ve kamış kullanılmıştır. Damlar kerpiç duvarların ve şehrin güneyindeki ormandan elde edilen ağaç direklerin üzerine oturtulmuştur. Kamışla kapatılan damların üzeri sıkıştırılmış kil toprakla kaplanarak sağlamlaştırılmıştır.

Çatalhöyüklüler oda ve depo şeklinde iki bölümden oluşan evlerinin içini sıvayıp beyaza boyadıktan sonra duvarlarına resimler yaptılar (Görsel 2.6). Bu resimlerde kilim desenleri, iç içe geçmiş daireler, yıldızlar ve av sahneleri ile akbabalar, leoparlar, kuşlar ve geyikler gibi hayvanlara yer verdiler. Evlerin tabanına ise tahıl sapları ve bataklık sazlarından ördükleri hasırları serdiler. Diğer yandan duvar diplerinde ev içi yaşamı kolaylaştırmak amacıyla sekiler ve yüksek platformlar inşa ettiler. Ölülerini kemikten yapılmış aletler, renkli taşlar, kesici aletler, taştan baltalar, deniz kabuğundan yapılmış boncuklarla birlikte bu platformların altlarına gömdüler.

Görsel 2.6: *Çatalhöyük buluntularının sergilendiği Konya Arkeoloji Müzesinden bir görünüş*

Çatalhöyük'te yürütülen kazılarda ahşap kaplar, kutular, kemiklerden yapılmış takılar, çakmak taşından hançerler ve bıçaklar ile obsidyen ok ve mızrak uçları bulunmuştur. Kazılarda ele geçen malzemeler içinde en dikkat çekenleri pişmiş topraktan yapılmış kap kacaklar ve bereket tanrıçası heykelleridir. Buluntulardaki üstün el işçiliği ve süslemeler Çatalhöyük'te gelişmiş bir sanat anlayışının varlığını göstermektedir.

c. Tarihi Yeniden Yazdıran Keşif: Göbeklitepe

Her bilim dalında olduğu gibi tarihte de araştırma ve incelemeler durmaksızın devam etmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde tarihçiler, arkeologlar, paleograflar ve daha pek çok uzman, insanlık tarihinin bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak için geceli gündüzlü çalışmaktadır. Bu çalışmalarda yeni bulgular elde edildikçe geçmişe ilişkin bilgiler de değişmektedir. Tarihî bilgilerin değişebilir olduğunu gösteren bu durumun en son örneği Şanlıurfa ilimizin sınırları içinde devam eden Göbeklitepe arkeolojik kazılarında görülmüştür (Görsel 2.7).

Görsel 2.7: *Göbeklitepe kazılarından bir görünüş*

Şanlıurfa il merkezinin 18 km kuzeydoğusunda yer alan Göbeklitepe, 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halet Çambel tarafından fark edildi. Şanlıurfa Müze Müdürlüğünün 1995 yılında başlattığı Göbeklitepe kazıları Alman Arkeoloji Enstitüsünden Prof. Dr. Klaus Schmidt (Kılaus Şimit) danışmanlığında sürdürüldü. Kazı çalışmalarının hâlen devam ettiği Göbeklitepe, 2018 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alındı.

Göbeklitepe'deki kazılarda günümüzden 12 bin yıl öncesine ait tapınaklarla karşılaşıldı. 15-20 metre çapındaki bu tapınaklarda "T" ve ters "L" harflerine benzeyen tek parça hâlindeki anıtsal taş sütunlar daire şeklinde sıralanıyor. Tapınağın merkezinde yine "T" biçimli sütunlar bulunuyor. Her biri 40-50 ton ağırlığındaki bu taşların yüksekliği 4-6 metre arasında değişiyor. Uzmanlara göre insanı simgeleyen bu sütunların üzerinde boğa, turna, akbaba, kaplumbağa, yılan, tilki, aslan, kurt ve örümcek kabartmaları ve heykelleri yer alıyor (Görsel 2.8).

Görsel 2.8: *Göbeklitepe'de bulunan T şeklindeki taş bloklardan birinin üzerindeki hayvan kabartmaları*

Göbeklitepe'deki tapınak kalıntılarından hareketle yazının icadından önceki dönemde insanoğlunun hayat tarzı ve tabiat ile ilişkisi hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Göbeklitepe'nin keşfi Tarih Öncesi Dönem ve yerleşik hayata geçişle ilgili bilgileri değiştirdi. Yakın zamana kadar yazının icadından önceki döneme ait ilk tapınağın Malta Adası'nda bulunduğu kabul ediliyor ve burası MÖ 5000 yılına tarihleniyordu. Ancak Göbeklitepe'deki kazılar bu bilgiyi değiştirerek ilk tapınağın çok daha önceki bir dönemde Anadolu'da inşa edildiği ortaya çıktı.

Göbeklitepe'deki kazılar alt katmanlara doğru inildikçe mevcut tarihî bilgilerimizde başka hangi değişiklikler meydana gelebilir?

Etkinlik

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'nun hazırladığı Dünya Miras Listesi'nde ülkemizden de tarihî ve doğal kültür varlıklarına yer verilmiştir. Göbeklitepe bu listeye 2018 yılında dâhil edilmiştir. Bir genel ağ araştırması yaparak bu varlıklarımızın adlarını ve bulundukları illeri aşağıdaki tabloda boş bırakılan yerlere yazınız.

	Tarihî ve Doğal Kültür Varlığının Adı	Bulunduğu İl
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		
13.		
14.		
15.		
16.		
17.		
18.	*Göbeklitepe*	*Şanlıurfa*
19.		

B. YAZININ İCADI VE ÖNEMİ

Düşünelim-Söyleyelim

İlk Hitit Kralı I. Hattuşili, askerî işgaller ve yağma amacıyla o zamanlar medeni dünyanın merkezi olan Kuzey Mezopotamya'ya gittiğinde, oradan alıp Boğazköy'e getirdiği zanaatkârlar arasına çivi yazısını bilen kâtipleri de koydu. Onlara âdeta "Haydi bakalım, oradaki beyleriniz için yazıp çizdiğiniz o şeylerden şimdi benim için de yazacaksınız." dedi.

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kılıç, Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi, (Kısaltılmıştır.).

➥ *I. Hattuşili'nin yazıya ve kâtiplere önem vermesinin nedenleri neler olabilir?*

Yazı ilk defa MÖ 3200'lerden itibaren Mezopotamya uygarlıklarından biri olan Sümerler tarafından kullanıldı. Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Sümerler her şeyin tanrıya ait olduğuna inanır, ürettikleri ürünleri kralın kontrolündeki ziggurat denilen tapınağa teslim ederlerdi.

Sümerler tapınak depolarına giren ürünlerin miktarı ve çeşitliliği arttıkça toplama ve dağıtma işlemlerinde zorluklarla karşılaştılar. Görevliler tapınağa getirilen ürünü unutmamak ve belgelendirmek amacıyla her vatandaş için ürünlere ayrı bir işaret koymaya, işaretin karşısına da getirdiği ürünlerin resimlerini yapmaya başladılar. İdeogram denilen bu yazının zaman kaybına ve karışıklığa yol açtığını görünce de resimlerin yerine heceleri ifade eden, çiviye benzeyen işaretler kullanmaya başladılar.

Sümerler çivi yazısını üçgen uçlu bir kalem kullanarak yumuşak kil tabletler üzerine yazdılar. Ardından tabletleri fırınlarda pişirerek sağlamlaştırdılar. Mezopotamyalılar ile yaptıkları ticaret sırasında çivi yazısını öğrenen Mısırlılar ise hiyeroglif adıyla bilinen, kendilerine özgü resim yazısını kullandılar.

Yazının gelişimine katkıda bulunan kavimlerden biri de Fenikeliler oldu. Deniz ticaretiyle uğraşan Fenikeliler, ticareti hızlandırıp kolaylaştıracak yeni bir yazı sistemi üzerinde çalıştılar. Bu amaçla kelimeleri veya heceleri temsil eden şekilleri değil; sesleri temsil eden harfleri kullanarak alfabeyi icat ettiler. Böylece okuyup yazabilmek için yüzlerce şekil ezberlemekten kurtularak şekillerin sesleri karşılayan harfleri öğrenerek istedikleri her kelimeyi okuyup yazma imkânına kavuştular. Okuma yazmayı oldukça kolaylaştıran ve 22 harften oluşan Fenike Alfabesi İyonyalılar, Romalılar ve Yunanlar tarafından da kullanılmıştır.

Etkinlik

Aşağıda çivi yazısı ve hiyeroglif yazıya ait şekiller ile Fenike Alfabesi'ndeki harflerden bazılarını görüyorsunuz. Bu yazı sistemlerini inceleyerek okuma yazmanın hangisiyle daha kolay olabileceğini gerekçesiyle birlikte söyleyiniz.

	baş
	ekmek
	saban
	yemek
	boğa

Çivi yazısı

	kuş tüyleri
	tepe
	fincan
	halat
	elek
	su

Hiyeroglif yazı

	N
	M
	H
	D
	G
	B

Fenike Alfabesi

Yazının icadı, insanlık tarihinin en büyük gelişmelerinden biri olarak kabul edilebilir. Çünkü yazı duygu, düşünce ve bilgileri sabitleyip kalıcı hale getirerek başka mekanlara ve zamanlara taşınmasını sağlamıştır. İnsan, yazının bu özeliği sayesinde kendilerinden önceki bilgi, beceri ve tecrübe birikimini devralıp geliştirmiş ve bütün bunları yine yazıyı kullanarak sonraki nesillere devretmiştir. Böylece bilgileri tekrar tekrar üretmek zorunda kalmamıştır.

İnsan, yazı sayesinde kendisinden önceki binlerce yılın bilgi birikimini öğrenmiş; ardından bu birikime katkıda bulunarak medeniyetin gelişimini hızlandırmıştır. Bir an için yazının icat edilmediğini veya yazılı kaynakların tamamen ortadan kaldırıldığını düşününüz. Böyle bir durumda günümüz insanı bilgi ve buluşları ortaya çıkarabilmek için en baştan başlamak; uzun zamanda edinilen tecrübelere sahip olmak için de pek çok şeyi yeniden yaşamak zorunda kalacaktı. Medeniyetin gelişimi de buna bağlı olarak yavaşlayacaktı. Hatta mevcut bilgi ve kültür birikimi bir süre sonra unutulacak ve medeniyet çökme tehlikesiyle karşılaşacaktı.

Yazı Sümerlerin tapınak kayıtlarını tutma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıksa da zamanla yönetim işlerinden ticarete, vergilerin toplanmasından eğitime ve edebiyata kadar hayatın pek çok alanında kullanıldı. Böylece bilgilerin muhafazası ve taşınmasının yanı sıra bilimsel tecrübenin gelecek nesillere aktarılmasını sağladı. Ayrıca duygu ve düşünceleri kalıcı hâle getirerek medeniyeti geliştiren araçlardan biri oldu.

Görsel 2.9: *Sümerlere ait çivi yazılı konik mühürler*

Yazı en fazla devletler tarafından kullanıldı. Devletlere ait ilk yazılı belgeler genellikle vergi bilgilerini içeren defterlerdi. Memurların isimlerini, özelliklerini, yaptıkları işleri ve aldıkları ücretleri gösteren listeler; muhasebe defterleri, faturalar, bütçe çizelgeleri, sözleşmeler, mühürler (Görsel 2.10) ve arazi kayıtları da yazılı resmî belgelerdendi. Yazı devlet işlerinin yanı sıra ekonomik ilişkileri de kolaylaştırdı. Ticaret sözleşmeleri, iş mektupları, malların cinsini ve fiyatlarını gösteren listeler bu alandaki başlıca örnekleri oluşturdu.

Muhasebe kayıtlarının yazılı hâle getirilmesi devletlere yönetim bakımından hangi kolaylıkları sağlamış olabilir?

Devletler yazıdan kamu ekonomisinin yanı sıra yönetim işlerinde, hukukta ve diplomaside de yararlandılar. Krallar kanunlarını, devlet politikalarını ve yasaklamalarını yazılı hâle getirerek bunların vatandaşlar tarafından önceden bilinmesini sağladılar. Hukuk ilkelerini, vergi esaslarını, ticaret kurallarını ve mülkiyet haklarını yazılı metinlere dönüştürerek ülke yönetimini kolaylaştırdılar. Yazılı emirler yayımlayarak ordu üzerindeki otoritelerini arttırdılar.

Yöneticiler başka devletlerin yöneticilerine yazdıkları mektuplar aracılığıyla dış ilişkilerini geliştirdiler. Ateşkes, barış ve ittifak antlaşmaları yaparak siyasi ve ekonomik kazanımlar elde ettiler. Diğer yandan yazının geniş kitlelere ulaşma gücünden ve kalıcılığından yararlanmaya çalıştılar. Bu amaçla yanlarında bulundurdukları kâtiplere günlük yaşamlarını, avlarını, savaş ve barış zamanlarında yaptıklarını anlatan metinler yazdırdılar. Üzerinde kendi sözlerinin yer aldığı anıtlar diktirdiler. Böylece egemenliklerini güçlendirmeye ve kalıcı hâle getirmeye çalıştılar.

C. İLK ÇAĞ MEDENİYETLERİ

- **MÖ 3200** – Sümerlerin yazıyı bulması
- **MÖ 2375** – Urkagina Yasaları'nın çıkarılması
- **MÖ 1900** – Anadolu'da yazının kullanılmaya başlanması
- **MÖ 1700** – Hammurabi Kanunları
- **MÖ 1280** – Kadeş Antlaşması
- **MÖ 1260-1250** – Truva Savaşları
- **MÖ 776** – İlk Olimpiyatlar
- **MÖ 753** – Roma'nın kurulması
- **MÖ 680** – Lidyalıların parayı kullanmaya başlamaları

- **MÖ 550** – Pers İmparatorluğu'nun kurulması
- **MÖ 359** – İskender İmparatorluğu'nun kurulması
- **0** – Hz. İsa'nın doğumu
- **313** – Milano Fermanı
- **375** – Kavimler Göçü
- **380** – Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmî din hâline gelmesi
- **395** – Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması

Harita 2.1: *İlk Çağ'daki başlıca medeniyet havzaları*

İlk Çağ'da dünyanın çeşitli yerlerinde büyük medeniyetler ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetlerin oluşumunu ve yayılışını etkileyen faktörlerin belli başlıları coğrafya, iklim ve su kaynaklarıdır.

İlk medeniyetler genellikle orta iklim kuşağındaki kara parçaları üzerinde kurulmuştur. Tarımın başladığı, hayvanların evcilleştirildiği ve insanların yerleşik köy yaşamına geçtiği dönemde bu iklim kuşağında yer alan nehir, göl ve deniz kıyıları ile vahalar insan yerleşimine sahne olmuştur. Çünkü söz konusu bölgeler ekip biçmeye ve hayvan yetiştiriciliğine elverişli, ılıman iklimin hüküm sürdüğü yerlerdir. Örneğin; Orta Asya medeniyeti, su kaynaklarına sahip geniş düzlüklerde kurulup yayılmıştır. Aynı şekilde Mısır medeniyeti Nil, Mezopotamya medeniyeti Dicle ve Fırat, Hint medeniyeti İndus ve Ganj nehirlerinin; Çin medeniyeti ise Sarı Irmak'ın kıyılarında kurulmuştur. Ünlü tarihçi Herodot da "Mısır Nil'in bir armağanıdır." diyerek su ile uygarlık arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

İlk Çağ'da Anadolu, Mezopotamya ve Avrupa'da ortaya çıkan uygarlıklar da Mısır uygarlığı gibi akarsu boylarında kurulup gelişmiştir. Örneğin; Hititler Kızılırmak, Frigler Sakarya, Mezopotamyalılar Fırat ve Dicle, Romalılar ise Tiber ve Po nehirlerinin kıyılarında uygarlıklar kurmuştur.

Çin Medeniyeti

İlk Çağ'ın en büyük uygarlık merkezlerinden biri olan Çin'de ilk uygarlık MÖ 4000 yıllarında Sarı Irmak'ın suladığı bereketli ovalarda doğdu. Çinliler mimarlık, heykelcilik, resim, cam süsleme ve seramik sanatlarında gelişme gösterdiler. İpek böcekçiliği ve ipekli dokuma işçiliğinde ileri gittiler. Tıpta kabul edilen masaj ve akupunktur yöntemlerini kullandılar. Ayrıca kâğıt, barut, matbaa, mürekkep ve pusulayı buldular.

Çinlilere ait buluşların uygarlığın gelişimine etkileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Hint Medeniyeti

Hindistan'da ilk uygarlık merkezi MÖ 3000 yıllarında İndus Nehri vadisindeki Harappa'da ortaya çıktı. Hint matematikçileri, geliştirdikleri rakam sistemiyle matematik alanında önemli katkıda bulunmuşlardır. Müzikte bilinen en eski notalama yöntemi de Hint müzisyenlerine aittir. Hintler resim ve heykel sanatında ileri gitmişlerdir. Şiire de ilgi gösteren Hintlerin bu alandaki başlıca eserleri "Mahabharata" ve "Ramayana" destanlarıdır.

İran Medeniyeti

İran'da ilk büyük medeniyeti MÖ IX. yüzyılda Medler kurdular. MÖ 550'de başka bir İran kavmi olan Persler Medlerin hâkimiyetine son vererek kısa sürede Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı ülkelerine kattılar. Persler Mısır, Trakya ve Makedonya ile Ege Denizi'ndeki bazı adaları da ele geçirerek sınırlarını genişlettiler. Ülkelerini satraplık adı verilen eyaletlere bölerek yöneten ve tarihin ilk düzenli posta teşkilatını kuran Persler farklı kavimlerin bir arada ve barış içinde yaşamalarını sağladılar. Ticaretle uğraşarak Lidyalıların başkenti Sardes'ten kendi başkentleri Sus'a kadar uzanan ünlü Kral Yolu'nu yaptılar.

Pers imparatorlarının haberleşmeye önem vermelerinin ortaya çıkardığı sonuçlar neler olabilir?

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Anadolu'nun yeryüzü şekilleri, akarsuları ve iklim şartları, Anadolu tarihinin meydana gelmesinde büyük ölçüde rol oynamışlardır.

Gerçekten, Anadolu'nun kuzeyden ve güneyden yüksek sıradağlarla kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi, bu yönlerden yapılacak olan birçok kavimler göçüne imkân tanımazken, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki dağların denize dik olarak uzanması, pek çok istilacının, bu dağ oluklarından geçit bularak Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Ayrıca güney ve kuzey yönlerinde denize paralel olarak uzanan sıradağlar, Orta Anadolu'da yerleşen kavimlerin, bu dağların arkasında oturan kavimlerle kültürel münasebetlerini de engellemiştir.

Anadolu insanının sosyal ve ekonomik yaşantısı üzerinde, iklim faktörünün de büyük etkileri olduğunu unutmamak lazımdır.

İklim şartları, Anadolu insanına ne yapması gerektiği hususunda bir yön tayin etmiştir. Bu nedenle, Anadolu'da yerleşen toplulukların hayatı, genellikle tarıma dayanmak mecburiyetinde idi. Fakat Anadolu'daki ziraat ekonomisini Mısır ve Mezopotamya ile bir tutmak doğru olmaz. Çünkü Anadolu nehirlerinin hiçbiri, Mısır'ın can damarı saylılan Nil Nehri'nin yaptığını yapamıyordu. Ayrıca Mezopotamya'da olduğu gibi, düz bir araziye kanallar açmak suretiyle sulamak da arızalı bir durum arz eden Anadolu toprakları için söz konusu olamazdı. Bu yüzden, Anadolu sakinlerinin ziraata dayanan ekonomik hayatları, bir yerde yağışlara bağlı idi. Havalar iyi gittiği takdirde bol ürün alınıyor, bunun tersi olursa kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınıyordu. Bu sebeplerden dolayıdır ki Hitit kralları, devamlı olarak sefer etmek ve özellikle verimli Hilal Bölgesi'nden sağladıkları ganimetle geçinmek yolunu tutuyorlardı. Anadolu'nun ziraate elverişli olmayan dağlık bölgelerinde ise halk hayvancılıkla geçiniyordu.

Prof. Dr. Ekrem Memiş, Eski Çağ Türkiye Tarihi, s.16-18.

➥ *Yukarıdaki metinden hareketle medeniyet havzalarının oluşumu ile coğrafya, iklim ve su kaynakları arasındaki ilişki hakkında neler söylenebilir? Yazınız.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Anadolu Medeniyetleri

"Uygarlıklar beşiği" adıyla anılan Anadolu'da İlk Çağ'ın önemli uygarlıkları kurulmuştur. Bu uygarlıkların başlıcaları; Hititler, İyonlar, Urartular, Frigyalılar ve Lidyalılardır.

Tarihin ilk meşruti krallık yönetimini kuran Hititler hukuk alanında Mezopotamya uygarlıklarından etkilendiler. Anadolu'nun ilk kanunlarını yapan Hititler aile kurumunu ve özellikle kadın haklarını korumaya yönelik insancıl düzenlemeleriyle hukuk bilincinin gelişimine katkıda bulundular.

Hititler bir yıl boyunca yaşanan olayları kayda geçirmek amacıyla anal adı verdikleri yıllıklar kaleme aldılar. Hitit kralları tanrılara hesap vermek amacıyla yazdırdıkları bu yıllıklarda kazandıkları zaferler kadar yenilgilerine de yer verdiler. Böylece objektif tarih yazıcılığının ilk örneklerini sundular.

İlk Çağ'da Van Gölü çevresinde ortaya çıkan Urartular tarımsal üretimi arttırmak amacıyla inşa ettikleri barajlar ve sulama kanalları ile dikkat çektiler. Gelişmiş bir mimari anlayışa sahip olan Urartular; kaleler (Görsel 2.10), surlar, saraylar ve tapınaklar inşa ettiler. Ayrıca resim, kabartma, heykel ve kaya oymacılığı gibi süsleme sanatlarının yanı sıra maden işçiliğinde ve kuyumculukta da ileri bir düzeye ulaştılar.

Görsel 2.10: *Urartular döneminden kalma Van Kalesi'nden bir görünüş*

Batı Anadolu'da Gediz ile Küçük Menderes Irmakları arasındaki bölgeye yerleşen Lidyalılar Kral Yolu üzerinde ticaret yaparak büyük bir zenginliğe ulaştılar. Ayrıca ticarette parayı değişim amacıyla kullanan ilk topluluk olarak tarihe geçtiler.

Anadolu'ya Boğazlar üzerinden gelen Frigler, Kızılırmak ile Sakarya Nehirleri arasında kalan bölgeye yerleştiler. Dokumacılık, madencilik ve ağaç işlemeciliğinde ileri giden Frigler, tapetes adı verilen kilimleri ve çivi kullanmadan yaptıkları mobilyaları ile tanındılar. Ayrıca fibula denilen çengelli iğneleri icat ettiler. Kayaları oyarak yaptıkları kaya mezarları (Görsel 2.11) ve tapınaklarıyla meşhur olan Frigler, Fenike alfabesini kullandılar. Fabl adıyla bilinen hayvan hikâyelerini dünya edebiyatına kazandırdılar.

Görsel 2.11: *Friglere ait bir kaya mezarı (Frig Vadisi, Eskişehir)*

Size göre Anadolu medeniyetlerinin insanlığa en önemli katkısı ne olmuştur? Neden?

Mezopotamya Medeniyetleri

Mezopotamya Yunancada "iki nehir ortasındaki ülke" anlamına gelir. Bu isim tarihte Doğu Anadolu'dan doğup Basra Körfezi'nde denize dökülen Dicle ve Fırat Nehirlerinin çevresinde kalan topraklar için kullanılmıştır. Asya kökenli bir kavim olan Sümerler MÖ 4000 yıllarından itibaren bu bölgeye yerleştiler. Sümerler MÖ 2375'te Lagaş Sitesi Kralı Urkagina ile de tarihin bilinen ilk yazılı kanunlarını yaptılar. Diğer yandan dünya edebiyatının ünlü destanları olan "Gılgamış", "Tufan" ve "Yaratılış" destanlarını yazdılar.

Geceyi ve gündüzü on ikişer saat olarak hesaplayan Sümerler bir yılı otuzar günden oluşan on iki aya böldüler. Ay ve Güneş tutulmalarının zamanını hesapladılar ve ay yılına göre düzenledikleri takvimi kullandılar. Çarpma ve bölme işlemlerini kolaylaştırmak üzere cetveller hazırlayarak alan ve hacim ölçme yöntemlerini geliştirdiler. Ayrıca daireyi 360 dereceye bölerek geometri ve matematik bilimlerinin temellerini attılar.

MÖ 3000'in sonlarına doğru Arabistan'dan Mezopotamya'ya göç eden Amurruların devamı olan Babiller tıp, astronomi ve matematikte ileri gittiler. Ay ve Güneş tutulmalarının zamanını önceden tahmin edip alan ve hacim hesaplamaları yaptılar. Hukuk alanında ise 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunlarını meydana getirdiler. Mimaride de gelişme gösteren Babillerin en görkemli sanat eserleri Babil Kulesi (Görsel 2.12) ile Babil'in Asma Bahçeleri'dir.

Görsel 2.12: *Babil Kulesi'ni gösteren bir tablo (Pieter Bruegel)*

Yukarı Mezopotamya'da yaşayan ve ticaretle uğraşan Asurlular Anadolu'da yaşayan insanlara çivi yazısını öğreterek onların da Tarih Çağlarına geçmesini sağladılar. Asurlular, tarihte bilinen ilk kütüphaneyi kurarak arşivcilik faaliyetini başlatan uygarlık oldular. Ayrıca mimarlık, heykelcilik, kabartma ve resim sanatlarında eserler verdiler. Asur sanatının en tanınmış örnekleri Asurluların saraylarının girişinde yer alan insan başlı, boğa vücutlu sfenkslerdir.

Mezopotamya medeniyetlerine ait mimari eserlerin pek çoğunun günümüze ulaşamamasının nedenleri neler olabilir?

Doğu Akdeniz Medeniyetleri

İlk Çağ'da Lübnan Dağları ile Doğu Akdeniz kıyılarında yaşayan Fenikeliler, denizaşırı ülkelerde ticaret kolonileri kurarak tarihte kolonicilik hareketini başlatan kavim oldular. Ticari faaliyetleri sırasında ülkeler arasında bağlantı kurarak Akdeniz çevresinde yaşayan toplumların kültürel etkileşim içine girmesini sağladılar. Bugünkü alfabe sistemlerinin temelini atarak okuma yazmayı kolaylaştırdılar.

MÖ 2000'de Fenike ülkesinin güneyindeki Filistin'e yerleşen İbraniler, semavi bir din olan Yahudiliğe inandılar. Böylece tarihte tek tanrı inancını benimseyen ilk topluluk oldular.

Fenikelilerin medeniyetler arası etkileşime katkıda bulundukları söylenebilir mi? Neden?

Mısır Medeniyeti

MÖ 4000'e doğru Nil Nehri etrafında gelişmiş bir medeniyet kuran Mısırlılar, Mezopotamyalılar ile yaptıkları ticaret sırasında öğrendikleri çivi yazısından yola çıkarak hiyeroglif adıyla bilinen kendilerine özgü resim yazısını geliştirdiler. Yazılarını genellikle Nil kıyısında yetişen papirüs bitkisinin yapraklarından ürettikleri bir tür kâğıt üzerine yazdılar.

Astronomi, matematik ve geometride ileri giden Mısırlılar üçgen ve dörtgenlerin alanlarının yanı sıra pi (π) sayısını 3,16 kabul ederek silindirin ve kürenin hacmini hesapladılar. Ayrıca uzun yıllar süren gözlemlerinin sonucunda yılı 365 gün olarak tespit edip bir günü 24 saate böldüler. Elde ettikleri bu verileri kullanarak güneş yılına dayalı bir takvim düzenlediler. Ağrı kesiciler kullanarak diş çekimi ve tedavisi yapan Mısırlılar, ölülerini mumyalamalarından dolayı anatomi, tıp ve eczacılık bilimlerinde de oldukça ilerlediler.

Resim, heykel, kabartma sanatlarında ve mimaride özgün eserler veren Mısırlıların başlıca mimari eserleri firavunların mezar odalarının yer aldığı piramitlerdir (Görsel 2.13). Piramitlerin en büyüğü, Mısır'ın başkenti Kahire yakınlarındaki Gize'de bulunan 147 metre yüksekliğindeki Keops Piramidi'dir.

Görsel 2.13: *Mısır piramitleri (Gize, Kahire-Mısır)*

Ege Yunan Medeniyeti

Yunan medeniyetinin temellerini atan Dorlar Yunanistan'da polis adı verilen şehir devletleri kurdular. Bu devletlerden biri olan Atina'daki yöneticilerden Solon, doğuştan gelen soyluluğu kaldırdı. Klistenes ise bütün yurttaşlara devlet yönetimine katılma hakkı tanıdı. Böylece Yunan şehir devletleri demokrasinin ilk uygulamalarına sahne oldu.

Deniz ticaretine önem veren Yunanlar ticari ilişkiler sırasında Fenike alfabesini öğrendiler. Bu alfabeye bazı yeni harfler ekleyerek kendi alfabelerini oluşturdular. Ayrıca tanrıları için her dört yılda bir olimpiyat adıyla bilinen yarışmalar düzenlediler.

Ege ve Yunan medeniyetini kuranlar özgür düşüncenin ve pozitif bilimlerin gelişmesine önemli katkılarda bulundular. Tales, Heraklit, Sokrates, Platon ve Aristoteles felsefe alanındaki çalışmalarıyla iz bıraktılar. Pisagor matematik, Heredot tarih, Hipokrat ise tıp bilimine katkıda bulunan Yunan bilginler olarak tarihe geçtiler.

Ç. İNSAN VE ÇEVRE

Düşünelim-Söyleyelim

Yeryüzünün herhangi bir yerinde medeniyetin kurulup gelişebilmesi için o yerin en fazla hangi özelliklere sahip olması gerekir? Neden?

Hayat Tarzları Nasıl Oluştu?

Tarihsel süreçte neden her ülkede aynı gelişmişlik düzeyine çıkılamamıştır? Neden bazı toplumlar hayvancılıkta, bazıları tarımda veya ticarette daha ileri gitmiştir? Neden Mezopotamya medeniyetlerine ait yapıların pek çoğu günümüze kadar gelememiştir?

Yukarıdaki sorulardan anlaşılacağı üzere tarih boyunca toplumlar hayat tarzları, sanat anlayışları, ekonomik faaliyetleri, beslenme şekilleri ve giyim kuşamlarıyla başka toplumlardan ayrılmıştır. Bu farklılaşmanın en önemli nedeni yaşanılan coğrafyadır.

Buzul Çağı'nın yaşandığı dönemlerde üretim için gerekli coğrafi şartlar olmadığından insanlar avcılık ve toplayıcılıkla besleniyorlardı. Avcılık yorucu, tehlikeli ve her zaman olumlu sonuç almanın mümkün olmadığı zorlu bir uğraştı. Toplayıcılık ise avcılığa göre daha kolay olmakla birlikte yeterli bir beslenme yöntemi değildi. Bu nedenle buzulların erimesiyle birlikte besin üretimi amacıyla yerleşik hayata geçilmeye başlandı (Görsel 2.14).

Güneydoğu Anadolu'nun yanı sıra Suriye ve Mezopotamya toprakları avcılık-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişin yaşandığı ilk coğrafya oldu. Doğu-batı doğrultusunda bir yay şeklinde uzanan sıradağların güneyinde kalan bu coğrafya verimli topraklarla kaplı olduğu için "Bereketli Hilal" adıyla anıldı (Harita 2.2).

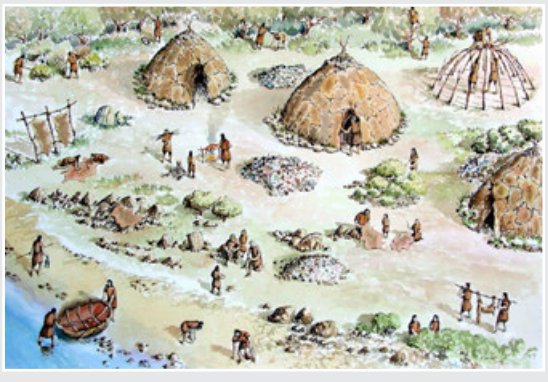

Görsel 2.14: *Yerleşik insanların günlük hayatını gösteren bir çizim*

Harita 2.2: *Bereketli (Verimli) Hilal*

Fırat ve Dicle Nehirlerinin suladığı Bereketli Hilal; buğday ve çavdar gibi tahıllar ile at, deve, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların ana vatanıdır. Buraya yerleşen insanlar yiyeceklerini kendileri üreterek protein ve karbonhidrat ihtiyaçlarını daha kolay karşıladılar. Besledikleri hayvanların yünlerinden giyecekler yaparak soğuktan korundular. Onların gücünü kullanarak toprağı işlediler.

İlk Çağ'da yerleşik medeniyete yalnızca Bereketli Hilal'de değil, benzer coğrafi şartlara sahip başka bölgelerde de rastlanır. Nil Nehri'nin hayat verdiği Mısır ile İndüs ve Ganj Nehirlerinin geçtiği Hindistan bu yerlerin belli başlılarıdır. Anadolu'daki akarsu vadileri, delta ovaları da insan yerleşimine sahne olmuştur.

Yerleşik hayat başladığı hâlde bazı bölgelerdeki insanlar konar-göçer hayat tarzını devam ettirmiştir. Hayvancılıkla uğraşan bu insanlar sürüleri için suların ve otlakların bol olduğu yerler aramışlardır. Böylece bilinçli bir üretim faaliyetinde bulunarak ihtiyaçlarını doğada hazır bulduklarıyla karşılayan göçebelerden ayrılmışlardır.

Teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerde çevre şartları, insan hayatında bugüne göre daha belirleyici bir rol oynuyordu. Ünlü coğrafyacı Strabon ise "Geographica" adlı eserinde ovalar, sahiller ve ılıman iklimin görüldüğü bölgelerde yaşayan toplumların daha medeni ve uysal olmasına karşın; dağlık ve yüksek bölgelerde yaşayan insanların medenilikten uzak ve kaba olduklarını belirtmişti. Ona göre dağlar uygarlığın ilk aşamasını temsil ederken, ovalar ve kıyılar daha gelişmiş aşamaları temsil etmekteydi. Bu bakımdan yükseklerden aşağılara doğru hareket, uygarlık ve yaşam tarzının ilerlemesi anlamına geliyordu. Coğrafyanın insanların kaderini belirlediği görüşü İslam dünyasının yetiştirdiği önemli ilim insanlarından biri olan İbn-i Haldun (1332-1406) tarafından da paylaşılmıştır.

Okuyalım

Coğrafya ve İnsan

İbn-i Haldun'a göre ılıman iklimlerde yaşayan milletler, beşeriyetle alakalı her alanda gelişmiş durumdadırlar. Çünkü ılıman iklimlerde yaşayan insanlar beden ve huyları dâhil olmak üzere her yönden normal ve gelişmiş bir hâl üzerinde yaşamaktadırlar. Bu durumun nedeni, uygun iklim koşullarından dolayı bu insanların konut, sanat, ilim, yöneticilik ve mülk gibi ileri beşerî unsurlara sahip olmalarıdır. Söz konusu iklimlerde ikamet eden insanların bu özelliklere sahip olması nedeniyle liderlik, peygamberlik, devletler, kanunlar, beldeler, şehirler, kasabalar, binalar, tarım ve diğer durumlar ılıman hava şartlarına sahip olan orta iklimlerde ortaya çıkmıştır.

İbn-i Haldun'un heykeli (Tunus)

Arap, Rum, Fars, İsrailoğulları, Yunan, Sind, Hint ve Çin milletleri orta iklimlerde yaşamalarından dolayı çok gelişmiş milletlerdir. (...) Yani İbn-i Haldun'a göre sıcaklık şartları, insanların beden ve huylarına etkilediği gibi beşerî unsurların yapısına ve toplumların gelişmişlik seviyesine de yön vermektedir.

Rauf Belge, İbn-i Haldun'da Coğrafi Determinizm, Akademik Bakış Dergisi, S 57, s. 456. (Kısaltılmıştır.).

İbn-i Haldun'a göre coğrafya, insan topluluklarının hangi özellikleri üzerinde etkili olmaktadır?

Yaşadığı bölgenin coğrafi şartları nedeniyle konar-göçer hayat tarzını benimseyen topluluklara verilebilecek en güzel örnek Türklerdir. Türklerin tarih sahnesine çıktığı yer olan Orta Asya yüksek dağlarla çevrili, sert karasal iklimin hüküm sürdüğü, su kaynaklarının yetersiz olduğu, yer yer çöllerle kaplı bir bölgeydi. Burada tarıma elverişli topraklar kısıtlıydı. İlkbaharda karların erimesiyle birlikte coşan akarsular yaz ortalarına doğru kuruyunca bölge kavurucu bir kuraklıkla baş başa kalırdı. Bundan dolayı Türklerin önemli bir kısmı yerleşmeler kurup toprağı ekip biçmek yerine konar-göçer hayat tarzını benimsemişlerdi. Bu tercihin nedeni hayvan sürülerini taze ot ve su ile buluşturup verimliliği arttırma isteğiydi.

Orta Asya'da Türkler dağların rüzgârlara açık kuzey taraflarına kuz derlerdi. Başka yerlere göre daha fazla yağış alan ve serin olan kuzlar konar-göçer Türklerin yaz mevsimini geçirdikleri yaylaklardı. Buralarda sular kurumaz ve otlaklar daima yeşil kalırdı. Ayrıca yaz sıcaklarında insanlar ile hayvanlara rahatsızlık veren ve çeşitli hastalıklara yol açan sinek, böcek gibi haşerata pek rastlanmazdı. Türklerin kış mevsimini geçirdikleri kuytu yerlere ise kuy veya koy denirdi. Kışlak adıyla da anılan bu tür yerlere genellikle dağların güneye bakan eteklerinde, orman kenarlarında ve akarsu vadilerinde rastlanırdı. Kar yağışının az olduğu, fırtınaya kapalı ve güneş alan kuylarda otlaklar ve su kaynakları da bulunurdu.

Konar-göçerler tahıl gibi yerleşiklerin ürettikleri ürünlere ihtiyaç duyarlardı. Bu nedenle çiftçilerin ekili dikili alanlarını tahrip edip onları yağmaladıklarında kendilerinin de zarar göreceklerini bilirlerdi. Aynı şekilde yerleşikler de ihtiyaçları olan hayvansal gıdaların konar-göçerler (Görsel 2.15) tarafından sağlandığını bilerek onlarla iyi ilişkiler kurmaya önem verirlerdi. Örneğin yerleşik medeniyet merkezlerinden biri olan Çin, Türklerin ihtiyacı olan tahıl ürünleri ve mamül eşya bakımından zengin bir ülkeydi (Görsel 2.16). Türkler sınır boylarında kurulan pazarlarda Çinlilere hayvansal gıdalar ve ürünler satarken onlardan tahıl, seramik ve diğer eşyalar satın alırlardı. Türklerle Çinliler arasındaki alışveriş savaşlarla kesintiye uğrasa da savaşın ardından hızla normale dönerdi.

Görsel 2.15: *Hayvancılıkla uğraşan konar-göçerleri gösteren bir tablo (Grigory Gurkin-Altay Cumhuriyeti Devlet Müzesi)*

Görsel 2.16: *Tahıl üretimi yapan Çinlileri gösteren bir çizim*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

(...) Göçebelik Türk'ün başta gelen yaşam tarzlarından biri olmuştur ama tek yaşam tarzı değildir. (...) Türkler kendileri için yarar gördükleri zaman her türlü yaşam tarzından vazgeçmeyi bilmişlerdir. Yerleşik yaşam Türklere her zaman çekici gelmiştir. Ama tehlikelerle dolu olan bu çekiciliğe karşı durmak zorunda kalmışlardır. VIII. yüzyılda Kök Türk Hükümdarı Bilge Kağan bir kent kurarak yerleşmek istemiş ancak kentlerin imparatorluklar için tehlikeli olduğunu söyleyen Vezir Tonyukuk'un isteğiyle bu tasarısından vazgeçmiştir. (...)

Fransız Türkolog, Jean-Paul Roux (Jan-Pol Roks)
Türklerin Tarihi, s.46 (Kısaltılmıştır.).

- *Yerleşik hayat tarzı hangi özellikleriyle Türklere çekici gelmiş olabilir?*
- *Kök Türk Veziri Tonyukuk'un yerleşik hayatı ve kentleri imparatorluklar için tehlikeli bulmasının nedenleri neler olabilir?*

D. İLK ÇAĞ'DA GÖÇLER

Düşünelim-Söyleyelim

Tarihte görülen büyük göç hareketlerinin nedenleri neler olabilir?

Göçler insanlık tarihinin önemli olaylarından biridir. Gerek Tarih Öncesi gerekse Tarih Devirlerinde insan toplulukları iklim değişiklikleri ve savaşlar gibi nedenlerle kitlesel olarak göç etmek zorunda kalmışlardır. İlk olarak insan toplulukları Kuzey Kutbu'ndaki buzulların etkisiyle güneye doğru göç etmiş, havaların ısınmasıyla da tekrar kuzeye doğru hareket etmişlerdir. Afrika'nın kuzey kesimlerindeki kuraklıktan kaçan insanlar ise Nil Vadisi'ne yönelmişlerdir.

Göç hareketleri tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Göçler nedeniyle parçalanan imparatorlukların yerine yeni devletler kurulmuş; kavimler siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda birbirleriyle etkileşim içine girmişlerdir.

1. Ege Göçleri

İlk Çağ'da görülen en büyük göç hareketleri MÖ XIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Ege Göçleridir. Ege Göçleri, Doğu Avrupa'da yaşayan kavimlerin kıtlık nedeniyle geçim imkânını kaybetmesi üzerine başladı. Söz konusu kavimlerden İlliryalılar İtalya'ya göç ettiler. Dorlar ise Balkanlar üzerinden Yunanistan'a girdiler. Dağlık arazilerin geniş yer tuttuğu Yunanistan tarıma elverişli toprakların ve su kaynaklarının kıt olduğu bir ülkeydi. Burada yaşayan kavimler Dorların baskılarından kurtulmak ve daha elverişli bölgelere yerleşmek amacıyla Yunanistan'ın Ege kıyılarından ayrıldılar. Böylece "Deniz Kavimleri" adını alarak bolluk memleketleri dedikleri Anadolu, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'a doğru ilerlediler (Harita 2.3).

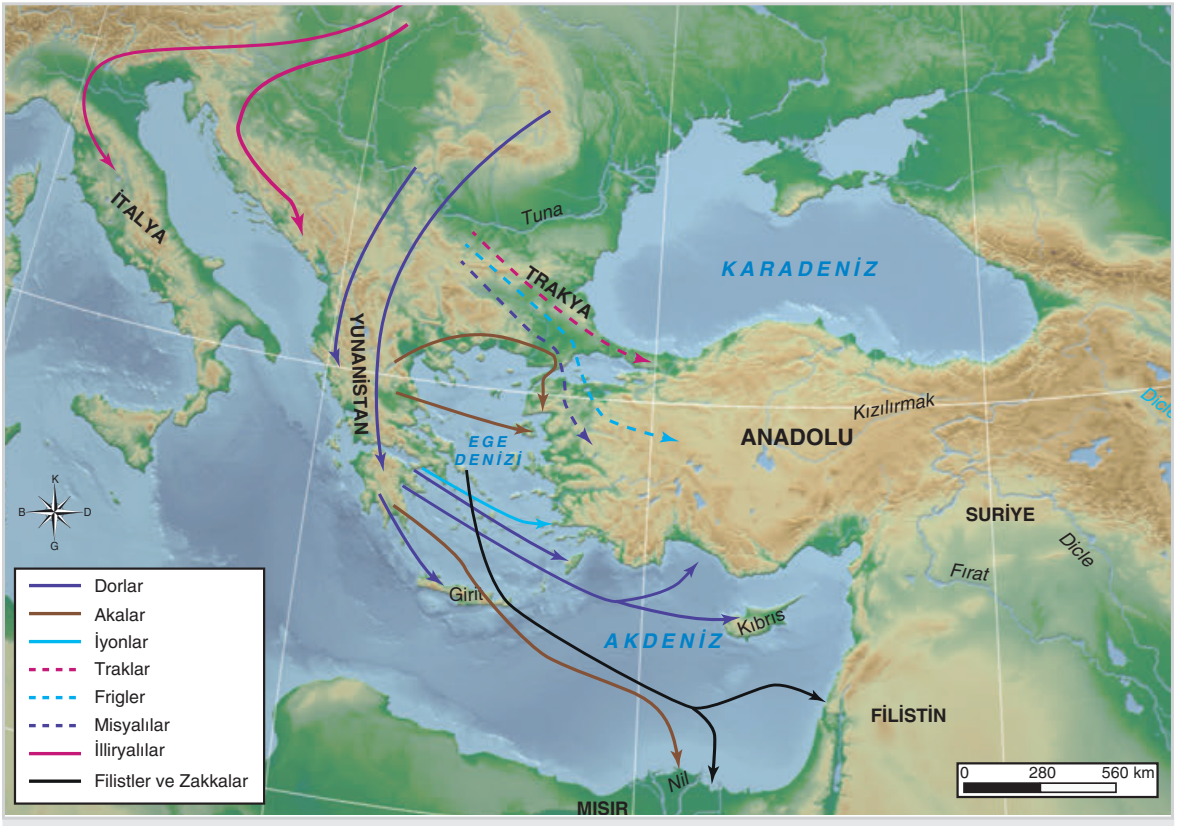

Harita 2.3: *İlk Çağ'da Ege havzasında meydana gelen belli başlı göç hareketleri*

Okuyalım

Ege Göçleri

Ege Göçleriyle ilgili bilgilerimiz genellikle Anadolu, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'daki krallıklara ait yazılı belgelere dayanmaktadır. Bu belgeler arasında Alaşya (Kıbrıs) Kralı ile Ugarit (Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki liman kenti) Kralı'nın birbirlerine gönderdikleri mektuplar dikkat çekmektedir.

Alaşya Kralı:

"Kral, Ugarit Kralı Ammurapi'ye şöyle söyler: Sana selam olsun. Tanrılar sağlığını korusun. Sen bana şöyle yazdın. 'Denizde düşman gemileri göründü.' Eğer gemilerin göründüğü doğru ise çok dikkatli ol. (...) Şehirlerinin etrafını tahkim et. Askerlerini ve savaş arabalarını oraya koy. Gayet dikkatli ve sıkı bir şekilde düşman piyadesini orada bekle."

(...)

Ugarit Kralı:

"Pederim Alaşya Kralı'na oğlun Ugarit Kralı der ki pederimin ayaklarına kapanırım. Pederime selam olsun. (...) Pederim, işte düşman gemileri geldiler. Şehirlerimi ateşe verdiler. Ve onlar memlekette çirkin şeyler yaptılar. Pederim bilmiyor mu ki benim bütün askerlerim Hatti memleketinde ve bütün gemilerim Lukka memleketindedir? Onlar şimdiye kadar geri dönmediler ve memleket böylece kendi başına kaldı. Pederim bilsin ki bana gelen düşman gemileri yedi tanedir. Ve onlar bize kötülük etmişlerdir. Şimdi başka düşman gemisi varsa herhangi bir yolla bana bildir ki ben bileyim."

Ekrem Memiş, Eski Çağ Türkiye Tarihi, s. 161, 162. (Kısaltılmıştır.)

? *Yukarıdaki mektuplardan hareketle Ege Göçleri, göç eden kavimler ve o dönem devletlerinin özellikleri hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

Ege Göçleriyle gelen kavimlerin saldırılarıyla başta Anadolu olmak üzere Doğu Akdeniz kıyılarındaki yerleşmeler yağma ve tahrip edildi. Bu dönemde Anadolu'da 500 yıl kadar hüküm süren güçlü Hitit Devleti yıkılırken onun yerini kültürel bakımdan daha geri olan kavimlerin kurduğu küçük devletler aldı. Kavimlerin ele geçirmek istediği ülkeler arasında kıtlığın yaşanmadığı Mısır da vardı. Ancak Mısır Devleti aldığı savunma tedbirleriyle buna izin vermedi. Kavimlerin büyük bölümü Mısırlılar ile girdikleri mücadelede yenilerek memleketlerine dönerken geride kalanlar vergi ödemek şartıyla Mısır firavunu tarafından sınır boylarına yerleştirildiler. Doğu Akdeniz kıyılarına gelen kavimlerden bazıları da kıyıya çıktıkları yerlerde tutunmayı başardılar. Bunlardan Filistler bugünkü Filistin'in güneyine, Zakkalar ise kuzeyine yerleştiler.

Ege Göçleri devam ederken Anadolu başka bir kavmin göç hareketine daha sahne oldu. Bunlar Balkanlar üzerinden kara yolu ile gelen ve Marmara Denizi kıyılarına yerleşen Traklar (Görsel 2.17) idi.

İlk Çağ'da meydana gelen önemli göç hareketlerinden bir diğeri, İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarının iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan geçim sıkıntısı nedeniyle yaptıkları göçlerdir. Türkler, MÖ XVI. yüzyıldan itibaren ana yurtları olan Orta Asya'dan çıkarak Çin, Hindistan, Ön Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya doğru yer değiştirdiler. Göç eden Türk toplulukları yerleştikleri bölgelerde devletler kurarak Türk kültürünün yayılmasını sağladılar. Karşılaştıkları topluluklarla kültürel etkileşim içine giren Türkler, onlara atı evcilleştirmeyi, madenleri işlemeyi, besinleri saklamayı ve dokumacılığı öğrettiler. Ayrıca devlet yönetimi ve ordu teşkilatı konularında da örnek oldular.

Görsel 2.17: *Ege Göçleri sırasında Anadolu'ya göç eden Traklara ait bir süvari kabartması (Şumnu Tarih Müzesi-Bulgaristan)*

2. İç Asya Göçleri

Düşünelim-Söyleyelim

Göç eden bir topluluğun hayat tarzında hangi değişiklikler meydana gelebilir? Neden?

Toplumlar zorunlu olmadıkça kendilerini nelerin beklediğini bilmedikleri yolculuklara çıkmaktan kaçınmıştır. Tarihte görülen büyük çaplı göç hareketleri de İç Asya Türk göçlerinde olduğu gibi çok önemli nedenlerden kaynaklanmıştır. Türk göçleri genel olarak ekonomik sıkıntılar, kuraklık, nüfus artışı ve otlakların yetersizliği gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Türklerin ana yurdu olan Orta Asya şiddetli soğuklara, kar yağışlarına, sel baskınlarına, otlakları ve suları kurutan aşırı sıcaklara yol açan sert karasal iklimin etkisi altındaydı. Kurak ve soğuk mevsim şartları yut denilen salgın hastalıkları ortaya çıkararak toplu hayvan ölümlerine neden oluyordu. Örneğin Kök Türkler 627 yılında yaşanan aşırı kar yağışı nedeniyle atlarının ve koyunlarının büyük bölümünü kaybetmişlerdi. 685 yılında meydana gelen kuraklıkta da hayvanlarının dörtte üçü kırılmıştı.

Türk göçlerinin temel nedenleri arasında siyasi mücadeleler önemli yer tutuyordu. Türk boyları kendi aralarındaki mücadeleler sonucunda bölünüp zayıf düştüklerinde komşu devletlerin ve kabilelerin baskılarına maruz kalıyorlardı. Kendilerini koruyacak merkezî ve güçlü bir Türk devleti bulamayınca da topraklarından ayrılıyorlardı. Çünkü onlar sadece özgür ve bağımsız olarak yaşadıkları toprakları yurt olarak kabul ediyorlardı (Görsel 2.18).

Görsel 2.18: *Göç eden bir Türk topluluğunu gösteren resim (Anonim)*

Türk göçlerinde yeni yurtlar fethetme ve yeni devletler kurma isteği de rol oynamıştır. Türkler, tarım toplumları gibi kendilerini bir bölgeye mahkûm hissetmemiş; imkânlarını arttırmak için sürekli arayış içinde olmuşlardır. Konar-göçer hayat tarzının kendilerine kazandırdığı kuvvet, cesaret ve hareketliliğin sonucu olarak da cihan hâkimiyeti ülküsünü benimsemişlerdir. Bu ülkü Türklerin adil ve eşitlikçi anlayışa dayanan Türk töresini dünyanın her yerinde yürürlüğe koyarak insanlığı barışa ve huzura kavuşturma idealinin bir sonucudur. Diğer yandan söz konusu fikrin doğmasında atın Türklere sağladığı sürat ve üstünlük duygusu da etkili olmuştur.

Türkler yeni yurtlar bulmak amacıyla yaptıkları göçler sırasında Orta Asya içindeki başka bölgelerin yanı sıra Orta Asya dışındaki ülkelere de yöneldiler (Harita 2.4). Türk toplulukları en büyük göç hareketlerini batı yönüne doğru gerçekleştirdi. Türkler bu göçler sırasında kuzey yolu ve orta yol adı verilen istikametleri izlediler. Bunlardan kuzey yolunu takip eden Türk toplulukları Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, oradan da Balkanlara ve Orta Avrupa içlerine kadar ilerlediler. Türkler yolları üzerinde güçlü bir devletin bulunmaması nedeniyle batıya doğru kolayca yayıldılar. İklim özellikleri ve yer şekilleri bakımından konar-göçer yaşama uygun özellikler taşıyan bu bölgelere uyum sağlamakta da zorlanmadılar.

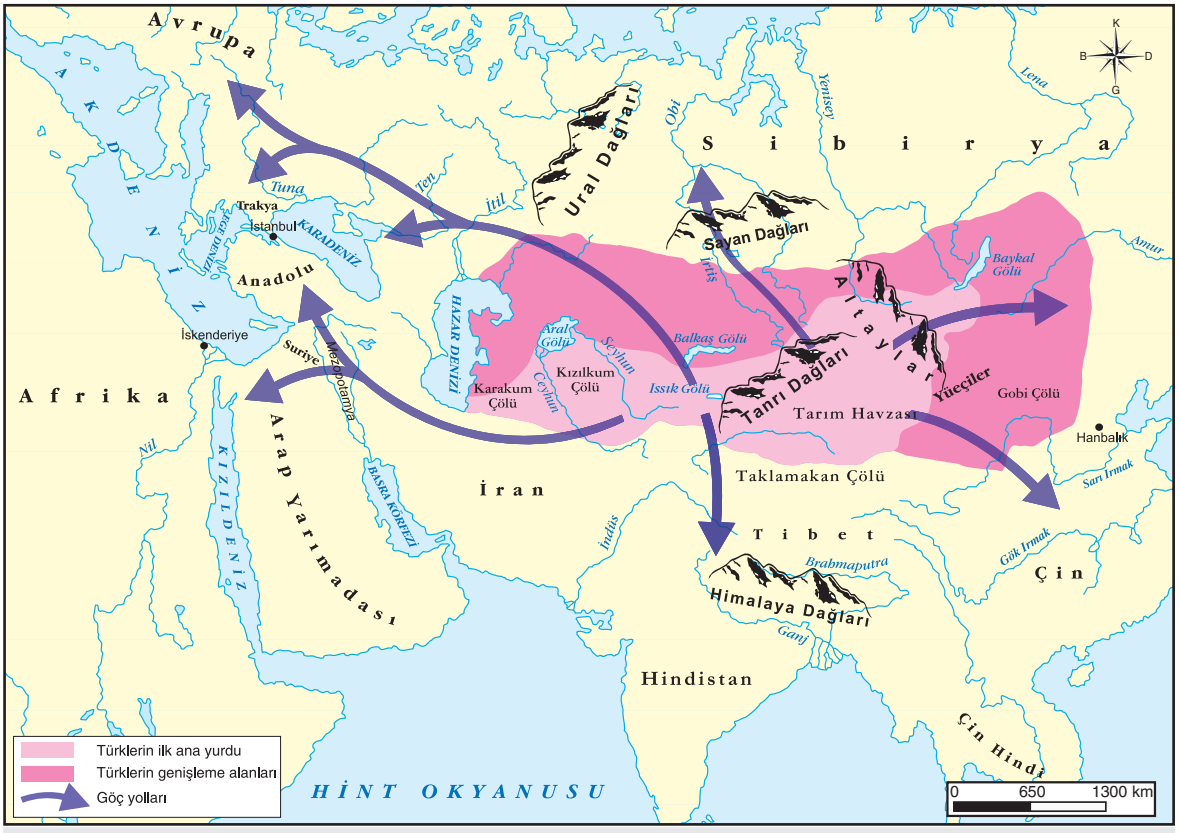

Harita 2.4: *Orta Asya'dan yapılan göçler sırasında Türklerin izledikleri başlıca yollar*

Batıya göç ederken Kuzey yolundan geçen Türk toplulukları yerleştikleri bölgelerde Avrupa Hun Devleti gibi güçlü devletler kurdular. Karşılaştıkları topluluklarla kültürel etkileşim içine girerek onlara atı evcilleştirmeyi, madenleri işlemeyi, besinleri saklamayı ve dokumacılığı öğrettiler. Ayrıca devlet yönetimi ve ordu teşkilatı konularında da örnek oldular. Tuna Bulgarları gibi bazı Türk toplulukları ise Hristiyanlığı benimseyip millî benliklerini kaybettiler.

Orta Asya'dan batıya doğru hareket eden Türk topluluklarından bazıları orta yol olarak bilinen Hazar Denizi'nin güneyindeki hattı izlediler. Bunlar içinden en kalabalık grubu oluşturan Oğuzlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra İran, Irak, Suriye gibi İslam ülkelerine ve Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya yöneldiler. Buralarda büyük devletler kurarak siyasi varlıklarını ve bağımsızlıklarını daha güçlü şekilde sürdürdüler. Böylece kuzey yolundan giden akrabalarının aksine millî benliklerini koruma imkânı buldular.

Orta yol üzerinden batıya doğru göç eden Türk toplulukları büyük ölçüde yerleşik hayata geçerek köyler, kasabalar ve şehirler kurdular. Tarıma elverişli toprakları işleyerek tahıl üretiminin yanında bağ bahçe tarımı yaptılar. Yerleşik hayata geçmeyip konar-göçerliğe devam eden Türk boyları ise geçimlerini hayvancılıktan sağlamaya devam ettiler.

İklim değişikliğine bağlı nedenlerle yapılan göçler günümüzde de yaşanmaktadır. Aşağıda bu konuyla ilgili bir haber görüyorsunuz.

Okuyalım

İklim Göçü Artıyor

İklim değişikliğinin beraberinde getirdiği kuraklık, sel, gıda ve su yetersizliği dünyada milyonlarca insanı yerinden ediyor.

2020 yılında 94 farklı ülkeden 25 milyon kişi iklim değişikliği nedeniyle göç etti. Bu göçlerin temelinde yaşamı derinden etkileyen ani hava değişimleri var. Kiminin toprakları kuraklığa yenik düştü, kiminin ise yaşam alanları sel ve taşkınlarla su altında kaldı. Çoğu gıda yetersizliği nedeniyle sağlığını yitirdi. Üstelik gelecek yıllar için de tablo karanlık.

Dünya üzerinde iklim değişikliğinin en fazla etkilediği kıta Afrika oldu. Bu kıtadaki sıcaklık artışları son yıllarda küresel ortalamanın iki katına çıktı. Afrika'nın doğusunda 30 milyondan fazla insan için gıda güvenliği ve temiz suya erişimde büyük bir sorun yaşıyor. Şiddetli kuraklık, tarımsal verimin düşmesi, içilebilir suyun azalması ve deniz seviyesinin yükselmesi ile yaşam alanları yok oluyor.

İklim değişikliği yüzünden yeni göç dalgaları da bekleniyor. Dünya Bankası tahminlerine göre 2050'ye kadar 140 milyon kişi yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalacak. En büyük göçü ise Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika verecek.

Genel ağ haberi, 9 Ağustos 2021

? *İklim değişikliğine bağlı kitlesel göçler gelecekte bugünkü sorunlar dışında başka hangi sorunlara yol açabilir?*

Etkinlik

Aşağıdaki görseli inceleyiniz ve soruları cevaplayınız.

- Görseldeki gördüğünüz yerin iklim özellikleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?
- Görseldeki insanların giysileri hangi malzemelerden yapılmış olabilir?
- Görselde gördüğünüz çadırlar hangi malzemelerden yapılmış olabilir?
- Öndeki çadırın tekerlekler üzerinde hayvanlar tarafından çekilmesine bakarak bu bölgenin yeryüzü şekilleri hakkında neler söylersiniz?
- Develer, atlar ve koyun sürüsü, bu insanların yaşam biçimine ilişkin olarak size neler anlatıyor?
- Bu toplumda kadınların sosyal ve ekonomik yaşamdaki yeri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

E. İLK ÇAĞ'IN TÜCCAR KAVİMLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Ticaretin uygarlığın gelişimine etkisi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Toplumların varlıklarını sürdürebilmek ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmek için çeşitli ürünlere ihtiyaçları vardır. Ancak insanların bütün ihtiyaçlarını kendi imkanlarıyla karşılamaları mümkün değildir. Bu durum ticaretin başlamasına neden olmuş ve önemli ticaret yolları üzerindeki kavimlerin bu alanda ileri gitmeleri sonucunu doğurmuştur. Tarihin en eski devirlerinden itibaren ülkeler arasında ticaret yapan bu kavimlerin belli başlıları Asurlular, Fenikeliler, Lidyalılar ve Soğdlardır.

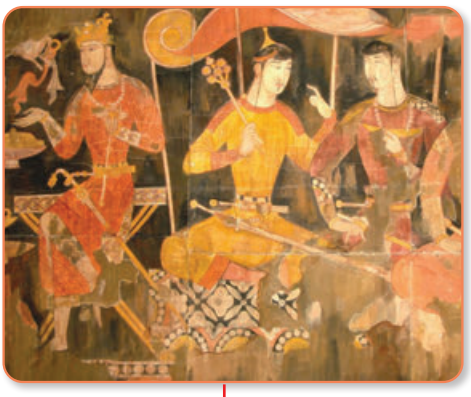

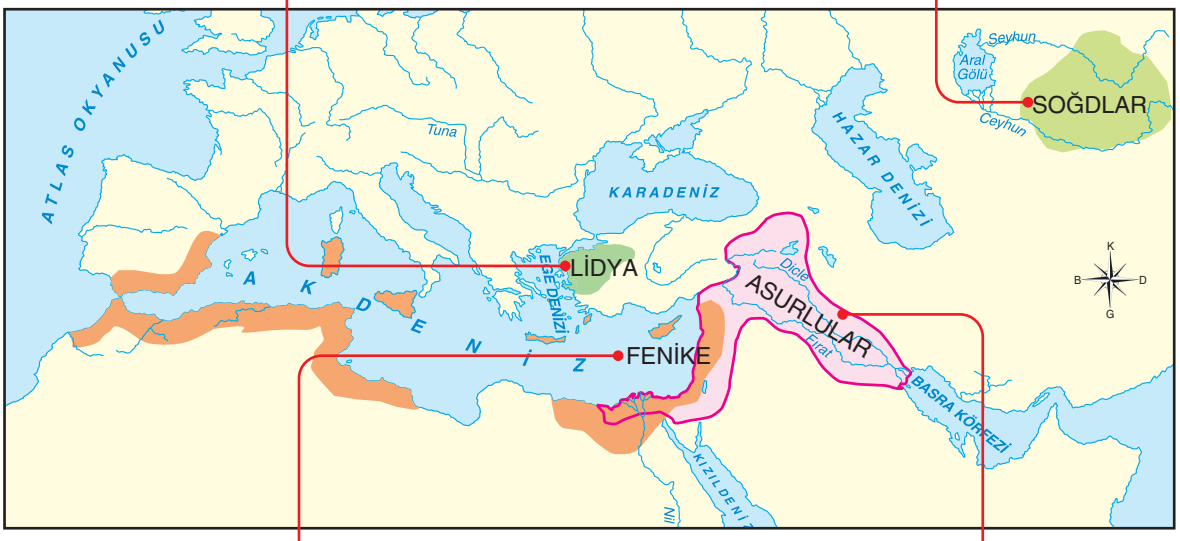

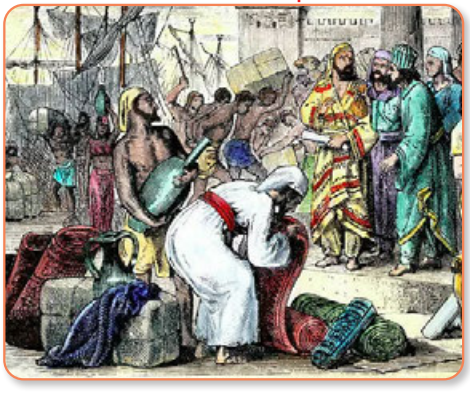

F. DEVLETLER DOĞUYOR

Düşünelim-Söyleyelim

Devletler, insanların hangi ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulmuş olabilir?

1. Devletin Ortaya Çıkışı ve Siyasi Yönetim Biçimleri

İnsanlar bütünüyle doğaya bağımlı oldukları ilk zamanlarda tek tek bireyler veya üye sayısı 10-50 arasında değişen aile toplulukları hâlinde yaşıyorlardı. Ancak doğada karşılaştıkları tehlikeler; beslenme, barınma ve güvenlik kaygıları onları bir arada yaşamaya mecbur bıraktı. Bunun sonucunda klan veya kabile olarak adlandırılan en fazla birkaç yüz kişilik, daha büyük gruplar oluşmaya başladı. Kabile ortak bir atadan türediklerine inanan, aralarında belli bir hiyerarşi bulunmayan, kararlarını topluluğun bilge kişilerine danışarak alan insanlardan meydana geliyordu.

İnsan topluluklarının büyüme süreci kabile ile sınırlı kalmadı. Kabilelerden birinin güçlenerek komşu kabileleri içine almasıyla birlikte boy olarak da adlandırılabilecek kabile konfederasyonları ortaya çıktı. Boylar nüfusu binlerle ifade edilen, başında bir beyin bulunduğu, sivil ve askerî hiyerarşinin belirginleştiği siyasi organizasyonlardı.

Boylar güvenlik ihtiyacı, yerleşik hayatın yaygınlaşması, ekonominin gelişmesi ve iş bölümü gibi nedenlerle güçlerini birleştirme yoluna gittiler. Uzlaşma veya savaş yoluyla gerçekleşen bu birleşmeler sonucunda da devletler ortaya çıktı. Başlangıçta şehir devletleri olarak şekillenen bu organizasyonlara Mezopotamya'da site, Ege Yunan medeniyetinde ise polis adı verildi (Görsel 2.19).

Görsel 2.19: *Atina, Ege ve Yunan medeniyetinin önemli şehir devletlerinden biridir.*

Ege Yunan medeniyetinde şehir devletleri aristokrat denilen zengin toprak sahiplerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Bu devletler ilk zamanlarda tanrılar adına hareket ettiklerini söyleyen ve basileus olarak adlandırılan krallar tarafından yönetildi. Krallar birer insan gibi düşünülen tanrılar adına tapınaklar yaptırır, onlarla iletişim kurabilmek için yanlarında din adamları ve kahinler bulundururlardı.

Aristokratların güçlenmesiyle birlikte Yunan sitelerinde yönetim bu sınıfın eline geçti. Böylece siyasi gücün meşruiyeti dine değil toprak zenginliğinden gelen asilliğe dayanmaya başladı. Aristokrasi denilen bu yönetimde silah tutma yaşına gelmiş toprak sahipleri, agora veya forum denilen merkezde toplanarak şehrin yönetimiyle ilgili kararlar alırlardı. Kararları uygulaması için de arhon denilen yüksek memurlar seçerlerdi. Tarihte ilk defa Yunan şehir devletlerinde görülen bu yönetim şekli zamanla yönetme yetkisinin bir grubun eline geçtiği oligarşiye dönüşmüştü.

Yunan şehir devletlerinde ticaret sayesinde zenginleşen tüccar ve zanaatkârlar yönetimde söz sahibi olmak istiyorlardı. Ancak bu sınıflar ile aristokratlar arasında başlayan mücadele ortamında şehir devletlerinin yönetimini tiran adı verilen kişiler ele geçirdiler. Yönetime zorla ve yasal olmayan yollardan gelen tiranlar, şehirleri imar edip asayişi sağladılar. Böylece halkın onayını alarak meşruiyet kazanmaya çalıştılar. Ancak bir diktatör gibi davrandıkları için tam anlamıyla meşruiyet kazanamadılar. Toplumdaki alt ve orta sınıfların demokrasi talepleri karşısında iktidarı bırakmak zorunda kaldılar. Bundan sonra bazı Yunan sitelerinde demos denilen halk meclisi ile bule adı verilen danışma meclisleri kuruldu. Böylece günümüzdekine benzer demokrasi yönetimlerinin ilk örnekleri görülmeye başladı.

İlk Çağ Yunan filozoflarından Aristoteles (Görsel 2.20) yönetimleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Tek kişinin genelin yararını gözettiği yönetim	monarşi
2. Azınlığın genelin yararını gözettiği yönetim	aristokrasi
3. Çoğunluğun genelin yararını gözettiği yönetim	cumhuriyet
4. Çoğunluğun sınıfsal çıkarını gözeten yönetim	demokrasi
5. Azınlığın sınıfsal çıkarını gözeten yönetim	oligarşi
6. Tek kişinin kişisel çıkarını gözeten yönetim	tiranlık

Görsel 2.20: *Aristoteles'e ait bir heykel*

? *Aristoteles yukarıdaki yönetim şekilleri içinde en faydalısının monarşi olduğunu söylemiştir. Onun bu şekilde düşünmesinin nedenleri neler olabilir?*

Şehir devletlerinin imparatorluklara dönüşme sürecinde Mısır, Mezopotamya, İran ve Anadolu'da güçlü siyasi organizasyonlar ortaya çıktı. Bu organizasyonlar merkezî hükûmet tarafından yönetilmesine rağmen kendisini oluşturan şehir devletlerinin egemenliklerini kısmen devam ettirdikleri konfederasyonlar şeklindeydi. Anadolu'da devlet kuran Hititler, Frigler, Lidyalılar ve Urartular ile Mezopotamya uygarlıklarından Sümerlerin yönetim yapısı böyleydi. Bunlardan Hitit Krallığı kurulduğunda çeşitli beyliklerin bir yönetim altında toplanmasından meydana gelen feodal bir devlet görünümündeydi. Hitit kralları güçlendikçe bu beylikleri atadıkları valiler aracılığıyla yönettiler. Yeni fethettikleri yerlerde ise eski yönetimlerin devamına izin verdiler.

İran'daki Pers İmparatorluğu da başından itibaren merkezî monarşik bir devlet olarak teşkilatlandı. Persler imparatorluk tanımına uygun şekilde geniş topraklar üzerinde egemenlik kurdular. Aralarında etnik, kültürel ve dinsel farklılıklar bulunan milletleri kendi yönetimleri altında topladılar.

2. Siyasi Gücün Kaynakları

Geçerli olma durumunu ifade eden "meşruiyet" sözcüğü devletler için kullanıldığında yönetilen halkın yöneticileri kabul etmesi anlamına gelmektedir. Günümüz devletlerinde yöneticiler meşruiyetlerini genellikle demokratik yollarla kabul edilen anayasalardan ve seçimle gelmiş olmalarından alırlar. Buna karşılık devletlerin geçmişte dayandığı meşruiyet kaynakları günümüzdekilerden oldukça farklıdır.

Anadolu'daki ilk büyük siyasi organizasyonu kurmuş olan Hititlerde kral (Görsel 2.21), pankuş denilen asiller meclisince hanedan üyeleri arasından seçilirdi. Pankuşun kralı ve kraliçeyi yargılayıp cezaya çarptırma yetkileri vardı. Ancak devlet işlerinde son sözü söyleme yetkisinin tanrı tarafından krala verildiği kabul edilirdi. Hitit kralı tanrı adına devleti yönetir, orduya başkomutanlık yapar, kanunları koyar ve başyargıç olarak bu kanunları uygulardı. Aynı zamanda başrahip sıfatıyla dinî törenleri idare ederdi. Hitit halkı krallarının tanrı tarafından görevlendirildiğine inanır ve onun emirlerini tanrı emri olarak görürdü.

Görsel 2.21: *Hitit kralını gösteren bir heykel (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara)*

Hitit rahipleri kral tapınağa geldiğinde "Kral, tanrılar tarafından sevilsin. Ülke; yer, gök ve insanlarıyla Fırtına Tanrısı'nındır. O, Labarnayı (kralı) yönetici hükümran yaptı. Onu vekil tayin etti ve ona Hatti ülkesinin tümünü verdi. Bütün Hitit ülkesi Labarna tarafından sonsuza kadar yönetilsin. Kim ki Kral Labarna ve sınırlarına el uzatırsa Fırtına Tanrısı onu yok etsin." şeklinde dua ederlerdi.

Hitit krallarının meşruiyetlerini tanrılara dayandırmalarının nedenleri neler olabilir?

Urartu kralları Hitit krallarına benzer şekilde tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanır ve ülkeyi onun adına yönetirlerdi. Kralların, yaptıklarından dolayı Urartu Devleti'nin baştanrısı olan savaş tanrısı Haldi'ye karşı sorumlu oldukları ve ona hesap verecekleri kabul edilirdi.

Mezopotamya'da Sümer sitelerinin rahip kralları gibi Akad, Elam, Babil ve Asur Devletlerini yöneten krallar da meşruiyetlerini dinden alırdı. Bu krallar halkın saygı gösterdiği tanrılar tarafından seçildiklerini ve onun vekili olduklarını ileri sürerlerdi. Çıkardıkları kanunları tanrılardan aldıklarını vurgulayarak ülkede huzuru ve refahı sağlamakla görevlendirildikleri iddiasında bulunurlardı. Böylece ülke içinde otoritelerini arttırıp, siyasi birliği sağlayarak devletlerini merkezî mutlak krallıklar hâline getirirlerdi.

Dinin yönetim üzerindeki etkisi İlk Çağ'ın en önemli medeniyetlerinden birine ev sahipliği yapan Mısır'da daha fazlaydı. Mısırlılar firavunlarını yeryüzünde insanların arasında yaşayan bir tanrı olarak görür ve onun adına tapınaklar yaparlardı. Bütün Mısır ülkesi firavunun malı sayılırdı. Firavun devletini hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın istediği gibi yönetirdi.

Pers İmparatorluğu'nun başında, ülkeler kralı unvanını taşıyan bir imparator bulunurdu. Persler imparatorlarını, kötülük tanrısı Angramanyu'ya karşı savaşan iyilik tanrısı Ahuramazda'nın temsilcileri olarak görürlerdi. İstekleri tartışılmadan yerine getirilen Pers imparatorları mutlak yetki sahibi hükümdarlar olarak ülkelerini yönetirlerdi. İmparatorlar fethettikleri ülkelerdeki tanrılara da saygı göstererek yeni tebaları üzerinde meşruiyet tesis etmeye önem verirlerdi. Pers imparatorları ülke topraklarını satraplık adı verilen eyaletlere böler ve her eyaletin başına satrap denilen valiler atarlardı. Satrapları şahgözü ve şahkulağı adı verilen müfettişleri aracılığıyla denetler, gerektiğinde onları görevden alıp cezalandırırlardı.

Pers İmparatorluğu'na son veren Büyük İskender de tanrısal güce sahip olduğuna inanan hükümdarlardandı. Bu nedenle Doğu Seferi sırasında gittiği Mısır'da Karnak Tapınağı'ndaki rahipler tarafından tanrı Amon-Ra'nın oğlu ilan edildi. Böylece hâkimiyetinin ve dünya imparatorluğu kurma fikrinin meşruiyetini dine dayandırmış oldu.

Roma İmparatorluğu İlk Çağ'ın önemli siyasi organizasyonlarından biriydi. Roma tarihinde sırasıyla krallık, cumhuriyet ve imparatorluk olmak üzere üç dönem yaşandı. Krallık Dönemi'nde Roma, teokratik olmayan bir şehir devleti görünümündeydi. Roma kralları senatonun (ihtiyar meclisi) teklifi ile kuriya (halk meclisi) tarafından seçilir ve yine senato tarafından verilen imperium (emretme / buyurma) yetkisini kullanırdı. Kral en yüksek din adamı, yargıç ve başkomutan olmakla birlikte yapacağı işleri senatoya (Görsel 2.22) danışmak zorundaydı. Senato gerektiğinde kralın yetkilerini kısıtlayabilirdi.

Görsel 2.22: *Roma Senatosu'nu gösteren bir tablo (Hans Schmidt)*

Cumhuriyet Dönemi'nde Roma Devleti, senatonun bir yıllığına seçtiği ve eşit yetkiye sahip iki konsül tarafından yönetildi. Konsüller orduya komuta eder, senatoyu toplantıya çağırır, yüksek hâkim olarak görev yapar ve vergilerin toplanması gibi günlük devlet işlerini yürütürlerdi. Yaptıkları işlerden dolayı senatoya karşı sorumlu olan konsüllerden biri, diğerinin aldığı kararı veto edebilirdi.

Roma Devleti'nin buhranlı zamanlarında senato, konsüllerden birini geniş yetkilerle diktatör olarak seçerdi. Diktatör, altı aylığına seçilir ve yaptığı işlerden sorumlu tutulmazdı. İmparatorluk dönemini başlatan Oktavianus ise kutsal anlamına gelen Augustus unvanını aldı ve Roma tanrıları için Pantheon denilen bir tapınak (Görsel 2.23) yaptırarak meşruiyetini onlara dayandırdı. Bu dönemde tüm yetkiler imparatorda toplandığından senatonun etkisi azaldı.

Görsel 2.23: *Pantheon'dan bir görünüş (Roma - İtalya)*

İlk Çağ'da devletlerin meşruiyet kaynaklarından biri de soy dayanışmasıydı. O dönemin neredeyse bütün devletleri kutsal sayılan bir hükümdar ailesi tarafından yönetiliyor ve iktidar babadan oğula geçiyordu. Bu nedenle tahta çıkmanın en temel şartlarından biri hükümdar soyundan gelmekti. Öyle ki hanedan dışından biri devletin başına geçse de halkın gözünde meşruiyet kazanabilmek için kendini önceki hükümdarların soyuna bağlamak zorunda hissediyordu.

Roma İmparatorluğu'nda yönetme yetkisini kullanabilmek için asiller sınıfından gelmek gerekiyordu. Roma'da bu yetki şehrin ilk yerlileri olan Patricilerin elindeydi. Patricilerin evleri, arazileri, çiftlikleri ve sürüleri vardı. Devleti yöneten senato ve kuriya meclislerini onlar oluştururdu. Gens (klan) denilen aileler hâlinde yaşayan patriciler, kutsal saydıkları ortak atadan geldiklerine inanırlardı. Sayıları üç yüzü bulan genslerin başında bulunan reisler senatonun doğal üyesiydi. Yönetim gibi askerlik ve devlet memurluğu görevleri de patricilerin imtiyazındaydı.

Patriciler cumhuriyet döneminde pleb denilen halk sınıfına bazı haklar tanımak zorunda kalsalar da soya dayalı üstünlüklerini önemli ölçüde devam ettirdiler. Kendilerini Roma'nın gerçek sahipleri olarak görüp başka gruplara değer vermediler. Sınıf ve kavim farkı gözetmeksizin insanları eşit kabul eden Hristiyanlığı da ayrıcalıklı konumlarını kaybedecekleri korkusuyla engellemeye çalıştılar.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren devletler meşruiyet elde edebilmek için ilahi güçlerin yanında maddi kaynaklara da ihtiyaç duymuşlardır. Bu kaynaklar siyasi organizasyonların yalnız kurulması için değil, varlığının devamı için de hayati önemdedir. Maddi kaynaklarının en başında, söz konusu siyasi gücün üzerinde teşkilatlandığı coğrafya gelir. İlk siyasi organizasyonların ılıman iklimin hüküm sürdüğü nehir, göl ve deniz kıyıları ile vahalarda kurulmuş olması tesadüf değildir. Buralar genellikle ekip biçmeye ve hayvancılığa elverişli, arazi yapısı yerleşmeye uygun bölgelerdir. Orta Asya Türk devletleri de hayvan yetiştiriciliğine uygun geniş düzlüklerde kurulmuştur. Aynı şekilde Mısır Krallığı Nil, Mezopotamya'daki devletler Dicle ve Fırat, Hindistan'daki racalıklar ise İndüs ve Ganj Nehirlerinin kıyılarındaki verimli topraklarda ortaya çıkmıştır. Benzer durum Sarı Irmak boylarında doğan Çin İmparatorluğu için de geçerlidir. İlk Çağ'da Anadolu'da görülen Hitit ve Avrupa'ya hâkim olan Roma İmparatorlukları da akarsu boylarında kurulup gelişen büyük siyasi güçler olmuşlardır.

Devletlerin meşruiyetinde coğrafi yapıya bağlı olarak gelişen hayat ve geçim tarzı önemli rol oynar. Bir siyasi güç her şeyden önce sınırları içinde yaşayan halkın geçimini temin etmelidir. Devletler bunu başarabildikleri ölçüde halk üzerindeki otoritelerini ve saygınlıklarını korurlar. Aksi hâlde diğer bütün meşruiyet kaynaklarına sahip olsalar bile güçlerini devam ettirmekte zorlanırlar.

Günümüzde olduğu gibi İlk Çağ'da da devletler ekonomik bakımdan güçlenmek ve toprakları üzerinde yaşayan halkı zenginleştirmek için çeşitli önlemler aldılar. Mezopotamya uygarlıklarından Akadlar, tarımsal üretimi arttırmak amacıyla Dicle ve Fırat Nehirlerini kanalla birleştirip tarlaların içinden geçen sulama kanalları yaptılar. Urartu kralları da tarımsal üretimi arttırmak amacıyla barajlar ve kanallar inşa ettiler (Görsel 2.24).

Tarımın ülkeleri için önemini bilen Frig kralları da üretimin kesintiye uğramaması için ağır cezalar içeren kanunlar yapmışlardı. Buna göre Frigya'da öküz kesenin veya saban kıranın cezası ölümdü.

Görsel 2.24: *Urartulardan kalan ve günümüzde de kullanılan Şamran Kanalı'ndan bir görünüş (Van)*

Tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaretle uğraşan Sümerlerde halk, hürler ve köleler olmak üzere toplumsal sınıflara ayrılırdı. Hürler sınıfı rahipler, asiller, memurlar, zanaatkârlar, askerler ve tüccarlar gibi her hakka sahip olan gruplardan oluşurdu. Bir mal gibi alınıp satılan kölelerin ise hiçbir hakkı bulunmuyordu. Ticareti geliştirmeye yönelik önlemler alan Sümerler değişim aracı olarak gümüş külçeleri kullanıyorlardı. Ticarette borç senedi de tarihte ilk defa Sümerler tarafından düzenlenmişti.

Anadolu ve Mezopotamya gibi Çin'de de ekonomik hayat tarıma, hayvancılığa ve ticarete dayanıyordu. Burada en fazla yetiştirilen tarım ürünü pirinçti. Çinliler ticarette de çok ileri gitmişlerdi. Doğu-Batı ticaretinin ana güzergâhı olan ünlü İpek Yolu, Çin'den başlıyor ve bu yol üzerinden genellikle ipekli kumaşlar ile çini denilen seramikler ihraç ediliyordu. Bu nedenle Çin imparatorları hem tarımsal üretimi arttırmaya hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamaya yönelik önlemler almışlardı.

Deniz ticaretinde gelişen Ege Yunan havzasındaki şehir devletleri Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında kolonicilikle uğraştılar. Ekonomileri büyük ölçüde ticarete dayanan Persler, Batı Anadolu kıyılarına kadar uzanan Kral Yolu üzerinde ticaret yaptılar. Kara ticaretinde söz sahibi olan Asurlular da aynı şekilde Anadolu ile ticaretlerinde bu yolu kullandılar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kara ticaret kolonileri kurdular (Görsel 2.25).

Görsel 2.25: *Asurluların Anadolu'da kurdukları ticaret kolonilerinden biri olan Kaniş Karumu'ndan bir görünüş (Kültepe - Kayseri)*

MÖ 336'da tahta çıkan Makedonya Kralı Büyük İskender ülkesindeki ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı geliştirmek için çaba harcadı. Topraklarını Perslerin satraplık sistemine benzer şekilde eyaletlere ayırarak yönetti. Perslerden kalma yolları geliştirerek ulaşıma ve ticarete önem verdi. Bilimsel çalışmalara ve sanata meraklı bir hükümdar olarak yanında götürdüğü bilginlere ülkelerin iklimi, coğrafi özellikleri, yer altı zenginlikleri ve canlı türleri hakkında araştırmalar yaptırdı. Geçtiği yerlerde başta Mısır'daki İskenderiye olmak üzere kendi adını verdiği şehirler kurdurarak bu şehirlerde kütüphaneler ve akademiler açtı.

Büyük İskender, Doğu ve Batı kültürlerini kaynaştırarak MÖ 330 ile MÖ 30 yılları arasında devam edecek olan Helenistik medeniyetinin temellerini attı. Helenistik Dönem boyunca İskenderiye, Antakya, Bergama, Efes, Milet gibi şehirler canlı birer kültür ve ticaret merkezi olarak varlıklarını sürdürdü.

İlk Çağ'ın ticarete önem veren devletlerinden bir diğeri Roma İmparatorluğu oldu. İmparatorluğun her yerinde sağlamlığı ile meşhur yollar, köprüler ve konaklama yerleri yapan Romalılar farklı para ve ölçü birimlerini birleştirerek ticareti düzenlediler. Ayrıca alışverişi ve ödemeleri kolaylaştırmak üzere banka ve posta teşkilatları kurdular.

Okuyalım

Roma'da Ticaret

Tüm imparatorluk ülkeleri içinde serbestçe ticaret yapılmaktaydı. (...) Her yerde limanlar kuruldu, mevcut limanlar geliştirildi, deniz yolları artık korsanlardan temizlenmişti. İtalya'da yapılan çömlekler Anadolu'ya, Filistin'e, Kıbrıs'a, Mısır'a, Kuzey Afrika'ya, İspanya'ya taşındı. Fransa'daki imalathanelerde yapılan mallar İspanya, İtalya, Sicilya, Kuzey Afrika ve Mısır'a ulaştı.

İmparatorluk, kendine yeterli olmakla birlikte kapalı bir ekonomi değildi. Kuzeyin barbarları imparatorluğa köle, kehribar, kürk ve diğer malzemeleri sağlıyorlardı. (...) Karadeniz limanlarından yayılan ticaret yolları benzeri malları, Güney Rusya bozkırlarından onların ötesindeki orman kuşağına kadar uzanan topraklara dağıttı.

Gordon Childe (Gordon Çild), Tarihte Neler Oldu?, çev.: Alâeddin Şenel, s. 177 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinden yararlanarak Roma İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

3. Silahlı Güç

Siyasi organizasyonlar varlıklarını sürdürebilmek için silahlı güçlere ihtiyaç duymuşlardır. Güçlü ordular kurmaya önem veren Sümerlerde eli silah tutan her erkek asker sayılır ve savaşa katılırdı. Kral, başkomutan olarak savaşta ordunun önünde yürürdü. Disipliniyle tanınan Sümer ordusu ok, yay ve savaş arabası kullanan askerlerden oluşurdu.

Pers İmparatorluğu doğrudan imparatora bağlı askerlerden oluşan daimî bir orduya sahipti. Eyaletlerde bulunan satraplar da kendilerine ait ordular kurar ve savaş sırasında imparatorluk ordusuna katılırlardı. Persler çocuklarını küçük yaşlardan itibaren ata binmeye ve ok atmaya alıştırarak onların iyi birer süvari ve savaşçı olmalarına önem verirlerdi.

MÖ XIII. yüzyıl başlarında güçlü bir devlet hâline gelen Hititlerin her an savaşa hazır orduları vardı. Hitit ordusu savaş arabalı süvariler ve piyadeler olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu.

Gerektiğinde ücretli askerler de istihdam eden Hititler, Suriye'ye egemen olmak için Mısırlılar ile on altı yıl süren Kadeş Savaşı'nı yaptılar. Savaşın sonunda ise Mısır Krallığı ile tarihin bilinen ilk yazılı antlaşması olan Kadeş Antlaşması'nı imzaladılar (MÖ 1280).

Mısır ordusunun çekirdeğini firavunu korumakla görevli hassa askerleri ve kale muhafızları oluştururdu. Sürekli silah altında tutulan bu birliklerin dışında yardımcı kuvvetler de vardı. Savaş arabalarının üzerindeki Mısırlı askerler genellikle ok, yay, mızrak, balta ve kılıç kullanır; kalkanla kendilerini korurlardı.

Ticaretle uğraşan ve büyük bir zenginliğe ulaşan Lidya Devleti en parlak devrini Kral Krezüs Dönemi'nde yaşadı. Krezüs, ücretli askerlerden oluşan bir ordu kurdu. Ne var ki doğudan gelen Perslerin başkent Sardes'i istila etmesini önleyemedi.

Orduya önem veren hükümdarlardan biri de Büyük İskender idi. İskender güçlü bir ordu kurarak MÖ 334'te Asya Seferi'ne çıktı. Persleri önce Granikos (Biga / Çanakkale) Çayı kıyısında, ardından İssos'ta (İskenderun / Hatay) ve MÖ 331'de Dicle Nehri kıyısındaki Gaugamela'da (Gavgamela-Erbil / Irak) yenilgiye uğrattı (Görsel 2.26). Pers İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra İran ve Afganistan'ı aşıp Hindistan'a girdi.

Görsel 2.26: *Büyük İskender'i (solda, at üstünde) Perslere karşı savaşırken gösteren bir duvar resmi (Pompei Arkeoloji Müzesi, İtalya)*

Kuruluş yıllarında devamlı ve düzenli bir ordusu olmayan Roma İmparatorluğu'nda savaş çıktığında, bütün vatandaşlar kendi imkânlarıyla silahlanır, atlı veya yaya olarak orduya katılırdı. İmparatorluk Devri'nde ise lejyon adı verilen düzenli askerî birlikler kuruldu. Ücretli yaya askerlerden oluşan bu birliklere imparator ya da konsüller komuta ederdi. Orduda, Roma'ya bağlı devletlerin gönderdiği atlı askerler ile fethedilen ülkelerin askerleri de görev yapardı. Askerler silah olarak iki tarafı keskin kılıç, mızrak, balta ve kalkan kullanırlardı. İmparatorluğun iç bölgelerinde fazla asker bulundurulmaz, askerî birlikler yabancı istilasına karşı genellikle sınır boylarında konuşlandırılırdı. Romalılar, Kartaca Savaşlarından sonra denizciliğe önem vererek yelkenli ve kürekli gemilerden oluşan güçlü bir donanma kurmuşlardı.

? *Size göre İlk Çağ'da siyasi güçlerin dayanağı olan maddi kaynakların en önemlisi nedir? Neden?*

Etkinlik

Aşağıdaki tabloda İlk Çağ'ın başlıca siyasi yapıları verilmiştir. Ders kitabınızdaki bilgileri kullanarak bu yapıların özelliklerini tablodaki yerlerine kısaca yazınız.

İlk Çağ'daki Başlıca Siyasi Yapılar	Yönetim Biçimi	Geçim Kaynakları	Silahlı Güç	Soy Dayanışması
Sümerler				
Yunanlar				
Hititler				
Persler				
Mısırlılar				
Romalılar				

G. İLK ÇAĞ'DA HUKUK

Düşünelim-Söyleyelim

Hukukun toplumlar için önemi ve gerekliliği hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Hukuk sistemlerinin toplumdan topluma farklılıklar göstermesinin nedenleri neler olabilir?

Haklar anlamına gelen hukuk, toplum hayatını düzenleyen ve bir kamu otoritesi tarafından hayata geçirilen kurallar bütünüdür. Bir köyde veya şehirde toplumsal düzenin kurulup sürdürülebilmesi için hukuk kurallarına ihtiyaç duyulması son derece doğaldır. Buralarda yaşayan insanlar aile kurma, mülk edinme, çalışma, ticaret yapma, borçlanma vb. faaliyetlerini bu kurallara göre yürütürler. Ayrıca haklarının ve ödevlerinin neler olduğunu bilerek birbirlerine ve topluma zarar verici davranışlardan kaçınırlar.

İlk hukuk kuralları günlük hayatta karşılaşılan sorunlara çözüm bulma arayışından doğmuştur. Kuralların oluşumunda aklın ve adaleti sağlama isteğinin yanı sıra hayat tarzı, görgü ve ahlak kuralları ile dinî inanışlar belirleyici olmuştur (Görsel 2.27). Bu durumun doğal sonucu olarak hukuk sistemleri toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Yasaklamalar ve cezalar da yine o toplumun örf ve âdetleriyle birlikte nesilden nesile aktarılarak süreklilik kazanmıştır.

Görsel 2.27: *Sümerlerde toplumsal hayatı gösteren bir duvar resmi (Britanya Müzesi-İngiltere)*

Tarihin çok eski devirlerinden itibaren insan toplulukları çeşitli kurallar koymuşlardır. Ancak bu kuralların pek çoğu günümüzdeki anlamıyla hukuki nitelik taşımamaktadır. Kuralların hukuk hâline gelebilmesi öncelikle bir kamu otoritesi tarafından konulmasına bağlıdır. Ayrıca kanun koyucunun kanun dışına çıkanlara karşı yaptırım uygulama gücü olmalıdır.

Hukuk sistemlerinin taşıması gereken özelliklerden bir diğeri toplumun o sisteme saygı göstermesini sağlayacak olan meşruiyettir. Bu nedenle yöneticiler hazırladıkları kanun metinlerini dinî söylemlerle birleştirerek halka ilan ederler. Ayrıca kendilerinden önce ülkede güvenliğin olmadığına, sürüp giden adaletsizliklere ve kargaşa ortamına değinerek yaptıkları kanunların toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklandığını ve haklı gerekçelere dayandığını göstermek isterler. Bu kanun koyuculardan biri de tarihin bilinen ilk yazılı kanunlarını yapan Sümer Kralı Urkagina'dır.

1. Urkagina Kanunları

Sümer şehir devletlerinden Lagaş'ta sade bir vatandaş olarak yaşayan Urkagina, yöneticilerin kötü idaresine karşı isyan ederek iktidarı ele geçirdi. Ardından da eski yönetimin yanlışlıklarının yol açtığı zararları, halkın kaygılarını ve ülkedeki hoşnutsuzlukları gidermek üzere MÖ 2375'te tarihin bilinen ilk yazılı hukuk metnini ortaya koydu. Urkagina Kanunları, Sümer sitelerinde o güne kadar rahipler sınıfının elinde bulunan yönetme yetkisini dinsel sıfatı olmayan yöneticilere verdi.

Urkagina Kanunları (Görsel 2.28) özel mülkiyet hakkını ve aile kurumunu güvence altına alırken kimsesizleri ve güçsüzleri korudu. Kanunlarda ölüm cezası bulunmakla birlikte suçların karşılığı olarak genellikle para cezalarına yer verildi. Urkagina yaptığı kanunların ön sözünde insanların şikâyetlerini anlattıktan sonra onlara haklarını iade ettiğini söyleyip halkın huzurunu ve refahını arttırmak için getirdiği yenilikleri sıraladı. Krallığa baştanrı tarafından getirildiğini vurgulayan Urkagina, adaleti sağlama görevinin de Tanrı Ningirsu ile yaptığı sözleşmeyle kendisine verildiğini duyurdu.

Görsel 2.28: *Urkagina Kanunları, kilden yapılmış koniler üzerine çivi yazısı ile yazılmıştır.*

Kanunların yazılı hâle getirilmesinin sağlayacağı faydalar neler olabilir?

2. Hammurabi Kanunları

Mezopotamya'da kanun yapan bir başka hükümdar Babil Kralı Hammurabi'dir. MÖ 1792-1750 yılları arasında hüküm süren Hammurabi, Sümerlere ve Akadlara ait şehirleri ele geçirerek "dört iklimin hükümdarı" unvanını aldı. Böylece Mezopotamya'daki şehir devletleri dönemine son vererek merkezî bir imparatorluk kurmayı başardı. Geniş bir alana yayılan imparatorluğunu yönetebilmek ve ülkesinde hukuk birliğini sağlamak için de kendi adıyla anılan kanunları yaptı.

Hammurabi Sümer sitelerinde görülen yasa koyma geleneğini devam ettirerek hazırladığı kanunnamesinde, büyük ölçüde kendisinden önceki kanunlardan yararlandı. Bununla birlikte Babil toplumunun ihtiyaçlarını ve geleneklerini dikkate alarak bu kanunlara yenilerini ekledi. Ticaret ve mülkiyet haklarını korumaya özel bir önem veren Hammurabi, kanunlarını hazırlarken sınıf farklılıklarını da dikkate aldı.

Okuyalım

Hammurabi Kanunnamesi

Hammurabi, kanunnamesinin giriş bölümünde tanrılar tarafından seçildiğini ve çıkardığı kanunların kendisine Güneş Tanrısı Şamaş tarafından verildiğini belirterek şunları söylemiştir:

"Ben saygılı prens, tanrı korkusu olan Hammurabi'yi memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikâyeti ve kötüyü yok etmem için, kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için, güneş gibi insanların üzerinde yükselmem için, Şamaş gibi yükselip ülkeyi aydınlatmam için, onların refahı için Anum ve Enlil adımı andılar.

Enlil'in çağırdığı Çoban Hammurabi'yim ben. Babil'in adını büyüten, efendisi Marduk'un gönlünü hoş eden, halkına bolluk suyu temin eden, memleketin koruyucusu, kralların kralıyım ben. Marduk insanları doğru idare etmek ve memleketin idaresini ele almakla beni görevlendirdiği zaman memleketin diline doğruluk ve adalet koydum."

Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, s. 181-185 (Kısaltılmıştır.).

Hammurabi'nin kanunlarını Güneş Tanrısı'ndan aldığını söylemesinin nedeni ne olabilir?

Hammurabi Kanunları meşruiyetini tanrılardan alan dinsel hukuk anlayışıyla hazırlanmıştır (Görsel 2.29). Dinsel hukuk anlayışına dayanan bu kanunlar devlet yönetimine ilişkin hükümler içerdiğinden tarihin bilinen ilk yazılı anayasası olarak kabul edilir. Geniş kapsamlı ve sistemli bir yasa metni olan bu belgede suçlar, evlenme, mülkiyet, vergi, miras, borçlar ve ortakçılık ile ilgili hükümlerin yanı sıra köleliğe ilişkin düzenlemeler bulunur. Hammurabi Kanunlarında cezalar çok ağır ve acımasızdır. Sümer kanunlarında genellikle hapis ve fidye cezalarına yer verilirken bu kanunlarda "kısasa kısas" ilkesi esas alınmıştır.

Hammurabi Kanunları her biri şarta bağlanmış şekilde "eğer" sözcüğüyle başlayan 282 maddeden ibarettir.

Görsel 2.29: *Babil Kralı Hammurabi'nin (solda ayakta) Güneş Tanrısı Şamaş'tan kanunlarını alışını gösteren stel (Louvre Müzesi, Fransa)*

Okuyalım

Hammurabi Kanunları

• Eğer bir adam, bir adamı büyücülükle itham eder ve bunu ispat edemezse üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre dalacaktır. Eğer nehir onu çekerse iftira eden onun evini alacaktır. Eğer o adamı nehir temize ve selamete çıkarırsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı adam iftiracının malına mülküne sahip olacaktır.

• Eğer bir adam, kayıp bir köleyi kırda yakalayıp onu sahibine getirirse kölenin sahibi ona iki şekel gümüş verecektir.

• Eğer bir adam bir ev delerse deliğin önünde onu öldüreceklerdir.

• Eğer bir hekim, bir adamın kırık kemiğini iyileştirir ve hasta bir damarı veya kası iyi ederse yara sahibi hekime 5 şekel gümüş ödeyecektir.

• Eğer bir mimar, bir adama ev yapıp yapıtını sağlam yapmazsa ve yaptığı ev çöküp evin sahibinin ölümüne sebep olursa o mimar öldürülecektir.

• Eğer bir adam, gemisini gemiciye kiraya verirse gemici ihmal edip gemiyi batırır veya yok edersе gemici, gemiyi sahibine ödeyecektir.

• Eğer bir adam, bir öküz kiralayıp ihmal ile veya dayakla öküzün ölümüne sebep olursa öküz sahibine, öküz yerine öküz ödeyecektir.

• Eğer bir adam tapınağa veya saraya ait bir eşya çalarsa o adam öldürülecektir ve çalınmış malı kabul eden öldürülecektir.

• Eğer bir adam, bir davada yalancı şahitliğe çıkıp söylediği sözleri ispat edemezse ve eğer bu dava cinayet davası ise o adam öldürülecektir.

Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, s. 185-208. (Kısaltılmıştır.).

Hammurabi Kanunlarından hareketle Babillerde sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

3. Hitit Hukuku

Hukuk alanında Mezopotamya uygarlıklarından etkilenen Hititler (Görsel 2.30), bu uygarlıklardan aldıkları kanunları yeniden yorumlayarak Anadolu'nun ilk kanunlarını yaptılar. Yaşadıkları döneme göre gelişmiş bir medeni hukuka ve ceza hukukuna sahip olan Hititler, Hammurabi ve Asur Kanunlarıyla karşılaştırıldığında daha yumuşak ve insancıl cezalar öngördüler. Kısas cezası yerine genellikle zararın tazmin edilmesi esasına dayanan fidye cezası uyguladılar. Bununla birlikte devlete isyanı tanrılara karşı işlenmiş bir suç olarak görüp ölümle cezalandırdılar. Aynı şekilde cinsel suçlar için de ölüm cezası verdiler. Diğer yandan bazı istisnai hâller dışında suçun şahsiliği ilkesini benimseyerek kolektif cezalandırma yoluna gitmediler.

Görsel 2.30: *Hititlerin sembolü olan güneş kursu (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara)*

Hititler hür-köle ayrımını devam ettirmekle birlikte kölelere geniş haklar tanımışlardı. Köleler mülk edinebilir, bedelini ödemek şartıyla hürler sınıfına geçebilir ya da başlık parası vererek özgür bir kadınla evlenebilirlerdi. Aile hukukuna önem veren Hititlerde evlenmeler iş antlaşmalarına benzer yazılı bir sözleşme ile resmî olarak yapılırdı. Kızların baba evindeki haklarını evlenirken götürdükleri çeyiz yoluyla aldıkları kabul edilir ve miras yalnız erkek çocuklara kalırdı. Hitit ailesinde babanın üstünlüğü esastı. Bununla birlikte kadının hakları da koruma altına alınmıştı. Hititlerden günümüze evlilik sözleşmelerinin yanı sıra bağış belgeleri gibi hukuki metinler de kalmıştır (Görsel 2.31).

Görsel 2.31: *Hititlere ait bir arazi bağış belgesinin ön ve arka yüzü (Çorum Müzesi)*

Okuyalım

Hitit Hukukundan Örnekler

- Eğer bir adam ve bir kadın evlenir ve kendileri için bir çocuk yaparlarsa ve sonra onlar ayrılırlarsa adam ve kadın evi eşit olarak böler. Adam çocuklardan bir kısmını alır, kadın kendisi için bir çocuk alır.
- Her kim ki bir adamı öldürür ise mutlaka öldürülecektir.
- Eğer bir adamı veya kadını bir kimse kavgada öldürürse dört baş insan verir.
- Eğer bir esiri veya esireyi bir kimse öldürürse iki baş insan verir.
- Bir kimse bir öküz veya bir keçi veya bir kuzu çalıp onu keser veya satarsa öküze bedel beş öküz, kuzu ve keçiye bedel dört kuzu veya dört keçi verecektir.
- Meyve bahçelerinde yangın çıkaran meyve ağaçlarını yeniden dikmekle ve köle olup olmadığına göre de ağaç başına altı veya üç gümüş verir.
- Eğer Hititli bir tüccarı herhangi bir kimse öldürürse 100 mine gümüş verir.

Recai Galip Okandan, Umumî Hukuk Tarihi, s. 206-211 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıda verilenlerden hareketle Hitit hukuku hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

4. Tevrat Hukuku

İbraniler tarihte tek tanrılı semavi din inancını benimseyen ilk topluluk oldular. Hammurabi Kanunlarından etkilenmekle birlikte İbraniler hukuk sistemlerini dinleri olan Yahudiliğe ve onun kutsal kitabı Tevrat'a dayandırdılar. Tevrat'a göre İbraniler Tanrı Yehova tarafından Hz. Musa'ya gönderilen ve "On Emir" adıyla bilinen hükümlere uymakla yükümlü olduklarına inandılar. Onlar Yahudiliğin Allah tarafından yalnızca kendilerine gönderildiğine inandıkları için kanunlarında herkesi eşit statüde görmediler. Böylece diğer toplumların hukuk sistemlerindeki hürler ve köleler ayrımına ırk (kavim) esasına dayalı yeni bir ayrım daha getirdiler.

İbrani hukukuna göre erkek dilediği zaman karısını boşayabilirdi. Sadece erkek çocuklar babalarına mirasçı olabilir, en büyük oğul mirasta üstün sayılırdı. Yahudi olmayan bir kadından doğan çocuklar ise mirastan pay alamazlardı. Bir Yahudi'nin İbrani olmayan birine faizle borç vermesi serbest olduğu hâlde aynı işlemi kendi kavminden birine yapamazdı. Diğer yandan bu hukuk sisteminde mülkiyet hakkı o kadar gelişmişti ki kralın bile bir Yahudi'nin toprağına el koyma yetkisi yoktu.

Tevrat hukukunda cinayet suçu için kısas ilkesi benimsenmişti. Bu nedenle zarar gören taraf kabul etse dahi diyet ödenmesine izin verilmezdi. Ölümle veya organ kaybı ile sonuçlanmayan durumlarda ise suçlu tazminat cezasına çarptırılırdı. Tevrat kişilerin öç almasını yasaklayarak bunun toplum adına devlet tarafından yerine getirilmesini öngördü. Diğer yandan suçun şahsiliği ilkesinden hareketle suçlu yakınlarının cezalandırılmasını men etti. Ayrıca tek şahitle ceza verilmesini yasaklayarak şahitler ve delillerin bulunamadığı durumlarda sanığın dinî bir törenle yemin etmesini beraati için yeterli buldu.

Okuyalım

On Emir

- İsrailoğullarını esaretten kurtaran Yehova'dan başkasına ibadet etmeyeceksin.
- Put yapmayacak, putlara tapmayacaksın.
- Kendini büyük görüp Yehova adını almayacaksın.
- Cumartesi gününü istirahat günü olarak kabul edeceksin.
- Anaya ve babaya hürmet edeceksin.
- İnsan öldürmeyeceksin.
- Zina etmeyeceksin.
- Hırsızlık yapmayacaksın.
- Kimse aleyhine yalancı şahitlik yapmayacaksın.
- Komşunun evine, karısına, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

İslam Ansiklopedisi, On Emir Maddesi, C 33, s. 347-350 (Kısaltılmıştır.).

2. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

lejyon	papirüs	Cilalı	tavananna	Eski	kast	Çatalhöyük
pankuş	Göbeklitepe	parşömen	Kral	Frigler	Lidyalılar	

1. Karain Mağarası ..... Taş Devri'ni aydınlatan merkezlerden biridir.

2. Hindistan'daki ..... sistemine göre insanlar sınıflara ayrılmıştır.

3. İlk Çağ'da Bergamalılar hayvan derisinden üretilen ..... adını verdikleri bir kâğıt kullanmışlardır.

4. Şanlıurfa kent merkezi yakınlarındaki ..... günümüze kadar keşfedilen en erken tarihli tapınakların bulunduğu yerdir.

5. Roma ordusunun temeli ..... adı verilen askerî birliklerden oluşmuştur.

6. Anadolu uygarlıklarından ..... tapates denilen kilimler dokumuşlardır.

7. Hitit kralına devlet işlerinde ..... adı verilen kraliçe yardım etmiştir.

8. Lidyalıların başkenti Sardes'ten Perslerin başkenti Sus'a kadar uzanan ticaret yoluna tarihte ..... Yolu adı verilmiştir.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına "Y" yazınız.

☐ **1.** Diyarbakır yakınlarındaki Çayönü, Yakın Doğu'daki köy yerleşmelerinin ilk örneğidir.

☐ **2.** Yunan şehir devletlerinde güç kullanarak yönetimi ele geçiren kişilere tiran adı verilmiştir.

☐ **3.** Sümerler alfabeyi icat eden İlk Çağ medeniyetidir.

☐ **4.** Fabl türünün ilk örneklerini Urartular vermişlerdir.

☐ **5.** Hititler devlet yönetiminde tanrı-kral anlayışını benimsemişlerdir.

☐ **6.** Baharat Yolu Hint Okyanusu'ndan Kızıldeniz'e oradan da Mısır'ın Akdeniz kıyılarına uzanan bir deniz ticaret yoludur.

☐ **7.** Roma İmparatorluğu'nda senato gerektiğinde kralın yetkilerini kısıtlayabilirdi.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Yazının icadı siyasi, sosyal ve ekonomik hayatta hangi değişiklikleri meydana getirmiştir?

2. Fenikeliler hangi alanlardaki faaliyetleriyle uygarlığın gelişimine katkıda bulunmuşlardır?

3. Bir topluma ait kanunlara bakılarak o toplumun hangi özellikleriyle ilgili çıkarımlarda bulunulabilir?

4. İlk Çağ'ın belli başlı tüccar kavimleri hangileridir?

5. Çin medeniyetinin insanlığa yaptığı en önemli katkılar neler olmuştur?

6. İlk Çağ'da görülen büyük göç hareketlerinin nedenleri nelerdir?

7. Hitit İmparatorluğu ile Mısır Krallığı'nı siyasi gücün meşruiyet kaynakları bakımından karşılaştırınız.

8. İklimin toplumların hayat ve geçim tarzları üzerindeki belirleyici etkisine hangi örnekleri verebilirsiniz?

9. Konar-göçerler ile yerleşikleri karşılaştırarak aralarındaki farklılıkları söyleyiniz.

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Çin Hükümdarı

Çin filozoflarından Kong-tse (Kongtze, MÖ 551- MÖ 479), devletin başında bulunan hükümdarın iktidarı gökten aldığını ve kendisinin Gök Tanrısı'nın oğlu olduğunu söylemiştir. Buna rağmen bu iktidarda mutlak ve daimi bir mahiyet görmenin, hükümdarı her şeyi yapmaya yetkili bir ilah olarak kabul etmenin imkânsızlığını özellikle vurgulamıştır.

Gök tarafından hükümdara verilen iktidarın muhafazası ancak hayır ve adalet gibi prensiplerle mümkündür. Kötülük ve haksızlığın, fenalık ve adaletsizliğin hâkimiyeti iktidarın hükümdar tarafından kaybedilmesini gerektirir. Gök Tanrısı'nın oğlu olan hükümdar, adaleti hâkim kılarak babasının arzusuna uygun hareket etmekle yükümlüdür. Hükümdar halkı mesut etmeye, onun durumunu iyileştirmeye, onu fazilet ve geleneklere uygun şekilde idareye çalışmalıdır. Hükümdar, sahip bulunduğu hükümranlık yetkisini ancak tebasının muhabbetini kazanmakla, onun kalbini fethetmekle, faziletli olmakla muhafaza edebilir.

Prof. Dr. Recai Okandan, İlk Çağ'da Demokratik ve Antidemokratik Görüşler, (Kısaltılmıştır.).

1. Çin hükümdarı meşruiyetini neye dayandırmaktadır?

.....

2. Çin hükümdarı sınırsız yetkilere sahip olduğunu düşünüp istediğini yapabilir mi? Neden?

.....

.....

.....

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ uygarlıklarının dinî inanışları ile ilgilidir?

A) Fenikelilerin koloniler kurmaları
B) Friglerin saban kıran kişiye ölüm cezası vermeleri
C) Sümerlerin ilk yazılı kanunları yapmaları
D) Lidyalıların parayı değişim aracı olarak kullanmaları
E) Yunanların olimpiyatlar düzenlemeleri

2. I. Tek tanrılı din anlayışını benimsediler.
II. Ülkelerini satraplık adı verilen eyaletlere ayırdılar.
III. Batı Akdeniz kıyılarında ticaret kolonileri kurdular.
IV. Kral Yolu üzerinde ticaret yaptılar.

Yukarıdakilerden hangisi Perslerle ilgili doğru bir bilgidir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) II ve IV E) II, III ve IV

3. "Anadolu'da tarih devirlerini başlatanlar Asurlular olmuştur." **diyen bir tarihçi bu sözünü Asurluların aşağıda verilen faaliyetlerinden hangisiyle açıklayabilir?**

A) İlk kütüphaneyi kurmaları
B) Anadolu'da karum denilen pazar yerleri kurmaları
C) Anadolu'ya yazıyı getirmeleri
D) Anadolu'daki kalay ihtiyacını karşılamaları
E) Kara ticaretinde ileri gitmeleri

4. Aşağıdakilerden hangisi yazının kullanılmaya başlanmasının sonuçlarından biri olamaz?

A) Toplumların yerleşik yaşama geçmesi
B) Devlet yönetiminin kolaylaşması
C) Bilimsel gelişimin hızlanması
D) Tarih devirlerinin başlaması
E) Kültürler arası etkileşimin artması

3. ÜNİTE

ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA

Orta Çağ'ın simgelerinden derebeylik şatosunu gösteren bir tablo (Conde Müzesi-Fransa)

Kavramları Öğrenelim

- Artı ürün
- Feodalizm
- Kervansaray
- Senyör
- Vassal

Hazırlanalım

1. Kervansaraylar hakkında bildiklerinizi söyleyiniz.
2. İpek ve Baharat Yolları hakkında bildiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. Konar-göçerliğin hangi şartların sonucunda ortaya çıkmış olabileceği hakkındaki görüşlerinizi ifade ediniz.
4. Toplumsal özelliklerin hukuk sistemlerinin oluşumundaki etkisine örnekler vermeye çalışınız.

A. ORTA ÇAĞ'DA DEVLET VE TOPLUM

Düşünelim-Söyleyelim

Devletlerin ve toplumların yapılarında meydana gelen köklü değişimlerin nedenleri neler olabilir?

1. Orta Çağ'da Neler Oldu?

Roma İmparatorluğu, MS 375 yılında başlayan Kavimler Göçü sırasında uğradığı saldırılar nedeniyle zayıflayarak 395 yılında ikiye ayrıldı (Harita 3.1). Bunlardan Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılışı bazı tarihçiler tarafından Orta Çağ'ın başlangıcı kabul edildi. Orta Çağ, Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethederek Doğu Roma İmparatorluğu'na son vermesine kadar yaklaşık bin yıl devam etti. İnsanlık tarihinin bu uzun devresinde yeryüzü her bakımdan önemli gelişmelere sahne oldu. Aşağıdaki tarih şeridinde bu gelişmelerin başlıcaları verilmiştir.

- **476** – Batı Roma'nın yıkılması
- **571** – Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumu
- **651** – Sasani Devleti'nin yıkılması
- **756** – Endülüs Emevi Devleti'nin kurulması
- **1054** – Katolik-Ortodoks bölünmesi
- **1196** – Moğol İmparatorluğu'nun kurulması
- **1215** – Magna Carta
- **1227** – Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması
- **1337-1453** – Yüzyıl Savaşları
- **1347-1351** – Avrupa'da Veba Salgını

Harita 3.1: *Orta Çağ'daki başlıca devletler*

2. Orta Çağ'da Başlıca Siyasi Oluşumlar

a. Çin

Tarihi MÖ 4000'lere kadar uzanan Çin, İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da çeşitli hanedanlar tarafından yönetildi. Ülke, adını da bunlardan biri olan Çin hanedanından aldı. Çin'de Orta Çağ'ın ilk dönemleri ülke içinde siyasi birliği kurma mücadeleleriyle geçti. VII. yüzyıl başlarından itibaren Tang hanedanını tarafından idare edilen Çin; yönetim, ekonomi, bilim, kültür ve sanat alanlarında tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşadı. Çin'de XIII. yüzyılın sonlarına doğru Moğol hakimiyeti kendisini gösterdi. Bu dönemde Çinliler sosyal ve ekonomik bakımdan zayıflama sürecine girdi. Çin'deki Moğol hakimiyeti bu ülkede çıkan isyanların etkisiyle 1368 yılında tamamen sona erdi.

b. Moğol İmparatorluğu

Moğollar Orta Asya'da dağınık kabileler halinde yaşıyorlardı. En büyükleri Moğollar, Naymanlar, Keraitler ve Merkitler olan bu kabileleri egemenliği altına alıp tek devlet çatısı altında toplayan kişi Temuçin oldu. Moğollar'ın reisi Yesügey Bahadır'ın oğlu olan Temuçin, bütün Moğol beylerinin katıldığı 1206 toplanan kurultayında "Cengiz" (cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı) unvanıyla kağan ilân edildi. Böylece bütün bozkır kavimlerinin en büyük hükümdarı durumuna geldi. Cengiz, han olduktan sonra çıktığı seferlerle Moğol İmparatorluğu'nun sınırlarını doğuda Büyük Okyanus'tan batıda Baltık Denizi'ne kadar genişletti. Moğol İmparatorluğu Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra dört parçaya ayrıldı. Moğolistan ve Çin'de Kubilay Hanlığı, Türkistan'da Çağatay Hanlığı, Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda Devleti ve İran'da İlhanlılar Cengiz Han'dan sonra kurulan Moğol devletleri oldu.

c. Sasani Devleti

Sasani Devleti 226 yılında Erdeşîr tarafından kuruldu (Görsel 3.1). İran ve Irak topraklarında hüküm süren Sasanilerin başkenti Medâin (Ktesiphon) idi. Sasaniler İpek Yolu'nu kontrol altında tutmak amacıyla doğuda Akhunlar ve Kök Türklere batıda Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı mücadele ettiler. Hz. Ömer Dönemi'nde Müslümanlarla girdikleri savaşlarda yenilen Sasaniler, VII. yüzyıl ortalarında siyasi varlıklarını tümüyle kaybettiler.

Görsel 3.1: *Üzerinde Sasani Devleti'nin kurucusu Erdeşir'in resmi bulunan altın paranın ön ve arka yüzü*

ç. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu

Doğu Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla 395 yılında kurulmuş ve Orta Çağ boyunca varlığını sürdürmüştü. Başkenti İstanbul olan bu imparatorluk Balkan ülkelerinin yanı sıra Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı sınırlarının içinde tutuyordu. Girit ve Kıbrıs Adalarına da hükmeden imparatorluk, doğuda Fırat Nehri'ne kadar uzanıyordu. İslam Devleti'nin sınırlarını kuzeye doğru genişletmesiyle birlikte güç kaybeden Doğu Roma İmparatorluğu'na 1453'te İstanbul'u fetheden Türkler son verdi.

3. Orta Çağ'daki Siyasi Oluşumlarda Coğrafi Yapı, Hayat ve Geçim Tarzı

Siyasi oluşumların gücü ile coğrafi özellikler arasında yakın ilişki vardır. Bu nedenle dünya tarihine yön veren güçlü devletlerin ticaret yollarının geçtiği, tarım için uygun iklime sahip, engebesiz ve verimli bölgelerde ortaya çıkmış olması tesadüf değildir.

Orta Çağ'ın başlıca siyasi güçlerinden Çin medeniyeti, Sarı Irmak ve Gök Irmak'ın geçtiği yerlerde ortaya çıkmıştı. Bu nehirlerin suladığı bölgeler, uygun iklim koşullarına sahip olmanın yanında tarıma elverişli verimli topraklarla kaplıydı. Halkının çoğunluğu çiftçi olan Çin'de temel geçim kaynağı tarım idi.

Çin'in coğrafi özellikleri bu ülkede tarımla birlikte ipek böcekçiliği, buna bağlı olarak ipekli dokuma üretimi ve seramik sanatının gelişmesini sağlamıştı. Çin'de üretilen ipekli kumaşlar, seramikler ve daha pek çok ürün yüzyıllar boyunca bu ülkeden başlayan İpek Yolu üzerinden dünyanın çeşitli ülkelerine taşınmıştı.

Moğolistan, İç Asya'da, denize sınırı olmayan, büyük bölümü bozkır ve çöllerle kaplı bir ülkeydi. Bu nedenle Moğollar ülkeleri tarıma elverişli olmadığı için hayvancılıkla uğraştılar (Görsel 3.2). Moğollar hayvansal gıdaların yanında keçe, kayış, urgan, çadır örtüsü gibi ürünler üretip satarak geçimlerini sağladılar. Cengiz Han döneminde sınırların genişlemesi ve İpek Yolu'nun güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte Moğol İmparatorluğu'nun ekonomisinde ticaret önem kazandı. Çin ile Türkistan arasındaki ticaretin geliştiği bu dönemde ekonomi büyük ölçüde Uygurlar ve Müslüman tüccarların kontrolüne geçti. Diğer yandan Moğolların Hristiyan ve Yahudilere iyi davranarak onları bazı vergilerden muaf tutmaları Avrupa ile ticaretin gelişmesine zemin hazırladı. Moğollar döneminde ticarette çek ve kağıt para kullanımı yaygınlaştı. Ayrıca baş hissedarlarının hükümdar ailesi üyeleri olduğu ortaklık şirketleri kuruldu.

Görsel 3.2: *Hayvancılık, Moğolistan'da bugün de temel geçim kaynaklarından biridir.*

Sasani Devleti'nin kurulduğu İran topraklarının yaklaşık üçte biri çöller, tuzlu bataklıklar ve kayalıklarla kaplıydı. Yarı kurak iklime sahip olması, topraklarının verimsizliği ve sulama imkanlarının kısıtlılığı nedeniyle İran'da tarım yaygın bir uğraş değildi. Bu ülkedeki başlıca ekonomik faaliyet hayvancılık idi. Sasaniler Devri'nde İran, ticarette de gelişti. Bunun nedeni Orta Çağ'da doğu batı ticaretinin ana ekseni olan İpek Yolu'nun İran'dan geçerek batıya doğru uzanıyor olmasıydı. Sasani Devleti Baharat Yolu'na da hakim olmak istiyordu. Bu amaçla Hindistan'la yapılan ticareti kolaylaştırmak üzere İran Körfezi'nde limanlar inşa etti. Böylece tüccarları aracılığıyla geniş alanlara yayılarak ve denizlere açılarak kârlı ipek ve baharat ticaretinin kontrolünü ele geçirdi. Sasanilerde ticaret faaliyetlerinin yoğunluğu başta dokumacılık olmak üzere çeşitli zanaatların gelişmesini de sağladı.

Sasanilerin en önemli ihraç ürünleri ipekli, yünlü kumaşlar, halılar, kilimler deri ve İran Körfezi'nden çıkarılan incilerdi. Çin'den gelen kâğıt ve ipek ile Hindistan'dan gelen baharatlar ise Sasani gümrüklerinde vergilendirildikten sonra Avrupa'ya ihraç ediliyordu.

Doğu Roma İmparatorluğu, başta İstanbul olmak üzere kara ve deniz ticaret yollarının geçtiği yerlere hakim bir siyasi güç idi. Bu nedenle imparatorluk sınırları içinde ticaret temel geçim kaynağı ve yaşam tarzı durumundaydı. İmparatorluğun özellikle Anadolu topraklarında tarım da gelişmişti. İpek Yolu üzerinde ticaretin güvenli ve kesintisiz devam etmesi Doğu Roma İmparatorluğu için hayati önemdeydi. Devlet bu nedenle doğu-batı ticaretine engel çıkaran Sasanilere karşı Kök Türkler ile ittifak kurmuştu. Doğu Roma İmparatorluğu, coğrafi konumunu değerlendirerek ve yabancı ülke tüccarlarını kendisine çekmeye yönelik akılcı politikalar izleyerek Orta Çağ Avrupa'sının ekonomi merkezi haline geldi. İmparatorluk bu zenginliğini 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi sırasında Latinlerin İstanbul'u işgal etmesiyle birlikte büyük ölçüde kaybetti. Bir daha da o eski gücüne ulaşamadı.

4. Orta Çağ'daki Siyasi Oluşumlarda Soy Dayanışması

Orta Çağ'da devletler meşruiyetlerinin kaynağını genellikle dine dayandırmışlardı. Bu anlayışa göre iktidarı ele geçiren yöneticiler devletin tanrısal bir kurum olduğunu, onun isteğiyle kurulduğunu, kendilerinin ise tanrının yeryüzündeki temsilcileri olduğunu söylüyorlardı.

Görsel 3.3: *Çin imparatorunu (sağda) elçi kabulünde gösteren bir minyatür*

Soy dayanışması İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ devletleri için de önemliydi. Yönetime hâkim olan hanedanlar, kendi soylarından gelen insanları ayrıcalıklı bir yere koyarken onların dışında kalan toplulukları kendileriyle eşit görmüyorlardı. Soy birliği anlayışına zamanla din birliği de eklenmişti. Örneğin Çin'de imparatora "göğün oğlu" denir ve yönetim babadan oğula geçerdi. İmparator (Görsel 3.3), tanrının temsilcisi olarak görüldüğü için sadece Çin'in değil; tüm dünyanın düzenini ve refafını sağlamakla sorumluydu. Bunun için yasa çıkarma, karar verme ve atamalar yapma yetkisi kutsal sayılan imparatora aitti. Çinliler imparatoru ataları olarak kabul edip saygı duyar ve onun dışındaki herkesi eşit sayarlardı. Yalnızca prenslere, bakanlara, yüksek rütbeli subaylara ve onların ailelerine; o da konumlarını devam ettirdikleri sürece sınırlı ölçüde ayrıcalık tanınırdı. Böylece en üst makamlar en bilgili ve iyi eğitim almış olanlar tarafından doldurulurdu.

Moğollarda egemenlik mutlak şekilde Cengiz han ve onun soyundan gelenlere aitti. Moğollar Cengiz Han'a bu hakkın Gök Tengri tarafından verildiğine ve yeryüzünün tamamını kapsadığına inanırlardı. Bu nedenle bir Moğol hanının sözü bütün insanlık için kanun hükmündeydi. Moğol hükümdarı öldükten sonra yerine oğlu veya erkek torunlarından biri geçerdi. Ancak tahta hangi şehzadenin geçeceğine dair kesin bir kural yoktu. Yeni hükümdar genellikle kurultayda belirlenirdi. Kurultay, hanedan ve devlet ileri gelenleri ile Moğol kabilelerinin beylerinden oluşurdu.

Sasani Devleti'nde hükümdarlık babadan oğula geçerdi. Bu devlette hükümdarın meşruiyeti dönemin diğer devletlerinde olduğu gibi dine dayanırdı. Şehinşah (hükümdarlar hükümdarı) unvanını taşıyan Sasani kralı Zerdüştlük dininin simgesi olan kutsal ateşin koruyucusu kabul edilirdi. Sınıflı toplum yapısının görüldüğü Sasanilerde soy birliği, yalnız hükümdarlık için değil; merkezî bürokrasi, ordu ve eyalet yöneticiliği için de belirleyici unsurdu. Mevcut yapıda alt sınıftan biri üst sınıfa geçemezdi. Yüksek rütbeli devlet görevlileri, komutanlar ve eyaletleri yöneten valiler ve yedi büyük aileden oluşan aristokratlar sınıfından çıkardı. Makamlar, babadan oğula geçer ve tek bir aile içinde nesiller boyunca devam ederdi.

Doğu Roma İmparatorluğu, bir tür monarşi olan otokrasi ile yönetilirdi. Doğu Roma İmparatorları otokrasinin tanımına uygun olarak bütün siyasi yetkileri tek başına elinde bulundurur ve herhangi bir denetime tabi tutulamazdı. Bu devlet düzeninde imparator, sadece ordunun ve devletin değil kilisenin de hâkimiydi. Kilise tarihçisi Panayotis Christou'nun (Kıristo) da dediği gibi Bizanslılar, yeryüzündeki imparatorluklarının tanrının krallığının bir görünümü olduğuna inanırlardı. Doğu Roma'da imparatorluk babadan oğula geçerdi. Ancak uzun Bizans tarihi boyunca pek çok kez hanedan üyesi olmayan kişiler de askerî güç kullanarak imparatorluğu ele geçirmiş ve kendi hanedanlarını kurmuşlardı.

Günümüz dünyasında meşruiyetini soy birliğine dayandıran devletlere hangi örnekleri verebilirsiniz?

5. Orta Çağ'daki Siyasi Oluşumlarda Silahlı Güç

İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da devletler silahlı bir güce dayanarak kurulmuştur. Bu duruma verilebilecek en tipik örneklerden biri Moğol İmparatorluğu'dur. Moğol ordusu Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete Han'ın kurduğu onlu sistemi örnek alarak teşkilatlanmıştı. Ordu; at üzerinde ok kullanabilen, hareketli, hafif süvarilerden meydana geliyordu. Disiplinli ve çok iyi eğitim görmüş Moğol askerleri ok, yay, mızrak ve pala kullanırlardı. Oklarının uçları kalın zırhları delebilecek şekilde tasarlanmıştı. Moğollar ordu dizilişleri, etkili silahları ve savaş taktikleriyle Orta Çağ'ın en korkulan askerî güçlerinden biri olmuşlardı.

Görsel 3.4: *Çin ordusundaki askerleri gösteren bir temsilî resim*

Çin ordusunun ana gövdesini ülkenin özellikle kuzey bölgelerinde yaşayan, köklü asker aileleri ve zorunlu askerlik yükümlüleri arasından seçilenler oluştururdu. Orduya seçilen erkekler yirmili yaşlarda askere alınır ve atmış yaşına kadar hizmete devam ederlerdi (Görsel 3.4). Askerler seferde olmadıkları zamanlarda, evlerinde oturur, devletin kendilerine tahsis ettiği topraklarda çiftçilik yaparlardı. Herhangi bir tehlike durumunda ise vilayetlerindeki garnizonlarda toplanır ve imparatorluk merkezinden gönderilen generallerin emri altına girerlerdi. Sefer bitiminde askerler kendi topraklarına komutanlar da tekrar merkeze dönerdi. Komutanların barış dönemlerinde başkentte tutulmasının nedeni merkezî otoriteyi güçlendirmekti. Diğer yandan askerî birlikler belli zamanlarda komutanların gözetiminde talim yaparlardı. Ayrıca üçer yıllık sürelerle dönüşümlü olarak başkentte ve sınır garnizonlarında muhafızlık görevinde bulunurlardı.

Çin ordusunun bir diğer unsuru sınır bölgelerini yöneten valilerin kurduğu paralı askerlerden oluşan profesyonel birlikler idi. Valiler, gerekli gördükleri hallerde komuta ettikleri bu birlikleri doğrudan taaruza geçirebilirlerdi. Böylece sınır boylarında aniden gelişen saldırılara hızla müdahale edebilme imkanı bulurlardı.

Sasanilerde Şehinşah denilen hükümdar, devlet yönetimine olduğu gibi savaşa da fiilen katılarak ülke içindeki meşruiyetini pekiştirirdi. Süvariler ve piyadeler olarak iki ana gruptan oluşan Sasani ordusunda süvariler, İran'ın soylu ailelerinden seçilirdi. Orduda, halktan seçilerek yetiştirilen piyadelerin yanı sıra vassalların gönderdikleri birlikler ve çeşitli milletlerden gelen ücretli askerler görev yapardı. Ordu birlikleri, Türkler ve Moğollarda olduğu gibi onluk sisteme göre düzenlenmişti.

Orta Çağ'ın güçlü devletlerinden biri olan Doğu Roma İmparatorluğu'nda ordu, eski Roma ordusu esas alınarak kurulmuştu. Başkomutanlığını doğrudan imparatorun yaptığı Doğu Roma ordusu yayalar ve süvariler olmak üzere iki kısımdan meydana geliyordu. Süvariler imparatorun toprak verdiği kimseler tarafından yetiştirilen, kendileri ve atları zırhlı seçkin askerlerdi. Yaya birlikleri ise çeşitli Avrupa ülkelerinde, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'dan getirilen ücretli savaşçılardan oluşuyordu. Doğu Roma ordusunun en etkili silahı suda bile yanıcı özelliğe sahip Rum ateşi (Grejuva) idi.

Ege Denizi ve Akdeniz'e kıyısı olan Doğu Roma İmparatorluğu için deniz kuvvetleri de önemliydi. İmparatorluk donanması VIII. yüzyılın ortalarına kadar Akdeniz'in en büyük deniz gücü durumundaydı.

B. ORTA ÇAĞ'DA EKONOMİ

Düşünelim-Söyleyelim

Bir ülkede tüketim fazlası ürünün ortaya çıkması o ülkedeki siyasi, sosyal ve kültürel hayatta hangi değişiklikleri meydana getirebilir? Neden?

1. Tarım

Buzul Çağı boyunca toplayıcılık ve avcılık yapan insanlar, iklimin ılımanlaşmasıyla birlikte toprağı ekip biçmeye başladılar. Elde ettikleri artı ürünü arttırmak ve bu ürünlerin bölüşümünü organize etmek için de çeşitli kurumlar oluşturdular. İnsanlar tükettiklerinden çok üretmeye başlayınca yiyecek üretiminde çalışması gerekmeyen yeni bir grup ortaya çıktı. Kentlere gelen bu insanlar iş bölümü gereği farklı işlerle uğraşmaya başlayınca elde edilen kazançlar da farklılaştı. Böylece artı ürünün doğuşuyla birlikte kendiliğinden ortaya çıkan iş bölümü toplumsal tabakalaşmanın da kaynağını oluşturdu. Bu dönemde kentler, kırsal kesimde yaşayanlar için gerekli araçları ve lüks malzemeleri temin eden birer ticaret ve zanaat merkezi hâline geldi. Kırsal kesim ise tarım ve hayvancılık yaparak kentlilerin gıda ihtiyacını karşıladı.

Artı ürün sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi siyasi alanda da önemli değişikliklerin yolunu açtı. Doğu ülkelerinde toprakların tanrı adına hükümdarlar tarafından tasarruf edilmesi monarşileri güçlendirdi. Avrupa ülkelerinde ise Kavimler Göçü sonrasında ortaya çıkan Feodalite, Avrupa'da tabakalı toplum yapısının çeşitlenerek pekişmesine ortam hazırladı (Görsel 3.5).

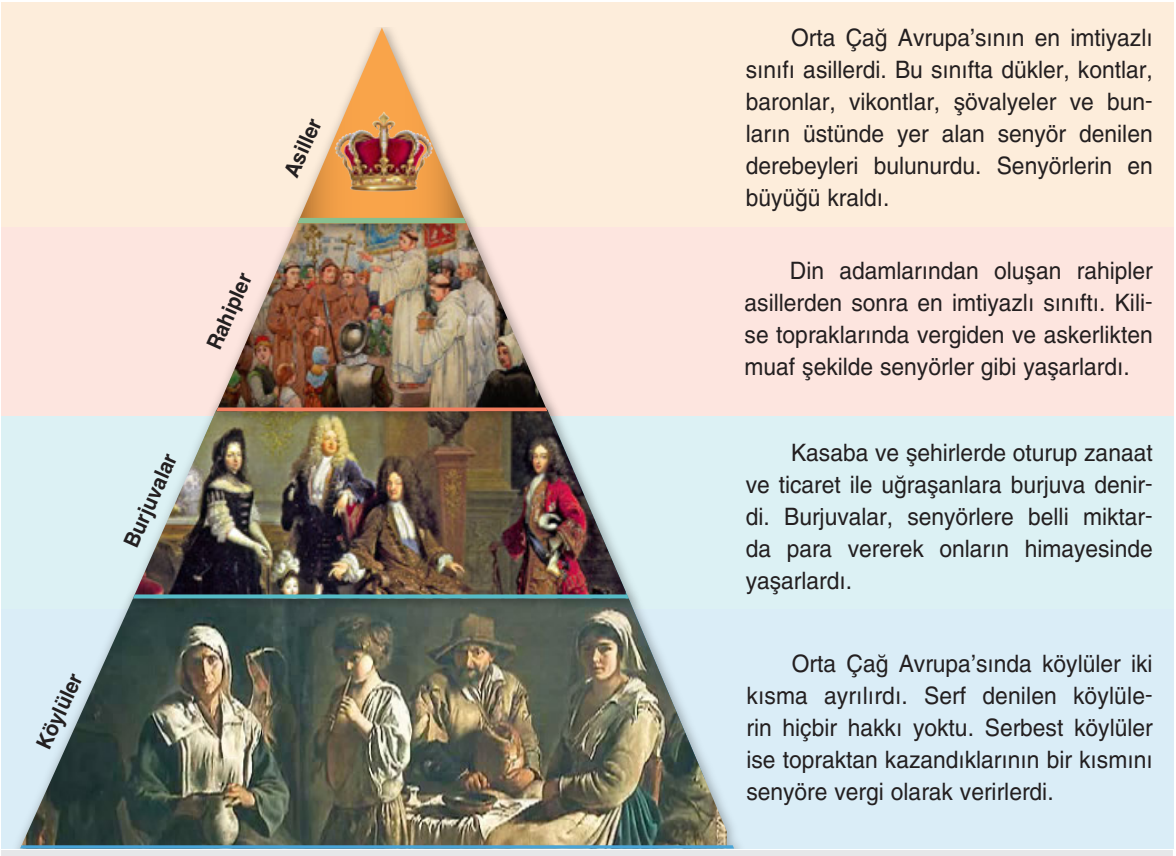

Görsel 3.5: *Feodalitenin hâkim olduğu Orta Çağ'da Avrupa'nın toplumsal yapısı*

Feodalitede, koruma altına girene vassal, korumayı kabul eden senyöre süzeren denirdi. Tarafların İncil üzerine yemin ederek başlattıkları bu ilişki iki özgür insanın kendi iradeleriyle yaptıkları bir tür sözleşmeyle kuruluyordu (Görsel 3.6). Karşılıklı yükümlülükleri içeren feodal ilişkide vassal, üstündeki kişiye vergi öderdi. Ayrıca yılın belli zamanlarında askerleriyle birlikte onun yanında savaşa katılırdı. Bu hizmetine karşılık kont da vassalına mülkiyet güvencesi verir ve onu diğer senyörlere karşı korurdu.

Görsel 3.6: *Orta Çağ Avrupa'sında senyörün koruması altına giren vassalı bağlılık yemini ederken gösteren bir resim (Fransa Ulusal Kütüphanesi-Paris).*

Feodalite bireyin bir başka bireye tabi olması esasına dayanıyordu. Bu düzende kral dâhil hiç kimse tam yetkili değildi. Kont nasıl kralın adamıysa dük de kontun adamıydı ve bütün önemli kararları birlikte alırlardı. Bundan dolayı kral iktidarını korumak için soylularla iyi geçinmek ve onların isteklerini kabul etmek zorundaydı. Örneğin 1215'te İngiliz Kralı Yurtsuz John (Con), ülkesindeki feodal beylerin isteğiyle Magna Carta'yı ilan ederek yetkilerini sınırlandırmak durumunda kalmıştı (Görsel 3.7). Büyük toprak sahipleri İngiltere gibi Almanya'da da etkiliydi ve kralları onlar seçiyordu.

Görsel 3.7: *Yurtsuz John'u Magna Carta'yı imzalarken gösteren bir resim (Boston College Hukuk Kütüphanesi-ABD)*

Feodalitenin güçlü kurumlarından biri kiliseydi. Dönemin hâkim anlayışına göre tanrı yeryüzünde sağlamak istediği düzeni senyörler eliyle kurmuştu. Bu nedenle senyörler, din adamlarına toprak bağışları yaparak kiliseye bağlı halk ile manevi bir bağ kurmaya önem veriyorlardı. Böylece kiliseyi feodal düzenin doğal bir müttefiki hâline getirerek iktidarlarını devam ettirmeye çalışıyorlardı.

Avrupa'da merkezî otoritenin zayıfladığı, güvensizliğin arttığı, kent yaşamının ve ticaretin gerilediği feodal dönemde soylular önem kazandı. Bunlar yetiştirdikleri şövalyelerin ve köylülerin yardımıyla bulundukları yerlerin güvenliğini sağladılar. Bu amaçla korunaklı şatolar yaptılar ve böylece istilalara karşı arazilerini koruma kaygısı içinde bulunan çevredeki diğer toprak sahiplerini yanlarına çektiler. Bir yandan da kraldan kendi adlarına vergi ve asker toplama, yargılama yapma gibi siyasi yetkiler alarak güçlerini arttırdılar.

Feodal düzende ülkelerin sosyal, siyasal, askerî, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen temel unsur toprak idi. Toprak sahipleri aynı zamanda siyasi gücün de sahibiydi. Feodalitede siyasi yönetim organizasyonunun en tepesinde kral otururdu. Kralın altında genel olarak senyör adıyla anılan toprak sahibi soylular, onların da altında burjuvalar vardı. Feodal toplumun en alt katmanını ise köylüler oluşturuyordu.

? *Asya merkezli Türk devletlerinde feodalitenin ortaya çıkmamasının nedenleri neler olabilir?*

Feodal düzende derebeyinin himayesi altında bulunan serbest köylüler, üzerinde yaşadıkları toprakları ekip biçerlerdi. Bunun karşılığında derebeyine ayni, nakdi ve emek ile olmak üzere vergi öderlerdi. Ayni vergiler belli oranlarda tahıl, küçükbaş hayvan, kümes hayvanları, ekmek, peynir, odun vb. ürünlerle ödenirken nakdi vergiler para ile ödenirdi (Görsel 3.8). Emek vergisi ise köylünün kullandığı arazinin büyüklüğüne göre değişirdi. Feodal düzende serf denilen esir köylüler, üzerinde yaşadıkları toprakların demirbaşı sayılırlardı. Derebeyi tarafından toprakla birlikte alınıp satılabilen bu insanlar, toplumun en aşağı görülen ve en fazla ezilen kesimiydi.

Görsel 3.8: *Derebeyine ayni vergi ödeyen köylüler*

Orta Çağ'da Avrupa ülkelerinde feodalizm yaşanırken İran ve diğer Asya ülkelerinin pek çoğunda merkezî mutlak monarşiler hüküm sürüyordu. İç Asya'da kurulan Kök Türkler ve Uygurlarda ülkenin tek hâkimi kağan idi. Önemli devlet meseleleri boy beylerinin katıldığı kurultayda görüşülse de karar verme yetkisi kağandaydı. Bununla birlikte kağan Türk töresine aykırı kararlar veremez ve keyfî davranamazdı. Töre hükümleri gereğince kağan halkın güvenliğini ve refahını sağlamak, adaleti dağıtmak ve orduya komuta etmekle görevliydi. Türk devletlerinde kağanın eşi olan hatun da yönetimde söz sahibiydi.

İran'daki Sasani Devleti'nde kast sistemine benzer bir toplum yapısı vardı. Aristokratlar, rahipler, kâtipler, orta boy toprak sahipleri, köylüler ve köleler toplumsal sınıfların başlıcalarıydı. Bu yapı içinde alt sınıftan birinin yukarı bir sınıfa geçmesi imkânsızdı. Sasanilerde devlet yönetiminde son sözü söyleme yetkisi kralındı. Bununla birlikte krallar hanedan üyelerinden ve aristokratik ailelerin temsilcilerinden oluşan bir devlet konseyinin tavsiyeleriyle hareket ederdi. Eyaletleri yöneten valiler, komutanlar ve yüksek rütbeli devlet görevlileri yedi büyük aileden oluşan aristokratlar sınıfından çıkardı.

Asya merkezli Türk devletlerinde feodalitenin ortaya çıkmamasının nedenleri neler olabilir?

2. Ticaret

Orta Çağ ticaretinin önceki dönemlere göre en belirgin farkı uzun mesafelerde yapılmasıydı. Bu sayede Çin, Hindistan, İran, Mısır, Suriye, Anadolu ve Karadeniz'in kuzey kıyıları dünyanın önemli ticaret merkezleri hâline gelmişti.

Orta Çağ'da Uzak Doğu veİslam ülkelerindeki (Görsel 3.9) ekonomik canlılığa karşılık Avrupa'da ticari hayat büyük bir gerileme içindeydi. Roma İmparatorluğu'nun merkezî otoritesini yitirmesiyle ortaya çıkan güvenlik sorunu ve Kavimler Göçü'nün yıkıcı etkileri nedeniyle şehirlerde nüfus azalmış, dışa kapalı köy hayatı yaygınlaşmıştı. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin Doğu ülkeleriyle yaptıkları ticarete Arap ve Bizanslı tüccarlar aracılık ediyordu.

Görsel 3.9: *Orta Çağ'daki Türk İslam şehirlerinden Semerkant'taki ticaret hayatını gösteren bir tablo (Alisher Alikulov, Timur Müzesi, Taşkent-Özbekistan)*

Avrupa'daki ticari hayat, tarım üretiminin ve buna bağlı olarak artı ürünün çoğalmasıyla birlikte IX. yüzyıldan itibaren hareketlenmeye başladı. İlk olarak İtalya'daki tüccar şehir devletlerinde gözlenen bu ticari canlanmada Hindistan'ın baharatları, Çin'in porseleni, Bizans'ın ipekli kumaşları önemli rol oynadı. Kuzey Afrika ülkelerinden getirilen hububat ve ham yün ile Orta Doğu ülkelerinden satın alınan şap ve boya da artan miktarlarda İtalya ve Güney Fransa limanlarına ulaşmaya başladı.

Avrupa'nın gelişimine Asya ülkeleriyle yapılan ticaretin yanı sıra kıta içindeki ticaret de önemli katkıda bulundu. Bu kapsamda Belçika'da gelişen yünlü dokuma sanayisinin ham maddesi İngiltere'den sağlanıyordu. Aynı şekilde Batı Avrupa'nın buğday ve balık ihtiyacı da büyük ölçüde Baltık ülkelerinden karşılanıyordu. Diğer yandan Avrupa'da ticaretin artmasına bağlı olarak para dolaşımı da yaygınlaşıyordu.

Ticari faaliyetler Asya kıtası için de önemliydi. Bu kıtada yaşayan Türkler kendi ürettiklerinin yanı sıra transit ticarete konu olan mallara aracılık ediyorlardı. Türk devletlerinde ticaret, genellikle malın başka bir mal ile değişimi anlamına gelen takas usulüyle yapılıyordu. Bu işlem sırasında en fazla kullanılan mal at idi. Türkler; Bizans, Çin ve İran gibi komşu ülkelerle yaptıkları ticarette ödeme aracı olarak parayı da kullanmışlardı. Satir adı verilen bu paralar gümüş madeninden yapılıyor ve şekli diske benziyordu.

a. Ticaret Mekânları

Orta Çağ'da ticaret malları üretildiği yerden başlayıp tüketiciyle buluşacağı yere kadar devam eden yolculuğu sırasında pek çok mekândan geçiyordu. Kervansaraylar, ribatlar ve limanlar bu mekânların başlıcalarıydı. Kentlerde bulunan hanlar, kapanlar, bedestenler, arastalar ile kentlerin yakınında kurulan pazarlar ve panayırlar da önemli alışveriş merkezleriydi.

Arasta

Arastalar, aynı iş kolunda faaliyet gösteren esnaflara ait dükkânların bir sokak boyunca karşılıklı sıralandığı mekânlardı.

Arastalar kentlerdeki çarşıların içinde üzeri açık sokaklar şeklinde olabildiği gibi üzeri kapalı bağımsız sokaklar şeklinde de olabilirdi. Bu alışveriş mekânlarında dua meydanları bulunurdu. Esnaflar, her sabah dükkânlarını açmadan önce bu meydanda toplanır ve duacı tarafından yapılan duayı dinledikten sonra dürüst iş yapmaya niyet ederek güne başlarlardı.

Bedesten

Değerli eşyaların satıldığı veya saklandığı yerler olan bedestenler uluslararası ticaretin varlığına işaret ederlerdi. Bedestenlerde mahzen veya kasa adı verilen güvenli bölümler vardı. Esnaftan ve halktan kişiler para, mücevher, altın ve gümüşleri ile başka değerli eşyalarını bu bölümdeki kiralık kasalarda saklarlardı. Bu nedenle iyi korunması gereken bedestenler, taş duvarları ve kurşun kaplı çatıları ile sağlam bir kale görünümündeydi (Görsel 3.10). Ticaret hacmi büyük olan şehirlerde birden fazla bedesten bulunurdu.

Görsel 3.10: *Zincirli Bedesten - Gaziantep*

Han

Şehirlerin merkezindeki ticaret bölgelerindeki bir diğer yapı türü hanlardı. Hanlar mescidi, şadırvanı, tuvaleti ve hamamı olan konaklama merkezleriydi. Perakende ticaretin de yapıldığı hanların üst katlarında yolcuların konakladığı odalar vardı. Bazı hanlarda ahır olarak kullanılan bodrum katları bulunurken bu yapıların dışarıya bakan cephelerinde dükkânlar yer almaktaydı. Adlarını genellikle içerisinde depolanan veya ticareti yapılan üründen alan hanlar Pamuk Hanı, Koza Han gibi isimlerle anılırdı.

Ribat

Yolculuklar sırasında kervanların konakladığı yerlerden biri de ribatlar idi. Hz. Ömer Dönemi'nden itibaren İslam ülkelerinde görülen ribatlar aslında kara ve deniz sınırlarının güvenliği amacıyla inşa edilmiş karakol binalarıydı. Etrafı savunma duvarlarıyla çevrili bu yapıların içinde odalar, ambarlar, mescit, hamam, ahır ve gözetleme kuleleri bulunurdu.

İlk zamanlarda gönüllü sınır nöbetçilerine ve askerî birliklere ev sahipliği yapan ribatlar, sınırların genişlemesiyle birlikte iç bölgelerde kaldılar. Böylece ribatlar; askerî tesisler olmanın yanı sıra yolcuların ve tüccarların konakladıkları, yeme içme ve dinlenme ihtiyaçlarını ücretsiz karşıladıkları birer kervansaraya dönüştüler.

Kervansaray

Kervansaraylar (Görsel 3.11) yolcuların ve tüccarların konaklamaları için ticaret yolları üzerinde inşa edilmiş yapılar idi. Kervancılar, hayvanlar ve eşyalar yerleştikten sonra geceleri kervansarayın kapıları kapanırdı. Sabah olunca da herkes hayvanlarını ve mallarını kontrol eder, herhangi bir hırsızlığın yaşanmadığından emin olunduktan sonra kapılar açılırdı.

Kervansaraydaki güvenlikten kervansaray amiri sorumluydu. Buralarda konaklayanlar üç gün boyunca ücretsiz yemek ve oda hizmetlerinden yararlanabilirlerdi.

Görsel 3.11: *Mahperi Hatun Kervansarayı (Tokat)*

Liman

Orta Çağ'da kervanlarla Doğu Akdeniz limanlarına getirilen mallar buradan gemilere yüklenerek Avrupa limanlarına taşınıyordu. Deniz taşımacılığının kara taşımacılığına göre daha kolay ve kârlı olması nedeniyle limanlar uzun mesafeli ticaretin merkezleri durumundaydı. Mısır ve Suriye limanları ile birlikte Anadolu kıyılarındaki Alanya, Antalya ve Sinop Orta Çağ'ın işlek limanlarıydı. Avrupa'nın en fazla öne çıkan limanları ise Venedik, Cenova ve Marsilya idi.

İhracat ve ithalat mallarının giriş çıkış noktası olan limanlar aynı zamanda malların depolandığı, gümrük denetiminin yapıldığı, pazarlama ve dağıtım faaliyetlerinin yürütüldüğü ticari-lojistik merkezlerdi. Bu özellikleri nedeniyle liman bölgelerinde ambarlar, tüccar hanları, şirketler, imalathaneler, ibadet yerleri ve mahkemeler inşa edilirdi. Limanlara indirilen mallar gümrük kontrolünden geçmek üzere antrepolara yerleştirilirdi. Tüccarlar hanlarda konaklar, ticaret sözleşmeleri yapar, aralarındaki anlaşmazlıkları mahkemelerde çözüme kavuştururlardı.

Stratejik yerler olduğu için güvenliğine büyük önem verilen limanların çevresi kule burçlar ve surlar ile güvenlik altına alınırdı. Limandaki bu yapılar erzak depoları ve cephanelikler ile donatılarak aynı zamanda birer askerî harekât merkezi olarak da kullanılırdı.

b. Ticaret Yolları

İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da ticaretin temel konusu her yerde bulunmayan veya yetiştirilemeyen tuz, baharat gibi ürünlerdir. İnsanların söz konusu malları kaynağından almak istemeleriyle de ticaret yolları ortaya çıkmıştır. Bu yolların en önemlileri Kral Yolu, İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kürk Yolu'dur.

Kral Yolu

Geçmişi MÖ V. yüzyıla kadar giden Kral Yolu, tarihin ilk posta teşkilatını kuran Persler tarafından yapıldı. İran ve Anadolu'ya hâkim olan Pers imparatorları, haberleşmeyi ve ulaşımı kolaylaştırmaya önem verdiler. Bu amaçla Sus şehrini Lidya'nın başkenti Sardes'e bağlayan Kral Yolu'nu açtılar.

Kral Yolu sadece Pers imparatorlarının habercileri tarafından değil tüccarlar tarafından da kullanıldı. Çin'den ve Hindistan'dan gelen mallar; asırlar boyunca olduğu gibi Orta Çağ'da da İranlı ve Anadolulu tüccarlarca bu yol üzerinden taşınarak Ege Denizi kıyılarına, oradan da Avrupa'ya ulaştırıldı. Bu yol üzerinde taşınan başlıca ticaret malları tahıl, hayvan postları, çeşitli kumaşlar ve baharatlar oldu.

İpek Yolu

Tarihin en eski kara ticaret yollarından biri İpek Yolu idi. Çin'in Şian kentinden başlayan İpek Yolu; Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı geçtikten sonra Hazar Denizi'ne ve oradan da Anadolu kıyılarındaki liman kentlerine geliyordu (Harita 3.2).

Harita 3.2: *Orta Çağ'ın başlıca ticaret güzergâhlarından İpek, Baharat ve Kürk Yolları*

İpek Yolu'ndaki uzun kervan yolculuğunu tamamladıktan sonra buralardan gemilere yüklenen ticaret malları deniz yoluyla Avrupa ülkelerine gönderiliyordu. Avrupalılar Çin'in en önemli ihraç ürünleri olan ipek, değerli taşlar, porselen, cam eşya ve kâğıda bu yolla ulaşıyorlardı.

Bozkırları, çölleri ve doğal geçitleri takip eden İpek Yolu sadece tüccarların değil; üzerinde bilginlerin, orduların, fikirlerin, dinlerin ve kültürlerin de seyahat ettiği bir yol idi. XIII. yüzyılda İtalyan kâşif Marco Polo (Marko Polo) İpek Yolu üzerinden Çin'i ziyaret eden ilk Avrupalı olmuştu.

Bilgi Notu

Kervan

Orta Çağ'da kervanlar, kara yolu ile insan ve mal taşımacılığı yapan konvoylardı. Kervanlarda taşıma işi at, deve ve katırlarla yapılırdı. Kervanlar için en ideal hayvan zor koşullarda yük taşıyabilen deve idi. Yetişkin bir deve, bir atın veya katırın taşıdığının iki katı kadar yük taşıyabilirdi. Bununla birlikte deve yavaş yürüdüğü için uygun bir binek değildi.

Kervanlar sıcaktan kaçınmak ve konaklama yerine sabah saatlerinde varabilmek için genellikle gece yolculuğu yaparlardı. Arazi ve hava koşullarına göre değişmekle birlikte bir kervan günde 30-50 km kadar yol gidebilirdi. Kervanlarla daha çok baharat, değerli taşlar ve kumaşlar gibi yükte hafif, lüks mallar taşınırdı. Ağırlığı fazla olan temel ihtiyaç maddelerinin taşınmasında ise mümkün olabildiğince deniz yolu tercih edilirdi.

Bu kitap için yazılmıştır.

— Kral Yolu

Orta Çağ'da ticaret kervanlarının karşı karşıya kalabileceği zorluklar neler olabilir?

Baharat Yolu

Baharatlar, Orta Çağ Avrupa'sında gıdaları saklamada ve lezzetlendirmede kullanılan değerli ticaret malları arasındaydı. Her yerde yetiştirilemeyen ve uzun yolculuklardan sonra Avrupa'ya getirilen (Görsel 3.12) baharatlar sadece zenginlerin sofralarında bulunan lüks tüketim maddeleriydi. Baharatlar ilaç yapımında, kutsal yağların hazırlanmasında ve parfüm üretiminde de kullanılırdı.

Görsel 3.12: *Baharat yolu üzerinden gemiyle getirilen malların Avrupa'ya girdiği en önemli kapılardan biri olan Venedik Limanı'nı gösteren bir gravür (Pieter van der Aa)*

Baharat Yolu adını tarçın, kakule, küçük Hindistan cevizi, öd ağacı, çörek otu, zencefil, karanfil, sandal ağacı, karabiber vb. baharatlardan alıyordu. Orta Çağ'ın en canlı ticaret güzergâhlarından biri olan bu yol, diğer yollarının aksine bir deniz yoluydu.

Hindistan'dan başlayan Baharat Yolu; İran Körfezi yoluyla Irak'a, Yemen kıyılarına veya Kızıldeniz üzerinden Süveyş ve Akabe'ye, buralardan da kara yoluyla Doğu Akdeniz limanlarına ulaşırdı. Gemiler ve kervanlarla bu limanlara getirilen baharatlar daha sonra İtalyan tüccarlar tarafından alınarak Avrupa ülkelerine taşınırdı. Bu yol üzerinde baharatların yanı sıra inci, mercan, fil dişi, elmas gibi Avrupa'da çok aranan değerli süs eşyaları da nakledilirdi.

İpek ve Baharat Yollarının medeniyetin gelişimine etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Kürk Yolu

Kürk Yolu; Karadeniz'in kuzey kıyılarından başlayıp Ural Dağları, Sibirya ve Altaylar üzerinden geçerek Çin'e kadar uzanan bir ticaret yoluydu. İpek Yolu'nun kuzeyinden geçen bu yolun ana ticaret malları sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak kürkleri ile bal mumu ve mantar idi. Sibirya ve İç Asya ülkelerinden temin edilen bu mallar Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarına getirilir, oralardan da kara veya deniz yoluyla Avrupa ülkelerine taşınırdı. Kürk Yolu üzerinde ticaret yapan başlıca topluluklar İtil Bulgarları ve Hazar Türkleriydi. Hazarlar dışarıdan aldıkları malların yanı sıra kendi ürettiklerini de satarlardı. Onların en önemli ticari ürünü balık tutkalıydı.

Orta Çağ'da madenî paralar kullanıldığından devletlerin paraları her yerde geçerliydi. Çünkü paranın değerini içindeki altının veya gümüşün ayarı ve miktarı belirlerdi. Çeşitli ülkelere ait paraların değeri sarraf adı verilen kişiler tarafından tayin edilirdi. Sarraflar ticaretin yoğun olduğu pazar ve panayırlara yerleşir, kendilerine getirilen paraların değerini tespit ederlerdi. Ayrıca günümüzdeki bankalar gibi kredi vererek veya kişilerin borçlarını ödeyerek ticaret hayatının canlanmasına katkıda bulunurlardı.

Okuyalım

Ticaret Malları

XII. yüzyılda ticaretin düzeni önemli bir değişim geçirdi. Avrupa bu döneme kadar satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans'ın ondan talep edeceği çok az şeye sahipti. Avrupa'nın Doğu'ya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Avrupa gelişmemiş bir koloni bölgesiydi. İslam dünyası, Avrupa'ya ipeğin ve baharatın yanında Anadolu'dan ham şap ile Kuzey Afrika'dan yün ve hububat sağlıyordu.

Akdeniz çok kârlı bir ticaret alanıydı. Ancak Avrupa'nın ekonomik gelişiminde kıtanın çeşitli bölgeleri arasında cereyan eden ticaret de önemli bir yer tutuyordu. Daha XII. yüzyılda üretimde bölgesel ihtisaslaşma Orta Çağ Avrupa ekonomisinin belirgin bir özelliği olmaya başlamıştı. Flaman yünlü sanayii İngiltere'nin ham yün arzına bağımlıydı. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u besleyen buğdayın kaynağı olarak Baltık topraklarının önemi artmıştı. Portekiz, Fransız ve İngiliz gemileri, Kuzey'e tuz getirerek karşılığında balık götürüyorlardı.

Tevfik Güran, İktisat Tarihi, s.68
(Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinde Orta Çağ'da ticarete konu olan malların hangilerinden söz edilmektedir?
Metinde geçen ticaret mallarına başka hangileri eklenebilir?

C. AVRUPA'DA VEBA SALGINI

Düşünelim-Söyleyelim

Salgın hastalıkların medeniyetlerin gelişimine etkisi hakkında neler söylenebilir?

Tarih boyunca insanlık çeşitli salgın hastalıklara maruz kalmıştır. Bu hastalıklar bazen sadece bir ülkeyi veya topluluğu etkileyen epidemi şeklinde görülürken bazen de pandemiye dönüşüp dünya geneline yayılmıştır. Orta Çağ'da görülen büyük veba salgını bu pandemilerden biridir.

Orta Çağ'ın ilk veba salgını 542 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Mısır'da başlamış ve ticaret yollarını izleyerek İrlanda'ya kadar yayılmıştır. Avrupa'da birincisine göre daha büyük olan ikinci salgın ise 1347 yılında ortaya çıkmıştır. Veba vücütta oluşturduğu şişlik ve morluklar nedeniyle deriyi kararttığı için tarihte "Kara Ölüm" veya "Kara Veba" adlarıyla anılmıştır. Çin'de ortaya çıkan hastalık, tüccarların bu ülkeden ihraç edilen vebalı kürklerin Avrupalılar tarafından satın alınması sonucunda yayılmıştır. Salgında ticaret gemilerindeki vebalı pireler ve onları taşıyan fareler de etkili olmuştur.

Avrupa'da ilk olarak Cenova ve Venedik'te görülen veba salgını, 1348'de Paris'e 1349'da Londra'ya, oradan da İskoçya ve İskandinavya'ya ulaştı. Salgın öncesinde Avrupa'da yaşanan hızlı nüfus artışı, bunun sonucunda ortaya çıkan kıtlık ve temizlik kurallarına uyulmaması vebanın yayılışını hızlandırdı. Öyle ki sadece Venedik'te nüfusun %75 'i Avrupa genelinde ise yaklaşık yarısı veba nedeniyle hayatını kaybetti. Avrupa ülkelerinin uğradıkları bu nüfus kaybını telafi etmeleri iki yüzyıl kadar sürdü. 1347-1353 yılları arasında Avrupa'da zirveye ulaşan kara veba, insanlık tarihinde kaydedilen en ölümcül salgını olarak tarihe geçti.

Avrupa ülkelerinde veba hastalığından korunmak için ticareti yasaklama, hastaları tecrit etme (Görsel 3.13), evleri ilaçlama, sokak kapatma ve vebalı evleri yakma gibi önlemler alındı. Ağır önlemler insanlarda psikolojik yıkıma ve güven duygusunun zedelenmesine yol açtı. Bu arada bazı yanlış inanışlar ve uygulamalar hastalığın etkisini arttırdı. Örneğin insanlar derileri hava almazsa hastalığın kendilerine bulaşmayacağına inanarak uzun süre yıkanmadılar. Diğer yandan cadılık ve büyücülük yaparak hastalığı yaydıkları gerekçesiyle bir çok insan ve onlara yardım ettiği düşünülen kediler öldürüldü. Bu da vebayı yayan farelerin çoğalmasına ve salgının hızlanmasına yol açtı.

Görsel 3.13: *Vebalı hastaların tecritten sonra tedavi edilmesini gösteren bir resim*

Veba, nüfusun yoğun olduğu şehirlerde kırsal kesime göre daha fazla can aldı. Hastalıktan en fazla etkilenen kesim ise dinî gerekler nedeniyle ölenlerle ilgilenmek durumundaki rahipler ve rahibeler oldu. Veba, ekonomik hayatı da etkiledi. Salgında nüfus azaldığı için işçi ücretleri yükseldi. Buna karşılık tüketimin azalmasına bağlı olarak gıda fiyatlarında ve arazi değerlerinde düşüşler görüldü.

Vebaya karşı en etkili önlemler Venedik ve Floransa gibi İtalyan şehir devletlerinde alındı. Venedik'te 1348 yılında sağlık komisyonu kuruldu. Evlerin havalandırılıp buharla dezenfekte edilmesi, bulaşlı eşyaların yakılması, ölenlerin özel yöntemle defnedilmesi, sokaklarda ceset bırakılmaması, limana gelen yük ve yolcu gemilerinin karantinaya alınması uygulamaları başlatıldı. Böylece Venedik, halk sağlığına yönelik aldığı bu önlemlerle tıp biliminin gelişimine katkıda bulundu. Floransa'da da kent yönetimi vebaya karşı etkili bir yönetim sergileyerek bir süre sonra başlayacak olan Rönesans'a zemin hazırladı.

Ç. ORTA ÇAĞ'DA ASKERÎ ORGANİZASYONLAR

Düşünelim-Söyleyelim

Bir toplumun sosyal ve ekonomik hayatının o toplumun ordusunun şekillenmesine olan etkisine hangi örnekleri verebilirsiniz?

1. Konar-göçerlerde Ordu

Bir toplumda askerî organizasyonun şekillenmesinde belirleyici olan temel unsur o toplumun hayat tarzıdır. Konar-göçer hayat tarzında insanlar hareketli bir toplum yapısı içinde yetişirlerdi. Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan konar-göçerler sürüleri otlatır, süt sağar, yünleri kırpar, dokumacılık yapar ve çeşitli hayvansal gıdalar üretirlerdi. Zorunlu olmadıkça besledikleri hayvanları kesmezlerdi. Et ihtiyaçlarını daha çok avladıkları hayvanlarla gidermeyi tercih ederlerdi.

Yerleşiklere göre hayat şartları daha zor olan konar-göçerler kendilerini, ailelerini ve mallarını korumak için savaşçı yapıda olmaya önem verirlerdi. Üretemedikleri ihtiyaç maddelerini yerleşikler üzerine yaptıkları akınlarla elde ettikleri için de askerî organizasyonlar kurarlardı. Konar-göçerler günlük işlerden artan zamanlarda savaşa hazırlık eğitimi niteliğinde ata binme ve ok atma yarışları (Görsel 3.14) düzenleyerek cirit ve güreş oyunları oynarlardı. Aynı şekilde avlanmayı da savaş taktiklerini uygulayabilecekleri bir askerî tatbikata dönüştürürlerdi.

Görsel 3.14: *Ata binme ve ok atma talimi yapan konar-göçerleri gösteren bir resim*

Askerlik ile sivil hayatın iç içe olduğu konar-göçer toplumlarda eli silah tutan herkes savaşa daima hazır durumda bulunurdu. Orta Çağ'da konar-göçer toplumların kurdukları askerî organizasyonlara verilebilecek en güzel örnek Türk devletlerinin ordularıydı. Türklerde askerlik özel bir meslek olarak görülmediğinden her Türk bir asker sayılır ve savaş zamanında orduya katılırdı. Bu nedenle Türklere ordu-millet denirdi.

Türklerin Orta Asya'daki komşuları olan Moğollar, güçlü ordularıyla dikkat çeken bir kavim idi. Tamamı süvarilerden oluşan Moğol ordusu onlu sisteme göre teşkil edilirdi. Ordudaki en büyük askerî birlik 10.000 süvariden meydana gelen tümen idi. Bir ordu 3 tümenden, her tümen de biner askerden kurulu 10 alaydan meydana gelirdi. Savaş alanında yazılı veya sözlü haberleşme yapılmaz, onun yerine siyah ve beyaz bayraklar kullanılırdı.

2. Yerleşiklerde Ordu

Orta Çağ'ın yerleşik toplumlarında ordular genellikle ücretli askerlerden oluşuyordu. Ekonomisi ticarete dayanan ve yerleşik hayat süren Hazarlar, akrabaları olan konar-göçer Türklerin aksine ücretli askerler istihdam ediyorlardı. Bizans ve Abbasi Devletlerinin ordularında da ücretli askerler vardı.

Orta Çağ'da Avrupa'da kurulan devletler başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun ordu sistemini devam ettirmek istediler. Ancak bu devletleri yöneten krallar merkezî otoriteleri zayıf olduğu için askerliği bir vatandaşlık görevi olarak benimsetemediler. Bunun sonucunda da yurttaşlardan kurulu ordular meydana getirmekte zorlandılar. Diğer yandan çok masraflı olduğu için Roma lejyonları gibi teşkilatlı ve eğitimli birlikler kuramadılar. Bu nedenle kendilerine bağlı feodal beylerin askerlerinden yararlanmak zorunda kaldılar.

Feodal düzende senyörlerin orduları çiftçilikle uğraşan serflerden ve köylülerden meydana geliyordu. Bu ordularda şövalyeler de görev yapıyordu (Görsel 3.15). Ancak bunların sayısı fazla değildi çünkü atı ve zırhıyla birlikte tam donanımlı iyi yetişmiş bir şövalye büyük masraflar gerektiriyordu.

Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde krallar, senyörleri ordu besleme yükümlülüğünden muaf tutarak onlardan asker yerine para almaya başladılar. Topladıkları paralarla da iyi yetişmiş askerlerden oluşan ordular kurdular. İlk olarak İtalyan şehir devletlerinde görülen bu uygulama zamanla Avrupa'nın diğer zengin bölgelerine de yayıldı. Ancak paralı askerler savaş sırasında kaybedeceklerini anladıkları anda kaçma eğilimi gösterebiliyorlardı. Bazen de kendilerine duyulan ihtiyacı sürekli hâle getirmek için sonuç alıcı hamleler yapmaktan kaçınıyorlardı.

Görsel 3.15: *Orta Çağ Avrupa'sındaki ordularda görev yapan şövalyeleri gösteren bir minyatür (Büyük Fransa Kronikleri-Sainte-Genevieve Kütüphanesi / Paris)*

Avrupa'da güçlü ordulara duyulan ihtiyaç devletin dışında bağımsız şekilde hareket eden profesyonel askerî sözleşmecileri ve komisyoncuları ortaya çıkardı. Bunlar devletten aldıkları ücret karşılığında asker topluyor ve onları donatarak savaşa sürüyorlardı. Bu şekilde temin edilen askerler tecrübeli, eğitimli ve uzman savaşçılar olup feodal düzenden gelen askerlere göre daha becerikliydi.

Orta Çağ'ın en dikkat çeken paralı asker gruplarından biri İsviçre piyadeleridir. 5.5 metrelik kargılarla ve hafif zırhla donanmış bu piyadeler falanks adı verilen kare biçimli savaş dizilimi ile süvarilere karşı etkili birlikler olmuşlardır (Görsel 3.16). Savaştaki başarıları, İsviçre piyadelerini dönemin en çok aranan paralı askerleri hâline getirmiştir.

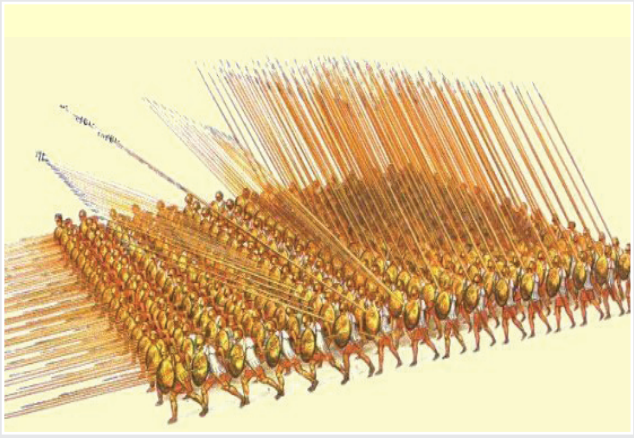

Görsel 3.16: *Falanks düzeni almış İsviçre piyadelerini gösteren bir çizim*

Orta Çağ'ın sonlarına doğru Avrupa'da merkezî hükûmetlerin güçlenmesine bağlı olarak düzenli ve disiplinli ordulara geçiş süreci de hız kazandı. Özellikle İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde yurttaş orduları kurmaya yönelik olarak zorunlu askerliğe geçildi. İngiltere'de her vatandaş kırk gün askerlik yapmakla yükümlü tutuldu. Bununla birlikte ordunun özellikle teknik kademelerinde ücretli askerlerden yararlanılmaya devam edildi. Böylece yurttaşlardan ve profesyonellerden gelen askerlerin bir arada görev yaptığı daimî ordular kuruldu.

Konar-göçer ve yerleşik toplumlara ait orduların üstün ve zayıf tarafları nelerdir?

D. ORTA ÇAĞ'DA HUKUK

Düşünelim-Söyleyelim

Hukuk sistemlerindeki yasaklama ve cezaların ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesinde toplumların hangi özellikleri rol oynamış olabilir?

1. Roma Hukuku

MÖ 753 yılında bir şehir devleti olarak kurulan Roma İmparatorluğu ilk günden itibaren yayılma politikası izleyerek topraklarını genişletti. Siyasi hayatına şehir devleti olarak başlayan Roma'nın böylesine büyük bir imparatorluğa dönüşmesinde gelişmiş bir hukuk sistemine sahip olması önemli rol oynadı.

Krallık döneminde Roma'da geçerli olan hukuka "yurttaşlar hukuku" deniyordu. Yurttaşlar hukukundan kendilerini devletin kurucusu ve asıl sahipleri olarak gören patriciler yararlanabiliyordu. Buna karşılık geniş halk kitlesini oluşturan plebler ayrı bir hukuka tabiydi. Yabancılar ise hukuken yok sayılıyordu.

Roma hukuku, insanları toplumsal sınıfın yanı sıra soy ve cinsiyet bakımından da ayırıyordu. Roma'da efendi, kölesini her işte kullanabileceği gibi isterse öldürebilirdi. Diğer yandan bu hukuk düzeni evin reisi olarak kabul ettiği babaya geniş yetkiler verirken onun hâkimiyeti altındaki diğer aile fertlerine hiçbir hak tanımıyordu.

Kadınlar babalarına, kocalarına, eğer onlar yoksa erkek kardeşlerine veya oğullarına ait bir mal olarak görülür; hukuki işlem yapma ve miras alma hakkından mahrum bırakılırdı. Borçlarını ödeyemeyen bir kimsenin alacaklıları onu köle olarak satıp haklarını tahsil edebilirdi.

Patricilerin örf ve âdetlerine dayanan Roma hukuku son derece şekilci ve sert hükümler içeriyordu. Bu hukuk sistemi yazılı olmadığı için herkes tarafından bilinemiyor ve yöneticilerin keyfî davranışlarına yol açıyordu. Yargılama yetkisinin de yine aynı sınıftan seçilen rahiplerin elinde bulunması hukuku tam anlamıyla aristokratik bir hâle getiriyordu. Hukukun bütün bu özellikleri Roma'da başlayan patrici-pleb mücadelesinin temel nedenini oluşturdu. Bu mücadelenin sonunda plebllerin isteği kabul edilerek MÖ 451'de kanunların yazılmasına ve ilanına karar verildi. Roma hukukunun yazılı hâle getirilmesiyle görevlendirilen komisyonun tespit ettiği kanunlar on iki adet tunç levha üzerine kazınarak Roma şehir meydanında herkesin görebileceği bir yere asıldı (Görsel 3.17).

Tarihe On İki Levha Kanunları adıyla geçen bu kanunlarla birlikte patricilerin keyfî hareketlerinin önlenmesi ve sınıf ayrımının ortadan kaldırılması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Ayrıca plebllere çeşitli devlet işlerine katılma ve patricilerle evlenme hakları tanındı.

Görsel 3.17: *On İki Levha Kanunlarını okuyan Romalıları gösteren bir gravür*

Okuyalım

Roma'da Evlenme

Roma'da, evlenmenin geçerli olabilmesi için kızların 12, erkeklerin 14 olan evlenme yaşına gelmiş olmaları ve akıl hastası olmamaları gerekiyordu. Bunun yanında taraflardan birinin köle olması ve aralarında yakın akrabalığın bulunması da evlenmeyi engelleyici nedenler olarak görülüyordu.

(...) Evlenen kadının kocasının egemenliği altına girmesini sağlayan işlem "conventio in manum" (konventiyo in manum) olarak adlandırılırdı. Bu işlemin yapılması sonucunda evlenen kadın üzerinde kocası, egemenlik hakkını elde ederdi ve bu egemenlik manus olarak adlandırılırdı. (...) Üzerinde manus kurulan evli kadının kendi ailesiyle olan akrabalığı, akrabalarına karşı olan hak ve yükümlülükleri sona erer ve kadın, bütün hukuki sonuçlarıyla kocasının ailesine katılırdı.

Evlenen kadının iki aileye birden dâhil olamaması, tek bir aileye dâhil olması zorunluluğunun nedenlerinden birini de Roma'nın dini oluşturuyordu. Her ailenin kendine ait bir dini ve ibadet usulleri bulunmaktaydı. Kadın, iki ayrı dine birden bağlı kalamazdı. Kadın ya kendi atalarının dinine bağlı kalır ve ailesinden çıkmaz ya da bu din ile bağını keser ve kocasının dinini ve ibadetini benimserdi.

Kocasının egemenliği altına giren kadının malı ve şahsı kocasına ait olurdu çünkü egemenlik altına girmekle birlikte kadın, eğer varsa hak ehliyetini kaybederdi. Dolayısıyla kadının kocasından ayrı bir mal varlığına sahip olması söz konusu olamazdı. (...)

Doç. Dr. Özlem Söğütlü Erişgin, Roma Toplumunda Kadının Konumu, s. 3, 4 (Kısaltılmıştır.).

? *Yukarıdaki metinde Roma hukukunun şekillenmesine etki eden toplumsal özelliklerden hangileri üzerinde durulmaktadır?*

On İki Levha Kanunlarında suçluların devlet tarafından yargılanıp cezalandırılacağı esası getirilerek zarara uğrayanların kişisel öç almaları yasaklandı (Görsel 3.18). Yalancı şahitlik ve rüşvet almak gibi suçlara ağır cezalar verildi. Hırsızlıkta suçüstü yakalananların bu suçu gece vakti işleyenlerin veya yakalanacağını anladığında silah kullananların öldürülmesine izin verildi. Sonradan yakalanan bir hırsıza ise çaldığı malın değerinin iki katı ödeme yapma cezası öngörüldü.

Vatana ihanetin ölümle cezalandırıldığı On İki Levha Kanunlarında büyücülük ağır suçlar arasında kabul edildi. Aynı şekilde başkalarına zarar vermek üzere dua etmek ve sihir yapmak gibi hareketlerin cezası ölümdü.

Görsel 3.18: *Roma mahkemelerinde yapılan yargılamaları gösteren bir gravür*

On İki Levha Kanunlarının bir diğer özelliği suçların tarifinde kasıt ve ihmal ayrımının yapılmış olmasıydı. Örneğin ihmal sonucu ölüme sebep olan veya yangın çıkaran birinin cezası, aynı suçları bilerek işleyen birine göre daha hafifti. Miras hukukuna da yer verilen kanunlarda kişilere hayattayken vasiyetname düzenleyerek mirasçılarını belirleme hakkı verilmişti. Mirasçısı olmayan bir kimsenin malları ise en yakın akrabasına, o da yoksa devlete kalırdı.

Roma hukukunda yargılama yetkisi soylular sınıfına mensup rahiplerden alınıp devlet tarafından belirlenen yargıçlara verilerek laik hukuk düzenine geçildi. Roma vatandaşlığını kazanmanın kolaylaştırılması ile de herkesi kapsayacak şekilde eşit ve genel hâle getirildi. Roma hukuku şekil ve içerik bakımından bugünkü Avrupa ülkelerinin hukuk sistemlerini etkiledi. Özellikle Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre gibi ülkeler yürürlükte olan özel hukuk kurallarını büyük ölçüde Roma hukukuna dayandırdı.

2. Justinianus Kanunları

Doğu Roma İmparatoru Justinianus (Justinyanus), 527 yılında tahta geçtikten sonra ilk iş olarak hukuk alanındaki karışıklığı gidermek istedi. Bu amaçla dönemin en büyük hukuk bilginlerinden bir komisyon kurarak çalışmalar başlattı. Altı yıl süren çalışmanın sonunda Roma İmparatorluğu'nun yürürlükteki bütün kanunları bir araya getirildi. 3 milyon civarında olan kanun sayısı 150 bine indirilerek sadeleştirildi. Bu, imparatorluk kurulduğundan bu yana ilk defa yapılan en büyük hukuki düzenlemeydi.

Justinianus Kanunları, Corpus Juris Civilis (Korpus Yuris Sivilis, Yurttaşlar Hukuku Derlemesi) adıyla yürürlüğe girdi. Genelden özele doğru sistemli şekilde sıralanan bu kanunlarla toprak alım satımı ve kölelerin serbest bırakılması kolaylaştırıldı. Babanın çocuklar üzerindeki hakları kısıtlandı. Diğer yandan kilisenin karşı çıkmasına rağmen boşanma hakkının kullanımına devam edildi. Boşanan kadına miras alma ve kendi çocuklarının vasisi olma hakları tanındı. Aynı şekilde kadınlara başlarında bir erkek olmadan ticaret yapma ve mal mülk edinebilme yolu açıldı. Aile hukukunda ölüm cezası kaldırıldı, bunun yerine suçlu tarafın manastırda belli bir süre tutularak ıslah edilmesi uygulamasına geçildi.

Justinianus Kanunlarında ölüm cezaları yerine daha çok sürgün, para cezası ya da maden ocaklarında zorunlu çalışma gibi cezalar verildi. Bununla birlikte bazı durumlarda cezalar Roma Kanunlarına göre daha sert hâle getirildi. Örneğin paganlık (putperestlik) inançlarını sürdürenlere ölüm cezası verildi.

? *Justinianus Kanunları ile On İki Levha Kanunları karşılaştırıldığında Roma ve Doğu Roma İmparatorluklarından hangisinin gelişmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu söylenebilir? Neden?*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Malvarlığı ile Sorumluluk

(...) Roma hukukunun ilk dönemlerinde borcunu ödemeyen borçluya karşı çok katı icra usulleri vardı. Alacaklı, borçluya el koyar ve altmış gün boyunca zincire vurulu hâlde hapsederdi. Bu süre içinde de borç ödenmediği takdirde, alacaklı borçluyu isterse öldürebilir, isterse Tiber Nehri'nin karşı kıyısına götürüp köle olarak satabilirdi. Bu çok katı icra usulünün zaman içinde yumuşatılarak alacaklının elinden borçluyu öldürme ve zincire vurma yetkileri alındı. Ancak alacaklı yine de borçlunun şahsına el koyabiliyor ve borç ödeninceye kadar onu çalıştırabiliyordu.

Roma hukukunda malvarlığı ile sorumluluk praetorların (yargıçların) çalışmaları sonucunda uygulanmaya başlandı. (...) Başlangıçta bazı malların satışı borcun ödenmesine yetse bile borçlunun tüm malları satışa çıkarılırdı. Bu usulde açık arttırma sonucu mallar en yüksek fiyatı teklif edene devredilirdi. (...) Justinianus Dönemi'nde ise borcu ödemeye yetecek malların haczedilmesi usulü yerleşti. (...) Böylece borçlunun malları parça parça ve alacakları karşılamaya yetecek oranda satılmaya başlandı.

Övünç Güvel, Roma Hukukunda Sorumluluk, s. 378, 379 (Kısaltılmıştır.).

➥ *Yukarıdaki metinden hareketle Romalıların kültürel gelişmişlik düzeyi hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

3. Cengiz Yasası

XIII. yüzyıl başlarında Orta Asya'da güçlü bir devlet kuran Moğol İmparatoru Cengiz Han (Görsel 3.19), devletini yönetmek ve ülkesinde düzeni sağlayabilmek için kendi adıyla anılan yasalar yaptı. Devletin silahla kurulduğunu ancak kalem ve kanunla idare edileceğini bilen Cengiz Han, hukuk konusunda Uygur Türklerinden yararlandı. Seçtiği deneyimli devlet adamlarını ve âlimleri kanunlarını yazılı hâle getirmekle görevlendirdi. Uygurca yazılan Cengiz Yasası'nda Cengiz Han'ın yasaklarının yanı sıra Türk töresinden alınma hükümlere de yer verildi.

Cengiz Han'ın yasaları onun ölümünden sonra kendi soyundan gelenlerin kurduğu Moğol devletlerinde de yaşatıldı. Karşılaşılan siyasi, askerî ve sosyal sorunlar yazılı tomarlar hâlinde muhafaza edilen kanun metinlerine göre çözüldü. Aynı kanunlar Anadolu ve İran'da kurulan Türk devletlerince hazırlanan yasakname adlı hukuk metinlerinde de kullanıldı.

Görsel 3.19: *Cengiz Han'ı gösteren bir heykel (Cengiz Han Ulusal Müzesi-Ulan Batur / Moğolistan)*

Okuyalım

Cengiz Yasası'ndan Seçmeler

Zina etmek, yalan söylemek, sihirbazlıkla uğraşmak, başkalarının hareketlerini araştırmak, kavgada birisine yardım etmek, suya veya küle su dökmek, (...) esir alanın izni olmadan savaş esirine yiyecek giyecek vermek, kaçan bir esiri tutup sahibine teslim etmemek, savaşta veya geri çekilme sırasında birinin düşürdüğü bir şeyi alıp sahibine vermemek suçlarının cezası ölümdür. (...)

Cengiz Yasalarından intikal eden konular arasında toplumsal hayatı ilgilendirenler de vardır. (...) Yemek ikram eden kişi sunduğu şeyden önce kendisi yemelidir. Yemek yiyenlerin yanından geçen bir kimse davet beklemeden onlara katılmalıdır; arkadaşlarından fazla yememeli, suya el sokmamalı, suyu kapla almalıdır.

Elbiseler yıkanmamalıdır, zira pis nesne yoktur. Dinler ve mezheplerin hepsi saygıdeğerdir. Hükümdara veya herhangi bir kimseye sadece adıyla hitap edilmelidir. (...) Elinde çalıntı at bulunan kimse onu iade etmekle yükümlüdür ayrıca dokuz at daha vermelidir; bu atları vermeye gücü yoksa çocuklarını vermelidir; çocuğu da yoksa idam edilir.

İslam Ansiklopedisi, YASA maddesi, C 43, s. 337 (Kısaltılmıştır.).

İnsan toplulukları sahip oldukları kültür, sosyal yapı ve gelişmişlik düzeyi bakımından birbirinden ayrılır. Toplumlar arasındaki bu farklılıklar hukuk kurallarını ve bunların uygulanma şekillerini de farklılaştırır. Örneğin Cengiz Yasası'nda elbiselerin çok kirlenmeden yıkanması yasaklanmışken Roma hukukunda ve Justinianus Kanunlarında böyle bir yasaklamaya rastlanmamaktadır. Aynı şekilde 12 Levha Kanunlarında hırsızlık yaptığı sonradan ortaya çıkanlara, çaldığı malın iki katı ödeme yapma cezası verildiği hâlde Cengiz Yasası'nda bu oran dokuz kat olarak belirlenmiştir.

? *On İki Levha Kanunları, Justinianus Kanunları ve Cengiz Yasası'ndaki düzenlemelerden hangileri günümüzün evrensel hukuk ilkelerine zemin hazırlamış olabilir? Neden?*

3. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

İsviçre | arasta | Germen | veba | Roma | satir | Rahipler

Venedik | Sasani Devleti | Yurtsuz John | Justinianus | bedesten

1. Orta Çağ başlarında İran'da ..... hüküm sürüyordu.

2. Aynı iş kolunda faaliyet gösteren dükkânların sıralandığı sokaklara ..... denirdi.

3. Günümüz Avrupa devletlerinin hukuku ..... hukukuna dayanmaktadır.

4. İngiliz Kralı ..... 1215 yılında Magna Carta'yı ilan etmiştir.

5. Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde ..... kavimlerinin kralları halk tarafından seçilirdi.

6. Orta Çağ'da kare biçimli savaş dizilimi ile tanınan ..... piyadelerine falanks denirdi.

7. XIV. yüzyılda Avrupa'da görülen ..... hastalığı tarihte "Kara Ölüm" adıyla anılmıştır.

8. Orta Çağ'da Türkler komşularıyla yaptıkları ticarette ..... adı verilen gümüş paralar kullanmışlardır.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D"**, yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

☐ **1.** Kapanlar ticaret yolları üzerinde etrafı savunma duvarlarıyla çevrili konaklama yerleridir.

☐ **2.** Kürk Yolu Hindistan'dan başlayıp Kızıldeniz üzerinden Avrupa'ya uzanan bir deniz yoludur.

☐ **3.** Justinianus Kanunlarında suçluyu ıslah etmeye yönelik cezalara yer verilmiştir.

☐ **4.** Moğol ordularında savaş sırasında haberleşme siyah ve beyaz bayraklar kullanılarak yapılırdı.

☐ **5.** Feodalitenin görüldüğü Avrupa ülkelerinde toplumun en alt sınıfındakilere paryalar denirdi.

☐ **6.** Doğu Roma İmparatorluğu Kavimler Göçü'nden sonra ortaya çıkan bir Orta Çağ devletidir.

☐ **7.** Türklerde ordu genellikle ücretli askerlerden oluşurdu.

☐ **8.** Kervan yolları üzerindeki ribatlar güvenlik amacıyla inşa edilmiş karakol binalarıdır.

☐ **9.** Cengiz Yasası'nda Türk töresinden alınmış hükümlere de yer verilmiştir.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Orta Çağ'da Avrupa ordularında paralı askerlere yer verilmesi hangi ihtiyaçtan kaynaklanmıştır?

2. Moğolların ticareti geliştirmeye yönelik uygulamalarına hangi örnekleri verebilirsiniz?

3. Orta Çağ Avrupa devletlerinin meşruiyetlerini dine dayandırmalarının nedenleri neler olabilir?

4. Orta Çağ Avrupa'sında feodalite hangi şartların sonucunda ortaya çıkmıştır?

5. Roma'da yaşanan patrici-pleb mücadelesinin hukuk alanındaki sonuçları neler olmuştur?

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Kentlerin Kökeni

Gerçek uygarlık sadece toprak ve iklimin artı ürün elde etmeye müsait olduğu bölgelerde ortaya çıkabilir. Buna ilaveten gerçek uygarlığın ortaya çıkabileceğinin varsayıldığı bölgelerin ve toprakların sadece küçük insan topluluklarını değil iş bölümünü ve sosyal gelişmeyi sağlayabilecek kadar yeterli sayıda bir nüfusu içermesi gerekir. Uygarlık ancak böyle başlar. Bu unsurlar sonucu ortaya çıkan uygarlık ve iş bölümü ve artı ürünü sağlayabilme kabiliyetine bağlıdır. Tarımın ilerlemesi ve artı ürünün sağlanabilmesi ise büyük çapta sulama şebekesinin varlığıyla mümkündür. Sulama sürecinin bizzat kendisi karmaşık bir bürokratik denetleme modelini gerektirir. Bu da kentsel düzeyde ve nitelikte bir idari sistemi ortaya çıkarır. Yani sosyal değişme idari ihtiyaçların sonuçlarından biridir.

Nihat Falay, Kentlerin Kökenine Toplu Bir Bakış, s. 97-99 (Kısaltılmıştır.).

1. Kentlerin ortaya çıkabilmesi için gereken şartlar nelerdir?
2. Artı ürünün uygarlık tarihindeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
3. Günümüzde kentlerin kurulup gelişebilmesi nelere bağlıdır?

D. Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi feodalitenin özelliklerinden biri <u>değildir</u>?

A) Feodalite bireyin başka bir bireye tabi olması esasına dayanıyordu.
B) Feodalitede toprakların mülkiyeti krala aitti.
C) Feodal düzende krallar mutlak egemenliğe sahip değildi.
D) Feodalitede koruma altına girene vassal denirdi.
E) Feodalitenin güçlü kurumlarından biri de kiliseydi.

2. I. Eli silah tutan herkes asker sayılırdı.
II. Kale kuşatmalarında başarılıydı.
III. Süvarilerden kuruluydu.

Yukarıdakilerden hangilerinin konar-göçer toplumların ordularında rastlanan özellikler arasında olduğu savunulabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) I ve III E) I, II ve III

3. Aşağıdakilerden hangisi Orta Çağ Avrupa'sında kilisenin siyasi bakımdan kralların üzerinde olduğunun bir göstergesidir?

A) Kilisenin skolastik düşünceyi savunması
B) Kilisenin geniş topraklara sahip olması
C) Rahiplerin vergi ve askerlikten muaf tutulması
D) Kiliseye aforoz yetkisinin tanınması
E) Kralların papanın elinden taç giymesi

4. Ortaçağ Avrupası'nda vassal-senyör ilişkisinin ortaya çıkmasında aşağıdakilerden hangisinin etkili olduğu savunulabilir?

A) Skolastik düşüncenin yaygınlaşması
B) Haçlı Seferleri'nin başlaması
C) Halkın kendisini güvende hissetmemesi
D) Yüzyıl Savaşlarının sona ermesi
E) Burjuva sınıfının güçlenmesi

5. Cengiz Yasası'nda "Eğer bir kişinin elinde çalınmış bir at bulunursa kişi aynı cinsten dokuz at ekleyerek sahibine iade edecektir. Kişi cezayı ödeyemezse yerine çocukları alınır. Eğer kişinin çocuğu yoksa kişi öldürülür." hükmüne yer verilmiştir.

Buna göre Moğol toplumuyla ilgili olarak;

I. Mülkiyet hakkı vardır,
II. Suçun şahsiliği ilkesi geçerlidir,
III. Konar-göçer hayat tarzı görülür

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) I ve III E) I, II ve III

6. Orta Çağ'da Avrupa'da görülen siyasi yapılar coğrafi yapılarının sağladığı imkânları kullanarak güçlenmişlerdir.

Aşağıdakilerden hangisinin bu durumun örneklerinden biri olduğu <u>söylenemez</u>?

A) Venedik'in ticarette ileri gitmesi
B) Rusya'da buğday üretiminin artması
C) Roma Katolik Kilisesi'nin zenginleşmesi
D) İngiltere'de koyun yetiştiriciliğinin gelişmesi
E) Fransa'nın tuz ihracatı yapması

E. Aşağıdaki bulmacayı çözünüz.

1. Kral Yolu'nun İran'daki uç noktasını oluşturan şehir.

2. Serflerin senyörlere ait topraklarda karşılıksız çalışma yükümlülüğü.

3. İpek Yolu'nun başlangıç noktası olarak kabul edilen Çin şehri.

4. İpek Yolu üzerinde hüküm süren ve Akhunlar adıyla da bilinen bir Türk devleti.

5. Türk ve Moğol ordularında 10 bin kişilik süvari birliği

6. Üreticinin kendi ihtiyacından fazla üretmesiyle ortaya çıkan değer.

7. Türklerin komşu ülkelerle yaptıkları ticarette ödeme aracı olarak kullandıkları, disk şeklindeki gümüş para.

8. XIII. yüzyılda İpek Yolu üzerinden Çin'e yaptığı seyahati ile tanınan Venedikli seyyahın ilk adı.

9. Kavimler Göçü sonrasında 395 yılında ikiye ayrılan İlk Çağ imparatorluğu.

10. Avrupa'da kasaba ve şehirlerde oturup zanaat ve ticaret ile uğraşanların oluşturduğu sosyal sınıf.

11. Feodal düzende toprakla birlikte alınıp satılabilen insan.

12. İşlek limanıyla Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan İtalyan şehir devleti.

13. Orta Çağ'da Avrupa'da toprağı olan derebeyi.

14. Hindistan'dan Avrupa'ya doğru uzanan deniz ticaret yolu.

15. Kanunlarıyla tanınan, VI. yüzyılda yaşamış bir Bizans imparatoru.

16. Doğu Roma İmparatorluğu'nda görülen yönetim şekli.

17. Magna Carta'nın ilan edildiği Avrupa ülkesi.

18. Bizans ordusunda kullanılan, Rum ateşi de denilen kızgın kömür, kükürt ve zift karışımından oluşan yanıcı karışım.

19. Şehirlerin merkezinde bulunan ticaret ve konaklama merkezi.

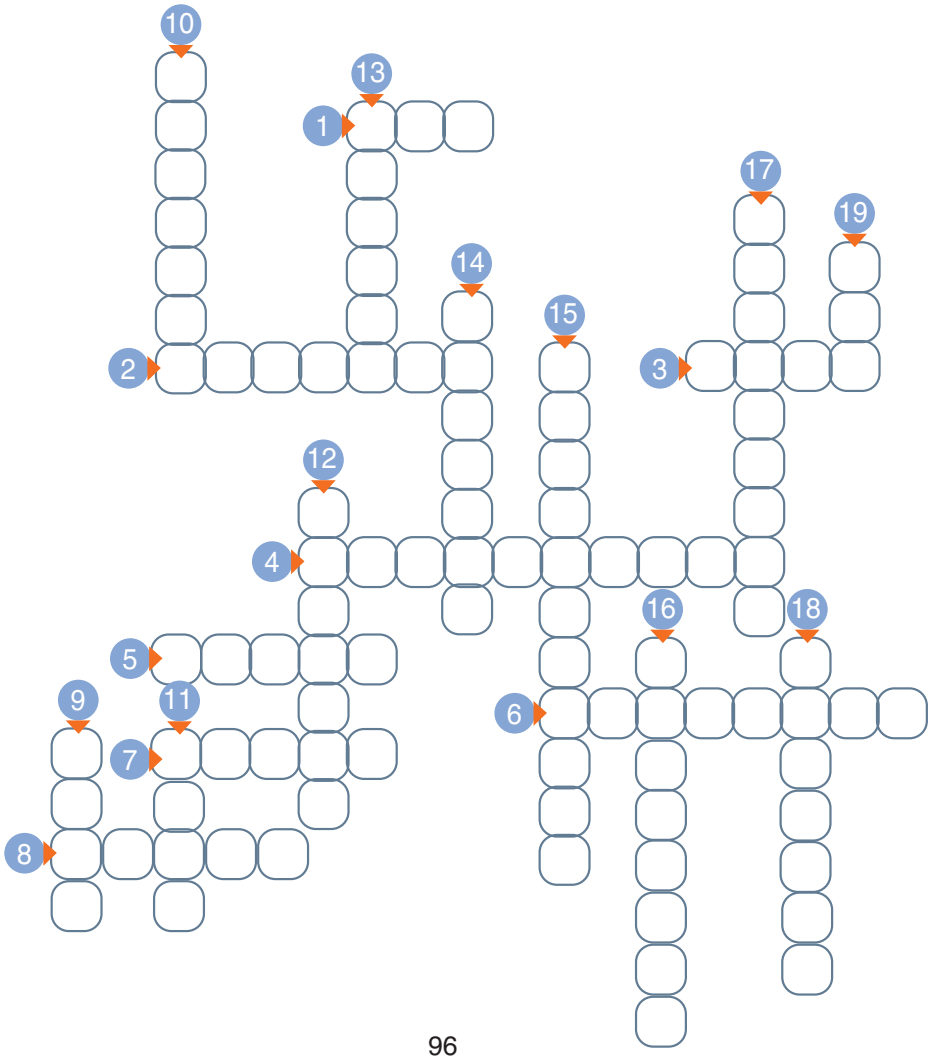

4. ÜNİTE

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

Bir Hun prensine ait olan ve "Altın Elbiseli Adam" adıyla bilinen altın zırh (Kazakistan Millî Müzesi / Nursultan - Kazakistan)

Kavramları Öğrenelim

- Boy
- İl
- Kışlak
- Kut
- Toy
- Töre
- Ülüş
- Yaylak

Hazırlanalım

1. Töre kavramını açıklamaya çalışınız.
2. Orhun Kitabeleri hakkında bildiklerinizi anlatınız.
3. Tarihte görülen büyük göç hareketlerinin nedenlerinin neler olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi belirtiniz.
4. Turan taktiği hakkında bildiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Dünya tarihine yön veren belli başlı milletlerden biri olan Türkler başka toplumlarla karşılaştırıldığında onlardan çok daha önce millet ve devlet olma fikrine sahip olmuşlardır. Bu fikirlerin etkisiyle de tarihin en eski dönemlerinden itibaren devlet olarak nitelendirilebilecek siyasi teşekküller meydana getirmiş ve millî varlıklarını koruyabilmişlerdir. Türkler ilk devletlerini tarih sahnesine çıktıkları yer olan Orta Asya'da kurmuş, sonraki dönemlerde de egemenlik sahalarını genişletmişlerdir (Harita 4.2).

- **MÖ 220** – Asya Hun Devleti'nin kurulması
- **216** – Asya Hun Devleti'nin yıkılması
- **370** – Avrupa Hun Devleti'nin kurulması
- **375** – Kavimler Göçü
- **496** – Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması
- **552** – I. Kök Türk Devleti'nin kurulması
- **630** – I. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
- **682** – II. Kök Türk Devleti'nin kurulması
- **742** – II. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
- **744** – Uygur Devleti'nin kurulması
- **840** – Uygur Devleti'nin yıkılması

Harita 4.1: *İlk Türk Devletleri*

Düşünelim-Söyleyelim

Türk sözcüğünün anlamı ve kökeni konusunda neler biliyorsunuz?

1. Türk Adının Anlamı

Türk dili ve Türk tarihi üzerine araştırma yapan bilim insanlarının elde ettikleri bilgilere göre Türk adı ilk olarak Çin kaynaklarında geçmiştir. Altay Dağlarını miğfere benzeten Çinliler, bu dağların eteklerinde oturan ve demircilikle uğraşan kavme de miğfer anlamına gelen "Türk" adını vermişlerdir. Türk sözcüğü, VIII. yüzyılda dikilen Orhun Kitabelerindeki "Türk budun", "Türk kağan", "Türk töresi", "Türk adı" gibi ifadelerde bir millet adı olarak kullanılmıştır.

Uygurlar zamanına ait belgelerde Türk sözü güç, kuvvet ve olgunluk anlamlarına gelmektedir. Uygurlar olgunlaşmış gençleri "Türk yiğit" veya "Türk kızlar" gibi ifadelerle anlatmışlardır. Kaşgarlı Mahmut da Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde "Türk" sözünün olgunluk çağı anlamına geldiğini belirtmiştir.

XIX. yüzyılda Danimarkalı bilgin Wambery (Vamberi), Türk kelimesinin "türemek" fiilinden geldiğini ileri sürmüştür. Wambery'e göre nasıl ki "yürümek"ten "yürük" veya "yörük" sözcükleri türetilmişse "türemek"ten de "Türük" sözcüğü türetilmiş ve bu sözcük zaman içinde Türk şekline dönüşmüştür.

Türk adının anlamını açıklamaya çalışanlardan biri de ilk Türk sosyoloğu olarak kabul edilen Ziya Gökalp'tır (Görsel 4.1). Gökalp, Türk adının "töre sahibi" anlamındaki "türeli" sözcüğünden geldiğini söylemiştir.

Görsel 4.1: *Ziya Gökalp*

Türklerin yaşadığı yer anlamına gelen Türkiye ismine ise ilk olarak VI. yüzyıla ait Bizans kaynaklarında rastlanmıştır. Bu yüzyılda Türkiye adı Orta Asya için kullanılmıştır. IX ve X. yüzyıllarda Volga Nehri'nden Orta Avrupa'ya kadar uzanan topraklara Türkiye denilmiştir. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra da Türkiye adı bu topraklar için kullanılmıştır.

Size göre Türk kelimesinin anlamıyla ilgili olarak ortaya atılan yukarıdaki görüşlerden hangisi doğru olabilir? Neden?

2. Türklerin Anayurdu

a. Orta Asya

Orta Asya, Asya kıtasının ortasında yer alan geniş ve yüksek platolarla kaplı bir bölgedir. Bu bölge doğuda Kingan Dağları, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Sibirya, güneyde ise Hindikuş ve Karanlık Dağları ile çevrilidir. Orta Asya'nın bu geniş sınırları içinde Türklerin ilk ana yurdu doğuda Altay Dağları, batıda Aral Gölü, kuzeyde ise Ural Dağları arasında kalan bölgedir.

Denizden uzak ve yüksek dağlarla çevrili olan Türklerin ilk ana yurdunda iklim çok sert idi. Karasal iklimin bütün şiddetiyle hüküm sürdüğü bu bölgede sıcaklık, kışın −50°C'a kadar düşerken yazları 50°C'a kadar yükselirdi. Yaz aylarında özellikle kurak yerlerde çöle dönüşen bozkırlarda yabani otlar dışında bitki yetişmezdi.

Türklerin ana yurdunun bulunduğu Orta Asya'da binlerce yıl evvel iç denizler ve bu denizleri besleyen gür ırmaklar vardı. Bu ırmaklar kaynağını bölgenin yüksek dağlarındaki buzullardan alıyordu. Ancak zamanla buzullar ve bu buzullardan beslenen ırmaklar çekildi. Bunun sonucunda ırmakların hayat verdiği denizler ve göller birer bataklığa ve çöle dönüşürken yeşil ovalar kurudu (Görsel 4.2). Diğer yandan kuzeyden esen sert rüzgârların nemli havayı güneye taşıması Orta Asya'da iklimin daha da kuraklaşmasına yol açtı.

Görsel 4.2: *Asya kıtasının en büyük çölü olan Orta Asya'daki Gobi Çölü'nden bir görünüş*

? *Orta Asya'nın coğrafi özelliklerinde meydana gelen değişikliklerin Türklerin hayatına etkileri neler olabilir?*

b. Orta Asya Kültür Bölgeleri

Arkeologların ve diğer bilim insanlarının Orta Asya'da yaptıkları araştırmalar sonucunda bu bölgede tarihi MÖ 4000'lere dayanan kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır (Harita 4.1). Özellikle kurgan adı verilen mezarlarda bulunan kalıntılar sayesinde o dönem insanlarının yaşam tarzları, beslenmeleri, kıyafetleri, sanat anlayışları ve kullandıkları araç gereçler hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

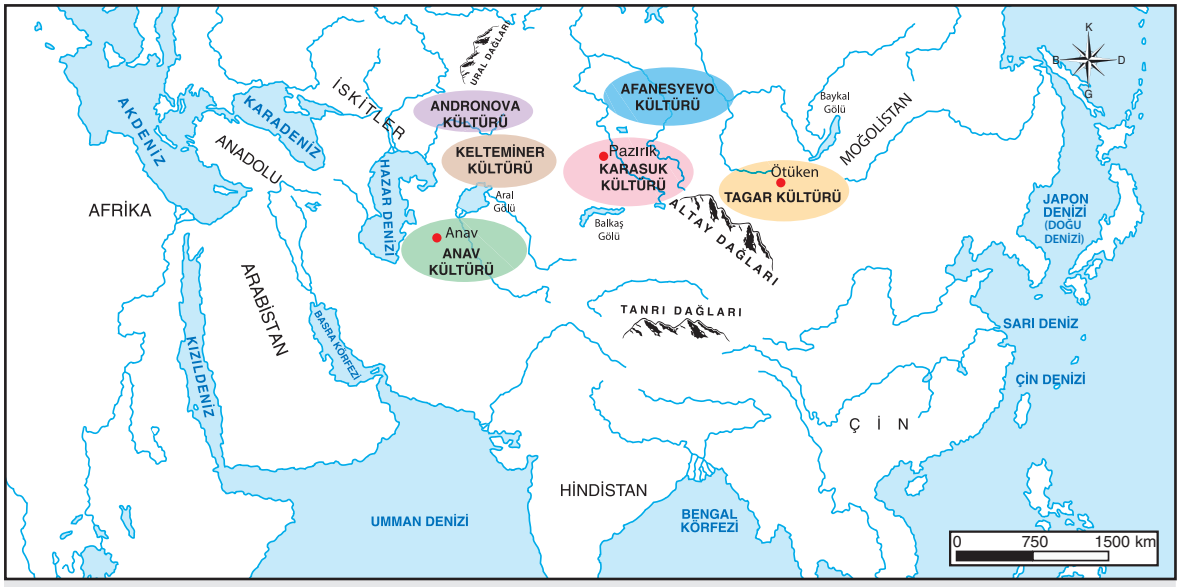

Harita 4.2: *Orta Asya kültür bölgeleri*

Orta Asya'daki en eski kültür merkezi bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav'dır. Anav kültürünün (MÖ 4000-MÖ 1000) yayıldığı yerlerde yapılan arkeolojik araştırmalar burada yaşayanların tarım, hayvancılık, iplik bükümü ve dokumacılık gibi işleri bildiklerini göstermektedir. Anav Höyüğü'nde yapılan kazılarda seramik parçaları ve çeşitli eşyalar bulunmuştur. Bunların üzeri bugünkü Türkmen dokumalarında da kullanılan motiflerle süslüdür.

MÖ 3000 yıllarında Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü delta bölgesinde Kelteminer kültürü adıyla bilinen yeni bir kültür doğmuştur. Bu kültürü oluşturan insanlar avcılık ve balıkçılıkla uğraşmış ve yerleşik hayat sürmüşlerdir.

MÖ 3000 yıllarında, madenleri kullanmayı bilen bir diğer Türk topluluğu Güney Sibirya'daki Afanesyevo bölgesinde yaşıyordu. Afanesyevo kültürünün (MÖ 2500-MÖ 1700) temsilcileri olan bu topluluk ilk zamanlarda avcılık ve hayvancılıkla geçinmişlerdir. Yerleşik hayata geçtikten sonra da çanak çömlek yapımında ve keçe işçiliğinde ileri gitmişlerdir (Görsel 4.3).

Hazar Denizi'nin kuzeydoğusu ile Ural Dağları arasında kalan Andronova bölgesinde yaşayan insanlar sığırı ve deveyi evcilleştirmişlerdi. Bu topluluk altın, bakır, tunç gibi madenlerden eşya yapmışlardır. Tarihçiler, yerleştikleri yerden dolayı Andronova kültürünü (MÖ 1700-MÖ 1200) meydana getiren insanları, Türklerin ilk ataları olarak kabul etmişlerdir.

Görsel 4.3: *Afanesyevo kültürüne ait, üzerinde hayvan figürleri bulunan bir keçe yaygı (Pazarık Kurganı)*

Orta Asya uygarlık tarihinin önemli kültür merkezlerinden biri de Karasuk'tur (MÖ 1200-MÖ 700).

Okuyalım

"Karasuk Kültürü"

Güney Sibirya'da Karasuk Devri, Orta Asya kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşır. Çok derin olmayan Karasuk mezarlarının üzeri taş veya başka şeylerle kapatıldıktan sonra kurganın etrafına dört köşe veya daire şeklinde taşlar diziliyordu. Ölü gömme âdetleri bakımından Andronova mezarları ile az farkları vardı. (...) Yuvarlak karınlı ve kısa boğazlı Karasuk kaplarındaki süsler, Andronova Çağı motiflerinde çok yakındı. Bulunan eserlerden bilezikler, küpeler, düğmeler ve diğer elbise süsleri ile kemikten iğneler ve kabzaları hayvan figürleriyle süslenmiş hançerler, Orta Asya'daki İskit geleneğini yaşattıklarını gösteriyordu. Bu yeni kültür, Güney Rusya ile Çin arasında teması temin eden kavimler kitlesine aitti. (...) At, deve, koyun ve sığır beslemeyi bilen bu halklar, koyunların yünlerini dokuyarak giysi yapımını da biliyorlardı. Yenisey bölgesinde bulunan taşlar üzerindeki resimlerde, Rusların kibitka dedikleri arabalı çadırlar da görülüyordu.

Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 31 (Kısaltılmıştır.).

Okuduklarınızdan hareketle Karasuk kültürüyle ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Orta Asya kültür bölgelerinden bir diğeri Yenisey Irmağı'ndaki Tagar Adası'dır. Adada yaşayan Tagar kültürüne mensup (MÖ 700-MÖ 300) insanlar madencilikte ileri gitmişlerdir. Bu insanlar hayvan üslubunu geliştirerek tunçtan ve demirden yaptıkları eşyaları hayvan motifleriyle süslemişlerdir (Görsel 4.4).

Tagarların eşyalarını süslerken hayvan figürlerini tercih etmelerinin nedenleri neler olabilir?

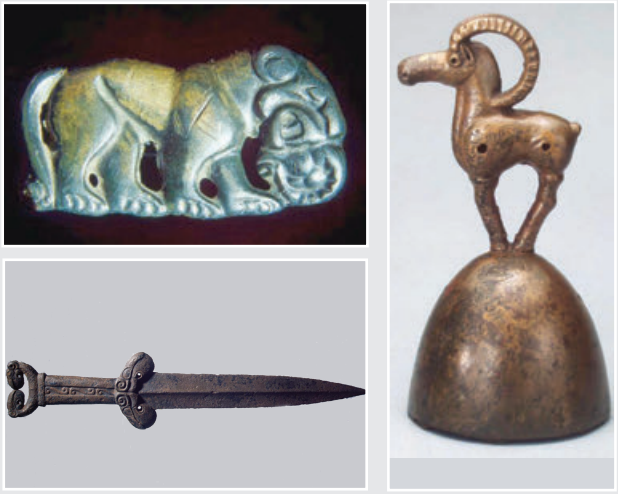

Görsel 4.4: *Tagar kültürüne ait eserlerden bazıları (Hermitage Müzesi-St. Petersburg / Rusya)*

B. İÇ ASYA'DA HAYAT

Düşünelim-Söyleyelim

Bir toplumun yaşayacağı yeri seçmesinde o toplumun hangi özellikleri belirleyici olur? Neden?

İslamiyet öncesi dönemde İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarının sosyal ve ekonomik yapısı konar-göçer hayat tarzı etrafında şekillenmişti. Bu durumun başlıca nedeni Türklerin yaşadığı bozkır coğrafyasının şartlarıydı. Türklerin ana yurdu olan İç Asya büyük ölçüde bozkırlarla kaplıydı. Bozkırlar kimi yerlerde ıssız çöllere dönüşürdü. Gobi, Taklamakan, Kızılkum, Akkum ve Karakum bu çöllerin belli başlılarıydı. Orta Asya bozkırları kışları çok soğuk ve kar fırtınalı, yazları ise sıcak ve kurak geçerdi.

Bozkırın tarıma imkân vermeyen toprakları üzerinde yaşayan Türkler için en uygun ekonomik faaliyet hayvancılık idi. Yerleşik bir evi, ekecek toprağı olmayan Türkler iklim şartlarının yıl içindeki değişimini dikkate alarak sürüleriyle birlikte bir otlaktan diğerine yer değiştirirlerdi. Çin kaynaklarında geçen "mevsime bağlı olarak sürülerini takip ederler." ifadesi Türklerin bu durumunu doğrulamaktaydı. Ancak bu göçebelik tesadüflere bağlı ve başıboş bir hareketlilik değildi. Yılı kışlak, yazlak, yaylak ve güzlek adlarıyla dört mevsime ayıran Türkler mevsimine göre belli yerler arasında hareket ederlerdi.

Yaylaklar yükseltisi fazla olan, serin ve yeşil otların bulunduğu yerlerdi (Görsel 4.5). Konar-göçer Türkler için buralar hayvanların beslendiği ve savaş hazırlıklarının yapıldığı geniş alanlardı. Ancak iskân açısından asıl önemli olan kışlaklardı. Çünkü kışın sert iklim koşulları nedeniyle çadırlarda kalmak zorlaştığından daha korunaklı barınaklar tesis etmek gerekiyordu. Kışlak olarak genellikle aynı yerler kullanıldığından buralarda bazı yapılar zaten hazır hâldeydi. Bu yapılar her yıl elden geçirilir, özellikle rüzgârın devamlı estiği taraf taş veya toprak duvarlarla kapatılırdı. Türkler, yaşanılan bölgeye göre farklılıklar olmakla birlikte kışlakta beş, yazlakta bir, yaylada dört, güzlekte ise iki ay kalırlardı.

Görsel 4.5: *Türkler yaz mevsimini yükseltisi fazla olan serin yaylaklarda geçirirlerdi (Altay Dağları-Katun Nehri).*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Türk'ün yaşadığı yerde dağ olmalıdır. Bu dağlar sıra sıra olup aşılması güç de olabilir fakat yine de aşılacak bir yeri, bir beli, geçidi olabilir.

Türk'ün yaşadığı yerde ot, çayır, çimen, çer çöp fazla olmalıdır. Çünkü orada Türk yiyeceğini teşkil eden hayvanlarını güdecek, onların beslenmesini sağlayacaktır.

Türk'ün yaşadığı yerde su bol olmalıdır. Kaynaklar, kaynarlar, bulaklar, pınarlar ve bunların akıp giden ayakları hem insanları hem de hayvanlarını sulayacaktır.

Türk'ün yaşadığı yerde, sağlık için kar yağmalıdır. Kar insan hayatında sadece soğuk gibi olumsuz özellikleriyle değil, yazın sıcak günlerinde serinlik getirici özellikleriyle güzel gelir.

Prof. Dr. Tuncer Baykara, Göktürk Yazıtlarının Türk İskân Tarihindeki Yeri, s. 21 (Kısaltılmıştır.).

➥ *Türklerin yaşadığı yerlerin coğrafi özellikleri ile ilgili olarak hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

MÖ 2500-1700 yıllarına tarihlenen Afanesyevo kültür bölgesinde yapılan kazılarda av hayvanlarının yanı sıra koyun ve at kemiklerine rastlanmıştır. Bunlar bölgede yaşayan Türk kavimlerinin söz konusu hayvanları evcilleştirerek hayvan yetiştiriciliği yapmaya başladıklarının kanıtlarıdır. Türkler yiyecek ve içeceklerini büyük ölçüde hayvanlarından sağlamışlardır. Ulaşımda hayvanlardan yararlanmış, barınakları olan çadırlarını onların yününden elde ettikleri keçeden yapmışlardır. Kendilerinde olmayan tahıl, demir vb. ihtiyaçlarını da yine sürülerinden sağladıkları ürünlerle takas etmişlerdir.

Okuyalım

Yaylaya Göç

Göç alanları, yani yaylalar öyle gelişigüzel, sahipsiz yerler değildi. Her boyun veya oymağın belirli yaylası ve otlağı vardı. Yaylanın ve otlağın en güzel yerini boy beyi kendisine ayırmaktaydı. Yaylaya göç, boy beyinin emri ile başlardı.

Göç hazırlığı birkaç saat içinde tamamlanırdı. Zira, göçebenin evi derme çadırlardan ibaretti. Eşyalarının hepsi de taşınabilir türden idi. (...) Göç, çift hörgüçlü develer (yüklet) veya dört tekerlekli, üstü kapalı ve öküzlerle çekilen arabalarla (kağnı) yapılmaktaydı. Bu arabalar, kadınların içinde yün eğirdikleri, dikiş diktikleri, doğum yaptıkları ve çocuklarını emzirdikleri âdeta gerçek bir konut gibi idi. Yaylalara göç tam bir eğlence hâlini alırdı. Güzel elbiseler giyilir, yol boyunca neşeli şarkılar söylenirdi. (...)

Oğuz Han'ın ordusundaki Kanklı Türklerinin atası Barmaklığ Çosun Billig tarafından ilk kağnının yapılışını gösteren bir resim (Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi I s. 124)

Türkler dışa dönük, eğlenmeyi seven, neşeli ve aktif insanlardı. Onların inancında hayatı kötüleme ve başka bir âlemde mesut olma fikri hemen hemen hiç yoktu. Yaz aylarında günlük işlerin dışında genellikle at ve ok yarışları düzenlenmekte, güreş tutulmakta, çeşitli oyunlar oynanmakta ve silah eğitimi yapılmaktaydı.

Salim Koca, Orta Asya'da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C I, S1, s. 14,15 (Kısaltılmıştır.).

? *Konar-göçer Türkler hayvancılığın dışında başka hangi ekonomik faaliyetlerde bulunmuş olabilirler?*

C. ORDU-MİLLET: TÜRKLER

Düşünelim-Söyleyelim

Türklerin askerlik alanında ileri gitmelerinin nedenleri neler olabilir?

Konar-göçer hayat süren Türkler büyük hayvan sürülerini en iyi şekilde beslemek için verimli otlaklar ve su kaynakları bulmak zorundaydı. Diğer kavimlerden önce elverişli yerleri bulup koruma altına almak, sürüleri amacına uygun şekilde sevk ve idare etmek onlar için hayati önemdeydi. Çünkü bozkırlar en küçük bir ihmalin veya hatanın bile büyük felaketlere yol açabileceği yerlerdi.

Türkler göçebeliğin zor şartlarının üstesinden gelebilmek amacıyla birlikte hareket ettiler. Hiç kimsenin tek başına hayatta kalamayacağı bozkır ortamında kendilerini güvende hissedebilmek için soy birliğine önem verdiler. Aralarındaki dayanışma ruhunun gereği olarak aile, sülale ve boy birliği etrafında toplandılar. Hayatın belli bir disiplin içinde devamını sağlamak, dış saldırılara karşı kendilerini savunmak ve hâkimiyet sahalarını koruyup genişletmek için de idari ve askerî teşkilatlar kurdular.

Türklerde ilk askerî teşkilat Asya Hun Hükümdarı Mete Han (MÖ 209-174) tarafından kuruldu. Onlu sistem denilen bu düzenlemeye göre ordudaki en büyük askerî birim olan 10 bin kişilik tümeni, 1000'li, 100'lü ve 10'lu birlikler izliyordu. Aynı şekilde bu birliklerin başında tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı unvanlı komutanlar vardı.

? *Yanda Türk Kara Kuvvetlerinin birlik amblemini (Görsel 4.6) görüyorsunuz. Bu amblemin üzerindeki yazılı ve görsel ögelerden yararlanarak ordumuz hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

Görsel 4.6: *Türk Kara Kuvvetleri birlik amblemi*

Türkler diğer kavimlerden çok daha önce ata binip onu yönetmiş, at sayesinde binlerce kilometrelik mesafeleri kısa sürede geçmiş ve geniş topraklara hükmetmişlerdi. Onlar için at aynı zamanda güçlü ve süratli bir savaş aracıydı. Asya Hun Devleti ile onu takip eden Kök Türk ve Uygur Devletlerinin orduları büyük ölçüde süvari denilen atlı birliklerden kuruluydu. Türkler bu imkâna at koşum takımlarını icat ederek kavuşmuşlardı. Üzengi ve gem bu icatların en önemlileriydi. Türk süvarisi eyerin her iki yanından sarkan üzengi sayesinde atın üzerine kolayca çıkabiliyordu. Gem ve ona bağlı dizginlerle de atı istediği yöne sevk edip gerektiğinde durdurabiliyordu.

Süvarilik için zorunlu olan pantolon, deri kemer ve potin de Türklerin icadıdır. Bütün bu gelişmeler askerlik alanında yeni bir devrin başlamasını sağlamış ve Türklerin savaşlardan zaferle çıkmasında önemli rol oynamıştı.

Türkler ata binmede olduğu kadar hızla koşan atın üzerinden öne arkaya veya sağa sola doğru isabetli ok atma konusunda da ustaydılar. Genellikle huş ağacından imal edilen Türk oklarının ucunda kemikten ya da demirden yapılmış temren denilen sivri kısım bulunurdu. Üç dilimli, düz, yivli veya çengelli şekillerde olabilen temrenlere başak da denirdi. Okun arkasına ise hedefe doğru ve dengeli şekilde gitmesini sağlayan yelek takılırdı. Türk ordularında Asya Hun Devleti Hükümdarı Mete Han'ın icadı olan ıslıklı oklar da vardı. Temreninin üzerinde açılan delikler nedeniyle hedefe giderken ıslık sesi çıkaran bu oklar genellikle işaret vermek veya hedef göstermek için kullanılırdı. Oklar sadak, okluk veya kiş adı verilen torbalarda taşınırdı. Savaşçıların omuzlarına veya kemerlerine asarak taşıdıkları okluklar atların terkisine de takılırdı.

Ok tek başına kullanılan bir silah olmayıp onun tamamlayıcısı yay idi. Yayın kavisli kısmı genellikle kayın gibi sert ve sağlam bir ağaçtan ya da boynuzdan yapılırdı. Yayın direncini arttırmak için üzerine sırım denilen ince deri parçası sarılırdı. Esnekliğini kaybetmemesi için de yüzeyi zamk tabakası ile kaplanırdı. Kiriş denilen germe kısmında ise büyükbaş hayvanların bacaklarından alınan sinirler veya hayvan bağırsağı kullanılırdı. Türkler duruma göre çok çeşitli yaylar kullanırdı. Bu yayların en etkilisi refleks yay olarak bilinen çift kavisli yaylardı.

Etkinlik

Aşağıdaki görselleri inceleyiniz. Numaralarla gösterilen silahların ve at koşum takımlarının adlarını yandaki noktalı yerlere yazınız.

sadak	eyer	ok	yay
üzengi	gem	kılıç	nal
kiriş	yelek	dizgin	temren

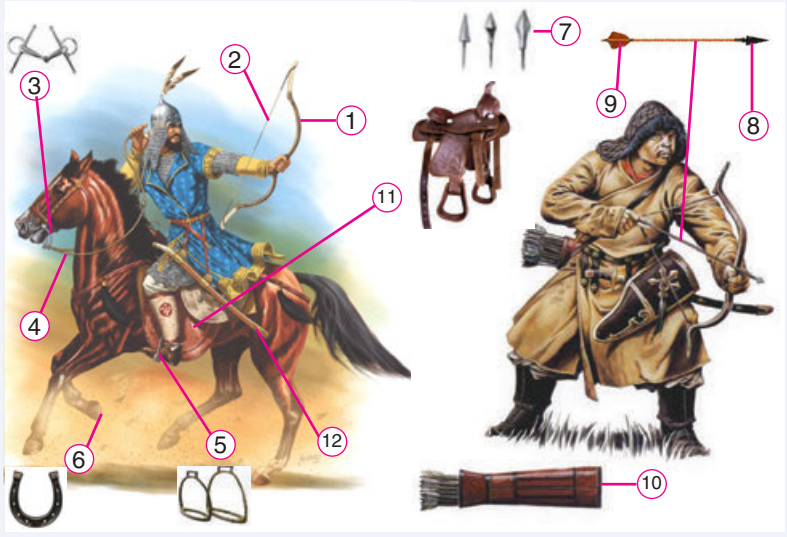

1. .....
2. .....
3. .....
4. .....
5. .....
6. .....
7. .....
8. .....
9. .....
10. .....
11. .....
12. .....

Türk ordusunda askerlerde bulunması gereken temel özellikler disiplin, emre itaat, hızlı karar verme ve hedefi vurma idi. Türkler bu özellikleri henüz çocukluk çağlarındayken kazanmaya başlardı. Türk çocukları küçük yaşlardan itibaren koçların sırtına biner; tarla faresi, gelincik, tavşan vb. canlı hedeflere ok atmayı öğrenirdi. İlerleyen yıllarda, askerî eğitim amaçlı bu oyunlar at üzerinde devam ederdi. Türkler kalabalık gruplar hâlinde çıktıkları sürek avlarını da bir çeşit savaş tatbikatı olarak görürdü.

Türk ordusunun savaş taktikleri süratle hareket eden süvariler üzerine kuruluydu. Süvariler savaş öncesinde düşman bölgelerine yıldırma ve yıpratma amaçlı akınlar yaparlardı. Yelme denilen keşif kollarının düzenlediği bu akınların bir amacı da bilgi toplamaktı. Uzaktan savaş taktiğine dayanan akınlarda yalnızca ok atışları yapılırdı. Ayrıca süvarilerin yeri göğü inleten korkutucu çığlıklarıyla karşı tarafın morali çökertilmeye çalışılırdı.

Türk atlıları savaş başlayıp da düşmanla karşı karşıya geldiklerinde kılıç, gürz, mızrak gibi yakın dövüş silahları kullanırlardı. Ordunun başındaki komutan, savaşı yakın dövüşle kazanamayacağını anladığında birliklerine süratle geri çekilme emri verirdi. Karşı taraf ise bunun gerçek bir bozgun olduğunu düşünerek takibe koyulurdu.

Sahte geri çekilme sırasında Türk süvarileri at üzerinde geriye dönüp ok fırlatmaya devam ederken aynı anda sağa ve sola doğru hızla açılarak hilal şeklini alırlardı. Düşmanı kuşatacak şekilde yeterince geniş bir yay çizdikten sonra da hilalin uçlarını birleştirerek onu çember içine alırlardı (Görsel 4.7). Turan taktiği adıyla bilinen bu taktik bazen de pusuya düşürme şeklinde cereyan ederdi. Bu durumda Türk süvarilerinin geri çekilişi önceden belirlenen pusu yerine kadar sürerdi. Pusu için uygun yerler genellikle dik yamaçlı derin vadiler, bataklıklar veya çöller gibi zorlu arazilerdi. Böyle bir yerde tuzağa düşen düşman durumun farkına varsa bile geri dönmeye fırsat bulamaz ve ağır bir yenilgiden kurtulamazdı.

Görsel 4.7: *"Cennetin Krallığı" adlı filmden alınmış Hilal (Turan) taktiğinin uygulanışını gösteren bir sahne*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Türklerin savaş yetenekleri ve uyguladıkları taktikler dönemin tarihçileri ve Çinliler tarafından şu sözlerle tasvir edilmiştir:

Ammianus (Ammiyanus): Hunlar piyade olarak dövüşmeye hiç alışkın değillerdi. Bir defa eyere oturduktan sonra küçük ve çirkin ama yorulmak bilmeyen, yıldırım gibi giden atlarına sanki yapışık kalırlardı. Savaşlarda korkunç çığlıklar atarak düşmanın üzerine çullanırlar. Bir direnme ile karşılaşınca hemen dağılırlar ama kısa zaman sonra aynı süratle gelerek önlerine çıkan her şeyi delip geçerler. Buna rağmen bir müstahkem mevkii kuşatıp merdivenlerle ele geçirme sanatını bilmezler. Ancak şaşılacak kadar uzak mesafelere attıkları, demir kadar sert ve öldürücü sivri kemikten uçlu oklarını atmada gösterdikleri maharete hiç kimse erişemezdi.

St. Efraim (Sen Efrayim): Hunların haykırmaları arslanların kükremesini andırır. Atları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçarlar. Ordularıyla bir tufan gibi kapladıkları bütün arz üzerinde dehşet uyandırmışlardır. Silahlarına karşı gelebilecek kimse mevcut değildir.

Çinliler: Türkleri üstün yapan atlıları ve okçularıdır. Kendilerine uygun gelirse şiddetle saldırırlar, tehlikede olduklarını sezerlerse rüzgâr gibi kaçarlar, şimşek gibi kaybolurlar.

Prof. Dr. Salim Koca, Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat, Türkler Ansiklopedisi C 2, s. 839-840 (Kısaltılmıştır.).

➥ *Yukarıdaki değerlendirmelere göre Türk ordusunun güçlü yönleri nelerdir?*

Okuyalım

Yabancı Gözüyle Türk Ordusu

IX. yüzyılda yaşamış Arap alimlerinden Cahiz, Fezâilü'l Etrak (Türklerin Faziletleri) adlı eserinde Türk ordusunun teşkilat, taktik ve teçhizatına ilişkin bilgiler vermiştir. Cahiz, Türk ordusunu Türklerin çağdaşı olan diğer milletlerin ordularıyla karşılaştırmıştır. O, Çinliler, Sasaniler ve Bizanslılar gibi diğer milletlerden söz ederken onları genel olarak "harici" olarak adlandırmıştır. Türk ordusu ile bu güçlerin orduları hakkında da şu tespitlerde bulunmuştur:

"Haricilerin üzerine gönderilen askerler ne kadar çok olursa olsun kendilerini ele geçirmek asla mümkün değildir. Düşmanın gafletinden istifade ederek yaklaşıp sokulur ve yapacakları iş ne ise yapıp bitirdikten sonra ufak bir fırsat bularak düşmanı yarar ve sıyrılıp kaçarlar. (...)

Şimdi, haricilerle Türkleri hücum bakımından karşılaştıralım:

Türk bu hususta daha iyidir. (...) Türk'ün atı zerre kadar tetiğini bozmayarak düşman üzerine doğru alabildiğine gider. Türk hayata rağbet etmez, ölümden kaçmaz, düşmandan korkmaz. Daima ileri gidip geri dönmez ve hayvanını da böyle alıştırmıştır. (...) Türkler savaş esnasında firara katiyen teşebbüs etmedikleri gibi; 'ya muzafferiyet, ya ölüm' diyen ve elinden gelen hiçbir şeyi geri bırakmayan tek bir vücut gibi hareket ederler.

Hariciler, hücumlarında kargılarına güvenir. Halbuki Türkler bunda da haricilerden hiçbir zaman aşağı kalmaz. Eğer Türklerden bin atlının diğer bin atlı hariciye hücumu lazım gelse, muhakkak ki haricileri mağlup ve perişan ederler. Bu hususta Türkler ile mukayeseye değer bir ordu yoktur.

Türkler, ok atcılığında da haricileri geçmişlerdir. (...) Haricilerden biri hedefe gözünü uydurup bir ok atıncaya kadar Türk, on ok atar. Türk, hayvanını en arızalı bir arazide haricinin dümdüz yerlerde sürebilmesinden daha iyi sürer. (...) Hariciler iyi biniciliklerine rağmen Türkler ile yarışa çıksalar; harciler at üzerinde kendilerini toparlayıncaya kadar Türk, menzilini aşıp geçmiş bulunur.

Haricilerin harbin başlangıcında ve sonunda birer kusurları vardır. Mesela hariciler herhangi bir muharebenin başlangıcında bir başarı gösterseler de eğer bir bozguna uğrarlarsa yenilmeleri muhakkaktır. (...) Türkler ise geriye dönerken bile ok ile vururlar ve kendilerine en emin yeri buluncaya kadar gerilerler.

Türk'ün süvarileri iki üç yay ve ona göre de kiriş taşırlar. Türk, harbe giderken gerek kendine gerekse hayvanına lazım olan her şeyi beraberinde bulundurur. (...)

Haricinin hayvanı Türk'ün hayvanı kadar dayanıklı değildir. Hariciler, hayvanı tedavi etmekte Türk askerine ulaşamazlar. Çünkü Türk askeri bir baytar gibi kendi hayvanının sağlığı ile uğraşır. Türk, asker olduğu kadar sanatkârdır da. Silahını kendisi yapar, hayvanını kendisi nallar, binicilikteki mahareti dünyayı hayretlere düşürür. (...) Atının eyerini kendi papucunu, hayvanının gem ve üzengisini kendisi imal eder.

Türk süvarisi kendini arslan, atını ceylanı düşmanını av telakki eder. Akşamdan kalkıp yola düzülmek, dediği anda menziline varmak Türk'ün öz hasletlerindendir.

Hariciler muharebelerinde genellikle kargı kullanırlar. (...) Süvari Türklere gelince, bunların kullandıkları kargılar diğerlerine üstündür. Herhangi bir Türk süvarisi isterse bir piyadeyi dürer, büker. Türkler pusu, öncü ve keşif kollarını bahadır askerlerinden teşkil ederler."

Kaynak: Cahiz, Türklerin Faziletleri ve Övgüleri,
Çev. Osman Fevzi Olcay, s. 14-21
(Kısaltılmıştır.)

Ç. İÇ ASYA'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

1. Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

Düşünelim-Söyleyelim

"Teoman'ın oğlu Türk İmparatoru Mete de meşhurdur. O, doğuda Kadırgan Dağları'ndan batıda Hazar Denizi'ne kadar, kuzeyde Sibirya'dan güneyde Himalaya eteklerine kadar geniş hudutlar içinde Büyük Türk İmparatorluğu'nu teşkil etmiş yüksek bir Türk hakanıdır."

Mustafa Kemal Atatürk

Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 168.

Atatürk'ün sözünden hareketle Asya Hun Devleti hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Hunlar, Orta Asya'da Ötüken merkez olmak üzere Çin'in kuzeyinde kalan bölgede yaşamışlardır. Çinlilerin Hiung-nu olarak adlandırdıkları Hunların bilinen ilk hükümdarı Teoman'dır (MÖ 220-209). Teoman, Çin'in kuzeybatısında birbirinden ayrı olarak yaşayan Türk boylarını birleştirerek tarihteki ilk Türk devleti olan Asya Hun Devleti'ni kurmuştur (Görsel 4.8 ve Harita 4.3).

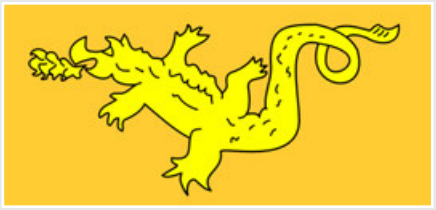

Görsel 4.8: *Asya Hun Devleti bayrağı*

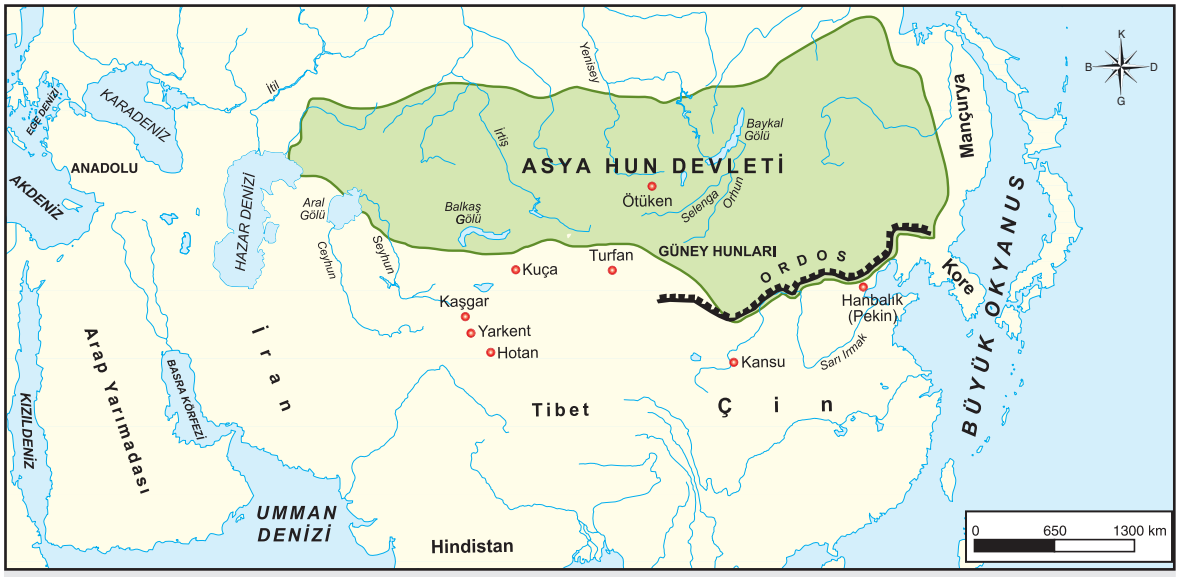

Harita 4.3: *Asya Hun Devleti*

Asya Hun Devleti'nin başına MÖ 209 yılında Mete Han geçti. Mete'nin tahta geçtiği günlerde Hunların doğusunda Tunguzlar, güneyinde Çinliler, güneybatısında ise Yüe-çiler bulunuyordu. Bunlardan Tunguzlar, Hun tahtındaki değişiklikten yararlanmak düşüncesiyle Mete'den toprak istediler. Bunun üzerine sefere çıkan Mete Tunguzları ağır bir yenilgiye uğratarak vergiye bağladı.

Mete Han, Tunguzlardan sonra İpek Yolu ticaretini engelleyen Yüe-çiler üzerine de bir sefer yaparak bu yolun güvenliğini sağladı. Ardından kuzeye yönelerek Hunlarla akraba olan Tölesleri ve Kırgızları egemenliği altına aldı. Böylece Türk kökenli ve Türkçe konuşan toplulukları Hun hâkimiyeti altında toplayarak Orta Asya'da Türk siyasi birliğini sağlayan ilk hükümdar oldu. Bu durum Çin yıllıklarında "Hunların bütün soylu büyük kişileri Mete'nin hâkimiyetini tanımışlar ve onu en büyük şanyü olarak yüceltmişlerdir." şeklinde ifade edildi.

Mete, MÖ 201 yılında Çin üzerine büyük bir sefer düzenleyerek Çin imparatorunu ordusuyla birlikte kuşatma altına aldı. Kuşatmadan çıkamayacağını anlayan imparator, yaptığı antlaşmayla Kuzey Çin bozkırlarını Hunlara bıraktı. Ayrıca her yıl tahıl, ipek ve yıllık vergi vermeyi kabul etti.

Okuyalım

Mete'nin Mektubu

Tanrı'nın yardımı ve iyiliği, subaylarımızın ve askerlerimizin mükemmelliği ve dayanıklı atlarımızın üstün gücü ile düşmanlarımıza baş eğdirdik. Yüe-çileri mağlup ettik. (...) Oğuz topluluklarıyla civardaki 26 krallığı egemenliğimiz altına aldık ve düzene kavuşturduk. Böylece bunların hepsi Hun oldu. Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler bir tek aile hâlinde birleştiler. Şimdi bütün kuzey ülkesi barış içinde.

Mete Han (Etem Çalışkan)

Artık silahlarımı bırakıp askerlerimi dinlendirmek ve atlarımı otlağa çıkarmak arzusundayım. Geçmişte olan olayları unutmak, eski antlaşmalarımızı tekrar yürürlüğe koymak istiyorum. Devletlerimizin sınırlarında oturan halklar güvenlik ve barış içinde yaşasın. Çocuklarımız korkusuzca ve serbestçe oynayıp büyüsün. Yaşlılarımız da endişesiz ve üzüntüsüz bir hayat sürsün. Halkımızın nesilden nesile böyle barış ve mutluluk içinde yaşamasını arzu etmekteyim.

(...) Eğer imparator bundan sonra Hunların Çin savunma duvarlarına yanaşmalarını istemiyorsa subayları ile orada yaşayan halkın biraz daha uzakta oturmaları için emir buyursun.

Salim Koca

Türkler Ansiklopedisi, C 1, s. 702, 703 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinden hareketle Asya Hun Devleti'nin siyasi yapısı ile Hunların devlet anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Mete Han MÖ 174 yılında öldü. Yerine geçen oğlu Ki-ok, babasının Çin'i baskı altında tutma siyasetini devam ettirdi. Büyük bir ordunun başında Çin'in merkezine kadar ilerledi. Daha sonra da batıya yöneldi ve Yüe-çileri yenerek İpek Yolu'nun kontrolünü ele geçirdi.

Ki-ok'un MÖ 160 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Kün-çin geçti. Kün-çin Dönemi'nde Çinliler İpek Yolu üzerindeki Hunlara ait toprakları alarak batıya doğru ilerlediler. Bir yandan da Hunlar arasında ayrılıklar çıkarma çalışmalarına hız verdiler. Çin propagandalarının etkisinde kalan Hun Hükümdarı Hohanyeh Çin'e bağlanma fikrini benimsediyse de kardeşi Çi-çi bağımsızlıktan vazgeçmedi. Bunun üzerine Asya Hunları MÖ 58 yılında Güney Hunları ve Batı Hunları olmak üzere ikiye ayrıldı. Bunlardan Hohanyeh'in başında bulunduğu Güney Hunları Çin'e bağlanırken Çi-çi yönetimindeki Batı Hunları bağımsızlıklarını bir süre daha korudular. Çi-çi'nin ölümünden sonra da MÖ 36 yılında Çin hâkimiyetine girdiler.

Çin hâkimiyetinde yaşayan Güney Hunları bir süre sonra yeniden bağımsızlıklarını kazandılar. Ancak aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle MS 48 yılında bu kez Kuzey ve Güney Hunları olarak ikiye ayrıldılar. Kuzey Hun Devleti MS 155 yılında Çinlilerin ve Sienpilerin saldırıları sonucu dağıldı. Çinlilerin görevlendirdiği hükümdarlarca yönetilen Güney Hun Devleti ise MS 216'da yıkıldı.

2. I. Kök Türk Devleti (552-630)

VI. yüzyıl ortalarında Kök Türklerin başında bulunan Bumin, Avarlara karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesini kazanarak 552 yılında Kök Türk Devleti'ni (Görsel 4.9) kurdu. Merkezi Ötüken olan Kök Türk Devleti, Türk adını taşıyan ilk devlet olarak tarihe geçti (Harita 4.4).

Görsel 4.9: *Kök Türk Devleti bayrağı*

Harita 4.4: *Kök Türk Devleti*

Okuyalım

Kök Türkler

Çinlilere göre Kök Türk kavmi uzak kuzeyde, Orhun ve Selenga yanında yaşar, sürülerini otlatarak bir yerden başka bir yere göçer, keçe çadırlarda oturur ve kahramanlık hayatına bayılır. (...)

Kök Türklerin saçları serbestçe havada dalgalanır, elbiselerini sola iliklerler. Âdetleri Hunlarınkine benzer. (...) Yakınlarından birisi ölünce garip bir şekilde yas tutarlar. (...) Savaşta kaç düşman öldürmüşse mezarına o kadar taş koyarlar. (...) Hükümdarlarının karargâhı Altay'ın bir kanadında, onların dillerince Ötüken Dağı dedikleri yerdedir. Bu dağdaki mağaralardan biri, atalarından kalma ziyaret yeridir. Kök Türk ileri gelenleri her yıl hanlarıyla birlikte oraya giderek kurbanlar adarlar. (...)

Kök Türk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan'ın büstü

Bunlar uzun zaman kölelik hayatı yaşamışlar, dağlarda madencilik yapmışlar ve efendileri olan Avarların veya başka deyimle Juan-Juanların en ünlü demircileri olmuşlardır. Fakat 552'de kurtuluş saatleri çalmış, yazıtlarda adı Bumin Kağan diye geçen ilk yiğit hükümdarları, kavmini hürriyete kavuşturmuştur. Hatta bütün öteki kabileleri de hükmü altına almış, imparatorluğunu ta büyük Çin duvarına kadar genişletmiştir.

László (Lazlö) Ligeti, Bilinmeyen İç Asya II, çev.: Sadrettin Karatay, s. 10, 11 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinden hareketle Kök Türklerle ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Bumin Kağan, devletini kurduktan sonra Büyük Kağan olarak ülkenin doğu kesimini yönetirken batı bölgesinin yönetimini yabgu unvanını taşıyan kardeşi İstemi'ye bıraktı. Bumin Kağan'ın ölümünün ardından yerine büyük oğlu Ko-lo Kağan geçti. Onun 553 yılında ölmesi üzerine diğer oğlu Mukan, Kök Türk kağanı oldu. Mukan Kağan, Avar Devleti'ne kesin olarak son verdi. Doğuda Kitanları, kuzeyde ise Kırgızları Kök Türk Devleti'ne bağladı ve Çin'i baskı altına aldı.

Mukan Kağan doğuda bu başarıları kazanırken amcası İstemi Yabgu batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgeyi ve buradan geçen İpek Yolu'nu denetimi altına aldı. Kök Türkler, İpek Yolu mücadelesi sırasında bir başka Türk devleti olan Akhunlar ile karşı karşıya geldi. Bu mücadele sırasında İstemi Yabgu İran'daki Sasani Devleti ile anlaşarak 557 yılında Akhun Devleti'ne son verdi.

Kök Türk Hükümdarı Mukan Kağan'ın 572 yılında ölümü üzerine yerine Taspar (Ta-Po) Kağan geçti. Onun ölümünden sonra başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Kök Türkler, 582 yılında Doğu Kök Türk Devleti ve Batı Kök Türk Devleti olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Kök Türk Devleti, Kie-li Kağan'ın 630 yılında Çin'e düzenlediği bir sefer sırasında esir düşmesi üzerine bağımsızlığını kaybetti. İç ayaklanmalarla sarsılan Batı Kök Türk Devleti de 630 yılında Çin hâkimiyetine girdi.

3. II. Kök Türk (Kutluk) Devleti (682-742)

Kök Türkler, Çin hâkimiyetinde kaldıkları yıllarda millî benliklerini ve bağımsızlık duygularını kaybetmediler. Kök Türkler Kürşad ve arkadaşlarının esaretten kurtulmak amacıyla başlattığı bağımsızlık mücadelesinde başarılı olamadılar. 682 yılında ise Kutluk öncülüğünde birleşerek Çin hâkimiyetinden kurtuldular ve kutlu yurt saydıkları Ötüken'de Kök Türk Devleti'ni yeniden kurdular. Kutluk kendisini kağan ilan ederek "devleti derleyip toparlayan" anlamına gelen ilteriş unvanını aldı. Bağımsızlığın kazanılmasında önemli rol oynayan Tonyukuk'u ise vezir olarak tayin etti.

Okuyalım

Kürşad İhtilali

(...) İmparator Li-Şih-Min esir edilecek, Türk illerine kaçırılacak, sonra da Çin sarayında esir bulunan Türk ileri gelenleri ve Çin boyunduruğundaki Türk toprakları ile değiştirilecekti.

Çin İmparatoru'nun her gece kılık değiştirerek başkenti Çangan şehrinde dolaştığı Türkler tarafından haber alınmıştı. Bir sokak baskınıyla İmparator'un esir edilmesi oldukça kolaydı. Ancak bu işin yapılması kararlaştırılan gece, aksi bir tesadüfle büyük bir fırtına patlak verdi. İmparator sarayından çıkmadı. Kürşad gecikilirse ihtilalin duyulacağından ve Türklerin kılıçtan geçirilmesinden korktu. Akıl almaz bir cesaretle imparatorluk sarayını basıp İmparator'u silah kuvvetiyle ele geçirmek kararı verdi. (...)

Gerçekten o gece kırk Türk asilzadesi Çin imparatorluk sarayını bastı. Yüzlerce Çinli muhafız, kırk Türk'ün keskin nişancılığı ve vuruş mahareti karşısında can verdi. (...) Ancak Çin İmparatoru'nun hassa kuvvetleri, yerden mantar bitercesine çoğalıyor, bir ölü muhafızın yerini on kişi alıyordu. Öyle bir an geldi ki Kürşad İmparator'un ele geçirilmesine imkân olmadığını anladı. Sarayı terk etmek emrini verdi. (...)

Kürşad ve arkadaşları Vey Irmağı kıyısına gelince amansız takip, korkunç bir vuruşma hâlini aldı. Bir an için çevresine bakmak fırsatı bulan ve vücudunda düşman silahı değmemiş yer kalmayan Kürşad kendisinden başka kılıç sallayan kimse göremedi. Arkadaşlarının hepsi ölmüştü. Son kılıcını savurdu. Şanlı atalarını; Teoman'ı, Oğuz Han'ı, Bumin ve İstemi Kağanları hatırına getirdi. Gözlerini yumdu ve otuz dokuz arkadaşının vefalı göğüslerine doğru düştü.

Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar, s. 25, 27 (Kısaltılmıştır.)

Sizce Kürşad Ayaklanması'nın Kök Türkler üzerindeki etkileri neler olmuştur?

Kutluk Kağan, devletini güçlendirmek için Çin üzerine 46 sefer düzenledi. Oğuzları, Kırgızları ve Türgişleri hâkimiyeti altına alarak Kök Türk Devleti'ni eski gücüne kavuşturdu. Onun 692 yılında ölümünden sonra yerine, kardeşi Kapgan Kağan geçti.

Kutluk Kağan gibi Kapgan Kağan da Çin'i baskı altında tutma siyasetini sürdürdü. Çin'de dağınık hâlde yaşayan Türk boylarını Kök Türk çatısı altında toplamak isteyen Kapgan Kağan bu amaçla Çinliler üzerine seferler düzenledi. İşgal altındaki Kök Türk topraklarını yeniden ülkesine katarak Türk siyasi birliğini yeniden sağladı.

Kapgan Kağan 716 yılında ölünce Kök Türklerin başına oğlu İnal Kağan geçti. İnal Kağan devlet yönetiminde başarılı olamadı. Bunun üzerine Kutluk Kağan'ın oğlu Kül Tigin (Görsel 4.10) tarafından taht-tan indirildi. Kül Tigin, ağabeyi Bilge'yi kağan yaparken kendisi de ordu komutanlığı görevini üstlendi.

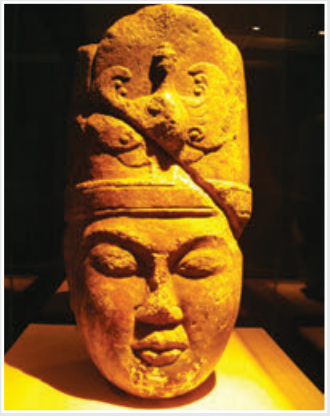

Görsel 4.10: *Kül Tigin heykelinin başı (Moğolistan Ulusal Müzesi)*

Bilge Kağan ilk iş olarak ülkesinde çıkan iç ayaklanmaları bastırdı. Daha sonra da Çin üzerine düzenlediği seferlerle güçlenip devlet otoritesini sağlamlaştırdı. Kök Türk Devleti Bilge Kağan'ın 734 yılında ölümünden sonra başlayan taht kavgaları nedeniyle iç karışıklıklar içine düştü. 742 yılında da Karluklar, Uygurlar ve Basmillerin ortak saldırısı sonucunda dağılarak bağımsızlığını kaybetti.

4. Uygur Devleti (744-840)

Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Uygurlar, 744 yılında Karluklar ve Basmillerle birleşerek bu devletin yönetimini ele geçirdiler. Daha sonra Ötüken merkez olmak üzere Uygur Devleti'ni (Görsel 4.11) kurdular. Kutluk Bilge Kül Kağan, bir süre sonra devletin merkezini Orhun Irmağı kıyısındaki Ordu Balık'a (Karabalgasun) taşıdı. Kutluk Bilge Kül Kağan ülkesinin sınırlarını genişleterek Uygurları güçlü bir devlet hâline getirdi (Harita 4.5). Onun 747 yılında ölümü üzerine devletin başına Moyen-Çur Kağan geçti.

Görsel 4.11: *Uygur Devleti'nin bayrağı*

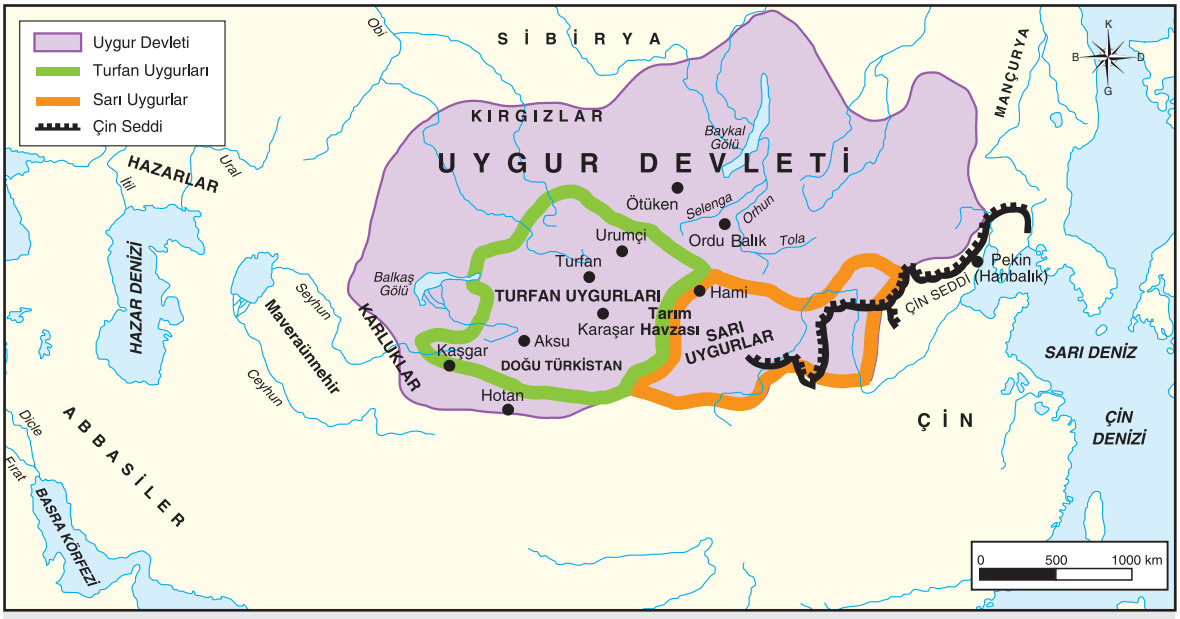

Harita 4.5: *Uygur Devleti*

Moyen-Çur Kağan'ın tahta çıkışından bir süre sonra Çinliler, 751 yılında Müslüman Araplara karşı yaptıkları Talas Savaşı'nda yenilerek Doğu Türkistan'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Moyen-Çur Kağan verimli bir bölge olan tarım havzasını ele geçirerek Uygurlara en parlak dönemini yaşattı.

Moyen-Çur Kağan 759 yılında ölünce yerine oğlu Bögü Kağan geçti. Bögü Kağan, Çin'de başlayan isyanlara karşı, Çin imparatoruna yardım etmek üzere çıktığı sefer sırasında bir süre Çin'in başkentinde kaldı. Bu sırada Çinlilere özgü bir din olan Manihaizmden etkilendi. Ülkesine döndükten sonra da Manihaizmi resmî din hâline getirdi.

Okuyalım

Uygurlar

Uygurlar sayı bakımından çok değillerdi fakat Uygurların disiplinleri ile cezaları çok şiddetli ve kendileri de çok cesur idiler. Yüksek tekerlekli arabaları vardı. Göçlerde ve harplerde bu arabalarına çok güveniyorlardı. Başlangıçta bütün Uygur boylarını kendi idaresi altına toplayan müşterek bir reisleri yoktu. Konar-göçer oldukları için de sürekli olarak bir yerde oturmuyorlardı. Ata binmede ve ok atmadaki maharetleri fevkalade idi. Hayatlarını çoğu zaman, akın yapmakla devam ettirirlerdi. Çünkü toprakları çok verimsizdi. Selenga, Orhun ve Tola Nehirlerinin kıyılarında oturan bu oymakların atları çok azdı fakat koyun ve sığırları pek çoktu. (...)

Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C 1, s. 62 (Kısaltılmıştır.).

Manihaizm dinini kabul etmeleri Uygurların yukarıdaki metinde anlatılan hayat tarzında hangi özellikleri ortaya çıkarmış olabilir? Neden?

Manihaizm et yemeyi ve savaşmayı yasaklayan bir dindi. Bu nedenle Manihaizmi kabul eden Uygurlar, zaman içinde savaşçılık özelliklerini kaybettiler. Göçebe yaşamı ve hayvancılığı bırakarak tarıma ve ticarete yöneldiler. Böylece geniş ölçüde yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu oldular.

Uygurlar Bögü Kağan'dan sonraki hükümdarlar döneminde, karşılaştıkları kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle zayıfladılar. Onların bu durumundan yararlanan Kırgızlar, 840 yılında Uygur topraklarına girerek başkent Ordu Balık'ı işgal ettiler. Bundan sonra Uygurlar, Çin'in kuzeyindeki Kansu bölgesi ile batıdaki Turfan (Görsel 4.12) ve Beş Balık'a gelerek buralarda Kansu ve Doğu Türkistan Uygur Devletlerini kurdular.

Görsel 4.12: *Uygur şehirlerinden Turfan'a ait kalıntılardan bir görünüş*

XIII. yüzyılın başlarından itibaren Moğolların hâkimiyetine giren Uygurlar Moğol Devleti üzerinde etkili oldular. Uygurcayı Moğol Devleti'nin resmî yazı dili hâline getirerek öğretmenlik, yöneticilik, danışmanlık, memurluk gibi görevler üstlendiler. Böylece Moğolların kültürel bakımdan Türkleşmesinde önemli bir rol oynadılar.

Uygurların günümüzdeki durumu hakkında neler biliyorsunuz?

D. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ VE YÖNETİM YAPISI

Düşünelim-Söyleyelim

"Ben Türk Bilge Kağan, tanrı istediği için kağanlık tahtına oturdum."

Bilge Kağan

Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 17.

➥ Yukarıdaki sözden hareketle ilk Türk devletlerinin yapısı hakkında neler söylenebilir?

1. Gücün Meşruiyet Kaynağı

Asya Hun Devleti'nden başlayarak İç Asya'da kurulan Türk devletlerinde hâkimiyetin kaynağı ilahi bir güç olan Gök Tengri'ye dayanıyordu. Bu anlayışa göre en yüce varlık ve tek yaratıcı olarak kabul edilen Gök Tengri yeryüzünü doğrudan kendisi değil, Türk kağanı eliyle yönetiyordu. Kağan hükmetme ayrıcalığını Gök Tengri'nin kendisine bağışladığı devleti idare etme yetkisinden alıyordu. Halkı da onun doğaüstü güçlerle ve yeteneklerle donatılmış olduğuna inanıyordu.

İlk Türk devletlerinde kağanlara Gök Tengri tarafından verildiğine inanılan yönetme yetkisine kut denirdi. Kut sahibi olan hükümdar Tengri'den aldığı iktidar gücüyle ülke içinde meşruiyetini sağlamlaştırır, dağınık boyları idaresi altında birleştirir ve sınırlarını genişletirdi. Bilge Kağan, Orhun Kitabelerinde (Görsel 4.13) bu durumu "Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün milletleri kendime tabi kıldım ve hepsini düzene soktum." sözleriyle ifade etmişti. Onun bu sözleri kut sahibi olduğu kabul edilen Türk kağanının yalnız kendi milletini değil bütün insanlığı yönetme yetkisine sahip olduğunu göstermekteydi. Asya Hun Devleti hükümdarlarının sonsuz genişlik, yücelik ve ululuk anlamlarına gelen "tanhu" veya "şanyü" unvanlarını kullanmaları da bunun kanıtıydı.

Görsel 4.13: *Orhun Kitabelerinden Bilge Kağan Kitabesi (Moğolistan)*

Okuyalım

Kağan ve Kut

Asya Hun Hükümdarı Mete, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta, kendisinin Tengri tarafından tahta çıkarıldığını kaydederek askerî zaferlerini önce "Gök Tengri'nin inayeti" ile kazandığını belirtmiştir. Diğer bir Türk hükümdarı, bir başarısı üzerine kollarını semaya kaldırarak "Ey Gök (Tengri), sana şükürler olsun." diye duygularını dile getirmiştir. (...)

Kitabelere göre, Tengri kainatın ilk sebebidir yani yaratıcıdır. (...) Kök Türklerin bir "hakanlık" kurması onun isteği ile olmuş; hakan, Türklere onun tarafından verilmiştir. (...) Savaşlarda Tengri'nin iradesi üzerine zafere ulaşılır. (...) Emreden, iradesine uymayanı cezalandıran Tengri, bağışladığı kut ve kısmeti layık olmayanlardan geri alır. Ulu Tengri şafak söktürür, bitkiyi canlandırır. Ölüm de onun iradesine bağlıdır. Tengri, canı verdiği gibi onu isteğine göre de geri alır. (...) İnsan diz çözerek Tengri'ye yalvarır, kut isterse verir, atlar çoğalır, insanın ömrü uzun olur. Kuzgunun niyazı bile Tengri'ye ulaşır. İnsanlar fani, Tengri ebedîdir. Doğru insanı ve yalancıyı Tengri bilir.

İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 295, 296 (Kısaltılmıştır.).

? *Asya merkezli Türk devletlerinde meşruiyetin Gök Tengri'ye dayandırılmasının nedenleri neler olabilir?*

Türk kağanına (Görsel 4.14) yönetme yetkisinin Gök Tengri tarafından bağışlandığı anlayışı Kök Türk ve Uygur Devletleri Dönemi'nde de devam etti. Orhun Kitabelerinde geçen "Tengri kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş." sözünden de anlaşılacağı üzere kağanın düşmanına üstünlük kurması, girdiği mücadelelerden zaferle çıkması Gök Tengri'nin yardımıyla oluyordu. Aynı kitabelerde geçen "Yukarıda Türk Tengrisi; Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış." ve "Tengri lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş." sözleri de bu durumu destekliyordu.

Görsel 4.14: *Türk kağanını gösteren bir minyatür (Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi-İstanbul)*

Okuyalım

Türk Kadını

Kadın, Türklerde saygı gören ve özellikle ana, saygı ile sevilen ve hakkına saygı gösterilen varlıktır. (...) Orhun Kitabelerine göre, Kutluk Han'ın ölümünden sonra oğullarının anaları Bilge Hatun idareyi ele almıştır.

Yine kitabelerde hakan, babasının ve anasının beraber tahta çıktıklarını yazmıştır. Ana, "bilge hatun" unvanını taşır. Bunun anlamı devletin bilgin ve egemen melikesi demektir. Oğulların eğitimi annelerine bırakılmıştır. Kitabede şu kayıt vardır: "Umay gibi olan hatun anam sayesinde kardeşim kahraman adını aldı." Umay, gök ve yer tanrılarından sonra eski Türklerde çocukları koruyan tanrıçadır.

Hakan ve hatunu yan yana gösteren VI. yüzyıla ait bir Kök Türk parası

Bu devirlerde Türk kadını aile hayatında erkekle eşit durumdadır. Yani ana ve baba çocuklardan aynı derece sorumludur. (...) Türk erkeğinin kutsal bir sevgi ile bağlanıp koruduğu üç şey vardır: kadını, atı, kılıcı.

Ayşe Afet İnan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, s. 28, 29 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinden hareketle Türk toplumunda kadının yeri ve önemi ile ilgili olarak hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

İlk Türk devletlerinde Gök Tengri tarafından görevlendirildiği kabul edilmekle birlikte kağanın tanrısal bir güce sahip olduğu düşünülmezdi. Bu nedenle kağan kendini, gücü ve yetkiyi bağışlayan Gök Tengri'ye karşı sorumlu sayarlardı. Kutu veren Tengri'nin bunu geri alabileceğini de bilerek hata yapmamaya özen gösterirdi. Aynı anlayışla toprakları üzerinde yaşayan insanları Tengri'nin kendisine kutsal bir emaneti olarak görür ve onları Türk töresine uygun şekilde yöneterek rahat ettirmeye çalışırdı. Bu sorumlulukları yerine getiremeyen kağanlar ise yönetme yetkisini kaybederdi. Örneğin II. Kök Türk Devleti hükümdarlarından İnal Kağan devlet yönetiminde başarısız olunca halk arasında kendisi hakkında "Kut ondan memnun kalmadı." şeklinde bir kanaat belirmişti. Bunun üzerine kağan kuzenleri Bilge ve Kül Tigin kardeşler tarafından tahttan indirilmişti.

2. Gücün Maddi Kaynakları

Düşünelim-Söyleyelim

Bir devletin kurulabilmesi ve gücünü artırarak devam ettirilebilmesi için toplumun ihtiyacı olan maddi varlıklar ve kaynaklar nelerdir?

Devlet; milleti oluşturan insan topluluğunun egemenlik haklarını serbestçe kullanabilmesi amacıyla ülke adı verilen, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde kurduğu siyasi teşkilattır. Bu tanıma göre devleti oluşturan temel unsurlar millet ve ülkedir. Türkler ülkeyi "uluş" veya "yurt" adıyla anmışlar, üzerinde bağımsız olarak yaşadıkları ve geçimlerini sağladıkları toprakları vazgeçilemez, kutsal bir varlık olarak görmüşlerdir. Bunun içindir ki üzerinde hâkimiyetlerinin simgesi olan bayraklarının dalgalandığı, yurtlarını savunmak için canlarını vermekten çekinmemişlerdir.

MÖ 209 yılında Asya Hun Devleti'nin başına geçen Mete Han kendisine gözdağı vermek isteyen Tunguzların haksız ve ağır istekleriyle karşılaştı. Tunguz hükümdarı, Mete Han'dan sınır bölgesindeki kullanılmayan bir toprak parçasını istedi. Mete'nin bazı danışmanları söz konusu toprak parçasında insanların yaşamadığını ve Hunlara uzak bir yerde bulunduğunu söyleyerek talebin kabul edilmesi yönünde görüş belirttiler. Bunun üzerine Mete Han "Devletin temeli olan toprağı biz nasıl verebiliriz?" diyerek danışmanlarını idam ettirdi. Ardından da Tunguzların üzerine yürüyerek ani bir baskınla bu kavmi yenilgiye uğrattı. Böylece topraksız bir devletin düşünülemeyeceğini ve toprağın terk edilemeyeceğini göstermiş oldu.

a. Toprak ve Konar-göçerlik

Türk devletlerinde "Devlet halk için vardır." anlayışı egemendi. Orhun Kitabelerinde geçen "Ölecek milleti diriltip doyurdum. Çıplak milleti giydirdim. Fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım." sözlerinde belirtildiği gibi Türk kağanı halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve onların refahını arttırmakla görevliydi. Onun bu konudaki en önemli dayanağı ise sahip olduğu topraklardı.

Sert karasal iklimin hüküm sürdüğü İç Asya'da yaşayan Türkler başta hayvancılık olmak üzere dokumacılık, dericilik ve maden işlemeciliği gibi ekonomik faaliyetlerle uğraşıyorlardı. Hayvan sürülerini besleyebilmek için gür otlaklar arayan konar-göçer Türkler yaz mevsimini yaylak adı verilen yüksek ve serin yerlerde geçirirlerdi. Kışın ise kışlak denilen ılıman ve alçak düzlüklere inerlerdi.

Türk devletleri ekonomik kaynaklarının yanı sıra sahip oldukları ülkelerin coğrafi konumundan da yararlanmasını bildiler. İpek Yolu üzerinde bulundukları için mallarını dışarıya satma ve kendilerinde olmayan ürünlere kolayca erişme imkânını elde ettiler. Diğer yandan bu yolu kullanan tüccarlardan vergi alıp başta Çin olmak üzere komşu devletlerle kazançlı ticaret antlaşmaları yaptılar.

b. Soy Dayanışması

İlk Türk devletlerinin kurulup güçlenmesinde soy dayanışmasının önemli bir yeri vardır. Bu devletlerde toplumun en küçük birimi oğuş olarak adlandırılan aile idi. Aynı soydan gelen ailelerin birleşmesiyle uruglar, urugların bir araya gelmesiyle boylar meydana gelirdi. Bir bey tarafından yönetilen ve kendisine ait silahlı gücü olan boyların birleşmesiyle de budun oluşurdu. Milleti huzur ve barış içinde yaşatmak amacıyla kurulan siyasi teşkilata ise devlet anlamına gelen il (el) denirdi.

Türklerde siyasi teşkilatlanmanın başlangıç noktası aileydi. Devlet kurmak için harekete geçenler Gök Tengri'nin kut verdiğine inanılan bir aileye mensup olurlardı. Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşina (Bozkurt) ve Uygurlarda Yağlakâr aileleri böyleydi.

Hazarların da hakan ailesinin Aşina soyundan geldiği kabul edilirdi. Bu ailelere mensup kişiler çoğu zaman bağlı oldukları urugların ve boyların da başkanlarıydı. Birleştirme ve teşkilatlandırma yeteneğine sahip olan bu liderler otoritelerini önce akraba boylara kabul ettirirlerdi. Onları görüşme veya savaş yoluyla ikna edilen diğer boylar izlerdi. Böylece ailede başlayan teşkilatlanma süreci boyları ve giderek budunun tamamını kapsayacak şekilde genişlerdi. Kuruluş sürecinin sonunda da boyları kendi etrafında toplayan kişi, özel bir törenle tahta oturur ve çeşitli unvanlar alarak iktidarını halka duyururdu. Asya Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri buna benzer şekilde bir kağanın ortaya çıkarak Türk boylarını yönetimi altında birleştirmesiyle kurulmuştu.

Okuyalım

Oğuz Kağan Destanı'ndan

Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, tecrübeli bir yaşlı kişi vardı. (...) Onun adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan gün batısına dek uzanmıştı. Üç gümüş ok da şimale doğru gidiyordu. Uluğ Bey, rüyasını Oğuz Kağan'a bildirdi ve dedi ki: "Ey kağanım, sana hayat hoş olsun. Gök Tanrı düşümde ne verdiyse gerçek olsun. Tanrı bütün dünyayı senin nesline verdirsin." dedi.

Oğuz Kağan'ın oğullarının doğuda ve batıda buldukları ok ve yayları babalarına vermelerini gösteren bir minyatür (Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi, İstanbul)

Oğuz Kağan, Uluğ Türk'ün sözünü beğendi. (...) Ondan sonra ulu kurultay çağırdı. (...) Kırk gün kırk gece yediler, içtiler, sevindiler. Ondan sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verdi ve dahi dedi ki: "Ey oğullarım! Ben çok yaşadım, çok savaşlar gördüm. Çok kargı ve çok ok attım. (...) Düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Sizlere de yurdumu veriyorum.

Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C I, s. 20 (Kısaltılmıştır.).

? *Destanda anlatılanlara göre Oğuz Kağan'dan sonra başa geçecek yöneticiler öncelikle hangi özelliğe sahip olmalıdır?*

Devletin kuruluşu tamamlandıktan sonra sıra idari ve askerî teşkilata gelirdi. Bu kapsamda kağan önemli görevlere kendi soyundan olanlardan başlamak üzere en yakınlarını getirirdi. Ayrıca tahta geçme mücadelesinde desteğini aldığı boy beylerini çeşitli rütbe ve derecelerle yönetim kadrosuna dâhil ederdi. Onlar da emirleri altında, kendi boylarına mensup, güvenebilecekleri insanlara yer verirlerdi.

c. Askerî Güç

Türk devletlerinin dayandığı temel güç kaynaklarından biri de ordu idi. Türkler; İç Asya'da ve diğer coğrafyalarda güçlü devletler kurmuş, çeşitli kavimleri yönetimleri altında toplamış ve geniş topraklara hâkim olabilmişlerse bunu her şeyden önce güçlü orduları sayesinde başarabilmişlerdi.

Tarihe "ordu-millet" olarak geçen Türkler askerliği para karşılığı yapılan bir meslek olarak görmezdi. Başka bir deyişle Türklerde halk ordu, ordu da halk durumundaydı. Bu anlayış gereği toplumda eli silah tutan herkes asker sayılır; canını, malını ve ailesini korumak üzere küçük yaşlardan itibaren bir asker gibi yetiştirilirdi. Savaş zamanında da bütün halk ordu teşkilatı içinde yerini alırdı.

Okuyalım

Türkler ve At

Orta Asya'da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlîlleştirmeye geçen ilk kavim Türkler olmuştur. (...) Türkler, sürüler hâlinde yetiştirdikleri atın etini yer, onu kurban olarak sunar ve her sene özellikle savaş atlarından binlercesini yabancı ülkelere ihraç ederek geçimlerini sağlardı. Özellikle Çin hükûmetleri, ordularında Türk sistemini uygulayarak okçu süvari birlikleri teşkil ettikten sonra muhtaç oldukları atı Türk ülkelerinden temin etmek zorunda idiler. (...)

At sırtında geriye dönerek ok atan bir Türk süvarisini gösteren minyatür (Türkler Ansiklopedisi C II)

Geleceğin okçu Hun savaşçısı daha çocuk çağında eğitimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor; önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alışıyor, büyüdüğü zaman mükemmel bir atlı muharip oluyordu. 4-6. asır Batı kaynaklarına göre ise "Henüz ayakta durabilecek Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at hazır bulunur. Hunlar at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At, başka bir kavmi yalnız sırtında taşıdığı hâlde, Hun at üstünde ikamet eder." 7-10. asır Bizans kaynaklarına göre "Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler."

İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 208, 209 (Kısaltılmıştır).

Yukarıdaki metne göre atın Türklere hangi alanlarda ne gibi üstünlükler ve yararlar sağladığı söylenebilir?

Türk kağanı başkomutan olarak savaş sırasında ordusunun başında bulunurdu. Hanedan üyelerinden bazıları ve boy beyleri de orduda görevler üstlenirlerdi. Bu beylerin emri altında sayıları binlerle ifade edilen büyük birlikler bulunurdu. Bunlar savaş öncesinde ve savaşta kendilerine verilen görevleri yerine getirerek devletin devamına ve sınırların genişletilmesine önemli katkılar sağlardı.

3. Güç Paylaşımı ve Yönetim Organizasyonu

İlk Türk devletlerinde kağan kut sahibi devlet başkanı, başkomutan ve topluma liderlik eden biri olarak bütün gücü şahsında toplardı. Kağan savaşa ve barışa karar verir, devletin iç ve dış politikasını belirlerdi. Ordu ve devlet teşkilatının her kademesindeki görevlileri tayin edebilir ya da görevden alabilirdi. Bütün devlet görevlileri, askerler ve halk kağanın her biri kanun hükmünde olan emirlerine uymakla yükümlüydü. Kağan aynı zamanda yargı yetkisini de elinde bulundururdu. Buna dayanarak yüksek mahkemeye başkanlık yapar, devlete karşı işlenen suçlarla ilgili davalar başta olmak üzere büyük davalarda sanıkları yargılayarak cezalar verebilirdi.

Kağan Gök Tengri tarafından geniş yetkilerle donatılmasına ve her konuda son sözü söyleme yetkisine sahip olmasına rağmen devlet işlerinde danışmaya önem verirdi. Siyasi, hukuki, askerî, ekonomik ve toplumsal konular, kağanın başkanlık yaptığı kurultay denilen meclis toplantılarında görüşülüp karara bağlanırdı. Toy veya kengeş denilen kurultaya hatunun yanı sıra önde gelen devlet adamları ve boy beyleri katılırdı.

Asya Hun Devleti ve İç Asya'da kurulan diğer Türk devletlerinde kurultay toplantıları birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarda olmak üzere yılda üç defa yapılırdı. Dokuzuncu ayda yapılan toplantıya başta hatun olmak üzere kağanın oğulları olan tiginler, üst düzey memurlar, ordu komutanları ve bağlı boylar katılırdı. Büyük kurultayda ordu teftişinin yanı sıra insan ve hayvan sayımı yapılır, ülke sorunları görüşülüp kararlar alınırdı. Kurultaya katılmak devlete bağlılık ve kağanın meşruiyetini onaylamak anlamına gelirdi. Toplantıda bulunmamak ise isyan ve itaatsizlik olarak görülürdü.

Türk devletlerinde kağanın en yakın yardımcısı eşi olan hatun idi. Devlet yönetiminde söz sahibi olan hatun devlet meclislerine katılır, elçi gönderme ve kabul törenlerinde bulunurdu. Gelecekteki kağanın annesi olacağı için hatunun tanınmış bir Türk boyundan gelmesine dikkat edilirdi.

İç Asya'da hüküm süren Türk devletlerinde kağana ülke yönetiminde yardımcı olan görevliler vardı. Bunların başında aygucı veya üge unvanıyla anılan devlet danışmanları gelirdi. Ayukıya (hükûmet) başkanlık eden aygucının emrinde her biri farklı işlerden sorumlu, buyruk adı verilen bakanlar görev yapardı.

Cihanşümul nitelik taşıyan Türk devlet anlayışında kağan yalnızca ülkesini değil, dünyanın tamamını yönetme yetkisine sahip biri olarak görülürdü. Buna göre Tanrı'nın cihan hâkimiyetini Türklere verdiğine ve Türk kağanının sadece Türklerin değil, tüm milletlerin kağanı olduğuna inanılırdı. Kağanlar da "Kızıl Elma" adı verilen bu ülküyü gerçekleştirmeye çalışırlardı. Türklerdeki Kızıl Elma anlayışı, Orhun Kitabelerinde "Üstte gökyüzü, altta yağız yer, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmıştır. İnsanoğlunun üzerine de (Tengri tarafından) Türk kağanları (Bumin ve İstemi) oturtulmuştur." şeklinde ifade edilmişti.

Türk devletlerinde devletin merkezi doğuda bulunur ve kağan ülkesini buradan yönetirdi. Devletin batı kanadı ise yabgu unvanıyla kağanın kardeşlerinden biri tarafından yönetilirdi. Yabgu savaşa ve barışa karar verir, yabancı devletlerle antlaşmalar yapar, elçiler gönderip kabul edebilirdi (Görsel 4.15).

Görsel 4.15: *Kök Türk Devleti'nin batı kanadını yöneten İstemi Yabgu'nun Bizans elçisini kabul edişini gösteren bir duvar kabartması*

Türk devletlerinde ikili teşkilat adıyla bilinen yönetim organizasyonunun temeli, Türk töresinde var olan ülüş ilkesine dayanıyordu. Dağıtma anlamına gelen üleştirme kelimesinden gelen ülüş, Türklerde ülkenin hanedan üyeleri arasında paylaştırılması sistemini ifade ediyordu.

Ülüş ilkesi gereğince Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlarda ülke doğu-batı veya sağ-sol şeklinde ikiye ayrılırdı. Tahta çıkan hükümdar sağ ve soldaki önemli devlet mevkilerini yabgu, şad gibi unvanlarla anılacak olan oğulları ve kardeşleri arasında üleştirirdi. Geriye kalan görevlere ise boy beylerini tayin ederdi. Kağan; devlet görevleri için yaptığı paylaştırma işlemini orduda da yapar, askerî birliklerin başına hanedan üyeleri ve boy beyleri arasından seçtiği kişileri getirirdi.

Ülüş, eski Türk devletlerindeki protokol kuralları içinde önemli yer tutardı. Kağanın bulunduğu toy ve yemeklerde kimin nerede oturacağı, ikram edilen atın veya koyunun hangi parçasını kimin yiyeceği dahi ülüş ilkesine göre belirlenirdi. Aynı şekilde otlakların, avların ve ganimetlerin bölüşülmesinde de bu ilkeye uyulurdu. Ülüşle tespit edilen paylaşımı reddedenler ise itaatsizlikle suçlanarak cezalandırılırdı.

4. Türklerde Töre

İlk ve Orta Çağlarda İç Asya'da siyasi teşekküller kurmuş olan Türkler gelişmiş bir hukuka sahipti. Devlet ve toplum hayatının düzenli bir şekilde devamını sağlayan bu hukukun temelini Türk töresi oluştururdu. Türklerde töre devletin kuruluş ve işleyiş biçimini; yol, yordam ve görenek ile halkın hayat tarzını ifade eden kapsamlı bir kavramdı. Başka bir deyişle töre hem devlet hem de toplum hayatına hâkim olan belirleyici güç idi. Töre hükümleri yazılı olmayıp nesilden nesile aktarılarak varlığını sürdürürdü. Türkler arasında yaygın olarak söylenen "İl gider, töre kalır." sözü de bunun bir ifadesiydi.

Türk devlet anlayışında devlet ile töre birbirinden ayrı düşünülemeyen, biri diğerinin tamamlayıcısı olan unsurlardı. Bu durum Bilge Kağan (Görsel 4.16) Kitabesi'nde "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş." sözleriyle dile getirilmişti.

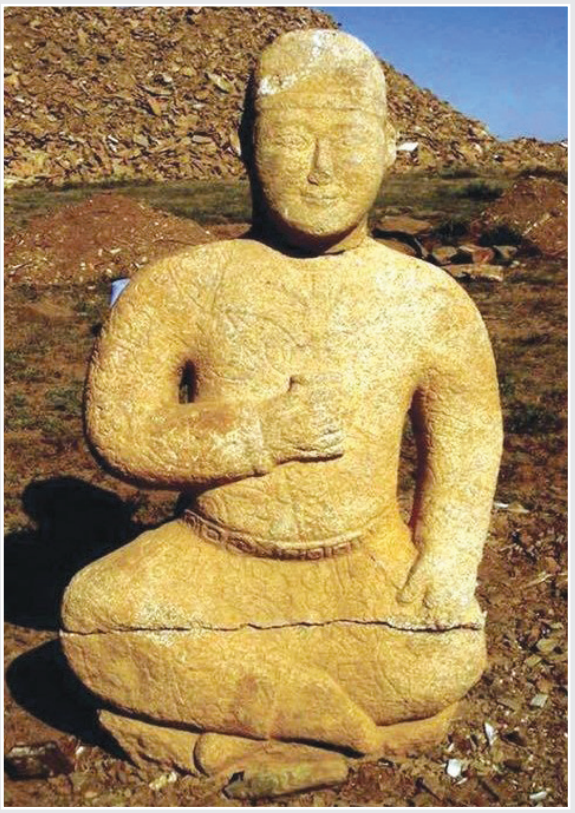

Görsel 4.16: *Bilge Kağan heykeli (Moğolistan)*

Türk devletlerinde kağanlar devletin kuruluşunda veya tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak töreyi düzene koyardı. Kağan bu yolla ülkede kanun hâkimiyetini sağlayarak keyfî yönetimden kaçınmış olurdu. Devleti yönetenler gibi halkın da töreye uyma zorunluluğu vardı. Türk toplumunda töre hükümlerine karşı çıkmak kolayca göze alınabilecek, çok rastlanan bir durum değildi. Çünkü töreye aykırı davrananlar ayıplanır, toplum dışında itilir ve cezalandırılırdı.

Türk töresine göre adam öldürmek, barış zamanında kılıç çekmek, zinada bulunmak, hayvan kaçırmak, hırsızlık yapmak ve benzeri hareketler kesin olarak yasaklanmıştı. Bu suçları işleyen kişiler idam edilir, onların malları devlet hazinesine alınır ve aile fertlerinin hürriyetleri kısıtlanırdı. Hafif suçlara ise genellikle on günü aşmamak üzere hapis veya bedel ödeme cezaları verilirdi.

?

- *Türklerde uzun süreli hapis cezalarının verilmemesinin nedenleri neler olabilir?*
- *Türk töresindeki yasaklama ve cezalardan hareketle Türklerdeki hukuk anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

D. KAVİMLER GÖÇÜ

Düşünelim-Söyleyelim

Çeşitli kavimleri aynı anda göç etmeye zorlayan gelişmeler neler olabilir?

Kuzey Hun Devleti'nin 155 yılında yıkılmasından sonra Orta Asya'da yaşayan Hunların bir kısmı batıya doğru göç ederek Aral Gölü çevresine yerleştiler. Burada iki yüzyıl kadar yaşayan Kuzey Hunları başka Türk boylarının kendilerine katılmasıyla güçlendiler.

Nüfusu artan Hunlar, topraklarının yetersiz kalması üzerine Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgede yaşayan Alanların ülkesini ele geçirdiler. 374 yılından itibaren de hükümdarları Balamir komutasında İtil (Volga) Nehri'ni geçerek batıya doğru ilerlediler. Hunlar bu ilerleyişleri sırasında önlerine çıkan Ostrogotlar, Vizigotlar, Gepidler, Vandallar, Lombardlar ve Burgundlar gibi Germen kavimlerini Avrupa içlerine doğru sürdüler (Harita 4.6). Böylece 375 yılından itibaren Avrupa'yı etkisi altına alacak olan Kavimler Göçü'nün başlamasında rol oynadılar.

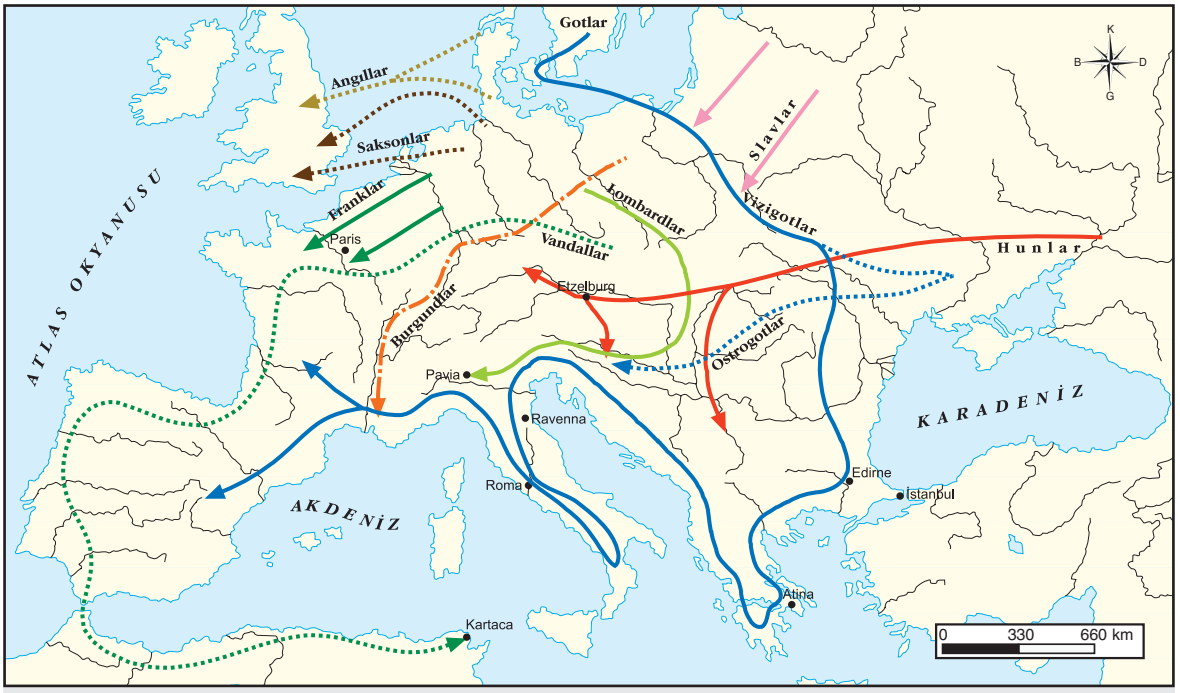

Harita 4.6: *Kavimler Göçü*

Kavimler Göçü sırasında Roma İmparatorluğu'nun toprakları Germen kavimlerinin istilasına uğradı. İstila ve yağmalar nedeniyle zayıflayan imparatorluk, 395 yılında ikiye ayrıldı. Roma İmparatorluğu'nun dağılışı 476 yılında batı kanadının yıkılmasıyla devam etti. Bu olayla birlikte Avrupa'da kendisini güvende hissetmeyen halk kitleleri ve toprak sahipleri senyör adı verilen güçlü kişilerin koruyuculuğu altına girmek zorunda kaldı. Böylece senyörlerin yaşadığı kalelerin veya şatoların çevresinde askerî birlikleri olan feodal beylikler ortaya çıkmaya başladı.

Kavimler Göçü, feodaliteye ortam hazırlamanın yanında Avrupa'nın etnik ve siyasi çehresinin şekillenmesinde de belirleyici rol oynadı. Uzun süre devam eden göç hareketleri sırasında kavimler, birbirleriyle ve gittikleri ülkelerdeki yerli kavimlerle karışıp kaynaştı. Bu sosyal hareketlilik ve etkileşim sonucunda Almanlar, Fransızlar, İspanyollar, İngilizler vb. günümüz Avrupa milletlerinin oluşum süreci başladı. Aynı zamanda İngiltere, Fransa, İspanya gibi belli başlı Avrupa devletlerinin temelleri atıldı.

Kavimler Göçü Türk tarihini de etkiledi. Batıya doğru yer değiştiren kavimlerden boşalan Doğu Avrupa topraklarına gelen Hunlar, burada Avrupa Hun Devleti'ni kurdular. Hunlar Avrupalıları kültürel yönden etkilediler. Avrupalılar ordularını, Hun ordusunu örnek alarak yeniden düzenlediler. Atı eyerlemeyi, koşum takımları kullanmayı; pantolon, ceket ve iç çamaşırı giymeyi Hunlardan öğrendiler.

Tarihteki Kavimler Göçü'ne benzer kitlesel göç hareketleri günümüzde de yaşanmaktadır. Dünyadaki siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ile doğal felaketlerin sonucunda ortaya çıkan bu göçler, dün olduğu gibi bugün de tarihin akışını değiştirecek boyuttadır.

Ülkeler ve kıtalar arasındaki kitlesel göçler, özellikle XX. yüzyılın sonlarına doğru hızlanan küreselleşmenin etkisiyle artmıştır. İnsanlar maddî imkansızlıklar, doğal afetler, iklim değişiklikleri, kıtlık, açlık ve salgın hastalıklara ek olarak savaş, iç savaş, terörizm ve insan hakları ihlalleri nedeniyle yaşadıkları yerleri terketmiştir. Bunların sonucunda da göçler, bugün milyonlarca insanı ilgilendiren küresel bir sorun haline gelmiştir.

Kavimler Göçü ile günümüzdeki göç hareketleri karşılaştırıldığında aralarındaki benzerlikler dikkat çekmektedir. Kavimler Göçü'nün temel nedenleri olan hızlı nüfus artışı, toprakların yetersizliği, kuraklık ve şiddetli kışlar gibi olumsuz iklim şartları günümüz göçleri için de geçerlidir. Aynı şekilde kavimler arası çatışmalar, kavimlerin kendi içlerindeki mücadeleler ve salgın hastalıklar da günümüzdeki göç nedenleriyle benzerlik göstermektedir.

Geçmişte olduğu gibi bugün de, çatışmalardan ve açlıktan kaçan milyonlarca insan kendini daha güvende hissedebileceği, istikrarlı ve refah düzeyi yüksek ülkelere ulaşmaya çalışıyor (Görsel 4.17). İstedikleri ülkeye gidebilmek için çok tehlikeli yolculukları göze alan bu insanların bir kısmı hedefine ulaşamıyor. Bazen Akdeniz'de Libya kıyıları ile İtalya arasında, bazen de Ege Denizi'nde Türkiye ile Yunanistan arasında teknelerinin veya botlarının batması sonucunda boğularak hayatlarını kaybediyor. Kimi zaman da ümitlerini ve ellerinde kalan son paralarını insan kaçakçılarına kaptırıyor.

Görsel 4.17: *Kuzey Afrika kıyılarından bot üzerinde Avrupa'ya geçmeye çalışan göçmenler*

Gelişmiş ülkeler, tarihte Roma İmparatorluğu'nun yaptığı gibi göçmenlerin sınırlarından içeri girmesini engellemeye çalışsa da günümüzdeki "Kavimler Göçü"ne engel olamıyor. Bütün engellemelere rağmen göç edenlerin önemli bir kısmı zengin ülkelere ulaşmayı başarıyor. Ancak bu sefer de gittikleri ülkelerde mülteci kamplarında tutulup ırkçı saldırılara maruz kalıyor.

Göçler, yapıldıkları ülkelerde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçlara yol açıyor. Örneğin Kavimler Göçü Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasına ve Batı kanadının yıkılmasına neden olmuştu. Kavimlerin yerli halklar ve birbirleriyle karışıp kaynaşması sonucunda da Avrupa'nın etnik çehresi değişmiş yeni milletler ortaya çıkmıştı. Günümüzün güçlü devletleri de tarihte yaşanan bu olayların etkisiyle göçmenleri sınırlarının dışında tutmaya çalışıyor. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde göçmenler, devlet ve toplum tarafından tehdit unusuru olarak görülüyor. Bu nedenle göçmenlere karşı ırkçı söylemler giderek yükseliyor. Irkçı partilerin etkisiyle diğer partiler de kamuoyundaki tepkileri yatıştırmak ve oylarını kaybetmemek için göçmen kaşıtı politikalara yöneliyor.

Kavimler Göçü ile günümüzde yaşanan kitlesel göç hareketlerini, bu göçlerin olası sonuçlarını da göz önünde bulundurarak sebepleri ve sonuçları bakımından karşılaştırdığınızda neler söyleyebilirsiniz?

F. DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI

Düşünelim-Söyleyelim

Türkler insanlık tarihinde Pasifik'ten Akdeniz'e, Pekin'den Viyana'ya ve Cezayir'e, oradan Troyes'e uzanan iki bin yıllık tarih demektir.

Jean Paul Roux, Türklerin Tarihi, çev.: Lale Arslan Özcan, s. 23.

Sizce yukarıdaki sözde Türklerle ilgili olarak neler anlatılmak istenmiştir?

1. Avarlar

Çinlilerin Juan Juan adını verdiği Avarlar, IV. yüzyılda Orta Asya'nın güçlü devletlerinden biri oldu. Egemenlikleri altında yaşayan Kök Türklerin 552 yılında bağımsızlıklarını kazanmasından sonra ise zayıflayıp siyasi varlıklarını kaybettiler. Daha sonra Avarların bir bölümü batıya doğru göç ederek Macaristan'a yerleştiler ve 562 yılında burada yeni bir devlet kurdular (Harita 4.7).

Avarlar 619 ve 626 yıllarında Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'u iki kez kuşatarak bu şehri kuşatan ilk Türk topluluğu unvanını aldılar. Bir süre sonra da Hristiyanlığı kabul ederek millî benliklerinden uzaklaştılar.

Harita 4.7: *Çeşitli Türk topluluklarının yayıldıkları alanlar*

2. Bulgarlar

Avrupa Hun Hükümdarı Attila'nın ölümü üzerine Karadeniz'in kuzeyine çekilen Hunlar burada yaşayan Türk boylarından Onogur, Utigur ve Kutrigurlarla birleşerek Bulgarlar adıyla yeni bir topluluğun ortaya çıkmasını sağladılar. Bulgarlar, 630 yılında Kubrat öncülüğünde Kırım Yarımadası ile Hazar Denizi arasında kalan bölgede Büyük Bulgarya Devleti'ni kurdular. Kubrat'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları nedeniyle zayıflayan bu devlete Hazarlar son verdiler.

Büyük Bulgarya Devleti'nin yıkılışından sonra Bulgarların bir bölümü Tuna Nehri boylarına yerleşerek 679 yılında Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular. Tuna Bulgarları, hükümdarları Boris Han zamanında Hristiyanlığı benimseyerek Slavlaşma sürecine girdiler. İtil (Volga) Nehri boylarına yerleşen Bulgarlar ise burada VII. yüzyıl sonlarına doğru İtil Bulgar Devleti'ni kurdular. İtil Bulgarları, Müslüman tüccarlarla kurdukları ticari ilişkiler sırasında İslamiyet ile tanıştılar ve 922 yılında İslamiyet'i kabul ettiler.

3. Hazarlar

Asya Hun ve Kök Türk Devletlerine bağlı olarak yaşayan Hazarlar 630 yılında Volga ile Dinyester Nehirleri arasında kalan bölgeye gelerek kendi devletlerini kurdular. Hakanın ve saray halkının Museviliği kabul ettiği Hazarlar bu dine geçen tek Türk topluluğu oldular. Ayrıca ülkelerinde Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi diğer dinlere de izin verdiler.

Hazar Hakanlığı X. yüzyıl başlarındaki Peçenek saldırılarıyla zayıfladıktan sonra 968 yılında Ruslar tarafından yıkıldı. Hazar Denizi'nin adı bu Türk topluluğundan gelmektedir. Günümüzde Kırım'ın ve Rusya'nın değişik bölgelerinde yaşayan Karaim Türklerinin kökeni de Hazarlara dayanmaktadır.

4. Macarlar

Fin-Ugor kavimlerinin Ugor koluna bağlı bir topluluk olan Macarlar, ilk zamanlarında Volga Irmağı ile Ural Dağları arasında yaşadılar. IX. yüzyılın sonlarına doğru da Macaristan'a geldiler.

Macarlar, Germenlerin doğuya doğru ilerleyişini durdurarak Balkanların Germen istilasına uğramasını ve Balkan kavimlerinin Germenleşmesini önlediler. Bununla birlikte giderek şiddetlenen Germen saldırılarının etkisiyle Hristiyanlığı kabul ettiler. Hristiyanlığı kabul eden Macarlar zamanla millî benliklerini yitirmiş olsalar da Türkçe kelimeler kullanmayı sürdürdüler.

5. Peçenekler

Kök Türk Devleti'nin yönetimi altında Balkaş Gölü ile İtil Nehri arasında kalan bölgede yaşayan Peçenekler, bu devletin yıkılmasından sonra batıya doğru göç ederek Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleştiler.

Peçenekler, İzmir'de denizci bir beylik kurmuş olan Çaka Bey ile ittifak yaparak İstanbul'u almak üzere Bizans'a karşı harekete geçtiler. Ancak bu devletin müttefiki olan Kıpçakların ani baskınıyla siyasi varlıklarını kaybettiler.

6. Kıpçaklar (Kumanlar)

Deşt-i Kıpçak (Kıpçak bozkırı) adıyla bilinen Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşayan Kıpçaklar XI. yüzyıl sonlarına doğru Tuna Nehri boylarına geldiler. Bizans Devleti'yle ittifak kuran Kıpçaklar önce Peçenekleri yendiler. Ardından Ruslar üzerine düzenledikleri akınlarla Karadeniz'e açılan ticaret yollarının kontrolünü ele geçirdiler.

Hristiyanlığı kabul ettikten sonra millî benliklerini kaybeden Kıpçakları anlatan en önemli eser "Codeks Cumanicus"tur (Kodeks Kumanikus). İtalyanlar ve Almanlar tarafından XIV. yüzyılda derlenen eser Latin, Fars ve Kuman dillerini içeren bir sözlüktür. Ayrıca Kıpçak Türkçesine ait dil bilgisi kurallarıyla ilgili bilgiler de vermektedir.

7. Oğuzlar (Uzlar)

Kök Türk ve Uygur Devletlerine bağlı olarak yaşayan Oğuzlar, bu devletlerin yıkılmasından sonra batıya doğru göç ederek Seyhun Nehri boylarına yerleştiler. X. yüzyılın ilk yarısında da Aral Gölü çevresinde merkezi Yeni-kent olmak üzere Oğuz Yabgu Devleti'ni kurdular.

Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışından sonra Oğuzların bir bölümü Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara doğru göç ettiler. Bu Oğuz toplulukları Romanya'nın Dobruca bölgesine yerleşerek günümüzde bu yörede yaşamakta olan Gagavuzların atalarını oluşturdular. Aral Gölü çevresinde kalan Oğuzlar ise İslamiyet'i kabul ederek Maveraünnehir ve İran üzerinden Anadolu, Irak ve Suriye'ye geldiler. Başta Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere önemli devletler ve beylikler kurdular. Ayrıca Anadolu'nun Türk vatanı hâline gelmesinde ve Türk-İslam kültürünün batıya doğru yayılmasında rol oynadılar.

8. Sabirler (Sibirler-Sabarlar)

Asya Hun Devleti'nin yönetimi altında bulunan Sabirler, bu devletin yıkılışından sonra Ural Dağları ile Altay Dağları arasında kalan bölgeye yerleştiler. 576 yılındaki Bizans saldırısıyla siyasi varlıklarını kaybeden Sabirler ileride kurulacak olan Hazar Devleti'nin ana kitlesini oluşturdular. XVII. yüzyılda da günümüzde Sibirya adıyla bilinen bölgeye yerleştiler.

9. Türgeşler (Türgişler)

Kök Türklere bağlı olarak Çu ve Talas Irmakları çevresinde yaşayan Türgeşler 717 yılında Sulu Kağan öncülüğünde bağımsızlıklarını kazandılar. Yerleşik yaşama geçen ikinci Türk boyu olan Türgeşler hükümdarları adına para bastıran ilk Türk topluluğu oldular. Maveraünnehir'i ele geçirmek isteyen Emevilere karşı mücadele ederek Türklerin Arap egemenliğine girmesini önlediler. 766 yılında ise Karlukların saldırıları sonucunda siyasi varlıklarını kaybettiler.

Okuyalım

Sulu Kağan

22 yıl saltanat süren Sulu Kağan temiz ve ılımlı bir mizaca sahipti. (...) Savaşlardan elde ettiği ganimeti eşit bir şekilde maiyetine dağıtıyordu. Bu sebeple kumandanları ondan hoşlanıyor ve maiyetleri ile beraber kendilerini onun hizmetine adıyorlardı.

İslam kaynaklarına göre Araplar ona, zahmet ve sıkıntı veren anlamında "Ebu Müzahim" diyorlardı. Emevilere çok zahmet verdiği ve sıkıntı çektirdiği için ona bu lakabı takmışlardı. Askerî yönden, Sulu Kağan mükemmel bir kumandandı. Savaş sırasında iki üç kumandanı ile birlikte en yüksek yere çıkar, düşman cephelerini güzelce inceler, zayıf bir nokta gördüğü anda derhâl yandan, arkadan veya önden hücuma geçer ve zafere ulaşırdı. Kale kuşatmalarında ise kuşatılanlara önce aman verir, canlarını bağışlardı. Sulu Kağan dış politikada da usta bir siyasetçi idi. (...)

Sulu Kağan'ın ölümü Türgiş tarihi kadar dünya tarihini de etkilemiştir. (...) Sulu Kağan Maveraünnehir'i Emevilere dar etmiş, Emeviler Ceyhun ötesine geçmeye âdeta korkar olmuşlardı. Onun ölümü üzerine Emeviler askıya aldıkları taarruz politikalarını tekrar canlandırdılar. (...) Aynı şekilde Çinliler de İpek Yolu'nun öneminden dolayı batı seferlerine tekrar başladılar.

Hüseyin Salman

Türkler Ansiklopedisi, C II, s. 417, 418 (Kısaltılmıştır.).

? *Yukarıdaki metne göre Sulu Kağan'ın Türk tarihindeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

10. Kırgızlar

Asya Hun Devleti zamanında Tanrı Dağlarının kuzeyinde yaşayan Kırgızlar, Kök Türk Devleti'nin kurulmasından sonra bu devletin yönetimi altına girdiler. Kırgızlar 840 yılında Uygur Devleti'ne son verip Ötüken'e hâkim olarak kendi devletlerini kurdular. 1207 yılında da Moğolların saldırısına uğrayarak siyasi varlıklarını kaybettiler. Zengin bir sözlü edebiyata sahip olan Kırgızların bu alandaki en önemli eseri dünyanın en uzun destanı sayılan "Manas Destanı"dır.

11. Karluklar

Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak Altay Dağları'nın batısında yaşayan Karluklar, 744 yılında Uygurlar ve Basmillerle birleşerek Kök Türk Devleti'ne son verdiler. Karluklar 751 yılında Araplarla Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı'nda Arapları destekleyerek Çin'in yenilmesinde etkili oldular. Karahanlılar Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan Karluklar Orta Asya'da İslamiyet'i kabul eden ilk Türk topluluğu olarak tarihe geçtiler.

G. AVRUPA HUN DEVLETİ

Düşünelim-Söyleyelim

Romalılar onlara saygı duyuyor olmalıydılar. Hunlardan korkmaktan çok onlara hayrandılar. Hatta Romalılar çocuklarını Hunlara rehin olarak sunup karşılığında Vizigotlara, Fransızlara ve Burgondlara karşı kendileriyle ittifak yapmalarını isterler.

Jean Paul Roux, Türklerin Tarihi, s. 71.

Romalılar hangi özelliklerinden dolayı Hunlara saygı ve hayranlık duymuş olabilirler?

Balamir komutasındaki Hunlar 375 yılında Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru ilerleyerek Tuna boylarındaki Macaristan topraklarına yerleştiler (Harita 4.8). Balamir'den sonra Avrupa Hunlarının başına Uldız geçti. Uldız, kendisi gibi Germen kavimlerine karşı savaşan Batı Roma İmparatorluğu ile iyi geçinerek bu devlete karşı barışçı bir dış politika izledi. Doğu Roma İmparatorluğu'nu ise vergiye bağlayıp sürekli baskı altında tutmaya çalıştı. Onun zamanında Hun süvarileri bir yandan Balkanlar üzerinden Doğu Roma topraklarına girerken diğer yandan Kafkasya üzerinden Anadolu'ya akınlarda bulundu. Böylece Hunlar, Anadolu'ya giren ilk Türk topluluğu oldu.

Harita 4.8: *Kavimler Göçü sonrası Avrupa*

Uldız'ın 410 yılında ölümünden sonra Avrupa Hunlarının başına sırasıyla Karaton ve Rua geçti. Rua, Hun Devleti'ni parçalamak için gizli çalışmalar yürüten Doğu Roma İmparatorluğu'na üstünlüğünü kabul ettirerek onu yeniden vergiye bağladı. 434 yılında Avrupa Hun Devleti'nin başına Rua'nın yeğenleri Attila ve Bleda geçti. Attila, tahtı kardeşi Bleda ile paylaşmasına rağmen askerî ve siyasi gücü elinde tuttu. Bleda'nın 445 yılında ölümünden sonra da tek başına Hun hükümdarı oldu.

Avrupa Hun Devleti en parlak dönemini Attila zamanında yaşadı. Attila, tahta geçer geçmez Doğu Roma İmparatorluğu ile Margus Antlaşması'nı yaptı. Bu antlaşmanın belli başlı hükümleri şunlardı:

• Doğu Roma İmparatorluğu, ülkesinden kaçan Hunlara sığınma hakkı vermeyecek, daha önce sığınmış olanları da iade edecektir.

• Doğu Roma İmparatorluğu, Hunların elinde bulunan Romalı mülteciler ve esirlerin kendisine iadesi için kişi başına sekiz altın fidye ödeyecektir.

• Doğu Roma İmparatorluğu, Hunların savaş hâlinde olduğu kavimlerle ittifak yapmayacaktır.

• İki taraf arasındaki ticari faaliyetler belirli sınır kasabalarında eşit şartlarda devam edecektir.

• Doğu Roma İmparatorluğu'nun Avrupa Hun Devleti'ne ödediği vergi iki katına çıkarılacaktır.

Attila, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Margus Antlaşması şartlarını yerine getirmemesi nedeniyle bu devletin Balkanlarda bulunan topraklarına seferler düzenledi. Hun ilerleyişini durduramayan İmparator Theodosios (Teodosyos), barış istemek zorunda kaldı. 447 yılında Avrupa Hun Devleti ile Anatolios (Anatolyos) Antlaşması'nı yaparak bu devlete ödediği yıllık verginin üç katına çıkarılmasını kabul etti.

Attila, Balkanlara düzenlediği seferlerle Doğu Roma İmpartorluğu'na üstünlüğünü kabul ettirdikten sonra Batı Roma İmparatorluğu üzerine yöneldi. 451 yılında Galya Seferi'ne çıkarak Roma ordusu ile Katalan Ovası'nda karşılaştı. Ancak kesin bir sonuç alamadan ülkesine geri döndü.

Attila, bir yıl sonra Alp Dağları üzerinden İtalya'ya girerek Roma'ya doğru ilerledi. Güçlü Hun ilerleyişi karşısında çaresiz kalan Roma imparatoru, Papa I. Leon başkanlığında bir barış heyetini değerli hediyelerle birlikte Attila'ya gönderdi. Papa, Hristiyanlar adına Attila'dan Roma'yı bağışlamasını istedi (Görsel 4.18). Attila Batı Roma'nın ödediği vergiyi arttıran bir antlaşma yaparak geri döndü. Böylece Doğu Roma'dan sonra Batı Roma İmparatorluğu üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş oldu. Attila'nın Roma'ya girmekten vazgeçmesinde o günlerde bölgede hüküm süren veba salgını ve gücünü Sasaniler üzerine yapacağı sefere saklamak istemesi de etkili oldu.

Görsel 4.18: *Papa'yı (sağda ayakta) Attila'dan Roma'yı bağışlamasını isterken gösteren bir resim*

Avrupalıların Attila'yı "Tanrı'nın Kırbacı" olarak adlandırmalarının nedenleri neler olabilir?

Attila'nın 453 yılında ölümü üzerine Avrupa Hunlarının başına büyük oğlu İlek geçti. Ancak kardeşleri İrnek ve Dengizik onun hükümdarlığını kabul etmedi. Üç kardeş arasında başlayan taht kavgaları nedeniyle devletin iç karışıklık ortamına sürüklenmesi Hun egemenliğinden kurtulmak için fırsat bekleyen Germen kavimlerinin ayaklanmasına yol açtı. Ayaklanmaları bastırmaya çalışan İlek öldürülünce Hunların başına Dengizik geçti. Dengizik, devleti yeniden güçlendirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Onun ölümünden sonra siyasi varlığını koruyamayan Hunların bir bölümü Orta Asya'ya geri döndüler. Kalanlar ise İrnek yönetiminde Karadeniz'in kuzeyine doğru çekildiler. Bir süre sonra da Orta Asya'dan gelip Avrupa'ya doğru ilerleyen Avarlara katıldılar. Böylece Bulgarların ve Macarların etnik yapısını oluşturan unsurlardan biri oldular.

4. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

Bögü Kağan	Anav	Mete Han	Musevilik	ülüş	Tagar
uluş	Sasaniler	Aşina	Manihaizm	Uygurlar	kut

1. Asya Hun Devleti Hükümdarı ..... ordusunu onlu sisteme göre düzenlemiştir.

2. Eski Türklerde toy ve yemeklerde kimin nerede oturacağı ..... ilkesine göre belirlenirdi.

3. Orta Asya Türklerinin en eski kültür merkezi olan ..... Türkmenistan'dadır.

4. Uygurlar, ... zamanında Manihaizmi kabul etmişlerdir.

5. Kök Türklerde hakan ailesinin ..... soyundan geldiği kabul edilirdi.

6. Hazarlarda hakan ve saray halkı ..... dinini kabul etmiştir.

7. Kök Türkler ve ..... ittifak yaparak Akhunlara son vermiştir.

8. Türkler üzerinde bağımsız olarak yaşadıkları toprakları yurt veya ..... adıyla anmışlardır.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına "Y" yazınız.

☐ **1.** Kaşgarlı Mahmut'a göre "Türk" adı "olgunluk çağı" anlamına gelmektedir.

☐ **2.** Hazarların VIII ve IX. yüzyılları tarihe "Hazar Barış Çağı" adıyla geçmiştir.

☐ **3.** Kök Türk Devleti'nin kurucusu Bilge Kağan'dır.

☐ **4.** Hun Hükümdarı Mete Han Avrupalılar tarafından "Tanrı'nın Kırbacı" adıyla anılmıştır.

☐ **5.** Avarlar, İstanbul'u kuşatan ilk Türk topluluğu olmuştur.

☐ **6.** Codeks Cumanicus adlı sözlük, Peçeneklerin en önemli edebiyat eseridir.

☐ **7.** Anadolu'ya akınlarda bulunan ilk Türk topluluğu Hunlardır.

☐ **8.** Orta Asya Türk devletlerinde hükûmete aygucı başkanlık ederdi.

☐ **9.** Karasuk kültürü Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü delta bölgesinde doğmuştur.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Törenin Türklerin toplum yapısında ve hukuk sistemindeki yeri hakkında neler söylenebilir?

2. Orta Asya Türk devletlerinde görülen ikili teşkilat yapısının özellikleri nelerdir?

3. Kut nedir? Açıklayınız.

4. Konar-göçer Türklerin kış mevsimini geçirdikleri kışlaklar hangi özelliklere sahip olmalıdır?

5. Kavimler Göçü'nün sonuçları nelerdir?

6. Attila'nın Roma'ya girmekten vazgeçip antlaşma yaparak geri dönmesinin nedenleri nelerdir?

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Attila milletlerin hafızalarında ölümsüzlüğe ulaşmış, tarihin nadir simalarından biridir. Hatırası etrafında İtalya'da, Galya'da, Germen memleketlerinde, Britanya'da, İskandinavya'da ve bütün Orta Avrupa'da asırlarca ağızdan ağıza dolaşan efsaneler türemiş; romancılara, ressamlara, heykeltıraşlara konu olmuş; hakkında en çok kitap yazılan şahsiyetlerden biri durumuna yükselmiş; tiyatro yazarlarına, kompozitörlere ilham vermiş, adına bir düzineye yakın opera bestelenmiştir. Son yarım asırda yapılan tarafsız tarih araştırmaları onun Hristiyan Orta Çağı'nın taassup kokulu uydurmaları ile ilgisi bulunmadığını, Nibelungen Destanı başta olmak üzere, zamanında yazılmış eserlerin onu iyiliksever, babacan, çok yüksek vasıfta bir hükümdar olarak tanıdığını ortaya koymuştur.

İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 78, 79 (Kısaltılmıştır.).

- Attila, Avrupalıları hangi özellikleriyle etkilemiş olabilir?

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi Türklerin Orta Asya'dan göç etmelerinin sosyal, ekonomik ve coğrafi nedenleri arasında <u>sayılamaz</u>?

A) İklim koşullarının değişmesi
B) Otlakların yetersiz kalması
C) Hayvan hastalıkları
D) Yabancı devletlerin baskıları
E) Nüfus artışı

2. Asya Hunları, Çinlilere genellikle hayvansal ürünler satarken onlardan tahıl ve ipekli kumaşlar almışlardır.

Buna göre Asya Hunları ile ilgili olarak;

I. Ekonomilerinin tarıma dayalı olduğu,
II. Askerî bakımdan güçlü oldukları,
III. Hayvancılıkla uğraştıkları,
IV. Yabancı devletlerle ticari ilişkiler kurdukları

yargılarından hangisine veya hangilerine <u>ulaşılamaz</u>?

A) Yalnız II B) Yalnız III C) I ve II
D) II ve IV E) I, II ve IV

3. Eski Türklere ait aşağıdaki özelliklerden hangisinin Türklerin demokrasiye yatkınlıklarının bir göstergesi olduğu savunulabilir?

A) Yönetimleri altındaki kavimlere eşit ve adaletli davranmaları
B) Komşuları ile iyi ilişkiler kurmuş olmaları
C) Elçi kabullerinde hatunların da bulunması
D) Çok hızlı şekilde teşkilatlanıp devlet kurabilme yeteneğine sahip olmaları
E) Devlet yönetiminde, Kurultay'a yer vermeleri

4. Orta Asya Türk devletlerinde, hükümdar ailesinden gelen herkesin ülkeyi yönetme yetkisine sahip olduğuna inanılırdı.

Aşağıdakilerden hangisinin bu inancın bir sonucu olduğu savunulabilir?

A) Boylar hâlinde teşkilatlanılmış olması
B) Hanedan üyeleri arasında taht kavgalarının çıkması
C) Kurultaya hükümdarların başkanlık etmesi
D) Halkın devlete olan bağlılığının artması
E) Devletlerin askerî ve siyasi bakımdan güçlenmesi

5. I. Genellikle taşınabilir sanat eserleri yapmaları
II. Ölülerini değerli eşyalarıyla birlikte gömmeleri
III. Hükümdarlığı Gök Tanrı'nın verdiğine inanmaları
IV. Çinlilerle ticari ilişkiler kurmaları

Yukarıda Orta Asya Türk topluluklarına ait bazı özellikler verilmiştir. Bu özelliklerden hangisi veya hangileri Türklerin genellikle konar-göçer bir hayat tarzına sahip olduklarını gösterir?

A) Yalnız I B) Yalnız IV C) I ve II
D) II ve IV E) I, II ve III

6. Aşağıdakilerden hangisi İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarına ait kavramlardan biri <u>değildir</u>?

A) Derebeyi B) Yelme C) Güzlek
D) Üge E) İl

E. Aşağıdaki bulmacayı çözünüz.

1. Türklerde ülkenin batı kanadını yöneten hanedan üyesi.

2. Kök Türkleri Çin esaretinden kurtarmak için 639 yılında arkadaşlarıyla birlikte harekete geçen Türk beyi.

3. Konar-göçer Türklerin kış mevsimini geçirdiği alan.

4. II. Kök Türk Devleti'nin kurucusu olan Kutluk Kağan'ın unvanı.

5. MÖ 3000 yıllarında, madenleri kullanmayı bilen Türk topluluğunun yaşadığı Güney Sibirya'da bulunan kültür bölgesi.

6. Asya Hun Devleti'nin bilinen ilk hükümdarı

7. Türklerde ülkenin hanedan üyeleri arasında paylaştırılması.

8. Orta Asya'nın doğu sınırını oluşturan dağlar

9. Danimarkalı bilgin Wambery'nin "Türk" kelimesinin kökenini dayandırdığı fiil.

10. Orta Asya Türklerinde devlet ve toplum hayatına hâkim olan kurallar bütünü.

11. Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın 451 yılında çıktığı sefer.

12. Orta Asya Türklerinde ölen kişinin eşyalarıyla birlikte gömüldüğü mezar türü.

13. Türk ordusunun düşmanı kuşatacak şekilde geniş bir yay çizildikten sonra hilalin üçlarını birleştirip çember içine alma esasına dayanan savaş taktiği.

14. Museviliği kabul eden tek Türk topluluğu.

15. Atın üzerindeki eyerin her iki yakasında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka.

16. II. Kök Türk Devleti'nin ünlü veziri.

17. İstanbul'u kuşatan ilk Türk topluluğu.

18. Türk askerlerinin içine ok koydukları torba biçiminde kılıf.

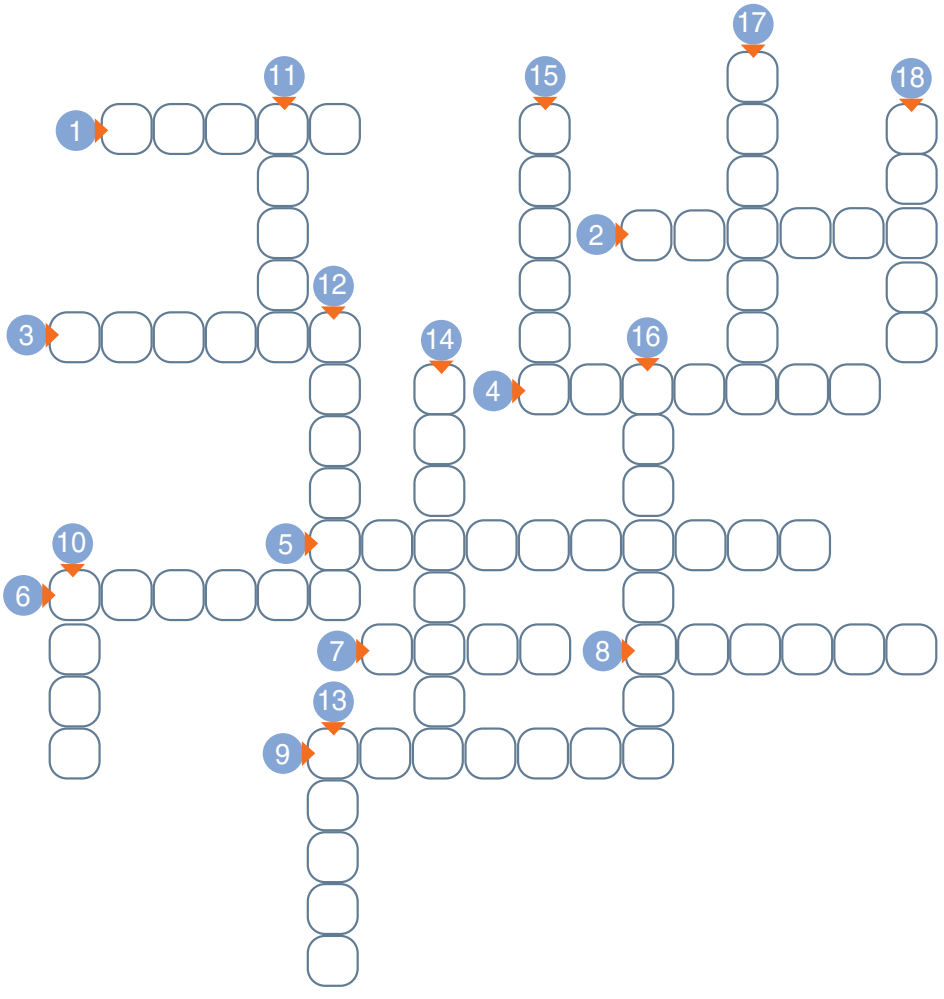

5. ÜNİTE İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

Kabe - Mekke

Kavramları Öğrenelim

- Avasım
- Beytü'l-mal
- Ekol
- Halifelik
- Hicret
- İhtida
- Mevali
- Peygamberlik

Hazırlanalım

1. İslamiyet öncesi döneme, neden Cahiliye Dönemi denilmiş olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi ifade ediniz.
2. İnsanların temel hak ve özgürlüklerinin neler olduğunu açıklamaya çalışınız.
3. Tercüme faaliyetlerinin medeniyetlerin gelişimine etkilerine ilişkin görüşlerinizi belirtiniz.
4. İbn-i Sina hakkında bildiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. İSLAMİYET'İN DOĞUŞU SIRASINDA DÜNYANIN GENEL DURUMU

- **610** Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberliğin gelişi
- **615** Müslümanların Habeşistan'a hicret etmesi
- **622** Müslümanların Medine'ye hicret etmesi; Medine Sözleşmesi
- **624** Bedir Savaşı
- **625** Uhud Savaşı
- **627** Hendek Savaşı
- **628** Hudeybiye Barışı
- **629** Hayber'in Fethi; Mute Seferi
- **630** Mekke'nin Fethi; Huneyn Seferi; Taif Seferi
- **631** Tebük Seferi
- **632** Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatı

Harita 5.1: *İslamiyet'in doğuşu sırasında başlıca devletler*

Düşünelim-Söyleyelim

"İslam zuhur edince Arap Yarımadası'nda yayılmış bulunan güçler, bir tek merkezde toplandı. Düzene ve örgütlü bir idareye sahip devlet kuruldu. Bu devlet ile Sasaniler ve Bizans gibi komşu memleketler arasında siyasi ilişkiler başladı. Bu devlet; kuruluşunun üstünden henüz on yıl geçmeden Acem (İran), Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve öteki ülkelere başat oldu."

Ramazan Altınay, Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamîdullah, s. 276, 277.

Yukarıdaki sözden hareketle İslamiyet'in doğuşu öncesinde Arabistan'daki siyasi ve sosyal durum hakkında hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

1. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Arap Yarımadası

Arabistan, Asya kıtasının güneybatı kesiminde yer alan büyük bir yarımadadır. Yarımadanın doğusunda Basra Körfezi ve Umman Denizi, batısında Kızıldeniz, güneyinde Hint Okyanusu yer alır. Suriye çölleriyle kaplı kuzey tarafından ise Fırat Nehri geçer.

Arabistan Yarımadası; Necid, Hicaz ve Yemen olmak üzere başlıca üç bölgeye ayrılır. Yarımadanın orta ve kuzey kesimlerini kaplayan Necid Yaylası'nda en yaygın ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Mekke (Görsel 5.1) ve Medine şehirlerinin bulunduğu Hicaz, ticaret yollarının geçtiği önemli bir bölgedir. Arabistan'ın yaşama en elverişli yeri, yarımadanın güney kesiminde bulunan Yemen'dir. Verimli topraklara sahip olan Yemen, çok eski devirlerden itibaren Arapların yerleşik yaşam sürdükleri bir bölgedir. Bu nedenle Yemen'e Bahtiyar Arabistan da denir.

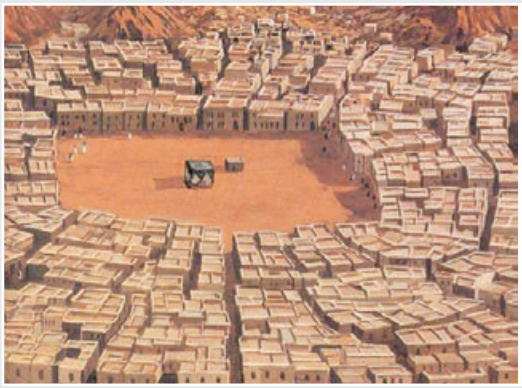

Görsel 5.1: *İslamiyet'in doğduğu dönemlerde Mekke'yi gösteren bir resim*

Arap Yarımadası'ndaki kabileler genellikle göçebe yaşam sürerdi. Bedevi adı verilen göçebe Araplar çadırlarda oturur (Görsel 5.2), hayvancılıkla uğraşırdı. En fazla yetiştirdikleri hayvanlar at, koyun ve deveydi. Medeni veya hadari olarak adlandırılan yerleşik Araplar ise köy, kasaba ve şehirlerde yaşardı. Geçimlerini tarımdan ve ticaretten sağlayan medeniler, göçebelerde olduğu gibi kabile şefleri değil kabile meclisleri tarafından yönetilirdi.

Görsel 5.2: *Göçebe Arapların oturduğu çadırlardan bir görünüş*

Arabistan'ın dinî merkezi olan Mekke'nin kendine özgü bir yönetim şekli vardı. Şehrin yönetimi V. yüzyıl ortalarından beri Kureyş kabilesinin elindeydi. Kureyş'in ileri gelenleri Kâbe yakınındaki Dâru'n-Nedve'de toplanır; Mekke'nin siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik meselelerini burada görüşüp karara bağlarlardı. Kırk yaş üzeri Kureyşli kabile reislerinin katılabildiği Dâru'n-Nedve, Mekke şehir devletinin yönetildiği bir yasama meclisi durumundaydı.

İslamiyet öncesi Arabistan'da en yaygın inanış putperestlikti. Her Arap kabilesinin hatta her insanın kendisine ait bir putu vardı. Bazı putlar ise bütün Araplar tarafından kutsal sayılırdı. Arabistan'da Hz. İbrahim'in tek tanrılı dinine inananlar da vardı. Bu kişilere gerçeğe teslim olmuş anlamında, Hanif denirdi. Putperestler ve Haniflerin dışında Arabistan'daki diğer inanç grupları Hristiyanlar ve Musevilerdi.

Okuyalım

Mekke

İslam; Arap Yarımadası'nda, Mekke şehrinde doğmuş ve Medine'de gelişmiştir. Buralarda yağmur yağmayan yıllarda, hele yazın boğucu sıcaklar hüküm sürer. (...) Yağmur yağınca sağanak hâlinde yağar, yapıları yerinden sökecek derecede kuvvetli seller olur. Açılan kuyuların suları tuzludur, arazi ekime yaramaz; dağlarda tek tük bodur ve kızıl ağaçlardan, ovada hararetten kavrulmuş otlardan, kızgın kaya ve taşlardan başka bir şeye rastlanmaz. Bu bakımdan Mekke, bir ziraat şehri değildir; zaruret bu şehri, bir ticaret şehri hâline getirmiştir.

İslam'dan önce Mekkeliler Taif ve Yemen'den getirdikleri şeylerle geçimlerini sağlarlardı. Şehir, Yemen yolu üstünde olduğundan ticaret bakımından önem kazanmıştı; kervanlar, bilhassa kara yolunu tercih ederlerdi. (...) Mekkeliler Irak'a, Hire'ye kadar giderler, oralardan Irak mallarını alırlar, bunları Şam'a götürüp satarlar, oraya Yemen mallarını getirirler; hububat, dokunmuş kumaşlar, kilimler, silahlar, zeytinyağı alırlardı. Habeş ülkesiyle de alışverişleri vardı. Habeşistan'a deniz yoluyla gidip gelirlerdi.

Ticaret kervanları yazın Şam'a, kışın Yemen'e giderdi. (...) Mekke'deki Kâbe, bu şehrin ticaret bakımından önemini bir kat daha arttırmaktaydı. (...) Bu mabette, hemen her inanç ehli kendisine uygun, inancını okşar bir suret, bir put buluyordu. Geleneksel hac töreni zamanlarında Mekke, bir panayır manzarasına bürünüyor, günlerce alışveriş yürüyüp gidiyordu. Bu bakımdan Kâbe ve hac, Mekke'nin iktisadi refahına yardımcıydı.

Abdülbaki Gölpınarlı, Sosyal Açıdan İslam Tarihi, s. 7-9 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinden hareketle İslamiyet'in doğuşundan önce Arabistan ve Arapların yaşayışları hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Arapların İslamiyet öncesinde yaşadıkları devir Cahiliye Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kabileler hâlinde yaşayan Araplar arasında siyasi birlik yoktu. Aynı soydan gelen kabile üyelerinin başında şeyh denilen bir yönetici vardı (Görsel 5.3). Savaşa ve barışa aile reisi durumundaki şeyh karar verirdi.

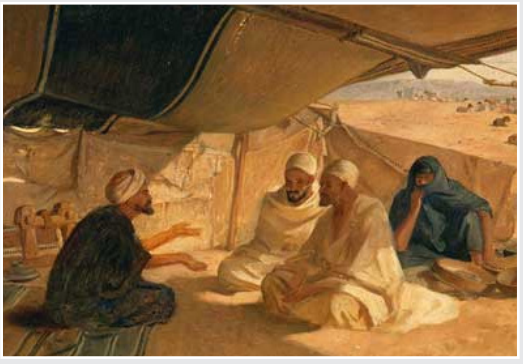

Görsel 5.3: *Şeyh ve kabile üyelerini gösteren bir resim*

Araplarda toplumsal hayat, geleneklerden kaynaklanan örf ve âdetlere göre düzenlenir; kurallara uymayanlar kabile dışına çıkarılırdı. Arabistan'da kabile korumasından yoksun birini yakalayıp esir almak hak olarak görüldüğü için ihraç cezası en ağır yaptırımlar arasındaydı.

Araplarda önde gelen kabilelerden birinin üyesi olmak başka kabilelere karşı övünme nedeniydi. Evlenmelerde kabile ve aile seviyelerinin eşit olmasına önem verilir, aşağı kabileye mensup biriyle evlenmekten utanılırdı. Kabiledeki herhangi birinin işlediği suçtan kabilenin tamamı sorumlu tutulurdu.

Arap kabileleri arasında sınır anlaşmazlıkları ve kan davaları nedeniyle sık sık çatışmalar yaşanırdı. Kan davalarında öç alma isteği diyet olarak deve vermekle de giderilebilirdi. Ancak anlaşma yoluyla öç almaktan vazgeçmek alçalma olarak kabul edildiği için işlenen bir cinayet genellikle çok sayıda insanın öldüğü kuşaklar boyu devam eden düşmanlıklara yol açardı. Haram Aylar denilen, Kâbe'nin ziyaret edildiği zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarında kabile savaşlarına ara verilirdi. Buna rağmen çatışmalar Ficâr Savaşları adıyla söz konusu aylarda da devam ederdi.

Cahiliye Dönemi Arap toplumunda insanlar hürler, esirler ve mevali olmak üzere başlıca üç gruba ayrılırdı. Hürler kabilelerindeki diğer insanlarla eşit bir yaşam sürer, onlarla beraber göç etme ve savaşa gitme gibi haklara sahip olurdu. Hiçbir hakka sahip olmayan esirler ise eşya gibi alınıp satılır ve miras yoluyla başkasına geçebilirdi. Efendi, kölesine ölüm dâhil istediği cezayı verebilir ve bundan dolayı sorumlu tutulmazdı.

Özgürler ile köleler arasındaki mevali sınıfı, efendileri tarafından azat edilmiş kölelerden ve cariyelerden meydana gelirdi. Mevali, kendisini bağışlayan efendisinin kabilesine girerek onun akrabası olurdu. Bununla birlikte hürler sınıfından bir kadınla evlenemezdi.

Çok kadınla evliliğin yaygın olduğu Arap toplumunda kadın, miras hakkından yararlanamazdı. Özellikle orta ve aşağı tabakadaki kabilelerin kadınları ikinci sınıf insan olarak görülürdü. Erkek çocuğu olan bir baba sevinip eğlenceler düzenlerken kız çocuğu olduğunda utanır ve kendisini suçlu hissederdi. Kabileler için aile birliğinin temel amacı erkek çocuk sayısını çoğaltarak askerî bakımdan güçlenmekti.

Etkinlik

Aşağıdaki şiiri okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Bir Gece

On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi,
Kumdan, ayın on dördü, bir öksüz çıkıverdi!
Lâkin, o ne hüsrandı ki: Hissetmedi gözler;
Kaç bin senedir, halbuki, bekleşmedelerdi!
Nerden görecekler? Göremezlerdi tabî'î:
Bir kerre, zuhûr ettiği çöl en sapa yerdi;
Bir kerre de, ma'mûre-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdi!

Mehmet Âkif Ersoy

Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, Yedinci Kitap, s. 499.

- *Şair dünyanın neresinden ve tarihin hangi döneminden söz ediyor olabilir? Neden?*
- *Şiirde adı geçen "öksüz" kim olabilir?*
- *Şair insanların hangi hareketlerini eleştirmektedir?*

2. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Asya

İslamiyet'in doğduğu sırada Orta Asya'nın büyük bölümü Kök Türk Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bu dönemde İpek Yolu üzerinde ticaret yapan Türk tüccarları, Çin'den aldıkları ipekli kumaşları ve diğer malları İran'a, oradan da Arap Yarımadası'ndaki önemli ticaret merkezlerine taşıyorlardı. Türkler ile Araplar ilk olarak bu ticari faaliyetler sırasında karşılaşmışlardı.

Kök Türklerde halkın büyük çoğunluğu tek tanrılı bir din olan Gök Tengri dinine inanıyordu. Bununla birlikte hanedan üyeleri ve bazı yöneticiler arasında Budizm ve Manihaizm dinlerini benimseyenler de vardı. Bu dönemde kuzeyden gelen Türk akınlarını durdurmuş olan Çin, Kök Türkleri kendisine bağlama siyasetine hız vermişti.

Çin'de halkın çoğunluğu Budizme inanıyordu. Çinliler arasında, Lao-Tzu adlı filozofun fikirlerine dayanan Taoizm ile Konfüçyüs'ün (Görsel 5.4) düşüncelerini içeren Konfüçyüsçülük dinleri de yaygındı. Aynı dönemde Japonya'da güçlü bir merkezî devlet yoktu. Büyük ölçüde Çin kültürünün etkisinde kalan Japonların millî dini, doğa güçlerine ve ruhlara tapınmayı emreden "tanrıların yolu" anlamına gelen Şintoizm idi.

Görsel 5.4: *Konfüçyüs'ü gösteren bir minyatür*

İslamiyet'in doğduğu VII. yüzyılın başlarında İran'da, başkenti Medain olan Sasaniler Devleti hüküm sürüyordu. O günlerde Sasaniler doğuda Kök Türk, batıda ise Bizans Devletleriyle mücadele ediyordu. Sasaniler Devleti'nin egemen olduğu İran topraklarında halkın büyük bölümü Zerdüştlük dinine inanıyordu.

Hindistan çeşitli ırk ve dinlerden insanların yaşadığı bir ülkeydi. Hint toplumu kast sistemi gereği sınıflara ayrılmıştı. Bu nedenle İslamiyet'in doğduğu dönemde Hindistan'da siyasi birlik kurulamamıştı.

VII. yüzyılın başlarında Bizans; Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Kartaca ve İtalya'nın yanı sıra Balkan topraklarını elinde tutuyordu. Hristiyanlığın yaygın olduğu Bizans İmparatorluğu, mezhep çatışmaları nedeniyle yaşadığı iç karışıklıklara rağmen Ön Asya'nın en güçlü devletiydi.

3. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Avrupa

İslamiyet'in doğuşu sırasında Avrupa'da toplumsal eşitsizlik üzerine kurulu feodalite hüküm sürüyordu. Aynı dönemde Avrupa'da hâkim olan din Hristiyanlıktı. Orta, Kuzey ve Batı Avrupa'da Hristiyanlığın Katolik mezhebi; Doğu Avrupa ve Rusya'da ise Ortodoks mezhebi yayılmıştı.

Görsel 5.5: *Hristiyan din adamlarıyla konuşan Papa'yı gösteren bir minyatür (Steven Runciman-Haçlı Seferleri Tarihi)*

Katolikliğin merkezi Roma şehri olup en büyük temsilcisi papa idi (Görsel 5.5). Papa, krallara taç giydirir; para karşılığında endülüjans denilen bir belge vererek Katolik Hristiyanların günahlarını affeder ve onlara cennetten yer bağışlardı. Ayrıca aforoz yetkisini kullanarak Hristiyanları dinden çıkarabilir ya da enterdi denilen cezalandırma şekliyle ülkeleri, kralları ve tüm halkıyla birlikte kilise hizmetlerinden yoksun bırakabilirdi. Papaların böylesine geniş yetkilere sahip olduğu o günlerde Avrupa skolastik düşüncenin etkisi altında bulunuyordu. Araştırma ve eleştiri özgürlüğüne izin vermeyen bu düşünce sistemi Avrupa'da bilim, teknoloji ve sanatın gelişmesi önündeki en büyük engeldi.

4. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Afrika

İslamiyet'in doğduğu sırada Afrika kıtasının yalnızca kuzey ve doğu kesimleri biliniyordu. O dönemde başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrika toprakları Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı. Doğu Afrika'daki Habeşistan'da hüküm süren Aksum Krallığı, kıtadaki başlıca siyasi güç durumundaydı. Habeşler önceleri putperest iken IV. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Araplar ile ticaret yapan ve Arap Yarımadası'ndaki siyasi gelişmeleri yakından izleyen Habeşler VI. yüzyılda Kızıldeniz'i aşarak Güney Arabistan'daki Yemen'e hâkim olmuşlardı.

B. HZ. MUHAMMED (S.A.V.) VE İSLAMİYET

1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliği

Düşünelim-Söyleyelim

Hz. Muhammed peygamberliğinin ilk dönemlerinde hangi tehlikeler ve zorluklarla karşılaşmış olabilir? Neden?

Hz. Muhammed (s.a.v.), 571 yılında Mekke'de doğdu (Görsel 5.6). Babasının adı Abdullah, annesinin adı Amine idi. Babası, daha o doğmadan önce vefat etmişti. Hz. Muhammed (s.a.v.) gençlik yıllarında, ticaretle uğraşan amcası Ebu Talip'in kervanlarıyla birlikte Suriye ile Yemen arasında gidip geldi. 25 yaşına geldiğinde de Hz. Hatice ile evlendi. Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'de iyi ahlakı, doğruluğu ve güvenilir oluşuyla tanınan biriydi. Alışveriş sırasında dürüst davranır, her zaman haklı olanın yanında yer alır ve kötü alışkanlıklardan uzak dururdu. Bu nedenle Mekkeliler ona güvenilir Muhammed anlamına gelen Muhammedü'l-Emin adını vermişlerdi.

Görsel 5.6: *Mekke'de Hz. Muhammed'in doğduğu evin bulunduğu yere inşa edilen ve bugün kütüphane olarak kullanılan yapıdan bir görünüş*

Hz. Muhammed (s.a.v.) putlara tapmanın yanlış olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Arapların Cahiliye Devri'ndeki örf, âdet ve geleneklerini de onaylamıyordu. Bu nedenle toplumdan uzaklaşarak Mekke yakınlarındaki Nur Dağı'nda bulunan Hira Mağarası'na gidiyor ve burada derin düşüncelere dalıyordu. İbadetini de Hz. İbrahim'in Hanif dinine göre yerine getiriyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hira Mağarası'nda ibadet ettiği günlerden birinde, 610 yılı Ramazan ayının 27. günü, Cebrail adlı meleğin kendisine ilk vahyi getirmesiyle peygamber oldu.

Hz. Muhammed (s.a.v.) başlangıçta İslamiyet'i gizli gizli yaymaya çalıştı. Ona ilk inananlar; eşi Hz. Hatice, amcasının oğlu Hz. Ali, azat ettiği kölesi Zeyd ve yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir oldu. "Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!" ayetinin gelmesinden sonra ise davetini açıktan yapmaya başladı. Ancak bu kolay olmadı. Mekkeli putperestler İslamiyet'in yayılmasını önlemek için her yolu deniyorlardı. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) artan baskılar karşısında zor durumda kalan Müslümanların Habeşistan'a göç etmelerine izin verdi. Bu olaydan sonra bazı Müslümanlar 615 ve 616 yıllarında iki kafile hâlinde Habeşistan'a göç etti.

Mekke'de kalan Hz. Muhammed (s.a.v.), müşriklerin bütün baskılarına rağmen İslamiyet'i barışçıl yöntemlerle yaymaktan vazgeçmedi. Hac için Arabistan'ın değişik yerlerinden Kâbe'yi ziyarete gelenlere İslamiyet'i anlattı. 620 yılında Medine'den gelen altı kişi Akabe denilen yerde (Görsel 5.7) Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çağrısına uyarak Müslüman oldular. Ertesi yıl Medine'deki Evs ve Hazrec kabilelerinden on iki kişi yine aynı yerde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) emirlerine uyacaklarına söz verip kendisine biat ettiler. Birinci Akabe Biatı adı verilen bu olaydan bir yıl sonra Medineli yetmiş dört kişilik başka bir grup, aynı yerde Hz. Muhammed (s.a.v.) ile buluştular. İkinci Akabe Biatı adıyla bilinen bu buluşmada Medineliler peygambere bağlı kalacaklarına dair yemin edip Müslüman olduktan sonra, onu ve Mekke'deki Müslümanları şehirlerine davet ettiler. Böylece tarihe Akabe Biatları adıyla geçen bu olaylarla birlikte İslamiyet ilk kez Mekke dışında da yayılmaya başladı.

Görsel 5.7: *Akabe Biatlarının yapıldığı yerden bir görünüş*

2. Hicret

Mekkeliler İslamiyet'in Şam ticaret yolu üzerinde bulunan Medine'de yayılmasından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Hz. Muhammed'i (s.a.v.) öldürerek İslamiyet'i kesin olarak ortadan kaldırmayı planladılar. Mekke'deki durumun giderek kötüleştiğini gören Hz. Muhammed (s.a.v.), Medineli Müslümanların Akabe Biatları sırasında verdikleri söze güvenerek Mekkeli Müslümanların Medine'ye hicret (göç) edebileceklerini bildirdi. Bunun üzerine ilk Müslümanlar gruplar hâlinde Medine'ye doğru yola çıktı (622). Son olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den ayrılarak Medine'ye hicret etti (Harita 5.2).

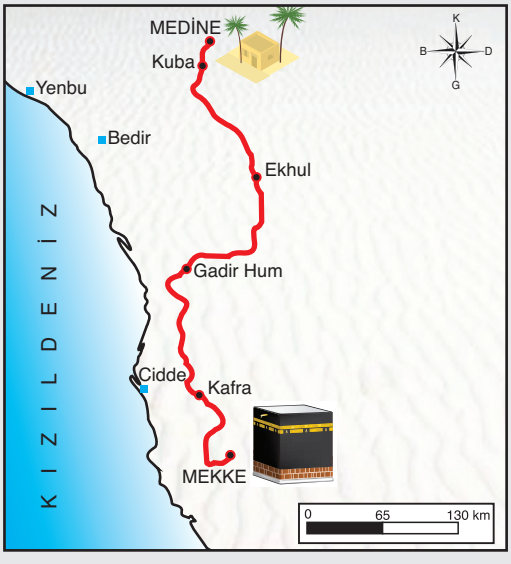

Harita 5.2: *Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ederken izlediği yol*

Merkezî otoritenin olmadığı Medine'de Müslümanların dışında putperestler, Hristiyanlar ve Yahudiler bir arada yaşıyordu. Hicretle birlikte bu gruplara Mekkeli Müslümanlar da eklendi. Hz. Muhammed (s.a.v.) İslamiyeti barış yoluyla yaymak istiyordu. Bu nedenle Medine'de toplumsal düzeni sağlamak ve çeşitli grupları huzur içinde bir arada yaşatabilmek için siyasi bir organizasyon oluşturmaya çalıştı. Şehirdeki gruplarla bir antlaşma yaparak devlet kurma yolundaki ilk adımı attı. Medine Sözleşmesi adıyla bilinen bu antlaşma İslam Devleti'nin anayasası oldu.

Medine Sözleşmesi'yle her şeyden önce farklı dinlere mensup insanların yaşadığı yeni bir toplum yapısı kuruldu. Sözleşmenin ilk maddesinde bu toplumun Müslümanlar ve bir saldırı durumunda onlarla birlikte savaşmayı kabul eden gayr-i müslimlerden meydana geldiği belirtildi. İkinci maddede ise "İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler." denilerek Medine Sözleşmesi'ne katılanların din, dil, ırk farkı gözetmeksizin eşit hak ve yükümlülüklere sahip vatandaşlar olduğu ifade edildi. Barış, iyilik, adalet, doğruluk ve yardımlaşma teşvik edilirken kötülükler ve adaletsizlikler yasaklandı. Böylece sürekli çekişmeden beslenen soya dayalı kabilecilik anlayışı geride kaldı. Onun yerine karşılıklı hak ve sorumluluklar üzerinde uzlaşmış eşit vatandaşlardan oluşan, istişareye önem veren yeni bir sosyal ve siyasi düzen kuruldu.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine Sözleşmesi'yle kabileleri kendi başkanlığı altında birleştirerek peygamber olmanın yanı sıra siyasi lider hâline de geldi. Ardından Medine şehrinin nüfusunu ve sınırlarını tespit ettirerek bu sınırlar içinde kalan toprakların kentte yaşayanlar için mukaddes bir yer olduğunu ilan etti. Ayrıca şehrin Yesrib olan adını Medine (Şehir) olarak değiştirdi. Böylece Medine'de sınırları resmî antlaşmayla belirlenmiş ve siyasi birliğini tamamlamış bir devlet kurdu.

Medine Sözleşmesi'nde Müslümanların kardeşliği vurgulanmış ve toplumsal dayanışmaya önem verilerek herkesin birbirine yardım etmekle mükellef olduğu belirtilmişti. Hz. Muhammed (s.a.v.), bu doğrultuda ensar denilen Medineli Müslümanlar ile muhacir (göçmen) denilen Mekke'den göç eden Müslümanları kardeş ilan etti. Kardeşlik hukuku gereği olarak her ensarın bir muhaciri kendisine kardeş seçerek misafir etmesini ve mallarını onunla paylaşmasını istedi.

Medine Sözleşmesi "Üzerinde anlaşmazlığa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve onun elçisi Muhammed'e götürülecektir." hükmüyle adalet dağıtma yetkisini merkezî idareye vermişti. Bu maddeyle Hz. Peygamber Müslümanların birbirleriyle ve Yahudilerle olan anlaşmazlıklarında yargı mercii hâline geldi. Hz. Muhammed (s.a.v.) de üzerine aldığı bu sorumluluğun gereği olarak örf ve âdetlere dayanan eski hukukun yerine her dinden insanın kabul edebileceği yeni bir hukuk düzeni kurdu. Bir mahkeme meclisi oluşturarak evlenme, boşanma, miras, alışveriş, borçlanma, kira, diyet, kısas, vb. konulara ilişkin davaları hükme bağladı. Diğer yandan Yahudilerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarında isterlerse kendi hukuklarına göre yargılama yapmalarına izin verdi.

Medine Sözleşmesi'yle hukuk alanında Cahiliye Dönemi'nden kalan kolektif suç kavramı yerini suçun şahsiliği ilkesine bıraktı. Savaş esirlerine fidye karşılığında özgürlüğüne kavuşma hakkı tanınırken öldürme ve yaralama olaylarında suçluya kısas yerine diyet ödeme cezası verildi.

Hicretle birlikte Medine'de kurulan İslam Devleti güvenlik alanında da kurumsallaştı. Medine Sözleşmesi'nde bir saldırı durumunda herkesin savunmaya ve savaş masraflarına katılması kararlaştırılmıştı. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hükme dayanarak kabile liderleri aracılığıyla topladığı askerlerden oluşan bir ordu kurdu. Askerleri süvariler, piyadeler ve okçular olarak sınıflandırdı. Bazı birlikleri de savaşlarda kılavuzluk ve gözcülük yapmakla görevlendirdi. Ayrıca kendisi olmadığında orduyu yönetmek üzere komutanlar tayin etti. Böylece peygamberlik, devlet başkanlığı ve yargıçlığın yanı sıra başkomutanlık görevini de yürütmeye başladı.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine'de Müslümanların eğitimiyle de ilgilendi. Bu amaçla Mescid-i Nebevi (Peygamber Mescidi) adıyla inşa ettirdiği yapıya genç sahabilerin yatılı olarak kalıp eğitim-öğretim görebileceği suffe (gölgelik) denilen bir bölüm ekledi. Hz. Muhammed (s.a.v.) ilk İslam üniversitesi olarak nitelenen bu eğitim kurumunun başında bizzat bulundu. Burada kendisinden sonra İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynayacak birçok Müslüman yetiştirdi. Ayrıca Mescid-i Nebevi'de (Görsel 5.8) ibadet için toplananlara ahlaki öğütler vererek onların eğitimine katkıda bulundu.

Görsel 5.8: *Medine'deki Mescid-i Nebevi'den bir görünüş*

Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekke'den gelen Müslümanların Medine'de ticaret yapabilecekleri bir pazar yeri kurarak İslam'a uygun adil ve doğru bir alışveriş sistemi getirmeye çalıştı. Ayrıca Medine'deki pazarları denetlemek ve ticari anlaşmazlıkları çözmek üzere biri kadın toplam dokuz kişiden oluşan bir zabıta ekibi görevlendirdi. Böylece İslam medeniyetinin ilk belediyecilik uygulamasını başlatmış oldu.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine Sözleşmesi'ndeki ilkeleri hayata geçirerek şehirdeki çatışma ve karışıklıklara büyük ölçüde son verdi. İnsanların haklarını ve hürriyetlerini güvence altına alarak ve adaleti sağlayarak farklı kabilelerin hep birlikte barış içinde yaşayabilecekleri bir devlet düzeni kurdu.

Medine Sözleşmesi ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi arasında benzerlikler kurulabilir mi? Neden?

3. Müslümanların Kendilerini Koruma ve İslam'ı Yayma Mücadelesi

Mekkeli putperestler, Müslümanlar üzerindeki saldırılarına hicretten sonra da devam ederek onları Medine'den çıkarmak veya ortadan kaldırmak için her yolu denediler. Ancak Müslümanların kendi varlıklarını koruma ve İslamiyet'i yayma azmi karşısında amaçlarına ulaşamadılar. Bu süreçte Müslümanlar kendilerine yönelen tehditler karşısında birçok savaş yapmak zorunda kaldılar.

a. Bedir Savaşı (624)

Medine'ye hicret eden Müslümanlar Mekke'nin ileri gelen tüccarlarından Ebu Süfyan'ın Suriye'den dönmekte olan ticaret kervanının Medine yakınlarından geçeceğini haber aldılar. Kervanın geliriyle müşriklerin kendilerine karşı kullanmak üzere silah satın alacaklarını öğrenince de Mekke'de yağma edilen mallarının karşılığı olarak kervana el koyma kararı verdiler. Hz. Muhammed (s.a.v.) komutasında bir ordu hazırlayarak Bedir Ovası'na gelen Müslümanlar burada yapılan savaştan zaferle çıktılar (Görsel 5.9).

Görsel 5.9: *Bedir Savaşı'nı gösteren bir minyatür (Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul)*

Müslümanlar Bedir Savaşı'nda esir aldıkları Mekkelilerin bir bölümünü fidye ile serbest bıraktılar. Okuma yazma bilenleri ise Müslümanlara okuma yazma öğretmeleri karşılığında özgürlüklerine kavuşturdular. Diğer yandan ganimetlerin beşte birini devlet hazinesine bırakırken beşte dördünü savaşa katılanlar arasında paylaştırdılar. Böylece İslam devletlerinde kural hâline gelecek bir uygulamayı başlattılar.

Müslümanların ilk askerî başarısı olan Bedir Zaferi'nden sonra İslamiyet'in yayılışı hızlandı. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) devlet başkanlığı ve ordu komutanlığındaki konumu güçlendi.

Savaş esirlerinin okuma yazma öğretmeleri şartıyla serbest bırakılmasına bakarak Hz. Muhammed ve İslamiyet ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

b. Uhud Savaşı (625)

Bedir'de uğradıkları yenilginin izlerini silmek isteyen Mekkeliler yeniden savaş hazırlıklarına başladılar. 3.000 kişilik bir ordu kurarak Ebu Süfyan komutasında Medine'ye doğru yola çıktılar. Durumu öğrenen Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine'nin ileri gelenlerini topladı. Onlara, şehirde kalarak savunma yapmanın en doğru karar olacağını söyledi. Ancak çoğunluğun bir meydan savaşından yana görüş bildirmesi üzerine onların isteğine uymak zorunda kaldı. İki ordu Uhud Dağı eteklerinde karşı karşıya geldi. Hz. Muhammed (s.a.v.), savaş öncesinde ordusunun arkadan kuşatılmasını önlemek amacıyla dağın solunda bulunan geçide elli okçu yerleştirdi. Onlara ne olursa olsun yerlerinden ayrılmamalarını emretti.

İlk anları Müslümanların üstünlüğüyle geçen Uhud Savaşı'nda, Mekkeliler okçuların koruduğu boğazdan geçemediği için varlık gösteremeyip çekilmeye başladılar. Ancak bu gerileyişe bakarak savaşın kazanıldığını düşünen okçuların izinsiz olarak yerlerini terk etmesiyle durum değişti. Mekke ordusundaki süvari birliğinin başında bulunan Halid bin Velid bu fırsatı kaçırmadı. Savunmasız kalan boğazdan geçerek Müslüman ordusunu arkadan kuşattı (Görsel 5.10). Bu sırada kaçmakta olan Mekkeliler de geriye dönüp yeniden savaşmaya başladı.

Uhud Dağı'nın yamaçlarında yapılan savaşta Müslümanlar zor anlar yaşadı. Hz. Muhammed (s.a.v.) yaralanırken amcası Hz. Hamza şehit düştü. Buna rağmen Hz. Muhammed (s.a.v.), ordusunu yeniden toparlayıp takibe geçerek müşrikleri Mekke'ye geri çekilmek zorunda bıraktı. Böylece onların Müslümanlar karşısında zafer kazanmalarına izin vermediği gibi Mekke ile Medine arasındaki kabilelere de Müslümanların zayıf düşmediğini göstermiş oldu.

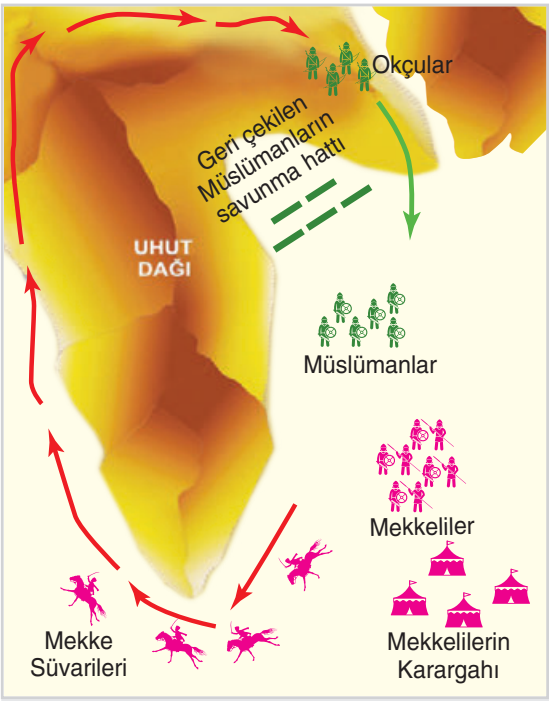

Görsel 5.10: *Uhud Savaşı sırasında okçuların yerlerinden ayrılması üzerine Mekke süvarilerinin İslam ordusunu kuşatmasını gösteren bir kroki*

c. Hendek Savaşı (627)

İslamiyet'in Medine ve çevresinde yayılmasını kaygıyla izleyen Mekkeliler özellikle Şam ticaret yolunun Müslümanların kontrolüne girmesiyle ekonomik zarara uğradılar. Mekkeliler bu soruna kesin çözüm bulmak için on bin kişilik orduyla bir kez daha Medine üzerine yürüdüler.

Mekkelilerin Medine'ye doğru harekete geçtiğini öğrenen Müslümanlar şehrin girişine hendekler kazdılar. Mekkeliler Medine önlerine geldiklerinde, o güne kadar hiç görmedikleri bu savunma yöntemi karşısında şaşkınlığa düşerek durakladılar. Uzun süreli bir kuşatmaya hazır olmayan Mekkeliler hendeği geçme girişimlerinde başarısız oldular. Kum fırtınalarının başlaması üzerine de herhangi bir sonuç alamadan geri döndüler.

Mekkeliler Hendek Savaşı'nda uğradıkları başarısızlıktan sonra yeni bir saldırıya geçme gücünü kendilerinde bulamadılar. Müslümanlar ise İslamiyet'i Medine dışına yayma çalışmalarına hız verdiler. Bir yandan da Hendek Savaşı sırasında Mekkelilerle gizlice iş birliği yapan Beni Kureyza Yahudilerini şehirden çıkararak Medine'de daha güçlü hâle geldiler.

Hz. Muhammed'in önemli kararlar alırken yanındakilerin görüşüne de başvurması onun hangi özelliklere sahip olduğunu göstermektedir?

ç. Hudeybiye Barışı (628)

Hz. Muhammed (s.a.v.), Hendek Savaşı'ndan bir yıl sonra Kâbe'yi ziyaret etmeye karar verdi. 628 yılı hac mevsiminde, bir grup Müslümanla birlikte Mekke'ye doğru yola çıktı. Müslümanlar, savaşmak niyetinde olmadıklarını göstermek için silahsız gelmişlerdi. Kureyşliler ise Müslümanların Mekke'yi fethetmeye geldiklerini düşünerek savaş hazırlığı yapmışlardı. Bu nedenle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) elçi olarak gönderdiği Hz. Osman'ı tutuklamışlardı.

Hz. Muhammed (s.a.v.) İslamiyet'in yayılması amacıyla barışçıl yöntemlere öncelik veriyordu. Bu nedenle Mekkelilerin düşmanca tutumuna rağmen kan dökmekten kaçınarak onlarla Hudeybiye Antlaşması'nı yaptı. Antlaşmaya göre Müslümanlar o yıl Kâbe'yi tavaf etmeden geri dönecek; buna karşılık gelecek yıl üç gün süreyle Mekke'yi ziyaret edebileceklerdi. Diğer yandan Mekkelilerden biri Medine'ye gelip sığınırsa o kişi velisinin isteği üzerine geri verilecek ancak Müslümanlardan biri Mekkelilere sığınacak olursa iade edilmeyecekti.

Hudeybiye Antlaşması bu hükümleriyle ilk bakışta Müslümanların zararına gibi görünüyordu. Ancak kısa sürede bunun böyle olmadığı anlaşıldı. Mekkelilerden İslamiyet'i kabul edenler, antlaşma gereği Medine'ye alınmayınca müşriklerin kervanlarını yağmaladılar. Bu tepkiler üzerine Mekkeliler Hudeybiye Antlaşması'nın söz konusu maddesini iptal etmek zorunda kaldılar.

d. Hayber'in Fethi (629)

Hendek Savaşı'ndan sonra Medine'den çıkarılan Yahudiler, şehrin 150 km kuzeyindeki Hayber'e yerleşmişlerdi. Hayber Yahudileri, Mekkelileri Müslümanlara karşı kışkırtarak Şam ticaret yolunun güvenliğini tehdit ediyorlardı. Bunun üzerine sefere çıkan Hz. Muhammed (s.a.v.), Hayber Kalesi (Görsel 5.11) ile birlikte bu bölgedeki diğer kaleleri fethetti.

Görsel 5.11: *Hayber Kalesi'nden bir görünüş*

Hayber'in fethiyle birlikte Şam ticaret yolunun güvenliği sağlanırken Müslümanlar da ilk fetihlerini gerçekleştirmiş oldular. Fetihten sonra Müslümanlar, vergi vermeleri şartıyla Hayber Yahudilerini topraklarında bıraktılar. Bu bölgede yaşayan gayrimüslim kabilelerin savaşabilecek durumdaki erkeklerini ise cizye vergisine bağladılar. Böylece İslam devletlerindeki cizye alma geleneğini başlattılar.

e. Mu'te Seferi (629)

Hz. Muhammed (s.a.v.), Hayber'in fethinden sonra Suriye'de bulunan Hristiyan Gassani Devleti'nin yöneticilerini İslam'a davet etmek için bir elçi gönderdi. Elçisinin öldürüldüğünü öğrenince de ordusunu Gassaniler üzerine sefere çıkardı. İslam ordusu Mu'te denilen yerde büyük bir Bizans ordusu ile karşıya karşıya geldi. Savaşın ilk anlarında İslam ordusu önemli kayıplara uğradı. Ordunun önde gelen komutanlarından bazıları şehit düştü. Bunun üzerine komutayı ele alan Halid bin Velid, askerlerini yeniden toparlayarak Bizanslıları geri püskürttü. Böylece İslam ordusunu büyük bir bozgundan kurtardı. Mu'te Seferi Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki ilk savaş olarak tarihe geçti.

f. Mekke'nin Fethi (630)

Mekkeli müşrikler Müslümanların Mu'te seferinde uğradığı kayıplardan cesaret alarak onlara yönelik baskılarını arttırdılar. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.), on bin kişilik bir ordunun başında Mekke'ye (Görsel 5.12) doğru yola çıktı. Şehri kan dökmeden, barışçıl yöntemlerle almak isteyen Hz. Muhammed (s.a.v.) ordusunu Mekke yakınlarında konaklattı. Gece olduğunda da çok sayıda ateş yaktırarak Müslümanların sayısını fazla gösterip Mekkelilerin direncini kırdı. Bu manzara karşısında korkuya kapılan Mekkeliler şehri savaş yapmadan Müslümanlara teslim etti.

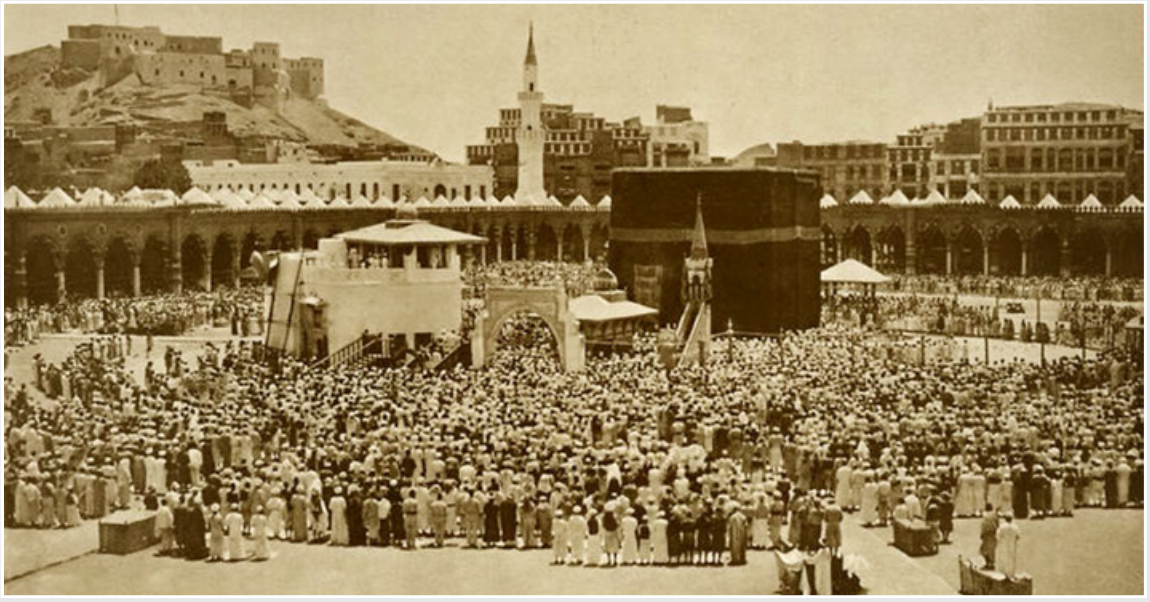

Görsel 5.12: *XX. yüzyıl başlarında Mekke'den bir görünüş*

g. Huneyn Savaşı (630)

Mekke'nin güneyindeki Taif putperestlerin yaşadığı bir şehirdi. Taifliler kendileri gibi putperest Arap kabilelerini yanlarına çekerek Mekke'yi Müslümanlardan geri almak üzere harekete geçmişlerdi. Hz. Muhammed (s.a.v.), Huneyn denilen yerde toplanan bu kabileler üzerine sefere çıkarak onları bozguna uğrattı. Daha sonra kaçan kabilelerin sığındığı Taif'e yöneldi. Ancak etrafı surlarla çevrili şehrin fethi mümkün olamayınca kuşatmayı kaldırdı. Taif halkı da bir yıl sonra kendiliğinden İslam'ı kabul etti.

ğ. Tebük Seferi (631)

Tebük, Medine ile Şam arasında bulunan ve İslam Devleti'nin Bizans sınırına yakın şehirlerinden biriydi. Hz. Muhammed (s.a.v.), Bizans İmparatoru Heraklius'un büyük bir ordu ile Arabistan üzerine sefere çıktığı haberi üzerine ordusuyla birlikte Tebük'e geldi. Haberin asılsız olduğunu anlayınca da ordusuyla birlikte geri döndü. Tebük Seferi, Müslümanların Arabistan dışına yaptıkları ilk seferdir. Bu sefer, Suriye'de bulunan ve bir Arap kabilesi olan Gassanilerin İslamiyet'i kabul etmesiyle sonuçlandı.

İslamiyet'in yayılışı sırasında yapılan savaşların Müslümanlar açısından ortaya çıkardığı genel sonuçlar neler olmuştur?

Hz. Muhammed (s.a.v.) 632 yılında, hac ibadetini yapmak için ailesiyle birlikte Mekke'yi ziyaret etti. İslam tarihinde Veda Haccı olarak adlandırılan bu ziyarete, Arabistan'ın çeşitli yerlerinden gelen çok sayıda Müslüman katıldı. Hz. Muhammed (s.a.v.), hac sırasında Arafat Dağı'nda toplanan yüz bin Müslüman'a hitaben Veda Hutbesi'ni okudu. O, bu hutbesinde bütün insanlığı ilgilendiren evrensel mesajlar verdi.

Okuyalım

Veda Hutbesi

"Ey insanlar! Sözlerimi iyi dinleyiniz ve onları aklınızda tutunuz!

Bilmiyorum, ben belki de bu yılımdan sonra şurada sizinle bir daha buluşamayacağım! (...)

Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız birbirinize haramdır! Allah size bunları haram kılmıştır! (...)

Dikkat ediniz! Kimin yanında bir emanet varsa, onu emanet edene hemen teslim etsin! Biliniz ki; Cahiliye çağındaki bütün faizler kaldırılmıştır! Cahiliye çağındaki bütün kan davaları kaldırılmıştır! (...)

Müslümanın malı kendisi gönlünden koparak vermiş olmadıkça başkasına helâl olmaz! Dikkat ediniz! Benden sonra, sakın sapkınlık, kâfirlik haline dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! (...)

Ey insanlar! Şüphe yok ki, kadınların sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır. Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. (...)

Şüphe yok ki, Yüce Allah her insanın mirasından hissesini ayırmış; her hak sahibine hakkını vermiştir. Vâris için, vasiyete gerek yoktur. (...)

Ey insanlar! Muhakkak ki, şeytan şu toprağınızda kendisine tapılmaktan umudunu kesmiş bulunuyor! Fakat, siz bunun dışındaki ufak-tefek işlerinizde ona uyacak olursanız, bu onu hoşlandırır! Müslüman Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştirler! Müslüman kişiye, kardeşinin kanı da, malı da helâl olmaz! (...)

Suçlu, kendi suçundan başkasıyla suçlanamaz! Baba, oğlunun suçu üzerine; oğlu da, babasının suçu üzerine suçlanamaz!

Dikkat ediniz! Siz şu dört şeyi kat'iyyen işlemeyeceksiniz:

1. Allah'a hiçbir şeyi eş ve ortak tutmayacaksınız!

2. Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı haksız yere öldürmeyeceksiniz!

3. Zina etmeyeceksiniz!

4. Hırsızlık yapmayacaksınız!

Hz. Muhammed (s.a.v.) veda hutbesinin sonunda "Ben size, sizi doğru yoldan saptırmayacak şeyi, Allah'ın Kitabı'nı bırakmış bulunuyorum." dedi ve "Tebliğ ettim mi?" diye sordu.

Orada bulunan Müslümanlar,

"Evet!" dediler.

Peygamberimiz Aleyhisselam:

"Allah'ım! Şahit ol!" dedikten sonra konak yerine döndü.

Mustafa Asım Köksal, İslam Tarihi, C 7-8, s. 661-667 (Kısaltılmıştır.).

- *Veda Hutbesi'nin evrensel bir insan hakları bildirisi olduğu söylenebilir mi? Neden?*
- *Hz. Muhammed (s.a.v.), Veda Hutbesi'nde insanların temel hak ve özgürlüklerinden hangilerini vurgulamıştır?*

Veda Haccı'ndan sonra Medine'ye dönen Hz. Muhammed (s.a.v.), Bizans İmparatorluğu üzerine sefer hazırlıkları yaptığı sırada rahatsızlandı. 8 Haziran 632'de de Medine'deki evinde vefat etti. Vasiyeti gereği vefat ettiği yere defnedildi. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kabri bugün Mescid-i Nebevi'nin içindeki Ravza-i Mutahhara (Tertemiz Cennet Bahçesi) olarak isimlendirilen yerdedir.

C. DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661)

Düşünelim-Söyleyelim

Ey ahali! Üzerinize emir oldum; oysa aranızda en güçlünüz ve en hayırlınız ben değilim. Eğer iyilik üzere iş görürsem bana yardım edin. Kötü işler yaparsam bana doğru yolu gösterin.

Hz. Ebu Bekir

Neşet Çağatay, İslam Tarihi, s. 332 (Kısaltılmıştır.).

Hz. Ebu Bekir'in yukarıdaki sözüne göre halifede bulunması gereken özellikler neler olmalıdır?

1. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Dönemleri

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra İslam Devleti halifeler tarafından yönetilmiştir. Halife, Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlara din ve devlet başkanlığı yapmakla görevli kimsedir. Müslümanların ilk halifesi Hz. Ebu Bekir'dir. Onun ardından sıra ile Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halifelik makamına geçmiştir.

Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin görevde bulundukları dönem, İslam tarihinde Dört Halife Dönemi olarak adlandırılmıştır. Olgun Halifeler anlamında Hulefa-i Raşidin denilen bu halifelerin hepsi de seçimle işbaşına gelmiş ve halifeliğin babadan oğula geçen bir saltanata dönüşmesine izin vermemiştir. Bu dönemde halife mutlak iktidar sahibi bir hükümdar gibi görünse de gerçekte yetkileri sınırlı bir idareci konumunda olmuştur.

Halife toplumu idare ederken İslam hukukunun genel prensiplerine ve hükümlerine uygun kanunlar koymak zorundaydı. Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiği gün Allah'ın ve Peygamber'in yolundan ayrılması durumunda kendisine itaat edilmemesini söylemesi de bu yetkilerin sınırsız olmadığını gösteriyordu. Diğer yandan halife son sözü söyleme hakkına sahip olmakla birlikte kararlarını verirken yardımcıları durumundaki danışmanlarıyla istişare ediyordu.

Hz. Ebu Bekir, Medine'de düzeni sağladıktan sonra Arabistan'ın farklı yerlerinde başlayan ve ridde denilen dinden dönme olaylarını bastırdı. Yemen'de ortaya çıkan yalancı peygamberler sorununu çözdü ve zekât vermek istemeyen isyancı Arap kabilelerini itaat altına aldı.

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Kur'an-ı Kerim'in kitap hâline getirilmesi oldu (Görsel 5.13). Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi'nde vahiy kâtiplerince kemik, taş, deri parçaları ve hurma yaprakları üzerine yazılmıştı. Ayrıca hafızlar tarafından da ezberlenmişti. Hz. Ebu Bekir, ayrı sahifelerde yazılı bulunan sureleri ve ayetleri toplayıp kitap hâline getirmek üzere vahiy kâtiplerinden oluşan bir kurul oluşturdu. Hazırlanan kitap, Hz. Ömer tarafından, sahabilerin huzurunda okunup doğruluğu onaylandıktan sonra halifeye teslim edildi.

Görsel 5.13: *VII. yüzyılda yazılan ve Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te sergilenen ilk Kur'an-ı Kerim nüshalarından biri*

Kur'an-ı Kerim'in kitap hâline getirilmesine neden ihtiyaç duyulmuş olabilir?

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde İslam orduları Suriye ve Irak'a seferler düzenlediler. Bu seferler sırasında Müslümanlar ilk olarak Sasanilerin elindeki Irak'a girerek bu ülkedeki Hire Beyliği'ne son verdiler. Daha sonra da Suriye'ye giren Bizans ordusunu Ecnadeyn Savaşı'nda yenilgiye uğrattılar (634).

Hz. Ebu Bekir, ömrünün son günlerinde kendisinden sonra bir karışıklık çıkmaması için Hz. Ömer'in halife olmasını vasiyet etmişti. Onun 634'te ölümünden sonra Müslümanlar bu vasiyete uygun olarak Hz. Ömer'i halife seçtiler. İslam orduları, Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk günlerinde, bir süredir kuşatma altında tuttukları Şam'ı fethettiler. Ayrıca Bizans İmparatoru Heraklius'un Müslümanları Suriye'den çıkarmak amacıyla gönderdiği büyük bir orduyu Yermuk Savaşı'nda yenilgiye uğrattılar (636). Müslümanlar kazandıkları bu zaferin ardından Suriye'nin geri kalan şehirlerini ele geçirerek bu ülkenin fethini tamamladılar (Görsel 5.14).

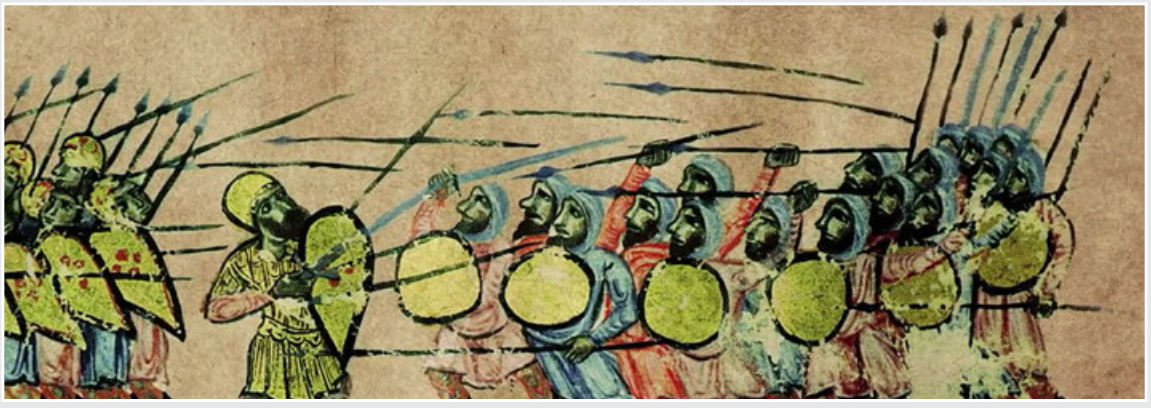

Görsel 5.14: *Müslüman Araplarla Bizanslıların savaşını gösteren bir resim (Ioannis Skylitzes-Madrid Kütüphanesi)*

Suriye'nin fethinden sonra İslam ordusunun başında bulunan Amr İbnü'l-As, Filistin'in merkezi Kudüs'ü kuşattı. Kıyıdaki Gazze, Nablus ve Yafa şehirlerini ele geçirerek Kudüs'ün denizden yardım almasını önledi. Çaresiz kalan Kudüs halkı, bizzat halife tarafından teslim alınması hâlinde şehri Müslümanlara bırakacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Medine'den Kudüs'e gelen Hz. Ömer (Görsel 5.15) şehri teslim aldı (638). Halife, patrik ile bir antlaşma yaparak Kudüs'teki Hristiyanlara ve Musevilere, İslam Devleti'ne vergi ödemeleri karşılığında din ve ibadet özgürlüğü tanıdı.

Görsel 5.15: *Hz. Ömer'in Kudüs'e girişini gösteren bir resim*

Kudüs'ün Hz. Ömer'in kendisine teslim edilmesinden yola çıkılarak İslam Devleti'nin yönetim anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

Hz. Ömer Dönemi'nde Müslümanların savaştığı devletlerden biri de Sasaniler idi. Hz. Ömer halife olduktan sonra İran'daki Sasaniler üzerine bir ordu gönderdi. Müslümanlar salları birbirine bağlayarak kurdukları köprüden Fırat Nehri'nin doğusuna geçerek Sasanilerle savaşmaya başladılar. İslam askerleri, Köprü Savaşı olarak bilinen bu savaşta fillerle güçlendirilmiş İran ordusu karşısında ilerleme imkânı bulamayıp kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. Ancak nehre geldiklerinde komutanlarının salları tutan halatları kesmiş olduğunu gördüler. Bu nedenle nehrin batısına geçemeyerek büyük kayıplar verdiler (634).

İslam ordusu komutanının köprünün halatlarını kestirmesinin nedeni ne olabilir?

Müslümanlar, Köprü Savaşı'ndan bir süre sonra Irak'ın güneyindeki Kadisiye'de karşılaştıkları Sasanileri bu kez yenilgiye uğrattılar. Kadisiye Savaşı'ndan sonra Sasani ordusundan binlerce asker İslamiyeti kabul etti. Bundan sonra İslam Ordusu Sasanilerin başkenti Medain'e girdi (636). İki taraf arasında 637 yılında Celula'da, 642 yılında da Nihavent'te yapılan savaşlar İslam ordularının zaferiyle sonuçlandı. Bu savaşları takip eden dönemde Müslümanlar Hemedan, İsfahan, Kazvin ve Rey gibi önemli İran şehirlerini fethederek Sasani Devleti'ne son verdi.

İran'ın fethinden sonra İslam orduları Azerbaycan'a doğru ilerleyişe geçtiler. 644 yılında bu ülkeyi fethederek İslam Devleti'nin sınırlarını kuzeyde Kafkasya'ya ve Hazar Denizi'ne kadar genişlettiler.

Bizans'a bağlı zengin bir eyalet olan Mısır, Hz. Ömer Dönemi'nde iç karışıklıklar içindeydi. Bu durumdan yararlanan Amr İbnü'l-As, büyük bir direnişle karşılaşmadan Mısır'a girdi. Ülkedeki Hristiyanları cizye ödemek koşuluyla din ve ibadetlerinde serbest bıraktı. Kahire yakınlarında Fustat (Görsel 5.16) adıyla bir şehir kurarak burayı kendisine merkez yaptı. 642 yılında da Akdeniz kıyısındaki İskenderiye'yi alarak Mısır'ın fethini tamamladı.

Görsel 5.16: *Fustat şehrini gösteren 1904 tarihli bir gravür (Eski Mısır Kolleksiyonu)*

Hz. Ömer, fetihlerle sınırları genişleyen İslam Devleti'nin yönetimini kolaylaştırmak amacıyla merkezde divan teşkilatını kurdu. Ülke topraklarını vilayetlere ayırarak buralara valiler ve kadılar atadı. Maliyeye önem vererek vergileri sistemli hâle getirdi. Devlet görevlilerine maaş bağladı. Devletin gelir gider işlerini düzene koymak için de beytü'l-mal denilen devlet hazinesini kurdu. Hz. Ömer ülke genelinde nüfus sayımı ve kadastro işlemi yaptırdı. Böylece ileride kurulacak İslam devletlerine örnek oluşturacak şekilde İslam Devleti'nin teşkilatlanmasını tamamladı.

Hz. Ömer Dönemi'nde İslam Devleti'nin ordusu düzenli ve devamlı hâle getirildi. Haberleşme sistemi geliştirildi. Irak, Mısır ve Suriye'de askerî garnizonlar oluşturuldu. Bayındırlık işlerine önem verilerek yeni şehirler kuruldu. Açılan sulama kanalları sayesinde tarımsal üretim arttırıldı. Eğitim hizmetleri ve kimsesiz çocukların korunması gibi işler düzenli hâle getirildi. Hicri takvimin hazırlanması ve kullanılmaya başlanması da Hz. Ömer zamanında gerçekleşti. Hz. Ömer 644 yılında İranlı bir köle tarafından şehit edildi.

2. İslam Dünyasında Ayrılıklar Başlıyor

Hz. Ömer son günlerinde, kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere altı kişilik bir heyet görevlendirmişti. Bu heyet onun ölümünden sonra toplanarak halifeliğe Hz. Osman'ı getirdi. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk günlerinde Bizans ordusu, Mısır'a saldırdı ve İskenderiye'yi geri aldı. Daha sonra da Suriye'ye doğru ilerlemeye başladı. Bizanslıların bu ilerleyişi Şam Valisi Muaviye tarafından durduruldu. Muaviye daha sonra Malatya ve Kayseri'ye kadar akınlarda bulundu. Ayrıca ilk İslam donanmasını kurarak 649 yılında Kıbrıs'ı fethetti. Diğer yandan Hz. Osman Dönemi'nde Kur'an-ı Kerim çoğaltılarak Mısır, Şam, Basra, Kûfe gibi önemli İslam merkezlerine gönderildi.

Hz. Osman Dönemi'nde, İslam ordularının daha önce fethettiği İran ve Azerbaycan'da ayaklanmalar çıktı. Müslümanlar bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra Horasan'ı ve Harzem'i alıp ardından Ceyhun Nehri'ne kadar ilerlediler. Ayrıca Hazar Denizi'nin güneyindeki Taberistan'ı alıp İran'ın fethini tamamladılar. Kuzeyde ise sınırlarını Kafkaslara kadar genişleterek Hazarlarla komşu oldular. Bu dönemde Kuzey Afrika'daki fetihlerine devam eden Müslümanlar Libya'yı ve Tunus'u ele geçirdiler. Müslümanların yaptığı ilk deniz savaşı olan 655 yılındaki Zatü's-Savari Savaşı'nda da Bizans donanmasını yenilgiye uğrattılar (Görsel 5.17).

Görsel 5.17: *Müslümanlarla Bizanslıların deniz savaşlarını gösteren bir resim (Ioannis Skylitzes-Madrid Kütüphanesi)*

Mekke'deki Kureyş kabilesinin Emeviler adıyla bilinen Ümeyyeoğulları koluna mensup olan Hz. Osman yumuşak huylu biriydi. Yakınlarının etkisinde kalan halife ordu komutanlıklarına ve valiliklere Emevi ailesinden gelenleri atamıştı. Buna bir de yöneticilerin yanlış uygulamaları eklenince Kûfe, Basra ve Mısır'daki halk arasında hoşnutsuzluklar ortaya çıktı. Halkın yöneticilere gösterdikleri tepkiler giderek halifeye karşı büyük bir isyana dönüştü ve Medine'ye kadar gelen isyancıların Hz. Osman'ı şehit etmesiyle sonuçlandı (656).

Hz. Osman'dan sonra Müslümanların çoğunun isteğiyle halifeliğe Hz. Muhammed'in (s.a.v.) damadı Hz. Ali getirildi. Ancak Emevi ailesi üyeleri Hz. Osman'ı öldürenleri yakalayıp cezalandırmadığını söyleyerek onun halifeliğini kabul etmedi. Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayan Emevilere, Hz. Ayşe'nin yanı sıra önde gelen Müslümanlardan Talha ve Zübeyr de katıldı.

Hz. Ali, Şam üzerine sefer hazırlıkları yaptığı sırada Hz. Ayşe'nin Talha ve Zübeyr ile birlikte Basra'yı ele geçirdiğini ve kendisine karşı ordu topladığını öğrendi. Bunun üzerine yolunu değiştirerek Kûfe'ye geldi. İki taraf arasında meydana gelen çatışma Hz. Ayşe'nin bindiği devenin etrafında geçtiği için bu savaşa İslam tarihinde Cemel Vakası (Deve Olayı) adı verildi. Savaşın sonunda Hz. Ayşe yakalanarak Medine'ye gönderildi. Hz. Ali ise Kûfe şehrine yerleşerek burayı kendisine başkent yaptı.

Emevi ailesinden Şam Valisi Muaviye, Hz. Osman'ın katilleri bulunup cezalandırılmadıkça Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini bildirmişti. Muaviye, Cemel Vakası'ndan sonra muhalefetini sertleştirerek halifeliğini ilan etti. Müslüman kanı dökülmesini istemeyen Hz. Ali ise Muaviye'ye bir mektup yazarak onunla anlaşmaya çalıştı. Girişiminin sonuçsuz kalması üzerine de ordusuyla birlikte Suriye Seferi'ne çıktı.

Fırat Nehri kıyısındaki Sıffin Ovası'nda yapılan savaşta (Görsel 5.18) Hz. Ali'nin ordusu savaşı kazanmak üzereyken Muaviye, yanında bulunan Amr İbnü'l-As'ın önerisiyle askerlerinin elindeki mızraklara Kur'an sayfalarını taktırdı. Hz. Ali bunun bir savaş hilesi olduğunu söylediyse de askerlerini savaşmaya ikna edemedi. Bunun üzerine anlaşmazlığın çözümü Muaviye'nin isteği doğrultusunda, iki tarafın seçeceği hakemlerin kararına bırakıldı. Hakemler her iki tarafın da halife olmaması konusunda anlaştılar. Ancak sıra kararını açıklanmasına geldiğinde Muaviye'nin hakemi Amr İbnü'l-As alınan karara uymayarak halifeliğin Muaviye'ye verildiğini ilan etti. Hakem Olayı adıyla tarihe geçen bu olayla birlikte halifelik sorunu daha da karmaşık bir hâle geldi.

Görsel 5.18: *Sıffin Savaşı'nı gösteren İranlılara ait bir minyatür (XV. yüzyıl)*

İslam tarihinde Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan mücadelelerin sonucunda Müslümanlar; Emeviler (Muaviye'den yana olanlar), Şiiler (Hz. Ali'den yana olanlar) ve Haricîler (Hz. Ali'ye ve Muaviye'ye karşı olanlar) olmak üzere üç gruba ayrıldı. Haricîlere göre Müslümanlar arasındaki ayrılığın sorumluları; Muaviye, Muaviye'nin hakemi olan Amr İbnü'l-As ve Hz. Ali idi. Bu nedenle Haricîler onların üçünü de aynı gün öldürmeye karar vererek seçtikleri suikastçıları Kûfe, Şam ve Mısır'a gönderdiler. Amr İbnü'l-As ve Muaviye suikasttan kurtulurken Hz. Ali şehit edildi (661). Onun vefatıyla birlikte Dört Halife Dönemi sona erdi.

Etkinlik

Hz. Ali Dönemi'nde yaşanan olayların daha sonraki dönemlerde İslam dünyasında ne gibi sonuçlara yol açmış olabileceğini yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

Ç. HALİFELİK SALTANATA DÖNÜŞÜYOR

661 yılında Hz. Ali Dönemi'nin sona ermesinin ardından Şam'da bulunan Muaviye burada halifeliğini ilan etti. Aynı günlerde Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan Irak'taki Müslümanlar tarafından halife seçilmişti. Hz. Hasan, Muaviye'nin kendisi üzerine bir sefere çıkacağını haber alınca kardeş kanı dökülmemesi için onunla bir antlaşma yaparak halifelikten vazgeçti.

Antlaşmaya göre Muaviye halife olarak kalacak fakat kendisinden sonra kimin halife olacağına karışmayacaktı. O öldükten sonra ise Müslümanlar kimi isterlerse onu halife seçebileceklerdi. Ancak Muaviye bu antlaşmaya uymadı. Hz. Hasan'ın ölümünün ardından oğlu Yezid'i veliaht tayin etti. Böylece İslam tarihinde Emeviler Dönemi'ni başlatarak hilafeti babadan oğula geçen bir saltanata dönüştürdü. Bu dönemde İslam Devleti'nin başkenti Şam oldu.

1. Emeviler

Düşünelim-Söyleyelim

Emevi Devleti, başı Hicaz'da, kalbi Şam'da olan bir kartaldı. Kartalın bir kanadı Mısır ve Irak'ta olup ayakları Anadolu'ya uzanmıştı.

Ahmet Cevdet Paşa

Süleyman Duygu, Genel Tarih II, s. 108.

➥ *Ahmet Cevdet Paşa yukarıdaki sözüyle Emevi Devleti'nin hangi özelliğine dikkat çekmek istemiştir?*

Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye, ülke içinde düzeni sağladıktan sonra fetih hareketlerini başlattı. Onun zamanında deniz yoluyla İstanbul'a kadar giden İslam ordusu şehri kuşattı. 668 yılında gerçekleşen bu kuşatma sırasında Müslümanlar salgın hastalıklar nedeniyle kayıplar verdi. Hastalanarak hayatını kaybeden İslam askerleri arasında ilerlemiş yaşına rağmen sefere katılmış olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bayraktarı Ebû Eyyûb El-Ensârî de vardı. Ebû Eyyûb El-Ensârî, kuşatma sırasında şehit düştükten sonra vasiyeti gereği İstanbul surlarının yanıbaşında defnedildi. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde onu evinde misafir eden bu meşhur sahabe, II. Akabe Biatı'nda bulunmuş; Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber savaşları ile Mekke'nin fethi ve Huneyn gazvesine katılmıştı. Ayrıca Dört Halife Devri'nde Suriye, Filistin ve Mısır seferleri ile Kıbrıs'ın fethine iştirak etmişti.

İstanbul, Müslümanların ilk kuşatmasının ardından ikisi Emeviler; biri de Abbasiler döneminde olmak üzere iki kez daha kuşatıldıysa da fethedilemedi. İstanbul'u fethederek İslam dünyasına kazandıran hükümdar, Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet oldu. Fatih, fetihten sonra hocası Akşemseddin'e Ebû Eyyûb El-Ensârî'nin toprağa verildiği yeri tespit ettirdi. Daha sonra da buraya bir türbe ve cami yaptırdı (Görsel 5.19). Böylece Müslümanların ilk İstanbul kuşatmasında şehit düşen bu İslam büyüğüne verdiği değeri gösterdi. Fatih'ten sonra tahta çıkan Osmanlı padişahları da kılıç kuşanma törenlerini Eyüp Sultan Camisinde yaparak bu hürmeti devam ettirdi.

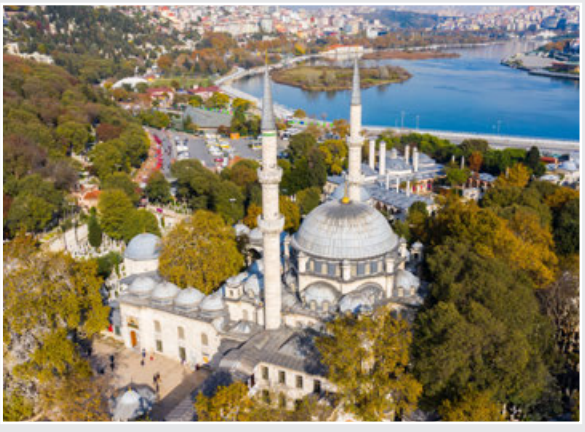

Görsel 5.19: *Eyüp Sultan Camisi ve Türbesi*

Bilgi Notu

Kerbela Olayı (680)

Emevilerin kurucusu Muaviye'nin 680 yılında ölümü üzerine halifeliğe, daha önce veliaht ilan ettiği oğlu Yezid geçti. Ancak Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'in halifeliğini tanımadı. Bu arada Kûfeliler, Mekke'de bulunan Hz. Hüseyin'i halife olarak tanıdıklarını bildirerek onu şehirlerine davet ettiler. Kûfelilerin çağrısı üzerine yanındakilerle birlikte yola çıkan Hz. Hüseyin, Fırat Nehri kenarındaki Kerbela denilen yere geldiğinde Yezid'in kuvvetleri tarafından durduruldu. Emevi ordusu komutanı burada Hz. Hüseyin'i günlerce kuşatma altında tuttu. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, Medine'ye geri dönmek istediğini söyledi. Ancak buna izin verilmedi ve yanındakilerle birlikte şehit edildi (680).

Kerbela Olayı Müslümanlar için büyük bir üzüntü kaynağı oldu. Aynı zamanda İslam dünyasında daha önce başlamış olan ayrılıkların keskinleşmesine yol açtı.

Bu kitap için yazılmıştır.

a. İslamiyetin Kuzey Afrika ve Avrupa'daki Yayılışı

Emeviler, İslam Devleti'nin sınırlarını oldukça genişletti. Batı da Afrika'nın kuzey kıyıları boyunca ilerleyen İslam orduları Cezayir'e kadar olan yerleri fethetti (Harita 5.3). Böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki hâkimiyetine son verildi.

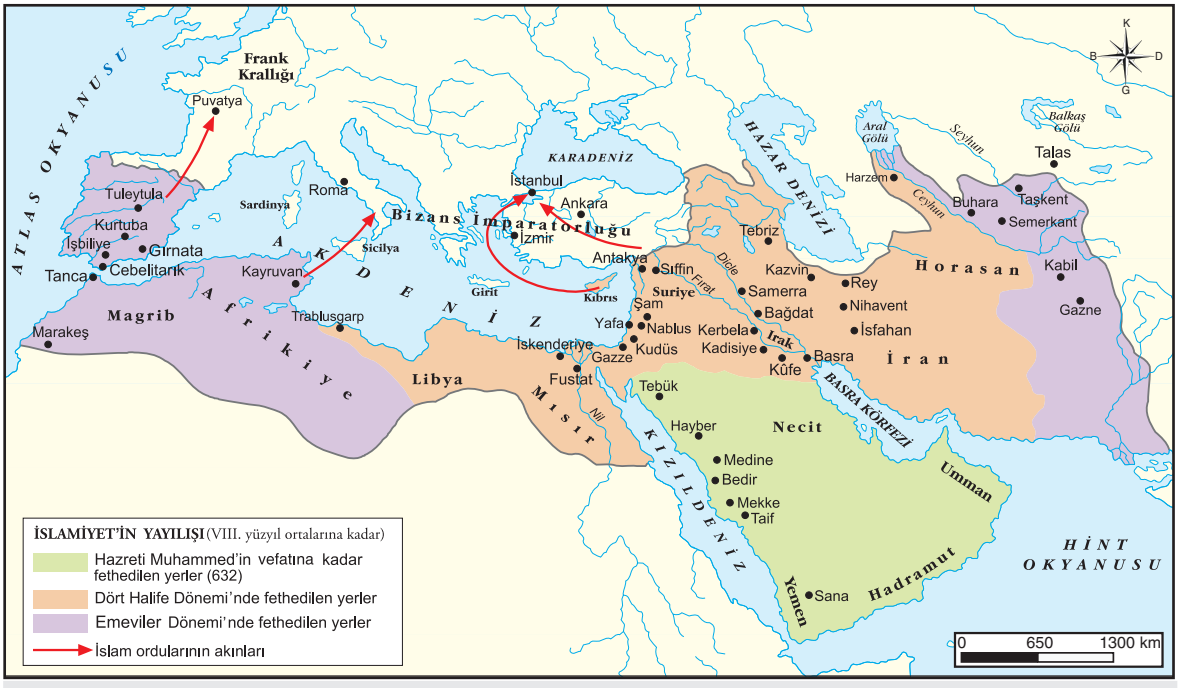

Harita 5.3: *Hz. Muhammed (s.a.v.), Dört Halife ve Emeviler Dönemlerinde İslamiyet'in yayılışı*

Kuzey Afrika toprakları Emevi komutanlarından Ukbe bin Nafi tarafından fethedildi. Ukbe, Berberilere karşı kazandığı galibiyetten sonra Müslüman askerleri yerli halkın isyanlarına karşı emniyete almak istedi. Bu amaçla Tunus'ta Kayruvan şehrini kurarak burayı Afrikiye vilayetinin merkezi yaptı. Afrikiye Valisi Ukbe bin Nafi, Cezayir'i ve Fas'ı alarak Atlas Okyanusu'na ulaştı. Böylece Kuzey Afrika'nın fethini tamamladı.

Emevi halifesi Yezid'in 683'te ölümü üzerine Kuzey Afrika'da yaşayan Berberiler, Bizans'ın yardımıyla Emevi yönetimine karşı ayaklandılar. Emeviler bu ayaklanmaları bastırıp kaybettikleri yerleri geri aldıkları gibi Batı Akdeniz'de Bizans'ın elinde bulunan Mayorka ve Minorka Adalarını da fethettiler.

Müslümanlar, Kuzey Afrika'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra Endülüs adını verdikleri İspanya'ya yöneldiler. O sırada Vizigot Krallığı'nın hüküm sürdüğü Endülüs'te halk kralın baskıları karşısında Müslümanlardan yardım istiyordu. Bunun üzerine Tarık bin Ziyad komutasındaki İslam ordusu 711 yılında Cebelitarık (Septe) Boğazı'nı geçerek İspanya'ya ayak bastı (Görsel 5.20).

Tarık bin Ziyad, karşısına çıkan Vizigot Kralı'nı Kadiks Savaşı'nda yenip İspanya'yı fethederek burayı Emevilerin bir eyaleti durumuna getirdi. İspanya'nın fethinden sonra Emeviler Pirene Dağları'nı aşarak Avrupa içlerine doğru ilerlemek istediler. Ancak 732 yılında Franklarla yaptıkları Puvatya Savaşı'nı kaybedince buradan dönmek zorunda kaldılar.

Görsel 5.20: *Tarık bin Ziyad'ın İspanya'ya ayak bastıktan sonra askerlerinin geriye dönme ümitlerini kırmak için gemilerini yaktırmasını gösteren bir resim*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Tarık Bin Ziyad

Emevilerin Afrika Valisi Musa, Ziyad oğlu Tarık'a 7.000 kişilik bir kuvvet vererek İspanya'ya gönderdi (711). Tarık, Kont Jülyanus'un hazırladığı gemilerle karşı kıyıya geçerek sonradan kendi adıyla söylenen bir dağı (Cebel-i Tarık) ele geçirdi. Askerin geri çekilme ümidini önlemek için gemileri yaktırdı. Karşısına çıkan İspanya valisini yendi. Düşman kalıntılarını kovalayarak Kadiks şehri dolaylarına vardı. Burada büyük bir kuvvetle (90.000 kişi) karşısına çıkan Rodrik ile savaşa tutuştu. Tarık'ın askerleri bozuldu ve kaçmaya başladılar. Bunun üzerine Tarık, atının üzerinde doğrularak onlara bağırdı: "Ey mağripli gaziler! Ey Müslüman yiğitler! Nereye gidiyorsunuz. (...) Düşününüz ki önünüz düşman, arkanız deniz. Sizin için çıkar yol, yürekliliğinize dayanarak ve kendinize güvenerek savaş alanında durmak ve dayanmaktır. Ey süvariler! Bana bakın ve benim gibi yapın." diyerek atını dörtnala kaldırdı. Düşmana doğru ilerledi. Askerleri de onu izlediler. Düşman içine dalan Tarık, bir araba üzerinde bulunan Vizigot kralını gördü ve onu öldürdü. Düşman ordusu bozulup kaçtı.

Süleyman Duygu, Genel Tarih II, s. 121-122 (Düzenlenmiştir.).

➥ *Tarık bin Ziyad'ın Kadiks Savaşı'nda kazandığı zafer hangi sonuçları ortaya çıkarmış olabilir?*

? *İslamiyetin Kuzey Afrika ve Avrupa'da yayılmasının tarihî önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

b. Emevilerin Doğudaki Fetihleri ve Yıkılışı

Emeviler yalnız batıya değil, doğuya doğru da yayıldılar. 705 yılında Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim'i Maveraünnehir bölgesindeki Türk illerinin fethiyle görevlendiler. Ceyhun Nehri'ni geçen Kuteybe Maveraünnehir'e girdikten sonra Beykent, Buhara ve Semerkant gibi zengin Türk şehirlerini ele geçirdi. Böylece Emevilerin doğudaki sınırlarını Seyhun Nehri'ne kadar genişletti.

Emevilerin doğuya doğru ilerleyişi Halife Velid'in 715 yılında ölümünden sonra yavaşladı. Bu dönemde Türgiş Hakanı Sulu Kağan, Emevileri Maveraünnehir'den çıkarıp İran içlerine doğru sürdü.

Emevilerin halifeliği ele geçirmek ve ellerinde tutmak amacıyla yürüttükleri baskıcı ve ayırımcı politikalar ülkenin başka yerlerinde de tepkilere yol açtı. Emevilere en fazla karşı çıkan gruplarından biri Haricîler, diğeri Şiiler idi. Haricîler kendi istekleriyle onaylamadıkları bir otoriteyi kabul etmeyeceklerini söylüyorlardı. Onlara göre hangi milletten gelirse gelsin Müslümanların üzerinde uzlaşacağı herhangi bir Müslüman kişi halife olabilmeliydi. Şiiler ise halifeliğin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan gelenlerin hakkı olduğunu ileri sürüyorlardı.

Şiiler, Emeviler ve Haricîler arasındaki anlayış farklılıkları zamanla daha da keskinleşerek birer mezhebî yönelime dönüştü. Müslümanlar arasında bu şekilde başlayan ayrılıklar Emevilerin uyguladığı ırkçı politikayla daha da derinleşti. Emevi halifelerinin çoğu kabile ve ırk taassubuyla kendi ailelerini ve Arapları üstün tutuyor, buna karşılık fetihlerle birlikte sayıları her geçen gün artan mevaliyi aşağı görüyorlardı. Aynı anlayışın gereği olarak adli ve idari görevlere yalnızca Arapları getiriyor, orduda mevaliden yararlandıkları hâlde ganimetten onlara pay vermiyorlardı. Diğer yandan Müslüman oldukları için haraç ve cizye ödememesi gereken bu insanlardan vergi almaya devam ediyorlardı.

Emevilerin mevaliyi köle yerine koyan ayrımcı politikası toplumun günlük hayatını da etkiliyordu. Araplar mevaliye hakaret ediyor, onlarla aynı hizada yürümüyor, aynı sofrada oturmuyor hatta camilerini bile ayırıyorlardı. Mevaliden insanların mesleklerini aşağılıyor, kızlarını onlarla evlendirmiyorlardı.

Emevilerin Arapları kayırıcı tutumu İslam'ın eşitlik, kardeşlik ve adalet ilkelerine aykırıydı. Bu haksız durum Müslüman İranlıları, Türkleri ve Berberileri rahatsız ettiği gibi İslam'ın yayılışını kesintiye uğratıyordu. Öte yandan mevalinin hoşnutsuzlukları Emevi topraklarında şuûbiyye adıyla bir tepki hareketinin doğmasına neden olmuştu. "Milletler" anlamına gelen şuûbiyye düşüncesini benimseyenler Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Veda Hutbesi'nde ifade ettiği Arap'ın Arap olmayanlara, Arap olmayanların da Araplar'a hiçbir üstünlüğünün bulunmadığını savunuyorlardı. Onlara göre bütün insanlar tek bir insanlık ailesinden gelmekte, milletler arasında bir üstünlük farkı bulunmamakta ve Allah katında üstünlük yalnızca takva ile olmaktaydı.

Görsel 5.21: *Ebu Müslim Horasani'yi gösteren bir minyatür (Avusturya Ulusal Kütüphanesi)*

Şuûbiyye hareketi başta İran olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde karışıklıklara ve ayaklanmalara yol açtı. Emevi yönetimine karşı tepki hareketlerinin en önemlisi, Ebu Müslim (Görsel 5.21) adında bir Türk tarafından 746 yılında Horasan'da başlatıldı.

Ebu Müslim, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen Ebu'l-Abbas Abdullah'ı Kûfe'de halife ilan etti. Emevi Halifesi II. Mervan ayaklanmayı bastırmak istediyse de başarılı olamadı ve öldürüldü. Onun ölümünden sonra da halifelik Abbasi ailesine geçti (750).

2. Endülüs Emevileri

Abbasiler, Emevi Devleti'ne son verdikten sonra Emevi ailesinden olanları ortadan kaldırdılar. Bu saldırıdan yalnızca Emevi halifelerinden Hişam'ın torunu olan Abdurrahman kurtulabildi. Şam'dan kaçan Abdurrahman, İspanya'ya geçtikten sonra burada başkenti Kurtuba olmak üzere Endülüs Emevi Devleti'ni (Harita 5.4) kurdu (756). Abdurrahman ilk olarak ülke içinde düzeni sağladı. Ardından Abbasilerin Endülüs'ü almak için gönderdikleri bir orduyu yenerek bu ülkedeki hâkimiyetini güçlendirdi. Yeni yollar ve sulama kanalları açtırıp, limanlar yaptırarak ticareti ve tarımı geliştirdi.

Abdurrahman'ın 788 yılında ölümünden sonra Endülüs Emevi Devleti, İspanya'daki yerli Hristiyan krallıkların baskıları yüzünden yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu bunalımlı dönem III. Abdurrahman'ın 912 yılında tahta geçmesiyle birlikte sona erdi. III. Abdurrahman kendisinden önceki hükümdarların kullandığı emir unvanının yanında halife unvanını da kullandı. Böylece İslam dünyasında biri Endülüs Emevi Devleti'nin diğerleri ise Abbasi ve Mısır'daki Fâtımi Devletlerinin başında olmak üzere aynı anda üç halife ortaya çıktı.

Harita 5.4: *Endülüs Emevi Devleti*

Endülüs Emevileri III. Abdurrahman'dan sonra tahta geçen II. Hakem'in zamanında en güçlü dönemini yaşadı. Kitap biriktirme konusunda Abbasi halifeleriyle yarışan bu hükümdar başkent Kurtuba'daki sarayında yarım milyon ciltlik büyük bir kitaplık kurdu. Onun döneminde yalnızca Gırnata'da 70 kadar kitaplık vardı. Dünyaca tanınmış ünlü İslam filozofu İbn-i Rüşd'ün yetiştiği bu ortamda bilimsel çalışmalara kadınlar da katılıyordu.

Endülüs Emevi Devleti II. Hakem'den sonra başlayan iç karışıklıklar nedeniyle zayıfladı. Bu devletin 1031 yılında parçalanmasıyla birlikte İspanya topraklarında Tevaif-i Mülük adı verilen çok sayıda beylik ortaya çıktı. Söz konusu beylikler Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan krallıkların güneye doğru ilerleyişi sırasında birer birer yıkıldı.

İspanyolların genişlemesine karşı varlığını koruyabilen tek İslam devleti, merkezi Gırnata olan Beni Ahmer Devleti oldu. Bu devlete de Aragon kralı ile Kastilya kraliçesinin evlenmesiyle İspanya'da kuruluşu tamamlanan Katolik Hristiyan Birliği son verdi (1492). Gırnata'nın ele geçirilmesinden sonra burada bulunan kütüphaneler ve sanat eserleri yakılıp yıkıldı. Zorla Hristiyanlaştırma baskısı altındaki Müslümanların bir kısmı katledilip malları yağmalanırken kalanları da Endülüs'ten çıkarıldı.

İspanya'da bu olayların yaşandığı sırada Osmanlı Devleti'nin başında II. Bayezid (1481-1512) bulunuyordu. II. Bayezid, Endülüs Müslümanlarına ve onlarla birlikte Hristiyanların zulmüne uğrayan Musevilere yardım elini uzattı. Kemal Reis komutasında bir Osmanlı donanmasını İspanya'ya göndererek bu ülkedeki Müslümanları ve Musevileri kurtardı.

3. Endülüs'te İslam Medeniyeti

Endülüs Emevileri Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin barış içinde bir arada yaşamasını sağladılar. Böylece Endülüs'te gelişen İslam medeniyetinin İspanyollar ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaşayan Hristiyanlar tarafından öğrenilmesinin yolunu açtılar. Hristiyanların İslam medeniyetini öğrenme sürecinde Sicilya ve İspanya, İslam alimlerinin yazdığı ilmî ve felsefi eserlerin Arapçadan Latinceye tercüme edildiği merkezler olarak öne çıktı. Bu çeviri faaliyetlerinde İspanya'nın Tuleytula (Toledo) şehrinde kurulan tercüme akademisi (Görsel 5.22) önemli rol oynadı. Çeşitli ülkelerden gelen ilim insanlarının çalıştığı bu akademide felsefe, matematik, astronomi, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat alanlarında İslam bilginlerine ait pek çok eser Arapça'dan Batı dillerine tercüme edildi.

Görsel 5.22: *Tuleytula'daki tercüme akademisine ev sahipliği yapan katedralden bir görünüş*

Tuleytula'da Kettonlu Robert Kur'an'ı Latinceye çevirdi. Kartacalı Constantin (Konstantin), Cremonalı Gerard (Kremonalı Gerard) ve Dominicus Gundissalinus (Dominikus Gundisalinus) Müslüman hekimlerin tıp eserlerini ilk defa Latinceye tercüme eden ilim insanları olarak ün kazandı. Onların tıp alanında yaptıkları bu tercümeler sayesinde Avrupa'da hakim olan bilim dışı uygulamaların yerini modern tedavi yöntemleri aldı.

Endülüs'lü İbn-i Rüşd Tuleytula'da eserleri tercüme edilen ünlü İslam âlimlerinden biri oldu. İbn-i Rüşd, Musa bin Meymun ve İbn-i Bacce ile birlikte Albert Magnus (Albırt Megnıs), Maimonides (Maymonides), Spinoza ve Immanuel Kant (İmmanüel Kant) gibi Avrupa medeniyetinin temellerini atan önemli filozofları etkiledi.

Yahudi ve Hristiyan ilahiyat çevrelerine etki eden Endülüs, tercüme akademilerinin yanı sıra eğitim kurumlarıyla da Avrupa'yı aydınlatan bir medeniyet merkeziydi. Müslümanların bu ülkede kurdukları medreselerde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen öğrenciler öğrenim gördüler. Bu öğrenciler edindikleri yeni bilgileri, Müslümanlardan gördükleri çeşitli ilaçları ve araç gereçleri kendi ülkelerine taşıdılar. Avrupa'daki bazı Hristiyan krallar ve zenginler de çocuklarını yetiştirmeleri için Endülüs'ten öğretmenler getirerek İslam medeniyetinin ilim ve tekniğinden yararlanmaya çalıştılar.

Bilimde olduğu gibi sanatta da ileri giden Endülüs Emevileri özellikle mimari alanda estetik değeri yüksek eserler vermişlerdir. Bu eserlerin en önemlileri Kurtuba Ulu Camisi ile İslam sanatının Endülüs'teki en görkemli örneği olan Elhamra Sarayı'dır. Beni Ahmer Devleti'nin kurucusu Muhammed El Ahmer tarafından yaptırılan Elhamra Sarayı (Görsel 5.23) Gırnata şehrindedir. Saray, beyaz mermerden yapılmış ince sütunları, zarif kemerleri ve arabesk süslemeleri ile eşsiz güzellikte bir sanat eseridir.

Görsel 5.23: *Beni Ahmer Devleti'nin merkezi olan Gırnata'daki Elhamra Sarayı'ndan bir görünüş*

Okuyalım

Kâğıt Avrupa'da

İslamiyet'in Avrupa'ya getirdiği en hayırlı nimetlerden birinin de kâğıt olduğuna hiç şüphe yoktur. (...) Kâğıdın Müslümanlar tarafından bol miktarda imaline başlanmasından önce son derece elverişsiz ve pahalı olan maddeler "kâğıt" olarak kullanılıyordu. Mısır'da kamıştan yapılan "papirüs" ve yine diğer ülkelerde koyun ve keçi derisinden yapılan "parşömen" kullanılmaktaydı. Çin'de ise "ipek kâğıdı" kullanılıyordu. İpek her yerde üretilemiyor ve çok pahalıya mal oluyordu. Müslümanların keten ve daha sonra pamuk kâğıdını icadı, ilmî çalışmaları etkilediği gibi kâğıt sanayisinin gelişmesini de doğurmuştu. Kâğıdın icadı ile beraber matbaacılık doğmuş ve kısa zamanda bir sanayi dalı hâline gelmiştir.

Ucuz kâğıt olan pamuk kâğıdını garba Müslümanlar getirmişlerdir. Miladın 12'nci asrında Endülüs'teki kâğıt fabrikası Batı Avrupa'nın ihtiyacını temin etmiştir. Kısacası, parşömeni ortadan kaldırmış olan kitap kâğıdını Müslümanlar icat etmişlerdi.

Gerçek Dergisi, C I, S 3, s. 76 (Kısaltılmıştır.).

Yukarıdaki metinde Müslümanların Avrupalıları kâğıt ile tanıştırmasının "hayırlı bir nimet" olarak görülmesinin nedenleri neler olabilir?

D. ABBASİLER

Düşünelim-Söyleyelim

Danışmanının Abbasi Halifesi Mansur'a Bağdat şehrinin kurulacağı yer ile ilgili önerisi:

"Efendim, şehri, Dicle'nin kıyısına kurmanda fayda görüyorum. Zira mallar oraya hem kara hem de nehir yoluyla gelebilir. Azerbaycan ve Rum diyarından mallar rahatça ulaşır. Ordunun yerleşimine de uygundur."

Tarih dergisi, 17 Eylül 2003, s. 6 (Kısaltılmıştır.).

Danışmanının Halife Mansur'a söylediği sözlerden hareketle Abbasilerin hangi konulara önem verdikleri söylenebilir? Neden?

1. Abbasi Devleti'nin İlk Dönemleri

Emevi Devleti'nin 750 yılında yıkılışından sonra Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcası Abbas'ın soyundan gelen Ebu'l-Abbas Abdullah halifeliğini ilan ederek Abbasiler Devleti'ni kurdu. O ölünce yerine kardeşi Mansur geçti. Mansur, Kafkasya üzerinden Abbasi topraklarına girmiş olan Hazarları geri püskürttü. Ayrıca Bizans'tan gelecek saldırılardan korunmak için önlemler aldı. Bu amaçla sınır bölgesine Türkleri yerleştirirken Musul ve Azerbaycan valiliklerine de Türkler arasından seçtiği kişileri atadı.

Halife Mansur, siyasi faaliyetlerinden çok, başlattığı büyük kültür hareketi ile tanındı. İleride önemli bir medeniyet merkezi durumuna gelecek olan Bağdat şehrini kurarak burayı başkent yaptı. Bilim, sanat ve edebiyat faaliyetlerini destekleyen Mansur aynı zamanda büyük bir hatip ve hadis bilginiydi. Onun döneminde Farsça, Hintçe, İbranice ve Yunancadan Arapçaya tercüme çalışmaları yürütüldü.

Abbasi Devleti en parlak zamanını Halife Harun Reşit Dönemi'nde yaşadı (Görsel 5.24). Harun Reşit, Abbasilerin Hazarlar ile mücadelesine son vererek iki taraf arasındaki siyasi, dinî ve ticari ilişkileri geliştirdi. Bu sayede İslamiyet'in Hazarlar arasında yayılmasını sağladı. Bir yandan da en büyük rakibi olarak gördüğü Bizans üzerine seferler düzenledi. Bizans sınırındaki kaleleri güçlendirerek Doğu Anadolu'da Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya'yı içine alan bir uç vilayeti kurdu. Avasım adını verdiği bu vilayete savaşçı özelliklerinden dolayı Türkleri yerleştirdi. Muhafız birliğinde de Türk askerlerine yer verdi.

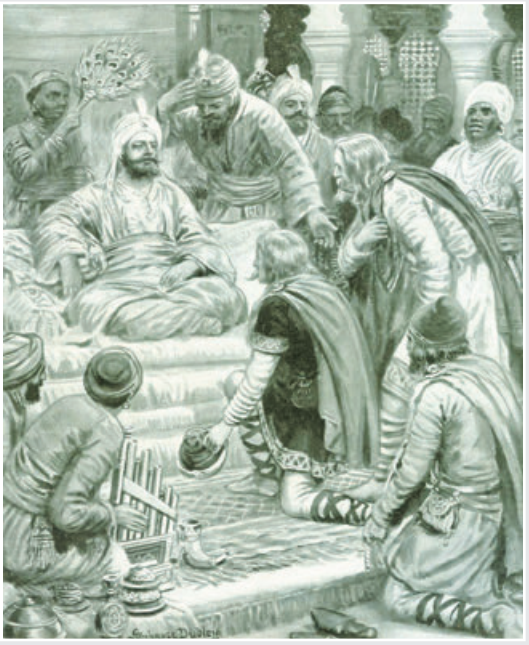

Görsel 5.24: *Harun Reşit'in huzurunda Frank Kralı'nın elçilerini gösteren bir resim (Ambrose Dudley)*

Bilgi Notu

Harun Reşit'in Saati

Harun Reşit, Bizans'a karşı, o dönemde Avrupa'nın en güçlü hükümdarı olarak kabul edilen Frank Kralı Şarlman ile iyi ilişkiler kurdu. Aralarındaki dostluğu geliştirmek için ona elçiler ve çok değerli hediyeler gönderdi. Bu hediyeler arasında bulunan ev şeklindeki bir çalar saat, Franklar tarafından ilgiyle ve hayranlıkla karşılandı.

Bu kitap için yazılmıştır.

Bilime, sanata ve edebiyata önem veren Harun Reşit; Bağdat'ta okullar, hastaneler ve rasathaneler açtırdı. Şehirdeki ilk kâğıt imalathanesi de yine onun döneminde kuruldu. Satranç oyununun Müslümanlar tarafından oynanmaya başlanması da yine bu dönemde gerçekleşti. Harun Reşit sarayda müzikli eğlenceler düzenletir, bilim insanlarına sohbet ve tartışmalar yaptırır, onları ödüllendirirdi. Ayrıca Türklere özgü bir oyun olan ve Avrupa'da polo adıyla bilinen çevgan oyununu oynardı.

2. Abbasi Halifeleri ve Türkler

Abbasiler başta Horasan'da yaşayan Türkler olmak üzere İranlıların ve diğer bazı kavimlerin desteğiyle iktidara geldikleri için Emevilerin ırkçı politikasını terk ettiler. Abbasi halifeleri ordu ve devlet yönetiminde Türklerle birlikte Arap olmayan unsurlara yer verdiler. Bu halifelerden biri olan Me'mun, askerî yeteneklerini ve sağlam karakterlerini takdir ettiği Türkleri Arap ve Fars kökenlilere karşı denge unsuru olarak gördü. Türklerin ordudaki sayısını ve nüfuzunu arttırarak Türk askerleriyle birlikte sefere çıkan ilk Abbasi halifesi oldu. İç isyanların bastırılmasında da güvenilir bulduğu bu Türklerden yararlandı.

Me'mun halifeliği sırasında Türklerden askerî birlikler kurma görevini kardeşi Mu'tasım'a vermişti. Bu dönemde Mu'tasım'ın emrinde faaliyet gösteren Afşin, Eşnaz, Boğa el-Kebir ve Inak et-Türki gibi Türk komutanlar hilafet ordusu içinde güçlenerek söz sahibi oldular. Aynı komutanlar halifelik mücadelesinde de Mu'tasım'ı destekleyerek onun halife olmasında rol oynadılar.

Annesi Türk olan Mu'tasım'ın döneminde Türkler Abbasi ordusunda hâkim unsur hâline geldi. Mu'tasım Bağdat'taki Türk askerlerinin Araplarla karışıp savaşçılık özelliklerini kaybetmelerini istemiyordu. Bu nedenle Türkleri aileleriyle birlikte Bağdat'ın yüz kilometre kuzeyinde inşa ettirdiği Samarra şehrine (Görsel 5.25) yerleştirdi. Hilafet merkezini de daha güvenli gördüğü bu şehre taşıdı. Böylece İslam tarihine Samarra Devri (836-892) adıyla geçen dönemi başlattı.

Görsel 5.25: *Samarra şehri ve bu şehirde bulunan Samarra Ulu Camisi'nin kalıntıları*

Mu'tasım, iktidarına karşı başlayan isyan hareketlerini Türk askerlerin yardımıyla bastırdı. 840 yılında da Bizans'a karşı yürüttüğü gaza faaliyetleri kapsamında Türklerden kurulu bir orduyla Anadolu'ya girerek Eskişehir'e kadar ilerledi.

Halife Mu'tasım'ın Abbasi Devleti'nin başkentini Bağdat'tan Samarra'ya taşımasından yola çıkarak Türklerin Abbasi Devleti'ndeki yeri ve önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Abbasiler orduda olduğu gibi devlet yönetiminde de Türklerden yararlandılar. Haciplik ve vezirlik gibi yüksek devlet görevlerine Türkler arasından seçtikleri kişileri getirdiler. Aynı şekilde Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen, Kûfe gibi önemli bölgelerin valiliklerine de Türkleri atadılar.

Türk komutanları ve devlet adamları Abbasi Devleti içindeki nüfuzlarını Mu'tasım'ın ölümünden sonra da devam ettirdiler. Bu dönemde Abbasi halifeleri emirü'l-mü'minin unvanını kullanan ve yalnızca dinî yetkileri olan sembolik yöneticiler hâline geldiler. Türk komutanlar ise emirü'l-ümera unvanıyla devletin askerî ve siyasi yetkilerini ellerinde tuttular. Böylece Arapların askerî yönden zayıfladıkları bir dönemde Türkler, devlet ve ordu yönetiminde sorumluluk üstlenerek İslam dünyasına canlılık getirdiler.

Okuyalım

Türklerin Faziletleri

"Türkler, vatanseverlikleri, cesaretleri ve savaşçılıklarıyla başta Araplar olmak üzere diğer Müslüman milletlerin gözünde hayranlık uyandırmışlardır. Abbasiler döneminde yaşamış ve Arap edebiyatının ünlü yazarlarından olan Câhiz (ö. 869) Türklerin bu özelliklerini Fezâilü'l-Etrâk (Türklerin Faziletleri) adlı eserinde şu cümlelerle ifade etmiştir:

Türkler, yılmaz fakat yıldırır; korku denilen şeyi asla bilmezler. Toprağı için canını seve seve verir, kanını seve seve akıtır. (...) Böyle bir zamanda Türk'ün yanına yaklaşmak gayet tehlikelidir.

Eğer Türk askeri, iki dağ arasında dar bir vadide veya bir köprü başında, bir kalabalık arasında sıkışacak olursa derhal atını mahmuzlar ve öte taraftan adeta bir yıldız gibi doğar. Sarp bir geçitten geçmek icap ederse yürümeyi bırakıp dağın doruğuna yükselmeye başlar. Bir dağ keçisinin çıkmaya cesaret edemeyeceği yerlere çıkar, oradan kendisini aşağıya sarkıtır. Eğer sen Türkün bu vaziyetini görsen, kendisini nasıl tehlikeye koyduğuna hayret eder ve şaşarsın. İşte Türk, daima böyle tetik ve çevik vücutlu bir insandır. (...)

Türkler daima harp, halindedir. Bu harp sadece din ve toprak için olmayıp aynı zamanda hürriyet ve istiklal içindir. Türk, hürriyet ve iradesini kat'iyyen kimseye vermez. Vaad ve tehdit onun için kıymetsizdir. Ele geçecek olursa kimseden bir vaad ümidinde bulunmaz. İşte bu tarzda kendi yerlerinde ve yurtlarında hayat geçirirler. Fazla mal biriktirmeye haris olmayan kanaatkâr bir millettir.

Yaradılıştan asker olan Türklerin öz topraklarına taarruz vuku bulsa, nasıl muharebe edecekleri cidden düşünülecek bir durumdur. (...)

Türklerin medeni özelliklerinden biri de bir yerde oturmaktan kat'iyyen hoşlanmamalarıdır. Çünkü Türklerin bünyeleri hareket üzerine kurulmuş olup bir yerde ve sükûnetle oturmaktan asla başları hoş değildir. İnce fikir ve hararetli zeka sahibi oldukları için daima iş ve güçle meşgul olmak isterler. Ruhları da bedenleri gibi kuvvetlidir.

Türkler hiçbir vakit hissiyatlarına mağlup olmamışlardır. Bütün hareketleri doğru ve şuurludur. Aklı kendilerine daima hedef ve rehber olarak görmüşlerdir. Doğruluğa, doğru hükme razı ve kail olup daima hak ve hakkâniyete maildirler. Hakkâniyeti gözetmek bir Türk için vicdan aşkıdır."

Câhiz, Türklerin Faziletleri ve Övgüleri, çev. Osman Fevzi Olcay, s. 19-24 (Kısaltılmıştır.)

Yukarıdaki metinde anlatılanlardan hareketle Türklerin özelliklerini hangi kelimelerle ifade edebilirsiniz?

Abbasi devlet yönetiminde Türklerin belirleyici bir güç olarak öne çıkması Araplar ve İranlılarda rahatsızlıklara neden oldu. Söz konusu çevrelerle Türkler arasında başlayan çekişmelere bir de merkezî otoritenin zayıflığı eklenince ülkenin çeşitli yerlerinde küçük devletler ortaya çıktı. Bu devletlerin belli başlıları Kuzey Afrika'da Ağlebiler, Horasan'da Tahiriler, Maveraünnehir'de Samanoğulları, Mısır'da Tolunoğulları ve İhşîdîler ile Irak ve İran'da Büveyhoğullarıydı. Bunlardan Şii Büveyhoğulları Devleti 945 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbasi halifesini baskı altında tutmaya başladı. Halifeyi bu baskıdan kurtaran kişi Türk hükümdarlarından Gazneli Mahmut oldu. Büveyhoğulları bir süre sonra Bağdat'ı yeniden kontrol altına alınca bu kez halifenin yardımına Büyük Selçuklu hükümdarı koştu. 1055 yılında Bağdat'a giren Tuğrul Bey halifeyi tutsaklıktan kurtararak Abbasi Devleti'nin varlığını sürdürmesini sağladı.

Etkinlik

Öğrendiklerinizden yararlanarak Abbasi Devleti'nin zayıflaması ile birlikte ortaya çıkan devletlerin adlarını aşağıdaki kutucuklara yazınız.

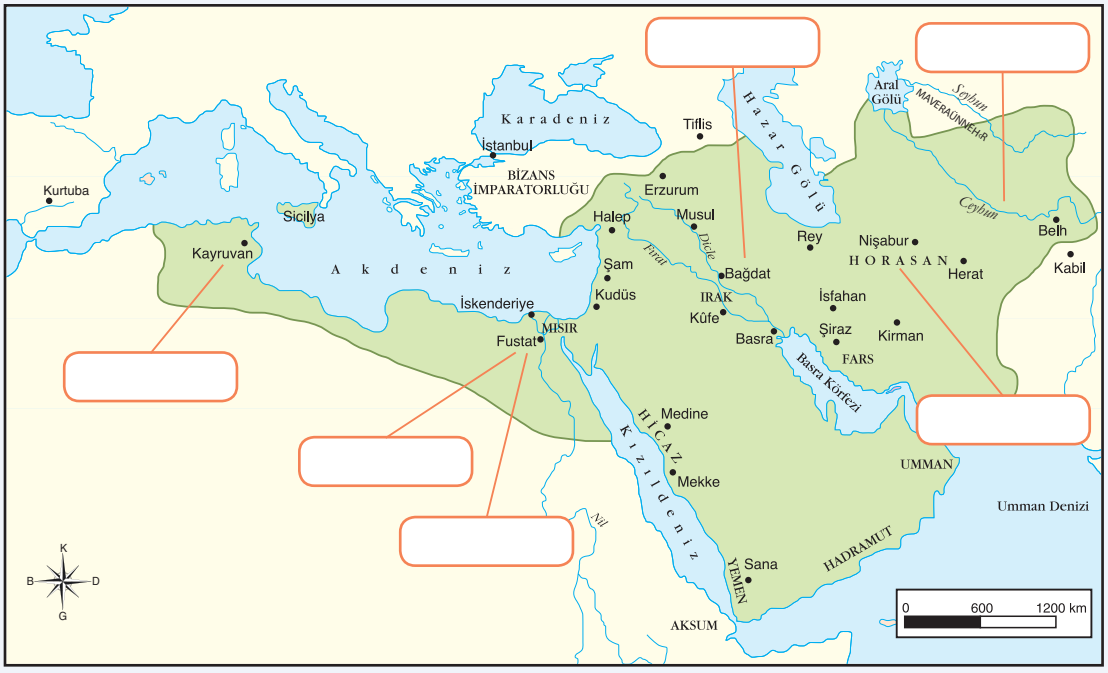

Abbasi devlet teşkilatı içinde geniş yetkileri bulunan vezirlik makamı İran devlet geleneğinin etkisiyle oluşturulmuştu. Halife adına yürütme yetkisini kullanan vezir, devleti kendisine bağlı olarak çalışan divanlar aracılığıyla yönetirdi. Bunlardan divan-ı tevki resmî yazışmalardan, divan-ı beytü'l-mal maliyeden, divanü'l-ceyş ise askerlik işlerinden sorumluydu. Gizli haber alma ve posta işlerini divanü'l-berid yürütürdü. Ayrıca divan-ı mezalim denilen bir tür yüksek mahkeme vardı. Bu mahkemede kadılar ve diğer devlet görevlileri hakkındaki şikâyetler görüşülüp karara bağlanırdı.

Abbasiler Dönemi'nde halk, yerleşim durumuna göre şehirliler, köylüler ve göçebeler olmak üzere başlıca üç gruba ayrılırdı. Şehir halkı genellikle asker, memur, din adamı, esnaf, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşurdu. Köylüler geçimlerini sağlamak için tarımla, bedeviler olarak adlandırılan göçebeler ise hayvancılıkla uğraşırlardı. Abbasilerde devletin başlıca gelir kaynağı, Müslüman halkın çeşitli ürünler üzerinden ödediği vergilerdi. Ayrıca Müslüman olmayan halktan alınan haraç ve cizye ile bağlı devletlerin gönderdiği vergi ve hediyeler de devlet hazinesine aktarılıyordu.

3. Emevi ve Abbasi Dönemlerinin Karşılaştırılması

İslam tarihinde 661-750 yılları arasında devam eden Emeviler dönemi büyük ölçüde fetihlerle geçti. Bu dönemde İslam Devleti'nin toprakları, doğuda Maveraünnehir'den batıda İspanya-Fransa sınırına kadar genişledi. Abbasiler döneminde ise fetihler yavaşlarken bilim ve sanatta ilerlemeler görüldü (Görsel 5.26). Eğitim öğretim ve tercüme faaliyetlerinin geliştiği bu dönemde önemli eserler verildi.

Görsel 5.26: *Abbasiler döneminde Bağdat'ta kurulan Beytü'l-Hikme'de çalışan bilim insanları*

Emeviler döneminde İslam devlet teşkilatının kuruluşu henüz tamamlanmamıştı. Bu nedenle Emevi halifeleri yüksek devlet görevlilerini ve vergi memurlarını doğrudan kendileri atayıp denetlediler. Ayrıca halifeliğin saltanata dönüşmesinin etkisiyle, bir hükümdar gibi hareket edip din işlerinden çok devlet işleriyle uğraştılar. Buna karşılık Abbasiler, Sasanilerden etkilenerek vezirlik makamını kurdular ve devlet işlerinin sorumluluğunu vezire bıraktılar. Ayrıca her biri farklı işlerden sorumlu alt divanlar oluşturdular. Diğer yandan taşra yönetiminde kolaylık sağlamak amacıyla Emeviler döneminde kurulmuş büyük eyaletleri küçük illere böldüler.

Emeviler, Arapları diğer milletlerden üstün tutma politikası izleyerek Arapçayı resmî dil hâline getirdiler. Devlet memurluklarına ve komutanlıklara başta kendileri olmak üzere Arap ailelerinden gelenleri tayin ederek iktidarlarını Araplara dayandırdılar. Aynı şekilde Arap olmayanları aşağı dereceden insanlar olarak görüp Müslümanlığı kabul etmiş olsalar bile onlara azat edimiş köle anlamında mevali dediler. Abbasilerle birlikte Müslüman Araplarla mevali arasındaki farklılık ortadan kalktı. Abbasiler, Emevilerin aksine iktidarlarını Türkler ve İranlılar gibi Arap olmayan unsurlara dayandırdı. Böylece İslamiyetin Araplar dışındaki diğer milletler arasında yayılmasını sağladı.

Emevilerin ırkçı ve baskıcı politikalarına karşı ülke içinde ortaya çıkan isyanlar nedeniyle İslam Devleti'nde ekonomik hayat yeterince gelişme gösteremedi. Ancak bu durum Abbasiler devrinde izlenen barışçı yönetim anlayışının etkisiyle değişti. Bu dönemde tarımsal üretimi arttırmak amacıyla ülkenin çeşitli yerlerinde sulama kanalları inşa edildi. Bataklıklar kurutularak ekili dikili araziler genişletildi. Diğer yandan başta dokuma sanayi olmak üzere seramik, kağıt, sabun ve güzel koku imalatı gelişti. Abbasiler döneminde başkent Bağdat bir ilim ve kültür merkezi olmanın yanı sıra ticaret yolları üzerinde bulunmasının da etkisiyle aynı zamanda canlı bir ticaret merkezi hâline geldi.

Emeviler, mimaride Doğu Roma ve Suriye sanat tarzlarının etkisinde kaldılar. Bu dönemin önemli mimari eseri Emevi halifesi Abdülmelik'in yaptırdığı Kudüs'teki Kubbetü's Sahra'dır. Abbasiler döneminde ise İslam mimarisi Türk ve İran sanatlarının etkisi altında gelişme gösterdi. Abbasi sanatının en tanınmış eseri, Halife Mutasım tarafından Irak'ın kuzeyinde kurulan Samarra şehrindeki Samarra Ulu Camisi'dir.

Emeviler ile Abbasiler arasındaki farklılıklara yukarıda belirtilenler dışında başka neler eklenebilir? Araştırınız.

E. MISIR'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Mısır'ın tarih boyunca pek çok devlet tarafından ele geçirilmek istenmesinin nedenleri neler olabilir?

1. Tolunoğulları (868-905)

Abbasi halifeleri önemli valiliklere Türk komutanlarını atıyorlardı. Ancak bu komutanlar genellikle başkentten ayrılmak istemiyor ve vali olarak atandıkları yerlere kendileri adına görev yapacak vekiller gönderiyorlardı. Naip adı verilen bu vekillerden biri de Mısır valiliğine atanan üvey babasına vekalet eden Tolunoğlu Ahmet idi. Tolunoğlu Ahmet, kendisine verilen bu görevde başarılı olarak Abbasi halifesinin beğenisini kazanmış, babasının ölümü üzerine de Mısır valiliğine getirilmişti.

Harita 5.5: *Tolunoğulları ve İhşîdîler Devletleri*

Tolunoğlu Ahmet Mısır valisi olduktan bir süre sonra Abbasilerin başkenti Bağdat'ta başlayan saltanat kavgalarından yararlanarak bağımsızlığını ilan etti (868). Mısır'da güçlü bir ordu kuran Tolunoğlu Ahmet; kısa sürede Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi fethetti. Antakya, Adana ve Tarsus'u da kendisine bağlayarak ülkesinin sınırlarını genişletti (Harita 5.5).

Tolunoğlu Ahmet Mısır ve Suriye'de iyi işleyen bir idare teşkilatı kurdu. Su kanalları açıp, setler yaparak tarım üretimini artırdı. Maliye işlerini düzenleyerek halkı ağır vergilerden kurtardı.

Tolunoğulları zamanında Mısır'ın imarına da önem verildi. Ülkenin merkezi olan Fustat şehri yeni mahallelerin eklenmesiyle büyüyüp gelişti. Türk mimari sanatının özelliklerini taşıyan devlet binaları, camiler, bimaristan denilen hastaneler, parklar, bahçeler ve köprüler inşa edildi. Bunlardan Tolunoğlu Ahmet Camii, İslam sanatında minare geleneğini başlatan ilk eser oldu. Böylece Tolunoğulları Dönemi Mısırlıların daha sonraki yıllarda da her bakımdan özlemle andıkları bir altın devir olarak tarihteki yerini aldı.

Tolunoğlu Ahmet'in 884 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Humaraveyh geçti. Humaraveyh ilk olarak hükümdarlığını kabul etmeyen komutanların ve devlet ileri gelenlerinin ayaklanmalarını bastırdı. Ayrıca kızını halife ile evlendirerek siyasi gücünü arttırdı ve sınırlarını doğuda Dicle Nehri'ne kadar genişletti. Tolunoğulları, Humaraveyh'in 898 yılında ölümü üzerine gerileme sürecine girdi. Taht kavgaları nedeniyle zayıflayan bu devlete 905 yılında Mısır'ı tekrar ele geçiren Abbasiler son verdi.

2. İhşîdîler (Akşitler) (935-969)

Tolunoğullarının yıkılışından sonra Abbasi halifeliğine bağlanan Mısır daha önce olduğu gibi Bağdat'tan gönderilen valiler tarafından yönetildi. Bu valilerden biri de Muhammed idi. Abbasi halifesi, Muhammed'e memleketi olan Türkistan'ın Fergana şehrini yönetenlerin taşıdığı "sultanlar sultanı" anlamındaki ihşîd (akşit) unvanını verdi.

Muhammed İhşîd 935 yılında bağımsızlığını ilan ederek Mısır'da Tolunoğullarından sonra ikinci Müslüman Türk devleti olan İhşîdîler Devleti'ni kurdu. Daha sonra da Hicaz, Şam, Halep ve Humus'u ele geçirerek ülkesinin sınırlarını genişletti. İhşîdîler, Hicaz bölgesine hâkim olan ilk Türk devleti olarak tarihe geçtiler. Diğer yandan Mısır'da tarım üretimini artırmak amacıyla sulama kanalları ve bentler yaptılar. Camiler, hastaneler, hanlar, bedestenler ve köşkler inşa ederek sosyal ve ekonomik hayatın canlanmasına katkıda bulundular. İskenderiye, Tinis, Dimyat ve Ferma şehirlerinde kurdukları dokuma tezgâhlarıyla Mısır'da tekstil sanayisinin gelişmesini sağladılar.

Muhammed İhşîd'den sonra yerine geçen oğullarının zamanında İhşîdîler eski gücünü koruyamadılar. Bu dönemde bazı devlet adamları, kardeşler arası taht kavgalarını önlemek için Kuzey Afrika'da hüküm süren Fâtımilerden yardım istediler. Bunun üzerine 969 yılında Mısır'a giren Fâtımiler, İhşîdîler Devleti'ne son verdiler.

Tolunoğulları ve İhşîdîlerin siyasi varlıklarını kısa sürede kaybetmelerinin nedenleri neler olabilir?

3. Eyyubiler (1174-1250)

Birinci Haçlı Seferi sırasında Urfa, Halep ve Şam gibi önemli merkezler Haçlıların eline geçmişti. Sonraki yıllarda Musul Atabeyi İmadettin Zengî ve oğlu Nûreddin Mahmut Zengî bu şehirleri Haçlılardan geri alarak yeniden İslam dünyasına kazandırdılar. Kayıplarını telafi etmek isteyen Haçlılar 1147-1149 yılları arasında İkinci Haçlı Seferi'ni düzenlediler. Bir yandan da Kudüs'te kurmuş oldukları krallık aracılığıyla Mısır'daki Fâtımi Halifeliği üzerindeki baskılarını arttırdılar. Bunun üzerine Fâtımiler, Haçlılara karşı tek başına mücadele edemeyeceğini görerek Musul Atabeyi Nûreddin Mahmut Zengî'den yardım istediler.

Nûreddin Mahmut Zengî, Fâtımilerin isteği üzerine komutanlarından Şîrkûh'u güçlü bir orduyla Mısır'a gönderdi. Mısır'daki iç karışıklıklara son veren Şîrkûh Haçlı saldırılarını durdurdu. Ardından da kazandığı başarılardan dolayı Fâtımi halifesi tarafından vezirliğe atandı. Onun ölümünden sonra aynı göreve yeğeni Selahaddin Eyyubi (Görsel 5.27) getirildi. 1171'de Şii Fâtımi Halifeliği'ne son verip Mısır'da hutbeyi Abbasi Halifeliği adına okuttu. Böylece İslam dünyasındaki siyasi parçalanmışlığı büyük ölçüde giderdi.

Görsel 5.27: *Selahaddin Eyyubi'nin heykeli (Mısır Askerî Müzesi-Kahire)*

Mısır'ı bir süre Nûreddin Mahmut Zengî adına yöneten Selahaddin Eyyubi, onun 1174 yılında ölümü üzerine bağımsızlığını ilan etti. Selahaddin Eyyubi Mısır'ın yanı sıra Hicaz'ı ve Yemen'i de kendisine bağladı. 1187 yılındaki Hıttin Savaşı'yla da Kudüs'ü geri alıp Haçlı Krallığı'na son verdi.

Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü alması üzerine Haçlılar papanın çağrısıyla Üçüncü Haçlı Seferi'ni düzenlendiler. Ancak Selahaddin Eyyubi'nin güçlü savunması karşısında onunla bir antlaşma yaparak geri dönmek zorunda kaldılar.

Selahaddin Eyyubi'nin 1193 yılındaki ölümünden sonra Eyyubiler Devleti hanedan üyeleri arasındaki iç çekişmeler ve Haçlıların sonu gelmeyen saldırıları nedeniyle zayıfladı. 1250 yılında da ordudaki Türk asıllı Memlûklukların Mısır'da idareyi ele geçirmesiyle siyasi varlığını kaybetti.

Selahaddin Eyyubi kendisini Haçlı saldırılarına karşı Müslümanları ve kutsal toprakları korumaya adamıştı. Bu nedenle Mekke ve Medine'nin hizmetkârı anlamına gelen "hadimü'l-haremeyn" unvanını alarak bu unvanı kullanan ilk hükümdar olmuştu.

Eyyubiler kendilerinden önceki Türk devletleri gibi Mısır'da kültür ve medeniyetin gelişmesine katkıda bulundular. Mısır'da devlet kurmuş olan Tolunoğulları ve İhşîdîler gibi birçok alanda uygarlık faaliyetlerinde bulundular. Tarımı geliştirmek üzere sulama faaliyetlerine önem verdiler. Avrupa devletleriyle ticaret antlaşmaları yaparak ekonomik hayatı canlandırdılar. Ülkenin her yerinde okullar, medreseler, kütüphaneler, hanlar ve kaleler inşa ederek Türk kültürünün Mısır'daki gelişimini devam ettirdiler. Ordularında kullandıkları arma sistemiyle de Haçlı şövalyelerine örnek oldular.

4. Memlûk Devleti (1250-1517)

Eyyubiler, Kafkasya'dan Mısır'a getirdikleri ve çoğunluğunu Kıpçak kökenli Türk gençlerinin oluşturduğu grupları, Nil Nehri üzerindeki Ravza Adası'nda kurdukları kışlalara yerleştirir ve onları burada asker olarak yetiştirirlerdi. Kölemen veya Memlûk denilen bu seçkin askerler, hassa ordularında istihdam edilir ve savaşlarda gösterdikleri yararlılıklar ölçüsünde en yüksek makamlara çıkabilirlerdi. Memlûk Devleti'nin kurucusu Aybek de bu şekilde yetişmiş komutanlardan biriydi.

Aybek son Eyyubi hükümdarı Turanşah'ın ölümünden sonra ordu içindeki Türk Memlûkluların desteğini alarak 1250 yılında Mısır'da iktidarı ele geçirdi. Aybek'in ölümünden sonra Memlûklular Devleti doğudan gelen Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Memlûk sultanı Kutuz önde gelen komutanlarından Baybars ile birlikte Mısır'a doğru ilerleyen Moğol ordusunu 1260 yılındaki Ayn Calut Savaşı'nda yenilgiye uğrattı.

Ayn Calut zaferinin ardından tahta geçen Baybars (Görsel 5.28), İlhanlıların önünden kaçıp Memlûklulara sığınan Abbasi ailesi üyelerinden El-Müstansır'ı koruma altına alarak halife ilan etti. Diğer yandan Haçlıların elinde bulunan Suriye kıyılarındaki kaleleri ve Antakya'yı geri aldı. 1277 yılında da Anadolu'ya girmiş olan İlhanlı Moğollarını Elbistan'da bozguna uğrattı.

Görsel 5.28: *Memlûk Sultanı Baybars'ın heykeli (Mısır)*

Memlûklular kendilerinden önceki Türk devletlerinin yönetim özelliklerini devam ettirmekle birlikte bir hanedanlık tarafından yönetilmediler. Taht değişikliklerinde ölen hükümdarın soyundan olanlar yerine çoğu zaman ordunun önde gelen komutanlarından birini sultan ilan ettiler.

Memlûklular Dönemi'yle birlikte tarım ve ticaretteki gelişmeye bağlı olarak Mısır ve Suriye'deki imar faaliyetleri hız kazandı. Camiler, medreseler, türbeler, çeşmeler ve hamamların yanı sıra askerî mimari alanında da eserler inşa edildi. Bunlar arasında Kahire, Halep ve Şam kaleleri Türk askerî mimarlığının örnekleri olarak öne çıktı. Aynı dönemde Mısır tunç, bakır ve cam işçiliği ile oymacılık ve dokumacılık sanatlarında da ileri gitti. Memlûklular Dönemi Türk dili ve edebiyatı için de bir yükselme devresi oldu. Türkçenin resmî dil olduğu Memlûk topraklarında çok sayıda Türkçe eser yazıldı. Bunlar arasında Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin şiirleri de vardı.

Memlûklular İslam dünyasındaki askerî ve siyasi üstünlüklerini XV. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdüler. İstanbul'un fethinden sonra ise bu üstünlüğün Osmanlılara geçmekte olduğunu görerek onlara karşı düşmanca bir tutum izlediler. Böylece Fatih Dönemi'nde başlayan Osmanlı-Memlûk gerginliği II. Bayezit Dönemi'nde sıcak çatışmaya dönüştü. Osmanlı-Memlûk mücadelesi 1517'de Mısır'a giren Yavuz Sultan Selim'in bu devleti ortadan kaldırmasıyla sona erdi. Memlûkluların koruyuculuğu altında Mısır'da devam eden halifelik makamı da Osmanlı hanedanına geçti.

F. İSLAM MEDENİYETİNDE İLİM VE SANAT HAYATI

Düşünelim-Söyleyelim

İslam ülkelerinde bulunan bazı özel kitaplıklardaki kitapların miktarı, o devirde Avrupa'nın bütün kütüphanelerindeki kitaplardan daha fazla idi.

William James Durant *(Wilyım Ceymis Duran)*
Süleyman Duygu, Genel Tarih II, s. 222.

➥ *Yukarıdaki sözden hareketle Müslümanların ilme bakışı ile ilgili olarak hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

1. İslam Medeniyetinde İlim

İslam bilgiye, eğitim öğretime ve ilim insanlarına önem veren, bunları el üstünde tutan bir dindir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde insanlar akıllarını kullanmaya ve düşünmeye çağırılmıştır. Aynı şekilde Kur'an'da geçen "Yaratan Rabb'inin adıyla oku." ve "... Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?.." ayetlerinde görüleceği üzere İslam, insanı okumaya ve öğrenmeye teşvik eden bir din olmuştur. Benzer mesajlar "Bilgi ve hakikat mü'minin kaybolmuş malıdır, onu nerede bulursa alır." diyen Hz. Muhammed'in hadislerinde de yinelenmiştir.

a. İslam Medeniyetinde İlim ve Eğitim Kurumları

İslam medeniyeti bütün dünyada bir ilim ve kitap medeniyeti olarak tanınmıştır. İslam medeniyetinde ilmî faaliyetlerin öne çıkmasında çeşitli amaçlarla kurulmuş olan ilim ve eğitim kurumları önemli rol oynamıştır. Abbasiler Dönemi'nde Bağdat'ta açılan Beytü'l-Hikme (Görsel 5.29) ile ülkenin farklı yerlerinde bulunan kütüphaneler, medreseler ve camiler bu tür kurumların belli başlılarıdır.

Görsel 5.29: *Beytü'l-Hikmede çalışan İslam âlimlerini gösteren bir minyatür (Yahya al-Wasati, Makamet-i Hariri, Fransa Millî Kütüphanesi)*

Beytü'l-Hikme

İslamiyet Mısır, Yunan, Hint ve İran gibi büyük medeniyetlerin kurulup geliştiği topraklar üzerinde yayılmıştı. Bu durum Müslümanlara kendilerinden önceki medeniyetlerin zengin bilgi birikiminden faydalanma imkânı sunuyordu. Ancak bu imkânın kullanılabilmesi için çeşitli dillerde yazılmış eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi gerekiyordu.

Emeviler Dönemi'nde başlayan tercüme hareketleri ilk zamanlarda tıp alanındaki çevirilerle sınırlı kaldı. Abbasi Halifesi Mansur, bu alanı genişleterek Aristo'nun "Organon" adlı eserini Yunancadan, Beydeba'nın "Kelîle ve Dimne"sini Farsçadan Arapçaya tercüme ettirdi. Süryanice ve Sanskritçeden de çeviriler yaptıran Mansur, bu eserler için sarayında bir kütüphane kurarak buraya bilgi hazinesi anlamında Hazinetü'l-Hikme adını verdi. Hazinetü'l-Hikmenin büyüyerek bir akademi hâline gelmesi ve Beytü'l-Hikme adını alması ise Halife Me'mun zamanında oldu.

Me'mûn 830 yılında çıktığı Bizans Seferi sırasında topladığı kitapları Beytü'l-Hikmede İslam âlimlerinin kullanımına sundu. Halife bu kültür hamlesini ülke içinden ve komşu ülkelerden başka kitaplar getirterek devam ettirdi. Böylece Beytü'l-Hikme Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi olmanın yanı sıra tercümelerin ve özellikle pozitif ilimlerle ilgili araştırmaların yapıldığı bir merkez hâline geldi. Burada kitapların korunduğu odalar dışında mütercimler, onların emrinde çalışan kâtipler, yazılan kitapları çoğaltan müstensihler ve kitapları ciltleyen mücellitlerin odaları ile bir de okuma salonu bulunuyordu. Beytü'l-Hikme "sâhib-ü Beytü'l-Hikme" unvanını taşıyan müdür tarafından yönetiliyordu.

Müslüman âlimlerin 750 yılında başlayan ve 900 yılına kadar süren tercüme faaliyetleri sırasında astronomi, matematik, tıp ve felsefeyle ilgili eserler Arapçaya çevrildi. Bu sayede İlk Çağ'a ait klasik eserlerden pek çoğunun bugüne gelebilmesi sağlandı.

b. Kütüphaneler

İslam dünyasında kütüphanelerin temeli aynı zamanda birer okul olan mescitlerde muhafaza edilen kitaplarla atıldı. Bunun yanı sıra bazı âlimlerin evlerinde de çok sayıda kitaptan oluşan kütüphaneler vardı. Halifeler, vezirler, yüksek devlet görevlileri ve halktan zengin kişiler de kendi özel kütüphanelerini kuruyorlardı. Bu tür kütüphanelerin sayısı 794 yılında Bağdat'ta bir kâğıt imalathanesinin kurulmasıyla birlikte daha da arttı. Örneğin Selçuklu veziri Nizâmülmülk Bağdat'ta Nizamiye adıyla bir medrese ve kütüphane kurdu. Onu genellikle kurucularının adlarıyla anılan başka kütüphaneler izledi.

İslam dünyasında kitap biriktirme merakının güçlü olduğu merkezlerden biri de Kurtuba idi. Endülüs Emevi halifelerinden II. Hakem, sarayında 400 bin ciltlik büyük bir kütüphane kurmuş ve Bağdat, Şam, Kahire, Konstantiniye, İskenderiye gibi kültür merkezlerine kitap uzmanları göndererek kütüphanesini zenginleştirmişti. Endülüs'te bu büyük kütüphane dışında çok sayıda özel kitaplık da vardı. Müslümanların yanı sıra Yahudi ve Hristiyanlara da açık olan kütüphaneler bilgi alışverişinin yapıldığı birer yüksek okul durumundaydı. Endülüs Müslümanlarının ilme verdikleri değerin bir diğer göstergesi Kurtuba'daki kitap çarşısının şehrin en hareketli yerlerinden biri olmasıydı.

c. Camiler

İslam medeniyetinde eğitim öğretim faaliyetleri Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mekke'de bir sahabinin evinde toplanan ilk Müslümanlara Kur'an-ı Kerim ayetlerini öğretmesiyle başladı. Hz. Peygamber eğitim öğretim faaliyetini hicretten sonra Medine'de de sürdürerek ibadet yeri olan Mescid-i Nebevî'yi aynı zamanda bir okul hâline getirdi. Burada her yaştan insana Kur'an'ı ve İslam'ın esaslarını öğreterek onlara mescidin sofasında toplanan dostlar anlamında "Eshâb-ı Suffe" adını verdi. Suffede (Görsel 5.30) ders veren muallimler bu iş için ücret almadılar. Buraya devam edenlerin masrafları zengin Müslümanlar tarafından karşılandı. Böylece İslam dünyasında mescitlerin ve camilerin ibadetin yanı sıra eğitim öğretim amacıyla da kullanılması geleneği başladı. Diğer yandan bu uygulama ileride kurulacak eğitim müesseselerine ve vakıflarına model oldu.

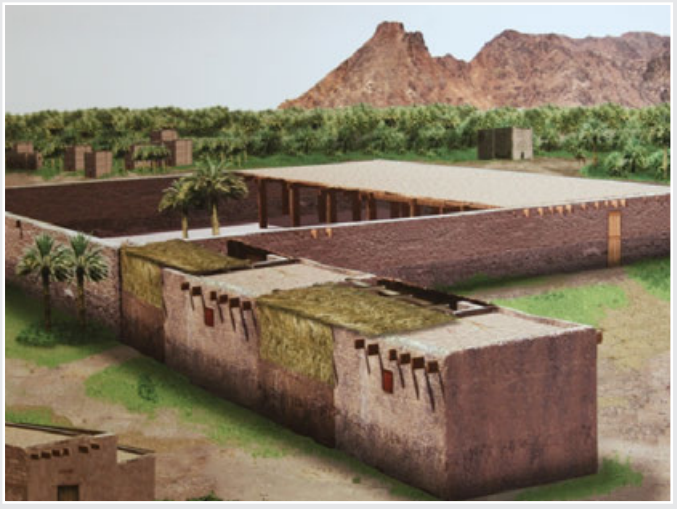

Görsel 5.30: *Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Medine'de ders verdiği suffeyi gösteren bir resim*

Eğitim öğretiminin camilerde yürütülmesi geleneği Dört Halife Dönemi'nde de devam etti. Emeviler Dönemi'nde ise mektep adı verilen, çocukların devam ettiği bağımsız eğitim kurumları kuruldu. Mektepleri Abbasilerin tesis ettiği Beytü'l-Hikme, Darü'l-İlim gibi isimler taşıyan kurumlar izledi. Bununla birlikte camilerin eğitim öğretimdeki öneminde bir azalma olmadı. Özellikle dinî ilimleri tahsil etmek isteyen talebelerin camilerde ders veren muallimler tarafından yetiştirilmesine devam edildi.

Camilerde talebeler dersi muallimin etrafına toplanarak dinler ve onların oluşturdukları halka hocanın adıyla anılırdı. Buralarda araştırma ve uzmanlık yapmak isteyenler için zengin bir kütüphane de bulunurdu. Eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü camilerin en tanınmışları Şam'da Emeviye, Bağdat'ta Mansur, Mısır'da Ezher ve Endülüs'te Kurtuba Camileri idi.

ç. Medreseler

Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkarak yaygınlık kazanan medreseler İslam medeniyetinin cami dışı eğitim kurumlarıydı. Bu kurumlar temel eğitimini tamamlayan talebelerin devam ettiği orta ve yüksek dereceli okullardı (Görsel 5.31).

Görsel 5.31: *Büyük Selçuklular Dönemi'ndeki medrese eğitimini gösteren bir minyatür*

Müslümanların medrese kurma faaliyetleri Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün 1067 yılında Bağdat'ta Nizamiye Medresesini kurmasıyla birlikte hız kazandı. Medreselerin yaygınlaşmasında ilim insanı ve devlet görevlisi yetiştirmenin yanı sıra İslam dünyasında ortaya çıkan zararlı dinî propogandalarla mücadele ihtiyacı da etkili oldu.

Medreselerde bütün masraflar devlet veya vakıflar tarafından karşılanarak ücretsiz eğitim verilirdi. Bu eğitim kurumlarında ders veren ve imtihanla seçilen öğretmenlere müderris, onların yardımcılarına ise müzakereci veya mu'îd denirdi. İslam medreselerinde müderrislik yapanlar arasında Farabi, Ebu Bekir Razi, Fahrüddin Razi, İbn-i Sina ve Gazali gibi dünyaca ünlü âlimler vardı.

Medreseler öğrencilerin hep birlikte ders yapabilecekleri büyük bir dershane ve onun etrafında dizilen odalar şeklinde inşa edilirdi. Dersler ortadaki büyük dershanede işlenir, dersten sonra öğrenciler odalarına çekilerek çalışmalarına orada devam ederlerdi. Medreseden özel bir imtihanla mezun olan öğrencilere icazetname denilen, üzerinde hocaların ve alınan derslerin adlarının yazılı olduğu bir diploma verilirdi.

Günde beş saat ders yapılan medreselerde eğitim öğretim sabah namazından sonra başlar, öğle namazına kadar devam ederdi. Medreselerde dinî bilimler ve çeşitli dil derslerinin yanı sıra felsefe ve mantık dersleri ile tıp, matematik, geometri, astronomi, coğrafya gibi temel bilimler okutulurdu. İslam dünyasında genel medreseler denilen bu eğitim kurumları dışında dâr-ül-hadis, dâr-ül-kurrâ, dâr-ül-hendese ve dâr-üt-tıb adlarıyla belli alanlarda eğitim veren ihtisas medreseleri de vardı.

Farabi (870-950)

Farabi, felsefe dünyasında birinci öğretmen olarak görülen Aristo'nun fikirlerini en iyi yorumlayan filozof olarak kabul edildi. Bu nedenle ikinci öğretmen anlamında "muallim-i sani" unvanıyla anıldı. "İhsaü'l-Ulûm" (İlimlerin Sınıflandırılması) adlı eserinde ilimleri tasnif etti. Devlet yönetimiyle ilgili öğütler verdiği "Medinetü'l-Fazıla"da (Erdemli Şehir) ise hükümdarı, insan vücudunun en önemli organı olan kalbe benzetti.

"Kitabu'l-Musıki'l-Kebir" adlı eserinde müzik ile matematik arasında ilişki kurarak müziği bir bilim hâline getirdi. Kanun adlı müzik aletini icat etti. Eserlerinde yararlandığı kaynakları göstererek akademik dürüstlük ilkesine bağlı kalmış bir bilgin olarak tanındı.

İbn-i Sina (980-1037)

Tıp alanındaki çalışmalarıyla tanınan İbn-i Sina "Kitabü'l-Şifa" ve "El Kanun Fi't-Tıp" adlı eserleri kaleme aldı. Bunlardan "El Kanun Fi't-Tıp" (Tıp Kanunu) çeşitli Batı dillerine çevrildi. Paris Tıp Fakültesi kütüphanesindeki dokuz ana kitabın en başında yer alan bu eser, altı yüzyıl boyunca tıp öğretimi yapan Avrupa üniversitelerinde temel başvuru kitabı olarak kullanıldı.

Batı dünyasında "Avicenna" adıyla bilinen İbn-i Sina "El Kanun Fi't-Tıp"ta zatülcenp (göğüs zarı iltihabı), zatürre, menenjit, yüz felci, sarılık ve kemik iltihabı hastalıklarını tanıtarak bunların tedavi yöntemlerini anlattı. Kanın gıda taşıyan bir sıvı olduğunu belirtti. Ayrıca 760 çeşit ilaç hakkında bilgi verdi.

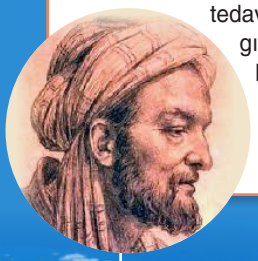

İbn-i Rüşd (1126-1198)

İbn-i Rüşd, felsefe ile dinin birbirinin bütünleyicisi olduğunu savundu. Bu konudaki görüşlerini Gazali'nin "Tehafütü'l-Felasife" adlı eserini çürütmek için yazdığı "Tehafütü't-Tehafüt"te açıkladı. Felsefenin yanı sıra optik ve tıp alanında da çalışarak ünlü bir tıp ansiklopedisi olan "El Külliyat"ı yazdı.

Kadınların devlet ve toplum hayatının dışında bırakılmasının yoksulluk ve kötülüklerin sebeplerinden biri olduğunu ileri sürdü. Batı dünyasında "Averroes" adıyla tanındı ve düşünceleri XIII. yüzyılda akılcı bir felsefe akımına dönüştü. Avrupa ilk Rönesans'ını Latin İbn-i Rüşdcülüğü adıyla bilinen ve kilisenin skolastik felsefesine karşı çıkan bu akımla birlikte yaşadı.

İmam Gazali (1058-1111)

Gazali, aklın dine aykırı olmadığını söylemekle birlikte gerçeğe ancak iman yoluyla ulaşılabileceğini savundu. Nakli esas alan bir âlim olarak Aristo, Farabi ve İbn-i Sina gibi aklı öne çıkaran filozofları eleştirdi. "Tehafütü'l-Felasife" (Filozofların Tutarsızlıkları) adlı eserinde söz konusu filozofların tutarsızlık olarak nitelendirdiği görüşlerini ifade etti.

Bağdat'taki Nizamiye Medresesinde müderrislik yaptı. İnsanlara ahlaki öğütler vererek iyiliği ve kötülüğü davranışlara değil, niyetlere göre değerlendirdi. "İhyâü'l-Ulûmi'd-Din" (Din İlimlerinin Yeniden Yapılanması) adlı eserinde de Kur'an'a ve sünnete uygun bir hayat için önerilerde bulundu.

2. İslam Dünyasındaki Bilimsel Gelişmeler ve Avrupa'ya Etkileri

Müslümanlar İslamiyet'in bilgiye verdiği değerin gereği olarak ilim alanında sürekli yükselme çabası içinde oldular. İlmi, müminin yitik malı olarak görüp bulmaya çalıştılar. Diğer yandan İslam'ın ilk yıllarından itibaren ilim ve eğitim merkezleri kurarak bilgi üretimine ve aktarımına önem verdiler. Bu arada başka medeniyetlerin bilgi birikimlerinden ve âlimlerinden yararlanmayı da ihmal etmediler.

İslam dünyasında bilimin altın çağını yaşadığı dönemde Avrupa, skolastik düşüncenin etkisindeydi. Avrupalılar akıl ve bilimi reddeden kilisenin baskısı altında, Antik Çağ'ın bilimsel ve kültürel birikiminden habersiz yaşıyorlardı. Kilise, eleştirel düşünceyi yasaklıyor, kendi öğretileriyle uyumlu olmayan her türlü girişimi şiddetle bastırıyor, felsefe ve pozitif bilimlerle uğraşanları cezalandırıyordu. Başka bir deyişle bilim insanlarıyla birlikte aklı ve özgür düşünceyi aforoz ediyordu. İşte Avrupa, fikrî alandaki bu büyük çöküş nedeniyle karanlıklar içinde kalmış ve Orta Çağ, Avrupa kıtasına özgü olmak üzere "Karanlık Çağ" olarak tarihe geçmişti.

Avrupa'nın bilim dışı anlayışa teslim olduğu ve kilisenin halkı karanlığa mahkum ettiği Orta Çağ'da İslâm ülkeleri, bilimsel düşünceye büyük imkânlar sağlayan zenginlikler diyarı durumundaydı. Felsefeye, bilime kitaba büyük önem veren Müslümanlar aynı Orta Çağ'da alimleri el üstünde tutmuş, okullar, kültür merkezleri ve kütüphaneler kurmuş, tercüme faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Örneğin Abbasi halifesi Me'mûn, bir devlet başkanı olarak Bizans'a karşı kazandığı savaştan tazminat olarak Antik Yunan uygarlığından kalma el yazması kitaplar istemişti.

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

İlim ve riyaziye alanlarında Müslümanların rolünü inceden inceye belirtmek çok uzun sürer. Bu alanda Müslümanların ileri sürdüğü en önemli ve en esaslı fikir, ilmin din ile bağdaşabileceği fikridir. Bütün cebir ilmini Müslümanlara borçluyuz. (...) Müslümanlar geometri ve trigonometri alanlarında eski Yunan bilgisine çok şey katmışlardır. Aynı şeyi astronomi, coğrafya, zooloji, botanik, madencilik, ve kimya ilimleri için de söyleyebiliriz. İslam tıp âlimleri, eski Yunan metot ve teorilerini batıya tanıtmışlar, bunun yanı sıra kendi ilave ve yeniliklerini de göstererek Batı'nın tıp alanında hızla ilerlemesini sağlamışlardır. Müslümanlar hastalıkların tasnifini ve teşhis edilmesini öğretmişlerdir. (...) Batılıların aşı yapmasını da İslam topraklarında, Türkiye'de öğrendiklerini burada belirtmek yerinde olur.

Bu, Batı Avrupa medeniyetinin Müslümanlara olan borcunun çok kısa bir özetidir. İslam tesirinin ne kadar kuvvetli ve önemli olduğunu göstermeye çalıştım. Gerçekten de bu tesirin Avrupa'da ilim ve fikir hayatının gelişmesinde rolü büyük olmuştur.

Bütün bunlardan alacağımız ders şudur: Büyük dinler ve büyük medeniyetler kendi başlarına yaşayamaz. Din veya fikir ayrılıklarından doğan harpler veya engellerle kültür ilerleyemez. Hiçbir dinin taraftarları, hiçbir memleketin sakinleri dünyadaki diğer insanlara önem vermeyecek veya onları reddecek kadar mükemmel değildir. Çeşitli medeniyetler ancak birbirlerini anlama gayreti ve dostça bağlarla birbirlerine yardım edebilirler. Orta Çağ'da bu böyle idi, bugün de hâlâ böyledir.

İngiliz tarihçi, Steven Runciman, Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslami Tesirler, s. 11, 12 (Kısaltılmıştır.).

- *İslam dünyasında ortaya çıkan bilimsel gelişmeler neler olmuştur?*
- *İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerin Avrupa Medeniyeti'nin gelişmesine etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?*
- *Yazarın bu şekilde düşünmesinin nedenleri neler olabilir?*

İspanya'nın yanı sıra İslam medeniyetinin etkilediği bir diğer Avrupa ülkesi İtalya oldu. Bu ülkede binaların mimari özelliklerinden ders programlarına ve öğretim yöntemlerine kadar İslam medreselerini taklit eden üniversiteler kuruldu. Sicilya kralı tarafından 1224'te Napoli'de açılan üniversite Arapçadan Latinceye tercümelerin yapıldığı bir ilim merkezi hâline geldi. Onu Bologna, Montpellier ve Paris Üniversiteleri takip etti. Tıp eğitiminde İslam ekolünün hâkim olduğu bu üniversitelerde İbn-i Sina'nın "El Kanun Fi't-Tıp" adlı eseri okutuldu.

Eserleri Latinceye çevrilen Müslüman hekimlerden biri de Ebu Bekir Er-Razi (Görsel 5.32) oldu. Tıp alanındaki İslam eserlerinin tercümeleri sayesinde Avrupa'da hastalıklara bakış açısı değişti. Hastalıkların insanın içine giren şeytandan kaynaklandığı ve hastanın rahibin duasıyla iyileşebileceği anlayışı yerini bilimsel teşhis ve tedavi yöntemlerine bıraktı.

Görsel 5.32: *Ebu Bekir Er-Razi'yi gösteren bir resim*

Batılılar matematikte sıfırın kullanımını Müslümanlardan öğrendiler. Sıfırı bulan ünlü İslam matematikçisi Harezmi, Hintlilerden aldığı dokuz adet rakama sıfırı ekleyerek onluk sistemi tamamladı. Böylece karışıklıklara yol açmadan matematiksel işlemlerin kolayca ifade edilmesini sağladı.

Sıfırın keşfi Avrupa için dönüm noktası oldu. Müslüman bir hocadan dersler alan İtalyan matematikçi Leonardo Fibonacci (Liyanardo Fibanacci) 1202 yılında yazdığı "Liber Abaci" adlı eserinde Arap-Hint sayıları olarak bilinen onluk sayı sistemini tanıttı. Böylece Romen rakamlarıyla toplama ve çıkarma yapmakta zorlanan Avrupalılara günlük hayattaki matematiksel işlemleri kısa yoldan kolayca yapabilmeyi öğretti.

Etkinlik

Endülüs'teki düşünce ve kültür dünyasına katkıda bulunan önemli şahsiyetlerden İbn-i Rüşd ile ilgili bir araştırma yapınız. İbn-i Rüşd hakkında öğrendiklerimizden yararlanarak aşağıdaki tabloya istenen bilgileri kısaca yazınız.

İbn-i Rüşd'ün çalışma alanları ve başlıca eserleri	
İbn-i Rüşd'ün hangi eserlerinin kimler tarafından ve hangi dillere tercüme edildiği	
İbn-i Rüşd'ün Avrupa Medeniyeti'ne etkileri	

3. İslam Medeniyetinde Sanat

Müslümanlar "Allah güzeldir, güzeli sever." ilkesi gereği sanata önem verdiler. Kur'an'da belirtildiği üzere Allah'ı en büyük sanatkâr olarak görüp onun kâinatı ve kâinatın küçük bir örneği kabul edilen insanı yarattığına inandılar. İyi bir Müslüman olmak için de Allah'ın bu sanatına katılmak gerektiğini düşünüp kendilerini ve çevrelerini güzelleştirmeye çalıştılar. Müslümanlar bu anlayışın gereği olarak çeşitli sanat dallarında özgün eserler ortaya koydular. Bunu yaparken de çoğu zaman fethedilen ülkelerde karşılaştıkları İslam öncesi döneme ait eserleri gölgede bırakma arzusuyla hareket ettiler.

İslam sanatı esas itibarıyla dinî ilkeler ve ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendi. Böyle olduğu için de İslam medeniyetinde en ileri giden sanat dalı mimari oldu. Cami mimarisinin gelişiminde namazın olabildiği ölçüde cemaatle kılınmasına yönelik tavsiyeler rol oynadı. Benzer şekilde Müslümanların ilim ve eğitim ihtiyacı medrese mimarisinin yolunu açtı. Sağlığa ve temizliğe verilen önem ise çeşmeler, hamamlar, su kemerleri ve darüşşifaların inşasına zemin hazırladı. İslam mimarisinin gelişmişliği Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba (Görsel 5.33) ve Gırnata gibi başkentlerde inşa edilen camiler ve saraylar ile ticaret yolları üzerinde yapılan kervansaraylarla da kendisini gösterdi.

Görsel 5.33: *Endülüs'te bulunan İslam eserlerinden Kurtuba Ulu Camii'nin içinden bir görünüş*

İslam medeniyetinde mimariye bağlı olarak çeşitli süsleme sanatlarında ileri gidildi. Allah'a duyulan sevgi ve saygının göstergesi olarak özellikle ibadet mekânları nakışlarla süslendi. İslam'ın ilk dönemlerinde putperestliği canlandırabileceği düşüncesiyle hayvan ve insan resimleri yapmaktan kaçınıldı. Onun yerine süslemelerde genellikle bitkisel motifler ve geometrik şekiller kullanıldı. İslam sanatında süsleme ögelerinden bir diğeri olan yazı hüsn-ü hat denilen güzel yazı sanatını ortaya çıkardı. Başta camiler olmak üzere mimari eserlerin duvarları onlarca çeşit yazı türü ile yazılmış ayet ve hadislerle süslendi. El yazması kitaplar kaleme alındı. Kitap ciltlerinin ve iç sayfalarının süslenmesi amacıyla da tezhip ve ebru sanatları geliştirildi.

Müslüman sanatçılar insan resimleri yapmaktan kaçınsa da bu durum minyatür sanatının gelişmesine engel olmadı. İki boyutlu ve gölgesiz resimler olan minyatürlere çeşitli konularda yazılmış pek çok eserde yer verildi. Ayrıca divan toplantılarını, savaşları, zafer kutlamalarını ve eğlenceleri anlatan minyatür kitapları yapıldı.

Müslüman sanatçılar İslamiyet'i kabul eden milletlerin sanat anlayışını bir potada eriterek güçlü bir sentez ortaya çıkardılar. Bu sanatçılar eserlerinde mahalli toplulukların ve bireylerin estetik arayışlarına ve güzellik tercihlerine yer verdiler. Ayrıca komşu medeniyetlerin ve fethedilen ülkelerin sanat birikimlerinin İslam'a uygun yönlerinden yararlanmayı ihmal etmediler.

İslam mimarisinde kümbet ve türbe yapımı Türklerin ölü gömme âdetlerinin ve çadırlarının etkisiyle başladı. Samarra Ulu Cami minaresinin spiral, Anadolu camilerinin minarelerinin genellikle yivli ve silindir şeklinde, Kuzey Afrika'dakilerin ise kalın ve dört köşeli yapılması da aynı şekilde yerel sanat anlayışlarının etkisiyle ortaya çıktı. Böylece İslam sanatı Müslümanların birlik içinde çokluğu esas alan kapsayıcı yaklaşımıyla çok renklilik kazandı.

İslam sanatı Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte yeni bir gelişim sürecine girdi. Türkler başta mimari olmak üzere ağaç oymacılığı, taş işçiliği, çinicilik ve musikide hayranlık uyandırıcı eserler verdiler. Özellikle hat alanında büyük sanatçılar yetiştirerek İslam dünyasında "Kur'an Mekke'de indi, Kahire'de okundu, İstanbul'da yazıldı." sözünü meşhur ettiler.

Etkinlik

Yandaki görselleri inceleyiniz ve bunların kutucuklarda verilen sanat dallarından hangilerine ait olduğunu noktalı yerlere yazınız.

Hat

Minyatür

Çini

Tezhip

Mimari

Ebru

5. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

Mu'tasım	İhşîdîler	Osman	Hanif	Ömer	Hıttin
Gazali	Tolunoğulları	İbn-i Rüşd	Sıffin	Emeviler	

1. İslamiyet'ten önce Arabistan'da Hz. İbrahim'in dinini benimseyenlere ..... denirdi.

2. İlk İslam donanması, halife Hz. ..... zamanında kurulmuştur.

3. Halifelik, ... Dönemi'nden itibaren saltanata dönüşmüştür.

4. Abbasi Halifesi ..... Türkler için Samarra şehrini kurdurmuştur.

5. Endülüs'te doğan İslam bilgini ..... Batı'da Averroes adıyla tanınmıştır.

6. Nizamiye Medresesinde müderrislik yapan ..... İhyaü'l-Ulûmi'd-Din adlı eserinde Kur'an'a ve sünnete uygun bir hayat için önerilerde bulunmuştur.

7. Mısır'da kurulan ..... Hicaz'a hâkim olan ilk Türk devleti olarak tarihe geçmiştir.

8. Selahaddin Eyyubi 1187 yılındaki ..... Savaşı'nı kazanarak Kudüs'ü Haçlılardan geri almıştır.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına "Y" yazınız.

☐ **1.** Kur'an, Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde çoğaltılmıştır.

☐ **2.** Abbasilerde askerlik işleri divan-ı beytü'l-mal tarafından yürütülürdü.

☐ **3.** Müslümanların Avrupa'daki ilerleyişi, Puvatya Savaşı'nda Franklar tarafından durdurulmuştur.

☐ **4.** Orta Çağ, Avrupa kıtasına özgü olmak üzere tarihe "Karanlık Çağ" adıyla geçmiştir.

☐ **5.** Samarra Ulu Camisi, İslam mimarisinin Mısır'daki en önemli örneklerinden biridir.

☐ **6.** Arapça Emeviler Dönemi'nde resmî dil hâline getirilmiştir.

☐ **7.** Tuleytula İslam medeniyetinin İran-Horasan havzasındaki önemli ilim merkezlerinden biridir.

☐ **8.** Medreseden özel bir imtihanla mezun olan öğrencilere icazetname denilen diploma verilirdi.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Suffe, hüsn-ü hat, Beytü'l-Hikme, cizye ve mu'îd kelimelerinin anlamlarını açıklayınız.

2. Avasım nedir? Açıklayınız

3. Hz. Ömer İslam Devleti'nin teşkilatlanmasına yönelik olarak hangi düzenlemeleri yapmıştır?

4. İbn-i Sina'nın tıp alanında yaptığı çalışmalar nelerdir?

5. Medine Sözleşmesi'yle devlet ve toplum hayatını ilgilendiren konularda hangi kararlar alınmıştır?

6. Cahiliye Dönemi Arap toplumunun özellikleri nelerdir?

7. Emeviler ile Abbasilerin devlet yönetim anlayışları arasındaki farklılıklar nelerdir?

8. İslam kültürünün Avrupa'ya etkilerine hangi örnekleri verebilirsiniz?

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Zulüm gören, hür olmayan, insan sayılmayan, alınıp satılan bir mal olarak görülen köleler, cariyeler, düşünen ve içinde bulundukları durumu hoş görmeyen kişiler, putları kabul etmeyenler, yeni bir kurtarıcı bekleyenler, birer birer yeni dine girmeye başladılar.

Yeni din yayıldıkça Kureyş asilzadeleri Müslümanlığın şiddetle aleyhinde bulunmaya başladılar. Toplanıp Ebu Talip'e gittiler ve Hz. Muhammed'i bu işten vazgeçirmesini söylediler. Hz. Muhammed'i evladından çok seven, onu korumaktan bir an bile vazgeçmeyen Ebu Talip, kendisine, biraz teenni ile hareket etmesini söyleyince o, büyük bir celadetle "Amca, bir yanıma Güneş'i bir yanıma Ay'ı koysalar gene bu işten vazgeçmem, çünkü memurum." buyurdu. Ebu Talip bu söz üzerine gözleri yaşararak "Ben sağ kaldıkça sana bir şey yapamazlar, işine devam et." dedi. Hz. Muhammed'e, dini yaymaması şartıyla para pul hatta Kureyş boyunun reisliği de teklif edilmişti fakat o, bütün bunlara rağmen inancını yaymaya, inandığına inandırmaya devam etmişti.

Abdülbaki Gölpınarlı, Sosyal Açıdan İslam Tarihi, s. 55, 56 (Kısaltılmıştır.).

1. Metinde anlatılanlardan hareketle İslamiyet'in temel ilkelerinin neler olduğu hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

2. Kureyş asilzadelerinin İslamiyet'in yayılmasını engellemek istemelerinin nedenleri neler olabilir?

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. İslam fizikçilerinden İbnü'l-Heysem'in optik alanındaki çalışmalarından yararlanan ünlü optikçi Snell "Snell Yasası" adıyla bilinen Işığın Kırılma Yasası'nı bulmuştur. **Bu durum aşağıdaki yargılardan hangisine bir kanıt olarak gösterilemez?**

A) Fen bilimleri İslamiyet'le birlikte ortaya çıkmıştır.
B) Avrupalı bilginler, Müslüman bilginlerin çalışmalarından yararlanmışlardır.
C) İslam bilginleri optik biliminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.
D) İslamiyet bilimsel gelişmelere açık bir dindir.
E) Bilim insanlığın ortak malıdır.

2. I. Bedir Savaşı
II. Sıffin Savaşı
III. Nihavent Savaşı
IV. Puvatya Savaşı
V. Talas Savaşı

Yukarıda verilen savaşlardan hangisi veya hangileri, İslamiyet'in yayılışını ve gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir?

A) Yalnız II B) I ve III C) II ve IV
D) IV ve V E) II, III ve IV

3. Mısır'da kurulan ilk Türk devleti aşağıdakilerden hangisidir?

A) İhşîdîler B) Eyyubiler C) Memlûklular
D) Tolunoğulları E) Fâtımiler

4. İslam Devleti'nin kurulması ve Hz. Muhammed'in bu devletin başkanlığını üstlenmesi aşağıdaki gelişmelerden hangisinin sonucunda olmuştur?

A) Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanması
B) Hicretin yapılması
C) Mekke'nin fethedilmesi
D) Hz. Muhammed'in peygamber olması
E) Kur'an'ın tamamlanması

5. Dört Halife Dönemi tarihçiler tarafından "Cumhuriyet Dönemi" **olarak adlandırılmıştır. Bunda, Dört Halife Dönemi'yle ilgili olarak aşağıda verilen gelişmelerden hangisi etkili olmuştur?**

A) Divan teşkilatının kurulması
B) Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması
C) Arabistan'da siyasi birliğin sağlanması
D) Mahkemelere kadıların atanması
E) Halifelerin seçim yoluyla belirlenmesi

6. I. Yalancı peygamberlerle mücadele edilmesi
II. Kur'an-ı Kerim'in kitap hâline getirilmesi
III. Suriye'nin fethine başlanması

Yukarıda Hz. Ebu Bekir dönemi olaylarından bazıları verilmiştir. Bunlardan hangisinin veya hangilerinin dinî alanda ortaya çıkabilecek sorunları önlemeye yönelik olduğu savunulabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) II ve III E) I, II ve III

6. ÜNİTE
TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ

Kaşgarlı Mahmut

Kavramları Öğrenelim

- Atabey
- Bâtınilik
- Divân-ı Saltanat
- Emir-i Dad
- Gök Tengri
- Gulam
- Melik
- Oğuz
- Siyasetname
- Türkmen

Hazırlanalım

1. Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinde etkili olan faktörler hakkında araştırma yaparak ulaştığınız sonuçları sınıfınızda paylaşınız.
2. Malazgirt Savaşı ile ilgili bildiklerinizi anlatınız.
3. Hükümdara devlet yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulunan bir vezir olduğunuzu düşünerek bu tavsiyelerinizi sınıfınızdaki arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. TÜRK İSLAM TARİHİNDEKİ BAŞLICA SİYASİ GELİŞMELER

- **751** Talas Savaşı
- **840** Karahanlı Devleti'nin kurulması
- **963** Gazneli Devleti'nin kurulması
- **1040** Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması
  Dandanakan Savaşı
- **1048** Pasinler Muharebesi
- **1071** Malazgirt Muharebesi
- **1077** Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması
- **1097** Harzemşahlar Devleti'nin kurulması
- **1157** Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması
- **1187** Gazneli Devleti'nin yıkılması
- **1212** Karahanlı Devleti'nin yıkılması
- **1230** Harzemşahlar Devleti'nin yıkılması

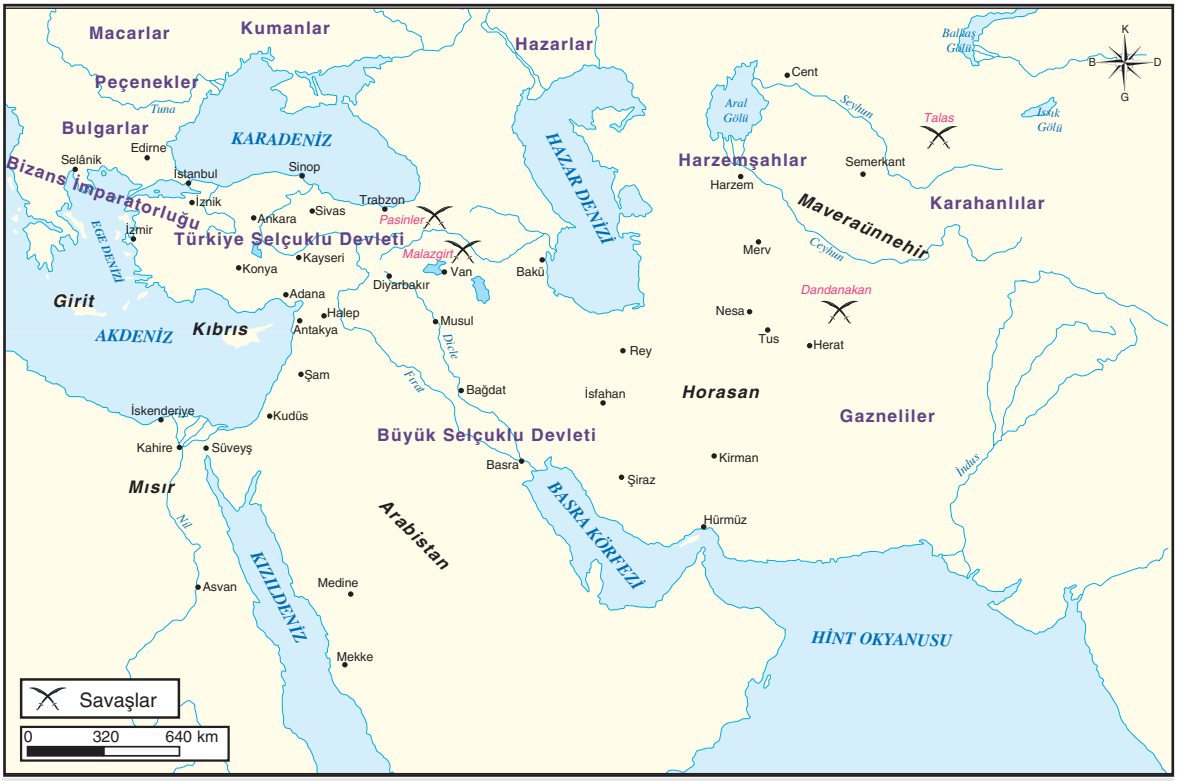

Harita 6.1: *Türklerin İslamiyeti kabulü sonrasında Türk İslam dünyası*

B. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

Düşünelim-Söyleyelim

Türkler, Müslüman bir ülkeye ulaştıkları zaman orada saygı ve takdir görürler. Emir ve orduya kumandan olurlar.

Cahiz

László Rásonyi (Lazlö Rasoni), Tarihte Türklük, s. 64.

➥ *Size göre Türklerin İslam ülkelerinde saygı ve takdir görmelerinin nedenleri neler olabilir?*

Türklerin en eski dini Gök Tengri dinidir. Bununla birlikte Türkler başka milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurdukça Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinleri de kabul etmişlerdir. Türklerin benimsediği dinlerden biri de İslamiyet olmuştur. Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki ilk ilişkiler VII. yüzyılda Hz. Ömer Dönemi'nde kurulmuştur. Bu dönemde İran'daki Sasani Devleti'ne son veren İslam orduları doğuda Ceyhun Nehri'ne kadar ilerlediler. Böylece Müslümanlar ile Maveraünnehir'de yaşayan Türkler birbirleriyle doğrudan temas etme imkânı buldular.

Müslümanlarla komşu olmalarına rağmen Türkler İslamiyet'e geçme konusunda acele etmediler. Bunun başlıca nedeni Hz. Osman Dönemi'nden itibaren Ceyhun Nehri'nin doğusuna geçen Müslüman Arapların Türkler üzerine uyguladıkları baskı politikasıydı. Türklerin İslamiyet'e uzak durmasında Emevilerin Arap olmayanlara karşı izledikleri ırkçı politikanın da etkisi vardı.

Emeviler Arapların hüküm sürmek, Arap olmayanların ise onlara kölelik etmek için yaratılmış olduklarına inanırlardı. Bu nedenle Arap olmayan bir Müslüman'la aynı hizada yan yana yürümeye, bir mevalinin arkasında namaz kılmaya ve aynı safta bulunmaya bile yanaşmazlardı. Ayrıca onları gayrimüslim hukukuna tabi tutarlardı. Bununla birlikte Emevi halifelerinden Ömer bin Abdülaziz (717-720) İslam'ı yaymak amacıyla kendi döneminde farklı bir politika izledi. Devlet görevlilerinden ayrım yapmaksızın ülkedeki bütün insanlara iyi davranmalarını ve İslam'a geçenlerden vergi almamalarını emretti. Türk illerine yapılan seferleri durdurdu. Buralardaki idarecileri değiştirerek onlardan yönetimde adil olmalarını istedi. Ayrıca bölgeye İslamiyet'i anlatmakla görevli din âlimleri gönderdi. Bu gayretler sonucunda Emevi yönetimi altında yaşayan Türklerin bir bölümü İslamiyet'i kabul etti. Ancak halifenin ölümünden sonra eski uygulamalara dönülünce iki taraf arasındaki çatışmalar yeniden alevlendi.

Emevi yönetimine karşı Türkler arasında var olan hoşnutsuzluklar en sonunda büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Horasan bölgesinde başlayan bu ayaklanma 750 yılında Emevi Devleti'nin yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Abbasilerin Türkler yardımıyla iktidara gelmeleri Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Abbasi Devleti'nin kurulduğu günlerde Müslümanlar ile Çinliler Orta Asya'ya egemen olma mücadelesi veriyorlardı. Türkler bu mücadelede Abbasi Devleti'nin yanında yer aldılar. Müslüman Araplarla birlikte hareket ederek 751 yılındaki Talas Savaşı'nda Çinlileri yenilgiye uğrattılar (Harita 6.2). Böylece Çin'in Orta Asya'daki hâkimiyetine son verdiler.

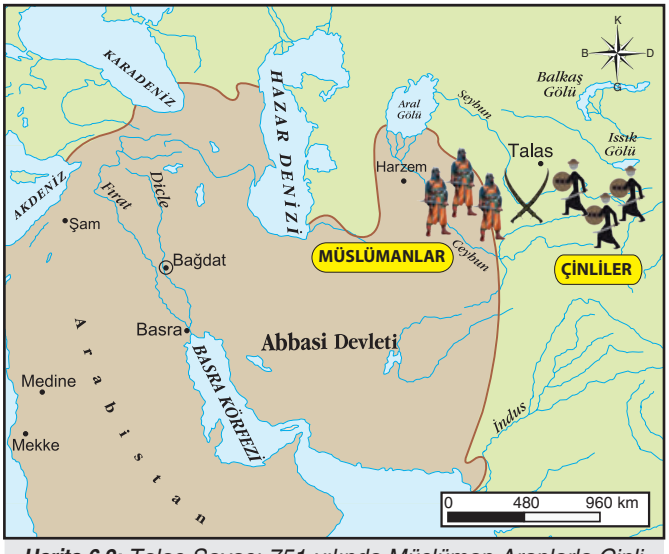

Harita 6.2: *Talas Savaşı 751 yılında Müslüman Araplarla Çinliler arasında yapılmıştır.*

Talas Savaşı'yla başlayan Türk-Müslüman yakınlaşması Türklerin İslamiyet'i tanıma ve kabul etme sürecini hızlandırdı. Türk-Arap ilişkilerinde o güne kadar siyasi ve askerî mücadeleler yerini barış, dostluk ve iş birliğine bıraktı. Bu ortamın oluşmasında Abbasilerin, başta Türkler olmak üzere, Arap olmayan milletlere karşı sıcak davranmaları önemli rol oynadı. Abbasi halifeleri de bu müsait ortamdan yararlanmasını bildiler. Horasan ve Maveraünnehir bölgelerindeki Türk hükümdarlarına elçiler göndererek onları İslam'a davet ettiler.

Abbasilerin İslam'ı yayma gayretleri Maveraünnehir ve Harzem'e giden ticaret kafilelerindeki din bilginlerince de desteklendi. Sınır boylarındaki ribatlara yerleşen sufiler ve gaziler inşa ettikleri camiler, mescitler ve çeşitli eğitim kurumlarıyla buraları birer ilim merkezi hâline getirdiler. Böylece Türk komşularına İslamiyet'i tanıtıp benimsetme imkânı buldular. Bunlardan biri olan mutasavvıf Şakik-i Belhi Budist Türkler arasında dolaşıp, İslam'ı anlatarak onların bu dini seçmelerinde önemli rol oynadı. Gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Türklerin Müslümanlığı kabulü kendi hür iradeleriyle oldu. Bununla birlikte Türk topluluklarının İslamiyet'e geçişi bir anda ve topluca değil aşamalı olarak farklı tarihlerde gerçekleşti.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ilk zamanlarda önde gelen Türk aileleri ve beyleriyle sınırlı kalırken bu süreç X. yüzyılın başlarından itibaren hızlandı. Talas Nehri'nin doğusunda yaşayan Oğuzların kalabalık gruplar hâlinde Müslümanlığa geçişi bu dönemde gerçekleşti. Türkmen adıyla bilinen Müslüman Oğuzları Kabil, Gazne ve Gur bölgelerindeki Halaç Türkleri takip etti. Aynı dönemde İslamiyet Seyhun Irmağı havzasında yaşayan ve Karahanlılar Devleti'nin nüfus kitlesini oluşturan Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri arasında yayıldı. Tarihçi İbnü'l-Esîr'e göre bu süreçte 200 bin çadırlık büyük bir Türk topluluğu Müslüman oldu.

Müslümanlık İslam ülkelerinin uzağındaki İtil Nehri boylarında yaşayan Bulgar ve Hazar Türkleri arasında da ilgiyle karşılandı. İtil Bulgar Devleti Hükümdarı Almuş Han, Abbasi halifesine bir elçilik heyeti göndererek kendisine İslam dinini tebliğ edecek fakihler ile cami ve kale yapımı için ustalar istedi. Almuş Han'ın talebini memnuniyetle karşılayan halife, onun istediği kişilerin de içinde bulunduğu bir elçilik heyetini İtil Bulgar ülkesine gönderdi. 922 yılında Almuş Han'ın huzuruna çıkan heyet, ona halifenin İslam'a davet mektubunu okudu (Görsel 6.1). Almuş Han da kendisine gönderilen sancağı teslim alarak İslamiyet'i resmen kabul eden ilk Türk hükümdarı oldu.

Görsel 6.1: *Halifenin İslam'a davet mektubunun Almuş Han'a okunmasını gösteren bir tablo (N. Haziahmetov)*

İtil Bulgarlarına komşu olan Hazarlarda da halkın önemli bir bölümü İslam'ı seçti. Aynı dönemde Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte Karahanlılar Orta Asya'nın ilk büyük Türk İslam devleti hâline geldi. Türklerin İslamlaşma süreci sonraki dönemlerde başta Uygurlar olmak üzere diğer Türk kavimlerinin Müslümanlığı kabulüyle devam etti.

İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerin sosyal ve kültürel hayatında hangi değişimler yaşanmış olabilir?

Türklerin İslamiyet'i kabulünde Gök Tengri inancı önemli rol oynadı. Türkler, yeri göğü yarattığına ve her şeyin hâkimi olduğuna inandıkları Gök Tengri'ye taparlardı. Ellerini gökyüzüne kaldırarak ona dua eder; öldükten sonra iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceğine inanırlardı. Öte yandan Türk töresi ile İslamiyet'in esasları arasında önemli benzerlikler vardı. Hırsızlık yapmama, yalan söylememe, temizliğe önem verme ve adil olma gibi ilkeler Türklerin ve Müslümanların ortak değerleriydi. Ayrıca İslamiyet'teki cihat fikri ile Türklerdeki cihan hâkimiyeti ülküsü arasında da benzerlikler bulunuyordu.

İslamiyet Araplar ve Türkler dışında Acemler, Berberiler ve Kürtler tarafından da benimsendi. Bunlardan Acemler Dört Halife Dönemi'nde İran'ın fethiyle birlikte İslam egemenliğine girdiler. Müslümanlar İran'ın fethinden sonra uç bölgelerde askerî garnizonlar tesis ederek buralara Arap kabilelerini yerleştirdiler. İran şehirlerine de Arap muhacirler iskân ettirerek Acemlerle Müslümanların kültürel etkileşim içine girmesinin önünü açtılar. İranlılar evlenme yoluyla kurulan akrabalıkların etkisiyle İslam dinini kabul edip Arapçayı öğrendiler. Buna karşılık Araplar da İranlılardan özellikle devlet yönetiminde yararlandılar. Abbasiler vezirlik makamını genellikle güçlü Acem ailelerine teslim ettiler. Diğer önemli devlet görevlerine de aynı şekilde İranlı bürokratları ve kâtipleri getirdiler.

Görsel 6.2: *Berberileri gösteren bir tablo (Eugene Fromentin)*

Kuzey Afrika topraklarındayaşayan Berberilerle Müslümanlar arasındaki ilişkiler Hz. Osman Dönemi'nde başladı. Bu dönemde iki taraf arasında devam eden mücadeleler Emevilerin Kuzey Afrika'yı fethiyle birlikte Müslümanların lehine sonuçlandı. Emeviler fetih hareketinden sonra hâkimiyetlerini kalıcı hâle getirmek amacıyla bölgeye Arap nüfusu yerleştirdiler. Vali ve kumandanları aracılığıyla da Berberileri (Görsel 6.2) İslam'a davet ettiler. Öte yandan cami ve mescitler inşa edip fakihler görevlendirerek buraları halkın İslam'ı öğreneceği birer okul hâline getirdiler. Böylece daha önce büyük bölümü tabiata tapınan Berberilerin İslamiyet'e geçişini sağladılar. Berberiler İslamiyet'i benimsedikten sonra Arap dilinin ve kültürünün etkisinde kalarak büyük ölçüde Araplaştılar.

Acemler ve Berberiler gibi İslamiyet'i kabul eden topluluklardan biri de bölgede yaşayan Kürt aşiretleridir. İslam dini bu aşiretler arasında Dört Halife Dönemi'nde yayılmaya başlamıştır.

Etkinlik

Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinde etkili olan faktörler ve Türk topluluklarının İslamiyeti kabulü ile ilgili bir araştırma yapınız. Edindiğiniz bilgileri sunu hâline getirerek sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

C. TÜRK VE İSLAM TARİHİNDE OĞUZ TÜRKLERİ

Oğuz adı boy anlamındaki ok kelimesi ile çoğul eki olan -uz'un birleşmesiyle ortaya çıkan okuz (boylar) kelimesinden gelir. Efsaneye göre kökleri Oğuz Kağan'a (Görsel 6.3) dayanan Oğuzlar, Kök Türk Devleti'nin kurucu unsurlarından biri olarak bu devletin sınırları içinde yaşadılar. Kök Türklerden sonra Uygurların kuruluşunda da rol oynayan Oğuzlar, X. yüzyıldan itibaren Seyhun Nehri'nin kuzeyinden geçerek Hazar Denizi'nin doğusuna geldiler. "Oğuz Bozkırı" adı verilen bu topraklarda kendi devletlerini kurarak yarı göçebe bir hayat sürdüler. Bir yandan da başta Yengi-kent olmak üzere Huvare, Cend, Sütkent, Farab ve Barçınkent gibi şehirler kurdular.

Oğuzların göçebelikten yerleşikliğe geçiş süreci Müslüman Samanoğulları Devleti'yle komşu olduktan sonra hızlandı. Bu dönemde Samanoğulları topraklarında yaşayan halkın et ihtiyacını Oğuzlar karşılıyordu. Diğer yandan Müslüman tüccarların kullandığı ticaret yolları da Oğuzların bölgesinden geçiyordu. Bu durum Oğuzların İslamiyet'le tanışıp bu dini kabul etmelerini kolaylaştırdı.

Görsel 6.3: *Oğuz Kağan ve oğullarını gösteren bir temsilî resim*

Müslüman Oğuzlar İslamiyet'in en güçlü temsilcisi olan Samanoğulları Devleti'nin Seyhun Nehri'nin ötesine geçmesine yardımcı oldular. Oğuzlar gibi kalabalık ve geniş alanlara yayılmış bir topluluğun İslamiyet'i kabulü onlarla aynı soydan gelen başka Türk topluluklarını da etkiledi. Karahanlı Devleti'ni kuran Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi boylarının Müslüman oluşu da bu süreçte yaşandı.

Müslüman Oğuz Türkleri Anadolu, Azerbaycan, Irak, İran ve Suriye'de kurulan Türk devletlerinin kurucu unsuru oldular. Oğuzlar bu devletlerin bayrağı altında doğudan gelen Moğollara ve batıdan gelen Haçlılara karşı Türklüğü ve Müslümanlığı korudular. İslamın bayraktarlığını üstlenerek bu dinin Balkanlara ve Avrupa içlerine doğru yayılmasını sağladılar.

İslamiyet'in kabulü Oğuzların sosyal hayatında önemli değişikliklere neden oldu. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Oğuzların kurduğu Büyük Selçuklu Devleti'nde de arazilerin gelirleri idarecilere, komutanlara ve askerlere ikta olarak dağıtıldı. İkta sisteminin işleyebilmesi tarımsal üretimin sürekliliğine ve vergilerin düzenli olarak toplanmasına bağlıydı. Bu durumda önceleri konar-göçer bir hayat süren ve hayvancılıkla uğraşan Oğuzlar, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kademeli olarak yerleşik hayata geçmeye ve tarımla uğraşmaya başladı.

Yerleşik hayata geçişle birlikte Oğuzlar arasında yaygınlaşan şehir kültürü başta mimari olmak üzere çeşitli sanat dallarının gelişmesini sağladı. Müslüman Oğuzlar inşa ettikleri yapılarla hâkim oldukları ülkeleri bayındır hâle getirdiler. Türk sanatını yerel kültürler ve Müslüman milletlerin estetik anlayışıyla birleştirerek İslam âleminin en seçkin sanat eserlerini ortaya çıkardılar. Aynı şekilde İslam medeniyetinin ilim alanındaki birikimine kendi bilgi, beceri ve çalışkanlıklarını ekleyerek dinî ilimlerde, felsefede, tıpta, matematikte ve astronomide dünyaca ünlü âlimler yetiştirdiler. Medreseler, kütüphaneler, rasathaneler ve darüşşifalar kurarak Türk ve İslam dünyasının kültürel gelişiminde pay sahibi oldular.

Ç. İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Memleket tutmak için çok asker ve ordu gerektir. Askeri beslemek için de çok mala ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.

Yusuf Has Hacip

Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 217.

Yusuf Has Hacip, Karahanlı sarayında has haciplik görevinde bulunmuş bir Türk bilginidir. Onun sözlerinden hareketle Karahanlıların devlet anlayışıyla ilgili neler söyleyebilirsiniz?

1. Karahanlı Devleti (840-1212)

Karahanlı Devleti Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin sınırları içinde yaşayan Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri tarafından 840 yılında kuruldu. Bilinen en eski hükümdarı Bilge Kül Kadır Han olan bu devletin başkenti Balasagun idi (Harita 6.3).

Harita 6.3: *Karahanlı Devleti*

Satuk Buğra Han'ın (Görsel 6.4) İslamiyet'i kabul edip Abdülkerim adını almasıyla birlikte Karahanlılar Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti hâline geldi. Bu dönemde Karahanlılar bir başka Türk devleti olan Gaznelilerle ittifak yaparak Samanoğulları Devleti'ne son verdiler. Gaznelilere karşı giriştikleri mücadelede zayıflayıp iç karışıklık içine düşen Karahanlılar 1042 yılında Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrıldılar.

Doğu Karahanlı Devleti önce Büyük Selçuklu Devleti'nin, 1211 yılında da Karahitayların yönetimi altına girerek siyasi varlığını kaybetti. Aynı şekilde Batı Karahanlı Devleti de sırasıyla Karahitayların ve Harzemşahların egemenliği altına girdikten sonra 1212 yılında yıkıldı.

Görsel 6.4: *Satuk Buğra Han*

2. Gazneli Devleti (963-1187)

Adını başkenti Gazne şehrinden alan Gazneli Devleti, Samanoğulları Devleti'nde ordu komutanlığı ve haciplik görevlerinde bulunmuş Alp Tigin adındaki bir Türk komutan tarafından kuruldu. 963 yılında bugünkü Afganistan topraklarında ortaya çıkan bu devlet en geniş sınırlarına Gazneli Mahmut (998-1030) ile ulaştı (Harita 6.4). Gazneli Mahmut, Karahanlılar ile anlaşarak Samanoğulları Devleti'ne son verdi. Diğer yandan Abbasi halifesini Şii Büveyhoğullarının hâkimiyetinden kurtararak ondan sultan unvanını aldı. Hindistan'a yaptığı 17 seferle de İslamiyet'in bu ülkede yayılmasını sağladı.

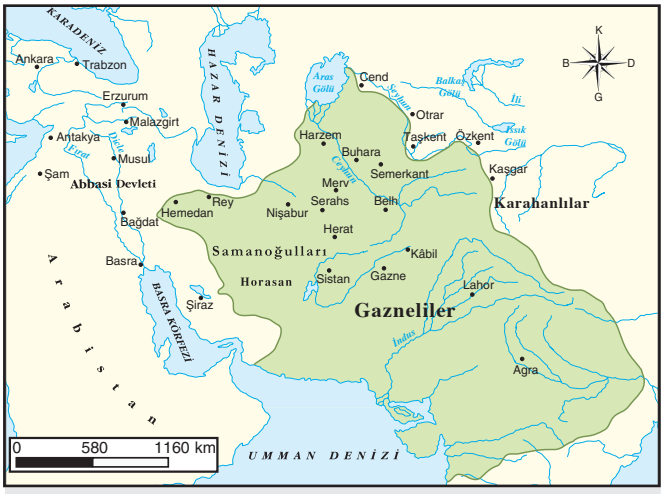

Harita 6.4: *Gazneli Devleti*

Gazneli Mahmut'tan sonra yerine geçen oğlu Mesut Dönemi'nde Gazneliler, Horasan'a hâkim olmak isteyen Selçuklularla mücadele etti. 1040 yılında Dandanakan denilen yerde yapılan savaş Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Bu yenilgiden sonra zayıflayan Gazneli Devleti 1187 yılında Afganistan'ın yerli halkı Gurlar tarafından yıkıldı.

3. İslamiyet Sonrası Dönemde Türk Devlet Yapısı ve Toplumsal Hayat

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Abbasiler ve Samanoğulları gibi İslam devletleriyle yakın ilişkiler içine girdiler. Bu devletlerden aldıkları kurumları ve uygulamaları Türk devlet geleneği ve Türk töresiyle birleştirerek özgün bir devlet modeli ortaya koydular. Zamanla değişip gelişen bu modelin ilk temsilcilerinden olan Karahanlı Devleti'nde hükümdarlar İslami isimler ve unvanların yanında Türkçe isimler ve unvanları da kullanmaya devam ettiler. Türk töresini İslami geleneklerle kaynaştırarak iki medeniyet arasında köprü kurdular.

İlk Türk devletlerinde görülen yönetme yetkisinin Gök Tengri tarafından verildiği inancına dayalı kut anlayışı Türk İslam devletlerince de devam ettirildi. Karahanlılarda hükümdarların yönetme yetkisini Allah'tan aldığı inancı kabul gördü. Hükümdar ailesi kutsal sayılıp önemli yönetim görevlerine hanedan üyeleri getirildi. Ayrıca Orta Asya Türk devletlerinin ikili yönetim geleneğine uygun olarak ülke toprakları doğu ve batı şeklinde ikiye ayrıldı. Doğunun yönetimi "Arslan Kara Han" unvanıyla büyük hükümdara verilirken batı kanadının yönetimi "Buğra Kara Han" unvanını alan bir başka devlet adamına bırakıldı. Kaşgarlı Mahmut, ilahi temellere dayanan bu hâkimiyet anlayışını şu sözlerle ortaya koymuştur:

"Gördüm ki Allah devlet güneşini Türk burçlarına doğduruyor, bütün felekleri onların hükümranlığına döndürüyor. Onlara Türk adını verip hükümran kılmış ve onları insanlığın başına getirip hak yolda desteklemiş, onları dönemin egemen gücü kılmış, insanların idaresini onların eline vermiş."

Kaşgarlı Mahmut yukarıdaki sözleriyle Türklerde var olan ve İslamiyet'te cihat şeklinde ifade edilen cihan hâkimiyeti idealini de yansıtmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra da devam eden bu fikre göre Allah Türklere dünyadaki bütün milletleri idare etme görevi vermiştir.

Karahanlı Devleti'nde hükümdarlar Orta Asya Türk devletlerinin hükümdarları gibi han, hakan, ilig vb. Türkçe unvanlar alırlardı. İslami geleneğe uygun olarak Türk tarihinde sultan unvanını kullanan ilk hükümdar ise Gazneli Mahmut oldu. Gerek Karahanlılar, gerekse Gaznelilerde hükümdar kanuni, adli ve idari olarak devletin mutlak otoritesini temsil ederdi. Bununla birlikte sınırsız yetkilere sahip olmayıp kararlarında ve icraatlarında Türk töresiyle birlikte İslamiyet'in esaslarını da gözetirdi. Hükümdar hâkim anlayışa göre Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve milletin babasıydı. Öyle olduğu için de halkına karşı adil, şefkatli ve koruyucu olmakla yükümlüydü.

Türk İslam devletlerinde eskiden beri kullanılan hâkimiyet sembolleri varlığını sürdürdü. İslami dönemde bunlara hutbe, para, hilat ve menşur gibi yeni semboler eklendi. Örneğin Karahanlı ve Gaznelilerde hükümdarlar meşruiyetlerinin tanınması için halife adına hutbe okutup para bastırırdı. Halife de menşur denilen yazılı bir belge ve hilat adı verilen özel giysiler (Görsel 6.5) gönderek onların hükümdarlığını onaylardı. Hükümdarlar yazılı belgelerine resmîlik kazandırmak için tevki veya tuğra denilen mühür kullanırlardı. Hâkimiyet sembollerinden biri de tuğ idi. Örneğin Karahanlı hükümdarı dokuz tuğ ile temsil edilirdi. Tuğlar İslamiyet öncesi dönemdekiler gibi yaban sığırı kuyruğundan değil kırmızı veya turuncu renkli ipek kumaştan yapılırdı. Hükümdarın sarayı, tacı, tahtı, çetr denilen gölgeliği ve nevbet adı verilen namaz vakitlerinde sarayın önünde çalan bando takımı da hâkimiyet sembolleri arasındaydı.

Görsel 6.5: *Gazneli Mahmut'un hilat giyme törenini gösteren bir minyatür (Reşidüddin, Cami'üt Tevarih)*

Karahanlı ve Gazneli Devletlerinde hükümdarların yetkilerini sınırlandıracak ve onlardan hesap soracak bir kurum yoktu. Buna rağmen Türk hükümdarları "Müslümanların her işlerinde birbirleriyle istişare etmesi" ilkesine uyarak yüksek rütbeli devlet ricalinden oluşan danışma meclisleri kurmuşlardı. Böylece İslamiyet'in kabulüyle zayıflayan kurultay geleneğini bu meclisler aracılığıyla devam ettirmişlerdi.

Eski Türk devletlerindeki ayukı denilen vezirlik makamı Türk İslam devletlerinde de varlığını sürdürdü. Karahanlılarda yuğruş, Gaznelilerde ise hâce unvanıyla anılan vezir, devlet işlerinde hükümdarın en yakın yardımcısıydı. Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"de veziri hükümdarın elleri olarak tanımlayıp hükümdarın devlet işlerini bu ellerle gördüğünü belirtmişti.

İlk Müslüman Türk devletlerinde devlet ve hükûmet işleri Karahanlılarda Meclis-i Âli (Divan-ı Âli), Gaznelilerde ise Divan-ı Vezaret adı verilen büyük divanlarda görüşülürdü. Vezirin başkanlığında toplanan Divan-ı Vezaret yönetim ve maliye işlerinden sorumluydu. Gaznelilerde sultan adına görev yapan başka divanlar da vardı. Bunlardan Divan-ı Arz ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla görevliydi. Divan-ı İnşa yazışmalara, Divan-ı İşraf istihbarat ve teftiş işlerine bakardı.

Türklerde devlet ve toplum düzeni töre denilen örfi hukuka dayanıyordu. İslamiyet'in esaslarıyla çelişmeyen ve Türk töresinden beslenen bu hukuk anlayışı Müslümanlığın kabulü sonrasında da geçerliliğini korudu. Türk İslam devletlerinde toplum ve devlet hayatının düzenlenmesinde dinî esaslara dayanan şer'i hukuka da yer verildi. Örfi hukuk devlet ile vatandaşların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini düzenlerken şer'i hukuk evlenme, boşanma, miras gibi vatandaşların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenledi. Karahanlı ve Gazneli Devletlerinde hükümdarlar şer'i hukuku İslami esaslara göre hüküm veren kadılara bıraktılar. Örfi hukuku ilgilendiren davalara ise Divan-ı Mezalim adıyla kurulan mahkemelerde bizzat kendileri baktılar.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ordu teşkilatında da değişikliklere neden oldu. Onlu sistemle benzerlikler taşıyan Karahanlı ve Gazneli Devletlerinde ordu büyük ölçüde diğer İslam devletlerinin orduları gibi teşkilatlandı (Görsel 6.6). Buna göre askerî birlikler merkez, sağ kol, sol kol, öncü birlik ve artçı birlik adlarıyla gruplara ayrıldı. Karahanlılarda ordunun tamamı Türklerden meydana gelirken Gaznelilerde Türklerin yanı sıra yerli Müslüman halktan alınan askerlere de görev verildi. Gazne ordusundaki gulamların görevi sarayı ve sultanı korumaktı. Ordunun geri kalan kısmı doğrudan hükümdara bağlı ücretli hassa askerleri ve eyalet askerleri ile gönüllülerden meydana geliyordu.

Görsel 6.6: *Gazneli ordusunu gösteren bir minyatür (Reşidüddin, Cami'üt Tevarih / Edinburgh Üniversitesi - İskoçya)*

İslamiyet'in kabulü Türk devlet yapısı kadar toplum hayatını da değiştirdi. Daha önceleri konar-göçer hayat süren Türkler, Müslüman olduktan sonra İslam medeniyetindeki güçlü şehir kültürünün etkisiyle göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeye başladılar. Köylere yerleşenler tarım ve hayvancılıkla, şehirdekiler ise ticaret ve el sanatlarıyla uğraştılar.

Şehir hayatının gelişmesiyle birlikte Müslüman Türkler yeni toplumsal kurumlar tesis ettiler. Bu kurumların başında fütüvvet teşkilatı geliyordu. Abbasi Halifesi Nasır tarafından kurulan bu teşkilatın temel amacı zanaatkârlar arasında dayanışmayı sağlamaktı. Ahiler ayrıca yiğitlik, cömertlik, dürüstlük, alçak gönüllülük ve nefsine hâkim olma gibi erdemlere önem vererek topluma örnek olurlardı. Türklerin İslamiyet'e girdikten sonra tanıştıkları yeniliklerden bir diğeri vakıflar oldu. Türk İslam memleketlerindeki camiler, medreseler, imarethaneler, darüşşifalar, çeşmeler, köprüler ve kervansarayların birçoğu vakıflar tarafından inşa edildi.

Müslüman Türkler yerleşik hayata geçtikçe özellikle şehirlerde, İranlılar ve Araplarla birlikte yaşadılar. Bunun sonucunda da Fars ve Arap kültürleri ile yakın etkileşim içine girdiler. Karahanlılar bu süreçte resmî dil, konuşma dili ve edebiyat dili olarak Türkçenin Hakaniye lehçesini kullanmaya devam ettiler. Yazı alanında ise başlangıçta Uygur alfabesiyle yazarken zamanla Arap alfabesine geçtiler.

İslami Dönem Türk Edebiyatı'nın başlangıcı sayılan Karahanlılar Dönemi'nde önemli düşünürler ve edebiyatçılar yetişmiştir. Türk tarihinin bu ünlü şahsiyetlerinden bazıları ve onların eserleri şunlardır:

a. Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig

1017 yılında Karahanlıların önemli bir medeniyet merkezi olan Balasagun şehrinde doğdu. Bilgili ve aydın bir insan olarak yetişen Balasagunlu Yusuf (Görsel 6.7), Kaşgar'da bulunduğu 1069-1070 yılları arasında yazdığı "Kutadgu Bilig" (Mutluluk Veren Bilgi) adlı eserini Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Buğra Han'a sundu. Türk dilinde yazılmış ilk siyasetname olan bu eserinde yazar, İslamiyetin ilme bakışına uygun şekilde, ilmin karanlığı aydınlatan bir meşale olduğunu söyleyip âlimlere saygı gösterilmesini istedi. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır." hadisi doğrultusunda topluma faydalı olmayı öğütledi. Bunun insanları her iki dünyada mutlu edeceği inancıyla hükümdara tavsiyelerde bulundu.

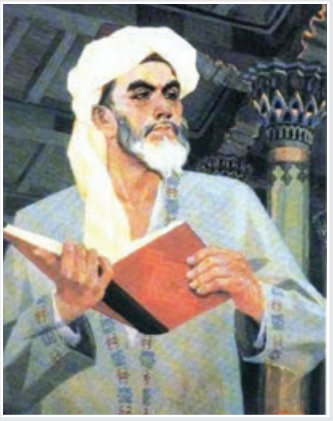

Görsel 6.7: *Yusuf Has Hacip*

Yusuf Has Hacip, İslamiyetin etkisiyle düşünce sisteminin merkezine adalet ilkesini oturttu. Öğütlerini de; adaleti temsil eden Hükümdar Kün Toğdı, devleti temsil eden Vezir Ay-Toldı, aklı temsil eden Vezirin oğlu Ögdilmiş ve akıbeti temsil eden vezirin kardeşi Odgurmış'ın sözleriyle verdi. Bu anlatım şekliyle eserine felsefi bir derinlik kazandırarak edebî ustalığını gözler önüne serdi.

Okuyalım

Kutadgu Bilig'ten Öğütler

"Ey devletli hükümdar! En kötüsü, beylerin adının yalancıya çıkmasıdır. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi güven vermelidir ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın." (...)

"Halk tarafından sevilmesi için bey güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde bunlara uygun davranmalıdır. Bey gönlünü alçak tutmalı, beyin eli açık olmalıdır." (...)

"Zulüm yanan ateştir, yaklaşanı yakar. Kanun su gibidir, akarsa nimet yetiştirir. Ey hâkim, memleketi uzun süre yönetmek istersen kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer. Zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur." (...)

"Akıllı kimseleri kendine yakın tut, bilgilinin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet."

Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, s. 153-377 (Kısaltılmıştır.).

Yusuf Has Hacip'in yukarıdaki öğütleri İslamiyetin hangi temel ilkeleriyle ilişkilendirilebilir?

b. Kaşgarlı Mahmut ve Divânü Lûgati't-Türk

XI. yüzyılın ilk yarısında Karahanlı şehirlerinden Kaşgar'da dünyaya gelen Kaşgarlı Mahmut kendisini ve yetiştiği ortamı şu sözlerle anlatır:

"Kendim Türklerin en düzgün konuşanlarından, en açık anlatanlarından, en doğru anlayanlarından, soy ve sopça en ileri bulunanlarından, en iyi kargı kullanan savaşçılarından olarak Türklerin hemen bütün beldelerini, çöllerini boydan boya dolaştım. Türk'ün, Türkmen'in, Oğuz'un, Çiğil'in, Yağma'nın, Kırgız'ın dillerini, kafiyelerini öğrenip faydalandım. O kadar ki her Türk taifesinin dilini en iyi şekilde öğrenmiş oldum."

Kaşgarlı Mahmut, Türk illerine yaptığı geziler sırasında öğrendiklerini "Divânü Lûgati't-Türk" adını verdiği eserinde toplamıştır (Görsel 6.8). Eser, İslamiyetin etkisi altında gelişen Türk edebiyatının ilk örneklerindendir. Kaşgarlı Mahmud Araplara Türk dilini öğretmek ve Türkçenin zenginliğini göstermek amacıyla 1072 ile 1074 yılları arasında yazdığı bu eserini Abbasi Halifesi Muktedi Billah'a sunmuştur.

Görsel 6.8: *Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lûgati't-Türk adlı eseri*

Kaşgarlı Mahmut Türkçenin ilk lügat (sözlük) ve dil bilgisi kitabı olan Divânü Lûgati't-Türk'te 7.500'den fazla kelimeyi tanımlamış halk dilinden şiirlere, Türkçe deyimlere ve atasözlerine yer vermiştir. Ayrıca Türklerin kullandıkları adları ve unvanları açıklamıştır. Böylece Türk kültürüne ait sözlü edebiyat ürünlerinin zamanımıza ulaşmasında çok önemli bir görevi yerine getirmiştir. Yazar okuyucuyu Türklerin günlük yaşamı, tarihi, edebiyatı ve gelenek görenekleri hakkında bilgilendirmiş; eserini bir Türk dünyası haritasıyla zenginleştirmiştir. Diğer yandan Türk toplumundaki mesleklerle ilgili açıklamalarda da bulunarak Türklerin en fazla çiftçilik, değirmencilik, demircilik, fırıncılık, kasaplık, ayakkabıcılık, dericilik, okçuluk, tüccarlık, dokumacılık gibi mesleklerle uğraştıklarını söylemiştir.

Kaşgarlı Mahmut Divânü Lûgati't-Türk'ü hangi amaçlarla yazmış olabilir?

c. Edip Ahmet Yüknekî ve Atabetü'l-Hakayık

Karahanlılar Dönemi'ne ait yazılı eserlerden bir diğeri hakikatlerin eşiği anlamına gelen "Atabetü'l-Hakayık"tır. Edip Ahmet'in Uygur alfabesiyle Kaşgar dilinde yazdığı bu manzum eser XII. yüzyıla ait eğitici, öğretici nitelikte bir nasihatnamedir. İslamiyetin etkisiyle kaleme alınan eser, Allah'a, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve dört halifeye övgü ile başlamaktadır. Eserin amacı ayet ve hadislere dayanarak İslamiyeti yeni kabul etmiş Türklere dinî esasları ve İslam ahlakını öğretmektir. Edip Ahmet "Atabetü'l-Hakayık"ta mutluluğa ulaştıran şeyin bilgi olduğunu söyleyerek bilgisiz insanlardan uzak durulmasını tavsiye etmiştir. Ona göre mutluluğa ulaşmak için bilgili insanları dost edinmeli ve cahillerden uzak durmalıdır. Bilgi, malı olmayan için bitmeyen bir hazinedir. O hâlde insan yaşadığı sürece bıkıp usanmadan bilgi peşinde koşmalıdır.

ç. Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet

XII. yüzyıl başlarında Türkistan'ın Yesi şehrinde doğan Hoca Ahmet Yesevî (öl. 1166) Pîr-i Türkistan, Hazreti Sultan gibi unvanlarla anılan ilk Türk mutasavvıfıdır. Ahmet Yesevî, Allah'a ulaşma amacına dayalı düşüncelerini Türkçe olarak söylediği şiirleriyle dile getirmiştir. Hikmet adı verilen bu şiirler dörtlükler şeklinde olup dinî, tasavvufi ve öğretici niteliktedir. Ahmet Yesevî'nin hikmetleri onun takipçileri tarafından kaleme alınarak XVII. yüzyılda "Divân-ı Hikmet" adıyla bilinen eserde toplanmıştır. Ahmet Yesevî hikmetlerinde İslam inancına uygun şekilde dünyanın geçici olduğu düşüncesini işledi. İnsanlara yüceliğin Allah'a mahsus olduğunu bilerek kibirlenmemelerini öğütledi. Ayrıca insanı düşünmeye, kendisinin farkına varmaya ve her türlü haksızlıktan kaçınmaya çağırdı.

Ahmet Yesevî İslamın esasları ile Türk kültürünü kaynaştırarak İslamiyet'in göçebe Türk boyları arasında yayılmasına önemli katkılarda bulundu. Onun "Divân-ı Hikmet"te ifadesini bulan düşünceleri İç Asya'nın yanı sıra Anadolu, Batı Trakya ve Balkanlar'a da ulaşarak gelecekteki Türk fetihlerine zemin hazırladı. Aynı zamanda geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Türk toplulukları arasında düşünce ve anlayış birliğinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.

D. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157)

Düşünelim-Söyleyelim

Bir sel vardı Sir Suyu'ndan koparak,
Aral'ı, Hazer'i gölü yaparak,
Akıyordu büyük denize doğru,
Bozkurt'un açtığı ilk ize doğru.
Bir insan seli ki Oğuz soyundan
Selçuk'un atası Kınık boyundan.
Önüne durulmaz bir Türkmen seli.
Sedd-i Çin'e benzer set mi çekmeli?
Bütün bir Asya'ya set yapılmaz ki,
Önüne ne çıksa bu sel yılmaz ki;
Susamış toprak var onu içecek
Önüne çıkanı yıkıp geçecek!

Behçet Kemal Çağlar

Malazgirt Zaferinden İstanbul'un Fethine, s. 3, 4.

Yukarıdaki şiir hangi tarihî olayları anlatmak için yazılmış olabilir? Neden

1. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey (Görsel 6.9) Oğuzların Kınık boyundan geliyordu. Oğuzlar Devleti'nde babası Dukak Bey gibi subaşı olarak görev yapan Selçuk Bey, Oğuz yabgusu ile anlaşmazlığa düşünce kendisine bağlı Türkmenlerle birlikte 961 yılında Cend şehrine geldi. Selçuk Bey Cend'e yerleştikten sonra İslamiyet'i kabul etti. Bölgede dağınık hâlde yaşayan Türkmen boylarını etrafında toplayarak gücünü arttırdı. Böylece ileride kendi adıyla anılacak olan Büyük Selçuklu Devleti'nin temellerini attı.

Görsel 6.9: *Selçuk Bey'e ait heykel başı*

a. Selçuk Bey'den Sonra Oğuzlar

Selçuk Bey'in Mikail, Arslan, Musa ve Yusuf adlarını taşıyan dört oğlu vardı. Bunlardan Mikail bir sefer sırasında ölünce onun oğulları olan Tuğrul ve Çağrı'yı, dedeleri Selçuk Bey büyüttü. Selçuk Bey'in 1007 yılında ölümü üzerine Oğuz boylarının başına "yabgu" unvanını alan Arslan Bey geçti.

Arslan Yabgu Dönemi'nde Oğuzlar, müttefikleri olan Samanoğulları Devleti'nin Karahanlılar ve Gazneliler tarafından yıkılması üzerine zor durumda kaldılar. Bu sırada amcaları Arslan Yabgu ile anlaşmazlığa düşen Tuğrul ve Çağrı Beyler kendileriyle birlikte hareket eden Oğuzların başında yeni yurtlar aradılar. Tuğrul Bey, güvenlik kaygısıyla çöllere çekilirken Çağrı Bey yanındaki Türkmenlerle birlikte 1015 yılında Anadolu'ya yöneldi. Çağrı Bey, keşif amaçlı bu seferi sırasında Van Gölü havzasına ulaştı. Doğu Anadolu'daki Bizans şehirlerinden geçerek, kuzeye doğru ilerleyip karşısına çıkan Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.

Çağrı Bey, 1021 yılına kadar süren Anadolu seferi sırasında bu ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu yakından gördü. Dönüşünde kardeşi Tuğrul Bey'e, Anadolu'da kendilerine karşı koyacak önemli bir güce rastlamadığını bildirdi. Bunun üzerine Tuğrul Bey Anadolu'nun kendileri için yeni bir yurt olabileceğine karar vererek etrafındaki beyleri bu ülkenin fethiyle görevlendirdi.

Selçukluların Anadolu'yu yurt tutmaya karar vermesinde bu ülkenin hangi özellikleri rol oynamış olabilir?

b. Dandanakan Savaşı (23 Mayıs 1040)

Nüfusu her geçen gün artan Selçuklular komşu devletlerin baskıları üzerine bulundukları toprakları terk ederek Gaznelilerin elindeki Horasan'a gelmişlerdi. Burada Nesâ şehri çevresine yerleşen Tuğrul ve Çağrı Beyler, Gazneli Mesut'a bir elçi göndererek ondan hayvanlarına otlak, kendileri için oturabilecekleri bir yer istediler. Sultan Mesut'un bu isteğe ordu göndererek karşılık vermesi üzerine 1035 yılında yapılan savaş Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Tuğrul Bey zaferin ardından yaptığı antlaşmayla Gazneli Devleti'nden Nesâ, Ferava ve Dihistan vilayetlerini aldı. Ardından 1038 yılında Serahs'ta yapılan savaşta Gaznelileri bir kez daha yenilgiye uğrattı.

Selçuklular, Serahs Zaferi'nden sonra topladıkları kurultayda Tuğrul Bey'i hükümdar seçtiler. Ayrıca Eski Türk devlet geleneğine uyarak ülke topraklarını hanedan üyeleri arasında pay ettiler. Tuğrul Bey kendi payına düşen Horasan'ın merkezi Nişabur'a gelerek burada adına hutbe okuttu (Görsel 6.10).

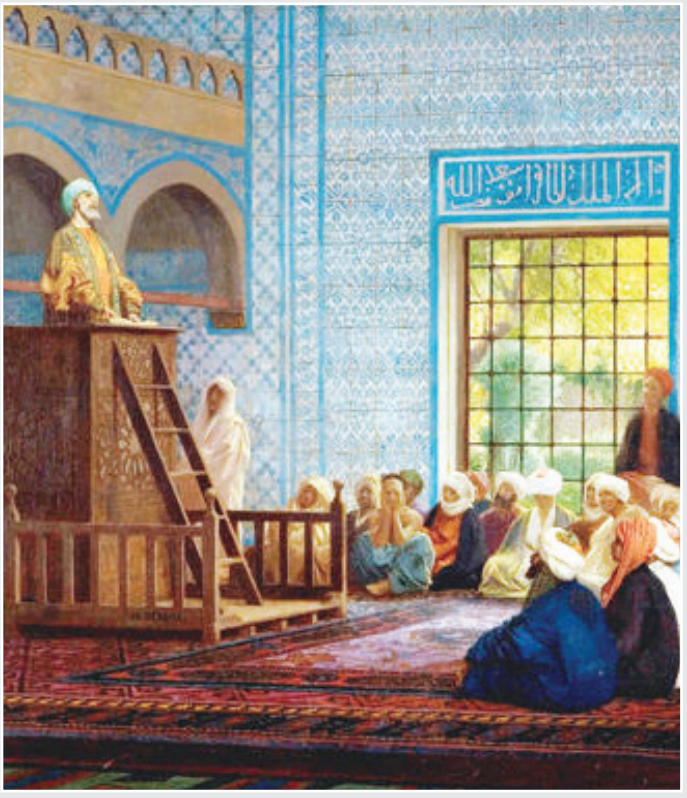

Görsel 6.10: *Tuğrul Bey adına hutbe okunmasını gösteren bir resim (Tarih Dergisi, Ocak 2005)*

Tuğrul Bey devletinin kuruluşunu tamamlamaya çalışırken Gazneli Mesut 1040 yılında yeni bir sefere çıkmaya karar verdi. İçinde fillerin de bulunduğu büyük bir orduyla Selçuklular üzerine yürüdü. Merv yakınlarındaki Dandanakan'da yapılan savaş Gazneli ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Dandanakan Zaferi'yle birlikte Selçuklular, devletlerinin kuruluşunu tamamlayıp yükselişe geçtiler. Gazneliler Devleti ise bu yenilginin ardından iç karışıklıklar içine sürüklenerek dağılma sürecine girdiler.

Dandanakan Zaferi'nin ardından Tuğrul Bey Horasan emiri unvanını aldı. Selçuklu beylerinin savaş meydanında kurdukları tahta oturarak buradan komşu hükümdarlara fetihnameler gönderdi. Bundan sonra Tuğrul Bey Selçuklu Devleti'ni teşkilatlandırmak amacıyla vezirlik makamını kurdu. Bağımsızlığının sembolü olarak adına para bastırdı. Ayrıca Bağdat'taki Abbasi halifesine bir mektup göndererek hükümdarlığının onaylanmasını istedi.

c. Pasinler Muharebesi (18 Eylül 1048)

Dandanakan Zaferi'nden sonra Tuğrul Bey, hâkimiyet alanını batıya doğru genişletmeye çalıştı. Bu amaçla ilk olarak Hazar Denizi'nin güney kıyılarındaki Taberistan ve Cürcan'ı kendisine bağladı. 1043 yılında Rey şehrine gelerek burayı başkent yaptı. Ayrıca Kazvin, Hemedan ve İsfahan gibi önemli İran şehirlerine hâkim olarak İran'daki konumunu sağlamlaştırdı.

Oğuz boylarına komuta eden Selçuklu ailesi üyelerinden İbrahim Yınal ve Kutalmış Bey'i ise Anadolu'ya gönderdi. Erzurum yakınlarındaki Pasinler Ovası'na gelen Selçuklu ordusu burada karşılaştığı Gürcü Kralı Liparit komutasındaki Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. 1048 yılında yapılan Pasinler Muharebesi, Selçuklu Türkleri ile Bizanslılar arasındaki ilk muharebe oldu.

Görsel 6.11: *Tuğrul Bey'i gösteren bir kabartma (Filadelfiya Müzesi, ABD)*

Bizans imparatoru, Pasinler Muharebesi'nde esir düşen Liparit'i kurtarmak ve barış yapmak üzere Tuğrul Bey'e (Görsel 6.11) bir elçilik heyeti gönderdi. Görüşmeler Tuğrul Bey'in istediği yıllık vergi konusunda anlaşmaya varılamaması üzerine kesildi. Ancak imparator yeni adımlar atarak anlaşma yollarını açık tutmaya çalıştı. Bu amaçla Tuğrul Bey'in istekleri doğrultusunda Emeviler zamanında İstanbul'da inşa edilen, camiyi onarttı. Caminin mihrabına Tuğrul Bey'in ok ve yay işareti bulunan tuğrasını koydurdu. Ayrıca burada hutbenin Fâtımî halifesi adına değil Abbasi halifesi ve Tuğrul Bey adına okunmasına karar verdi. Tuğrul Bey de imparatorun bu barışçı yaklaşımına karşı kurtuluş akçesi almadan esir Gürcü kralını serbest bıraktı.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak Pasinler Zaferi'nin Türk tarihindeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

ç. Selçuklu-Abbasi İlişkileri

Selçukluların Anadolu'daki fetihleri sürerken Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah, Şii Büveyhoğullarının ve onları destekleyen Mısır'daki Fâtımiler Devleti'nin tahakkümü altında bulunuyordu. Söz konusu güçlerin elinde tutsak halife, kendisini bu durumdan kurtarması için Tuğrul Bey'den yardım istedi. Bunun üzerine Tuğrul Bey 1055 yılında Abbasilerin merkezi olan Bağdat'a hareket ederek Büveyhoğulları Devleti'ne son verdi.

Tuğrul Bey, Bağdat'ta düzeni sağladıktan sonra imar faaliyetlerine girişti. Dicle'nin doğusunda Tuğrul Bey Şehri adıyla içinde bir saray, camii ve kışlaların bulunduğu yeni bir yerleşme inşa ettirdi. Bağdat'ta bir yıldan fazla kalan Tuğrul Bey burada kendi adına para bastırıp hutbe okuttu. Bu sırada halifenin Çağrı Bey'in kızı Hatice Hatun ile evlenmesi Selçukluların İslam dünyasındaki nüfuzunu daha da arttırdı.

Tuğrul Bey Fâtımî Halifesi Mustansır'ın Abbasilere karşı yeniden saldırıya geçmesi üzerine bir kez daha Bağdat'a geldi. Halifelik sarayında düzenlenen törende Abbasi Halifesi Kâim bi-Emrillah Tuğrul Bey'e iki taç giydirip kılıçlar kuşatarak onu Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı anlamında Melikü'l-meşrik ve'l-mağrib ilan etti. Hilatlar ve sancaklarla birlikte Rükneddîn (Dinin direği) lakabını verdiği Tuğrul Bey'i resmî bir fermanla İslam âleminin liderliğine yükseltti. Bundan sonra Abbasi halifeleri sadece dinî yetkilerini kullanabilen sembolik birer görevliye dönüştüler. Selçuklu hükümdarları ise yeryüzünün dünyevi hâkimi konumuna gelerek Sultan-ı İslam unvanını kullanmaya başladılar.

d. Alp Arslan

Düşünelim-Söyleyelim

Selçukluların en büyük tarihî rolü, Ön Asya'da ikinci bir Türk vatanını kurmak olmuştur.

Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 205, 206*

Yukarıda geçen "ikinci bir Türk vatanı" sözüyle anlatılmak istenen yer neresi olabilir? Neden?

Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonraSelçukluların başına Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan geçti. Alp Arslan, devlet içindeki otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra 1064 yılında büyük bir ordu ile Azerbaycan'a girdi. Kendisi Ermenistan üzerinden Gürcistan'a doğru ilerlerken oğlu Melikşah'ı, veziri Nizâmülmülk ile birlikte Doğu Anadolu'ya gönderdi.

Alp Arslan Kafkasya Seferi sırasında Bizans'a ait kale ve şehirleri fethetti. Bunlardan özellikle Ani Kalesi'nin fethi İslam dünyasında sevinçle karşılandı. Abbasi halifesi kazandığı zaferden dolayı Alp Arslan'a fethin babası anlamına gelen Ebü'l-feth unvanını verdi. Alp Arslan, 1067 yılı sonlarına doğru çıktığı ikinci seferde Gürcistan'ı fethederek Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği hâline getirdi.

e. Malazgirt Muharebesi (26 Ağustos 1071)

Alp Arslan Kafkasya'da kazandığı zaferlerin ardından Mısır'daki Fâtımi Halifeliği üzerine yöneldi. Bu devletin amacı Abbasi Halifeliğini ve onun koruyucusu durumundaki Büyük Selçuklu Devleti'ni yıkmaktı. Alp Arslan Fâtımileri ortadan kaldırarak İslam dünyasındaki iki başlılığa son vermek istiyordu. 1071 yılında çıktığı sefer sırasında Doğu Anadolu'ya giren sultan ilk olarak yolu üzerindeki Malazgirt Kalesi'ni fethetti. Daha sonra güneye doğru ilerleyerek Halep'e geldi. Ancak tam bu sırada Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in büyük bir orduyla Doğu Anadolu üzerine sefere çıktığı haberini aldı. Bunun üzerine Mısır Seferi'ni yarıda keserek Ahlat'a geldi.

Alp Arslan, gönderdiği elçilik heyetiyle Bizans İmparatoru'na barış teklifinde bulundu. İmparator barışın Selçuklu başkenti Rey'de olabileceğini söyleyerek teklifi reddetti. Alp Arslan barış girişiminin sonuçsuz kalacağını tahmin ederek önlemini almıştı. Türk savaş usulüne göre askerlerinin büyük bölümünü ovanın etrafındaki tepelere yerleştirmiş, kendisi de az sayıdaki askeriyle birlikte merkezde konuşlanmıştı.

26 Ağustos 1071 günü Ahlat ile Malazgirt arasındaki Rahve Ovası'nda yapılan muharebe Selçuklu merkez kuvvetlerinin hücumuyla başladı. Romen Diyojen, üzerine gelen kuvvetleri ezip geçmek amacıyla bütün ordusuyla birlikte taarruz etti. Bu sırada Alp Arslan Turan taktiği gereği Bizans kuvvetlerinin pusu bölgesine gelmesini bekliyordu. Bizans ordusu beklenen yere geldiğinde Selçuklu ordusunun hücumuyla neye uğradığını şaşırdı. Tuzağa düşürüldüğünü anlayan İmparator geri dönmeye çalıştıysa da etrafını saran Türk süvarilerini aşamadı. Ordusundaki Türk asıllı Peçenekler ve Uzların (Oğuzlar) Selçuklu saflarına geçmesiyle de kurtuluş ümidini yitirdi. Şiddetli geçen muharebenin sonunda Bizans askerlerinin birçoğu hayatını kaybetti. Başta Romen Diyojen olmak üzere çok sayıda Bizans askeri esir düştü (Görsel 6.12).

Görsel 6.12: *Malazgirt Savaşı'nda tutsak edilen Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın huzuruna getirilişini gösteren bir resim*

Alp Arslan, huzuruna getirilen Romen Diyojen'i bir konuk gibi ağırlayıp teselli etti. Cezalandırılmayı bekleyen İmparator'u affederek onunla bir antlaşma yaptı. Antlaşma metnine göre Bizans, Selçuklu Devleti'ne yıllık vergi ödeyip istenildiği zaman yardımcı kuvvet gönderecek ve elindeki Müslüman esirleri serbest bırakacaktı. Malazgirt, Urfa, Menbiç ve Antakya şehirlerini de kaleleriyle birlikte Selçuklulara verecekti. Alp Arslan, antlaşmayı uygulaması için Romen Diyojen'i bir muhafız birliği eşliğinde İstanbul'a doğru yola çıkardı. Ancak bu sırada Bizans tahtına başka birinin geçmiş olması ve yeni imparatorun Diyojen'i yakalatarak hapsetmesi üzerine antlaşma uygulanamadı.

Bizans ordusunun sayı üstünlüğüne rağmen Selçuklu ordusu karşısında bozguna uğramasının nedenleri neler olmuştur?

f. Malazgirt Zaferi'nin Sonuçları

Malazgirt Zaferi, İslam dünyasında da büyük bir sevinç ve heyecanla karşılandı. Zaferden sonra Abbasi halifesine gönderilen fetihname halkın huzurunda okunurken Bağdat'ta şenlikler ve kutlamalar yapıldı. Halife de İslam ülkelerinin sultanı unvanını verdiği Alp Arslan'a hediyeler gönderdi.

Malazgirt Zaferi, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu zaferle Anadolu'nun kapılarını Türklere açan Alp Arslan, Selçuklu beylerini ve komutanlarını Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi. Bundan sonra Anadolu'ya giren Türkler kısa sürede Ege ve Marmara kıyılarına ulaşarak fethettikleri yerlerde güçlü devletler kurdular. Böylece Anadolu topraklarının Avrupalılar tarafından Türkiye adıyla anılmasını sağladılar.

Malazgirt Zaferi Anadolu'nun Türkleşme sürecini başlatırken diğer yandan Türkleri Anadolu'dan atma düşüncesini de ortaya çıkardı. Haçlı orduları bu düşünceyi hayata geçirmek amacıyla pek çok sefer düzenledi. Ancak Türkler bu saldırılara karşı ebedî vatan bildiği Anadolu'yu kahramanca savunarak Haçlı hayallerinin gerçekleşmesine izin vermedi.

Etkinlik

Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde yaşanan Dandanakan, Pasinler ve Malazgirt Muharebeleri ile ilgili olarak aşağıdaki tabloya istenen bilgileri yazınız.

Muharebeler	Sebepleri	Sonuçları	Türk tarihindeki önemi
Dandanakan (1040			
Pasinler (1048)			
Malazgirt (1071)			

g. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türk Milletinin Zaferi

Türk milleti vatanını ve bağımsızlığını koruma konusundaki son zaferini 15 Temmuz 2016 gecesinde yaşanan hain darbe girişimine karşı kazandı. O gece millî iradeyi yok sayarak demokrasimizi ortadan kaldırmayı hedefleyen FETÖ'nün silahlı kuvvetlerimiz içinde yapılanmış unsurları, hain planlarını hayata geçirmek için harekete geçtiler. Devletimizin tanklarını, uçaklarını, helikopterlerini gasbederek bunları milletimize karşı kullanmaktan çekinmediler. İradelerini çıkarları uğruna başkalarının emrine veren teröristler başta TBMM ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi olmak üzere emniyet ve istihbarat binalarını bombaladılar. Ancak Türk milleti hain terör örgütünün bu darbe girişimine sessiz kalmayarak en sert tepkiyi gösterdi. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısı üzerine her kesimden vatandaşımız ülkemizin bağımsızlığını ve geleceğini korumak üzere sokaklara çıktı (Görsel 6.13).

Görsel 6.13: *15 Temmuz hain darbe girişimine karşı meydanları dolduran vatandaşlarımız*

15 Temmuz gecesi kahraman Türk vatandaşları tankların önüne korkusuzca yatarak ve göğsünü kurşunlara siper ederek darbe girişimini bastırdı. Böylece tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet uğruna canını vermekten çekinmeyeceğini göstererek bir demokrasi destanı yazdı. O gece FETÖ darbecilerinin açtığı ateşle 250 vatandaşımız şehitlik mertebesine yükselirken 2.193 vatandaşımız da yaralanarak gazi oldu.

15 Temmuz 2016 tarihe Demokrasi ve Millî Birlik Günü olarak geçti. Millî iradenin karşısında hiçbir gücün duramayacağının ispatı olan bu günün anlamını ve önemini iyi kavramalıyız. Ülkemizin bağımsızlığının yanı sıra bireysel hak ve özgürlüklerimizi de 15 Temmuz'da darbecilere karşı cesaretle direnen demokrasi sevdalılarına borçlu olduğumuzu unutmamalıyız. Bu vesileyle demokrasi ve millî birlik uğruna canını hiçe sayan şehitlerimize ve gazilerimize şükran duymalıyız. Her yıl 15 Temmuz'da düzenlenen Demokrasi ve Millî Birlik Günü anma etkinliklerinde onları hatırlamalı, fedakârlıklarını anlatmalıyız. Bizlere miras bıraktıkları özgürlük ve bağımsızlık ruhunu daima yaşatma gayreti içinde olmalıyız.

2. Malazgirt Zaferi'nden Sonra Büyük Selçuklu Devleti

Büyük Selçuklu Devleti'nin batıda Bizans ile mücadele etmesini fırsat bilen Karahanlılar doğudaki Selçuklu topraklarını ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Karahanlılar üzerine sefere çıkan Sultan Alp Arslan, Ceyhun Nehri'ni geçip doğu yönünde ilerledi. Sultan sefer sırasında Karahanlı kalelerinden birini aldı. Ancak huzuruna getirilen teslim olmuş kale komutanı tarafından hançerlenerek şehit edildi (1072).

Alp Arslan'dan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin başına oğlu Melikşah geçti (Görsel 6.14). Melikşah ilk iş olarak taht mücadelesine girişen amcası Kavurd Bey'i yenilgiye uğrattı. Ardından Karahanlı ve Gazneli Devletlerini barış istemek zorunda bırakarak doğu sınırının güvenliğini sağladı. Alp Arslan gibi Melikşah'ın da en büyük amaçlarından biri Mısır'daki Fâtımi halifeliğini ortadan kaldırmaktı. Bunun için Suriye Seferi'ne çıkan Melikşah Fâtımileri baskı altına aldı. Sefer dönüşünde de Selçukluların İslam dünyasındaki koruyuculuğunu göstermek üzere Bağdat'a giderek halifeyi ziyaret etti. Burada halifenin emri ile Melikşah'a doğunun ve batının hükümdarlığını simgeleyen iki kılıç kuşatıldı.

Görsel 6.14: *Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (Etem Çalışkan)*

Melikşah Dönemi'nde Büyük Selçuklu Devleti'nin toprakları Anadolu ve Suriye'nin yanı sıra kuzeye doğru da genişledi. 1086 yılında Kafkasya Seferi'ne çıkan Sultan, bölgedeki Gürcü ve Ermeni krallıklarını kendisine bağladı. Doğu Anadolu'ya gönderdiği ordusuyla Bitlis, Ahlat, Siirt, Hasankeyf, Silvan, Cizre ve Diyarbakır'ı aldı. Onun döneminde Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ulaştı (Harita 6.5).

Büyük Selçuklu Devleti toprakları üzerinde günümüzde hangi devletler bulunmaktadır?

Harita 6.5: *Melikşah Dönemi'nde Büyük Selçuklu Devleti*

Sultan Melikşah Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Hasan Sabbah'ın başlattığı Bâtınilik hareketinin dinî-siyasi nitelikli bir ayaklanmaya dönüşmesi oldu. İran'daki Elbruz Dağlarının sarp kayalıkları üzerine kurulu Alamut Kalesi'ni ele geçiren Hasan Sabbah, halk arasında yaptığı propagandalar ve fedailerine düzenlettiği suikastler yoluyla devlet otoritesini sarstı. Melikşah Bâtınilerin yıkıcı faaliyetlerine son vermek için çok uğraştı. Ancak bu mücadelesinde kesin sonuç elde edemeden 1092 yılında hayatını kaybetti.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları Mahmut, Berkyaruk, Mehmet Tapar ve Sencer arasında 1118 yılına kadar sürecek taht kavgaları başladı. İç karışıklıkların yaşandığı Fetret Devri'nde ilk olarak Berkyaruk (Görsel 6.15), taht mücadelesini kazanarak Büyük Selçuklu tahtına oturdu. Berkyaruk'un 1105'te ölümünden sonra da devletin başına Mehmet Tapar geçti.

Görsel 6.15: *Sultan Berkyaruk'u Büyük Selçuklu tahtında otururken gösteren minyatür (Reşidüddin, Cami'üt Tevarih)*

Mehmet Tapar, Büyük Selçuklu sultanı olduktan sonra sarsılan devlet otoritesini yeniden kurmaya çalıştı. Bu amaçla içeride Bâtınilerle, dışarıda ise Anadolu ve Suriye'ye girmiş olan Haçlılarla mücadele etti. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'ni eski gücüne kavuşturamadı.

Büyük Selçuklu Devleti'nde görülen taht kavgalarının eski Türk devletlerinde görülen hangi yönetim anlayışının bir sonucu olduğu söylenebilir?

Son Selçuklu: Sultan Sencer (1118-1157)

Mehmet Tapar'ın 1118 yılında ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Sencer geçti. Sencer Dönemi'nde doğuda Karahitaylar, batıda ise Haçlılar Selçuklular üzerindeki baskılarını arttırdılar. Abbasi halifeleri de Selçuklu hâkimiyetinden kurtularak dünyevi yetkilerini geri alma yönündeki çabalarına hız verdiler. Bunun üzerine Sultan Sencer, ilk olarak başkenti İsfahan'dan alıp doğu sınırına yakın bir bölgedeki Merv şehrine taşıdı. Böylece Karahitaylara karşı güçlü bir savunma düzeni kurmaya çalıştı. Ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi gücünü Abbasi halifeliğine yeniden tanıttı. Gazneliler ve Karahanlılar üzerine düzenlediği seferlerle de bu devletleri kontrol altına aldı. Diğer yandan Harzem Valisi Atsız'ın isyanını bastırarak ülke içinde birliği sağladı.

İçte ve dışta kazandığı zaferler nedeniyle Sultan-ı azam (büyük sultan) ve İskender-i sani (İkinci İskender) unvanlarıyla anılan Sencer (Görsel 6.16), Büyük Selçuklu Devleti'ni eski gücüne kavuşturdu. Ancak bu durum kalıcı olamadı. Karahitaylarla yapılan Katvan Savaşı'nda alınan yenilginin ardından doğudaki Selçuklu toprakları bu devletin istilasına uğradı (1141).

Sultan Sencer Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Oğuz İsyanı oldu. Vergi meselesi yüzünden başlayan isyanın temelinde devletin asıl kurucusu olan Oğuzların önemli devlet görevlerine İranlıların getirilmesine gösterdikleri tepki vardı. Bu durum Oğuzların kendi devletlerine ve Selçuklu sultanlarına duydukları bağlılığın zayıflamasına yol açmıştı.

Sencer, Oğuz İsyanı'nı bastırmak üzere 1153 yılında sefere çıktı. Ancak isyanı bastıramadığı gibi Oğuzlara esir düşerek dört yıl boyunca onların elinde tutsak kaldı. Ordusu dağılan ve hazinesi boşalan Sencer tutsaklıktan kurtulsa da 1157 yılında hayatını kaybetti. Onun ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti sona erdi.

Görsel 6.16: *Sultan Sencer'i at üstünde yaşlı bir kadının şikâyetini dinlerken gösteren bir minyatür (Britanya Kütüphanesi-Londra)*

Selçuklularda ülke toprakları hanedanın erkek üyeleri arasında paylaştırılırdı. Onlar da kendilerine bırakılan bölgeleri melik unvanıyla yönetirlerdi. Melikler görünüşte Büyük Selçuklu sultanına bağlı olsa da çoğu zaman bağımsız bir hükümdar gibi hareket ederlerdi. Merkezî otoritenin zayıflaması ve en sonunda Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışıyla birlikte melikler hüküm sürdükleri topraklarda ayrı birer devlet hâline gelmişlerdi. Adlarını kuruldukları yerlerden ve Selçuklu hanedanından alan bu devletler şunlardı:

Irak ve Horasan Selçukluları
(1118-1194)

Kirman Selçukluları
(1048-1187)

Suriye Selçukluları
(1078-1117)

Türkiye Selçukluları
(1077-1308)

Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdar çocukları küçük yaşlarından itibaren ülkenin çeşitli yerlerine yönetici olarak görevlendirilirdi. Yöneticilikleri sırasında onlara atabey denilen deneyimli devlet adamları rehberlik ederdi. Atabey, şehzadeyi her konuda eğitip ona devlet yönetimine ilişkin bilgi ve beceriler kazandırırdı. Ancak bu devlet adamları Selçuklu merkezî otoritesinin zayıflamasıyla birlikte bulundukları yerlerde bağımsız birer hükümdar gibi hareket edip ve kendi devletlerini kurdular. Selçuklu atabeyleri tarafından kurulan başlıca siyasi yapılar şunlardı:

Şam Atabeyliği
(Böriler) (1104-1154)
Musul ve Halep Atabeyliği
(Zengiler) (1127-1233)
Azerbaycan Atabeyliği
(İldenizliler) (1148-1225)
Fars Atabeyliği
(Salgurlular) (1148-1286)
Erbil Atabeyliği
(Beg-Teginoğulları) (1146-1232)

Büyük Selçuklu Devleti henüz yıkılmadan toprakları üzerinde devletler ve atabeyliklerin kurulmuş olmasına bakarak bu devletin son dönemleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

E. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI

Düşünelim-Söyleyelim

Selçuklular yönetim ve toplum yapısı alanlarında hangi devletlerden etkilenmiş olabilirler? Neden?

1. Devlet Yönetimi

Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar, siyasi ve idari alanda Karahanlılar ile Oğuz Yabgu Devleti'nden devraldıkları geleneklere bağlı kaldılar. Türk devlet anlayışındaki kut inancına benzer şekilde, hükümdarlığa Allah'ın takdiri ve nasip etmesiyle sahip olunabileceği inancını benimsediler. Yalnız devletin değil, devleti kuran ailenin de kutsal olduğunu ve hanedanın erkek üyelerinin devlet yönetimine etkin şekilde katılma hakkının bulunduğunu kabul ettiler. Asya merkezli Türk devletlerindeki ülüş geleneğine uygun olarak ülke topraklarını hanedan mensupları arasında paylaştırdılar.

Selçukluların Orta Asya Türk devlet geleneğini sürdürdükleri en belirgin şekilde Dandanakan Zaferi'nden sonra toplanan kurultayda görüldü. Tuğrul Bey'in hükümdar ilan edilmesine Türk devlet geleneklerine uygun olarak bu kurultayda karar verildi. Tuğrul Bey de aynı geleneklere uygun olarak fethedilmiş ve fethedilecek toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştırdı. Bununla birlikte "fetih hakkı" uygulamasının ülke topraklarının parçalanmasına yol açabileceği düşüncesiyle ilerleyen yıllarda merkeziyetçi bir politika izledi.

Selçuklu sultanları eski İran devlet geleneğinin ve İslam dünyasındaki tek hilafet anlayışının etkisiyle merkezî otoriteyi kuvvetlendirmeye yönelik adımlar attılar. Bu amaçla vezirlik makamına İranlı yöneticileri tayin ettiler. Aynı şekilde devlet bürokrasisini de daha önce çeşitli İslam devletlerinde görev almış İranlı kâtiplere bıraktılar.

Büyük Selçuklu Devleti'ni çok merkezli yapıdan kurtararak merkezî idare geleneklerine göre şekillendirme çabası Tuğrul Bey'den sonra gelen hükümdarlar zamanında da sürdü. Bunlardan Sultan Alp Arslan, vezirlik makamına merkezî devlet teşkilatını savunan Nizâmülmülk'ü getirdi. Bir yandan da oğlu Melikşah'ı veliaht tayin ederek kendisinden sonra çıkabilecek taht kavgalarının önüne geçmek istedi.

Selçuklu sultanları temelde Oğuz töresi denilen Türk geleneklerini korumakla birlikte devletlerini genel olarak İslam devlet modeline göre teşkilatlandırdılar. Bu amaçla tahta geçtikten sonra Bağdat'taki Abbasi halifesine mektup yazarak hükümdarlıklarının onaylanmasını istediler. Ayrıca diğer İslam devletlerinde olduğu gibi halifenin verdiği unvanları kullandılar ve kendi adlarına hutbe okutup para bastırdılar (Görsel 6.17).

Ön yüzü Arka yüzü

Görsel 6.17: *Tuğrul Bey'in kendi adına bastırdığı altın dinar*

Paranın ön yüzünde üstte Kelime-i Şehadet; onun altında halifenin adı, paranın birimi, basıldığı yer ve tarihi ile Selçuklu ailesinin geldiği Kınık boyunun damgası yer alır.

Paranın arka yüzünde Muhammed Resul Allah yazısı, onun altında ise Tuğrul Bey'in adı ve unvanı bulunur.

Paranın ön yüzünün dış çevresinde Kur'an'ın Rum suresinin 3 ve 4. ayetleri, arka yüzünde Tevbe suresinin 33. ayeti yazılıdır.

Devletin mutlak yöneticisi olan Büyük Selçuklu sultanı iktaları dağıtmak asker ve sivil görevlileri tayin etmek gibi geniş yetkilere sahipti. Bununla birlikte sultanın, devleti yönetirken mevcut kanunlara, Türk töresine ve İslam dininin esaslarına riayet etmekle yükümlülüydü. Bu nedenle keyfî şekilde davranamazdı. Kurultay geleneğinin ve İslam'daki meşveret ilkesinin gereği olarak haftanın belli günlerinde devlet adamları ve komutanlarla istişare ederdi.

Devlet yöneticilerinde aranan özellikler konusunda Selçuklu sultanlarını en fazla etkileyen kişi vezir Nizâmülmülk oldu. Alp Arslan'a dokuz, onun oğlu Melikşah'a ise yirmi yıl vezirlik yapan Nizâmülmülk devlet yönetimiyle ilgili düşüncelerini Melikşah'ın isteğiyle yazdığı "Siyasetname"de anlattı.

Nizâmülmülk "Siyerü'l-Mülûk" adlı eserini 1091 yılında tamamlayarak Sultan Melikşah'a sundu. Vezir "Siyasetname" adıyla tanınan ve elli bölümden oluşan bu eserinde iyi bir devlet yöneticisinde aranan özelliklere yer verdi.

Etkinlik

Aşağıda Nizâmülmülk'ün "Siyasetnâme" **adlı eserinden alınmış bölümler görüyorsunuz. Bu bölümlerdeki tavsiyelerden hareketle Nizâmülmülk'ün devlet yöneticilerinde aradığı özelliklerden altı tanesini birer kelime ile boş bırakılan yerlere yazınız.**

"Hükümdar iktidarını Allah'a borçlu olduğunu unutmamalı ve halka iyilik yapıp adil olarak onun rızasını almaya çalışmalıdır. (...)

Hükümdar sulama kanalları açıp, köprüler yaparak, köyler ve yeni şehirler kurarak halka iyilikler yapmalıdır. Ana yollar üzerine ribâtlar, ilim isteyenler için medreseler yapılmasını emretmelidir. (...)

Hükümdar cihanın aile reisi, insanlar da onun evlatları olduğu için halka karşı bir baba gibi davranmalıdır. Baba çocuğuna karşı şefkatli, bağışlayıcı ve eli açık olmalı fakat gerektiğinde onun iyiliği için zor kullanmaktan kaçınmamalıdır. (...)

Hükümdarlar güzel yüzlü, iyi huylu, mert, cesur, ata iyi binen, her türlü silahı kullanabilen, sanat ve ilim zevki taşıyan, sözünde duran, ibadeti seven, âlimlere saygılı, fakirlere iyilik yapan, emrindekilerle iyi geçinen, halkın üzerinden zalimlerin zulmünü kaldıran kimseler olmalıdır. (...)

Hükümdar, dünya malı ve bu tür işlerde orta yolu tercih edip insaflı davranmalıdır. Vergi memurlarını ve onların işlemlerini incelemeli, geliri ve gideri bilmeli, devlet mallarını korumalıdır. (...)

Hükümdar karar verirken vezirine, âlimlere, tecrübeli kişilere danışmalıdır. (...)

Hükümdar devlet erkânının resmî işler için kendisiyle kolayca görüşebilmesi için gerekli kolaylığı sağlamalı, halkın şikâyetlerini dinlemelidir."

Dr. Ali Ertuğrul, Bir Kaynak Olarak Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâsetnâmesi, (Orijinaline sadık kalınarak kısaltılmıştır.).

1. ..... ***2.*** .....

3. ..... ***4.*** .....

5. ..... ***6.*** .....

Büyük Selçuklu devlet teşkilatı içinde önemli bir yer tutan saray, sultan ve ailesi ile onların özel hizmetinde bulunan görevlilere ev sahipliği yapardı. Bu görevlilerden emir-i âlem savaşlarda bayrakların ve sancakların taşınmasından, emir-i candar sultanın ve sarayın korunmasından, emir-i çeşnigir sultan için hazırlanan yemeklerin tadımından, emir-i ahur saraydaki atların bakımından sorumluydu. Sarayda düzeni sağlayan hacibü'l-hüccab ise sultanın diğer yöneticilerle görüşmelerini organize ederdi.

Selçuklularda devlet işleri, Divân-ı Saltanat denilen büyük divanda görüşülürdü. Hükûmet yetkisini kullanan Divân-ı Saltanatın başkanı sultan idi. Sultan, divan toplantılarına katılmadığında başkanlığı vezir üstlenirdi. Selçuklu veziri geniş yetkilere sahip olmasına rağmen devlet işlerinde son sözü söyleme yetkisi daima sultana aitti. Büyük Selçuklu Devleti'nde Divân-ı Saltanata bağlı olarak görev yapan divanlar vardı. Bunlar Divân-ı İstifa, Divân-ı Arz, Divân-ı İşraf ve Divân-ı İnşa idi.

Etkinlik

Nizâmülmülk'ün "Siyasetname" **adlı eseri ile ilgili bir araştırma yaparak bu eseri devlet yöneticilerinde aranan özellikler açısından tanıtınız.**

Divân-ı İstifa: Devletin mali işlerini yürütmekle görevliydi. Başkanına müstevfi denirdi.

Divân-ı Arz: Görevi askerlerin maaşlarını ödemek ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktı. Başkanına emir-i arz denirdi.

Divân-ı İşraf: Mali ve idari işlerin kanunlara uygun yürütülüp yürütülmediğini denetlerdi. Başkanına müşrif denirdi.

Divân-ı İnşa: Resmî yazışmalarından sorumlu olup yazılı belgelere sultanın tuğrasını çekerdi. Başkanına tuğrai denirdi.

Büyük Selçuklu devlet teşkilatındaki (Görsel 6.18) bir diğer kurum Divan-ı Berid idi. Başında sahib-i beridin bulunduğu bu divan posta işlerini yürütmekle görevliydi.

Görsel 6.18: *Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ı divan toplantısında gösteren bir minyatür (Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul)*

Selçuklularda ülke toprakları eyaletlere ayrılırdı. Eyaletlerin başında şıhne denilen askerî valiler veya amid adı verilen sivil idareciler bulunurdu. Eyaletlerde güvenliğin sağlanmasından subaşılar, vergilerin toplanmasından amiller, belediye hizmetlerinin yürütülmesi ve pazar yerlerinin denetlenmesinden ise muhtesipler sorumluydu.

Büyük Selçuklu Devleti'nde hukuk sistemi şeri hukuk ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılırdı. Şeri hukukun alanına giren evlenme, boşanma, nafaka, miras ve borç davalarına kadılar bakardı. Vakıfların yönetiminden ve günümüzdeki noterlik hizmetlerinin yerine getirilmesinden de sorumlu olan kadılar, sultanın tayin ettiği kadiü'l kudat denilen başkadı tarafından atanırlardı.

Selçuklularda örfi hukukun alanına giren davalar, adalet teşkilatının başındaki emir-i dada bağlı mahkemelerde görülür, verilen kararlar geciktirilmeden uygulanırdı. Kaynağı Türk töresi olan örfi hukukun uygulayıcılarından biri de bizzat sultanın kendisi idi. Sultan bir tür yüksek mahkeme olan Divân-ı Mezalime başkanlık eder, burada halkın şikâyetlerini dinleyip suçlulara gereken cezaları verirdi.

Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanın adaletin sağlanmasına verdiği önemi dikkate aldığınızda bu devletin yönetim anlayışı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Selçuklular ordu teşkilatı ve toprak yönetiminde de yeni uygulamalar benimsemişlerdi. Dandanakan Zaferi'ne kadar Selçuklu ordusu ağırlıklı olarak Türkmen süvarilerinden (Görsel 6.19) meydana geliyordu. Bu zaferden sonra orduya İran'da kurulan devletlerde olduğu gibi "gulam" denilen askerler de katıldı. Gulam sistemi gereği fethedilen yerlerden alınan erkek çocuklar asker olarak yetiştirilirdi. Hassa Ordusunu oluşturan bu askerler arasından seçilenlerle Gulaman-ı Saray adında bir özel birlik meydana getirilirdi. Maaşlı askerlerden kurulu Gulaman-ı Sarayın görevi sultanın güvenliğini sağlamaktı.

Görsel 6.19: *Büyük Selçuklu askerlerini gösteren bir resim*

Selçuklu ordusu içinde eyaletleri yönetmekle görevli kişilerin askerleri ile ikta sahiplerinin yetiştirdikleri sipahiler de önemli yer tutardı. Sipahiler barış zamanında eyaletlerin güvenliğini sağlar, savaş zamanında büyük orduya katılırlardı. Bağlı beyliklerin ve devletlerin orduları da seferberlik zamanlarında başlarındaki beylerle birlikte sultanın emrine girerlerdi. Türkmenler ise önceden olduğu gibi sınır bölgelerinin korunmasında görev alırlardı. Merkez, sağ kanat, sol kanat, öncü ve artçı birlikler şeklinde dizilen Selçuklu ordusu atlı ve yaya askerlerden meydana gelirdi. Askerlerin kullandıkları başlıca silahlar ok, yay, kalkan, mızrak, kılıç, gürz, sapan, nacak ve bıçak idi.

İslam ülkelerinde görülen ikta sistemi genel hatlarıyla Selçuklular tarafından da uygulandı. İkta sistemine göre devlet, ülke topraklarını parçalara ayırarak bunların gelirlerini hizmet karşılığında sivil ve askerî görevlilere bıraktı. Böylece nakit paraya ihtiyaç duymaksızın görevlilerinin ücretini ödeme imkânına kavuştu. Aynı zamanda ikta sahiplerinin yetiştirdiği askerlerden oluşan büyük bir orduya sahip oldu. İkta sistemiyle birlikte göçebe Türkmenlerin önemli bir bölümü yerleşik hayata geçirildi. Bu yolla işlenen arazilerin genişlemesine bağlı olarak tarımsal üretimin artışı ve sürekliliği sağlandı.

Büyük Selçuklu Devleti'nde ikta sistemi ünlü vezir Nizâmülmülk tarafından düzenlendi. Askerî ve idari iktaları tek elde toplayan vezir, iktaların merkezî bürokrasi tarafından dağıtılması ve birkaç yılda bir el değiştirmesi uygulamasını getirdi. Böylece ikta sahibinin uzun süre belli bir bölgede kalarak orada kendi iktidarını kurmasının önüne geçti.

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyarak soruları cevaplayınız.

Kendilerine ikta verilen sipahilerin halka nasıl davranacaklarını bilmeleri gerekir. Kendilerine bırakılan malı alınca eğer halka iyi davranırlarsa ne âlâ. Fena muamele ederlerse iktaları ellerinden alınır. Halk padişahın sarayına gidip hâlini anlatmak isterse onları bundan menetme yetkileri yoktur. Buna aykırı hareket eden sipahinin diğerlerine ibret olması için elinden iktası alınarak cezalandırılır.

Mehmet Altay Köymen, Nizamü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük veya Siyasetnâme, 5. Fasıl, s. 58 (Kısaltılmıştır.).

➥ *İkta sahiplerinin halka kötü davranmaları durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar neler olabilir?*

➥ *Nizâmülmülk'ün yukarıdaki sözlerine bakarak Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim anlayışı hakkında neler söylenebilir?*

2. Toplum Yapısı

Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde Türklerin yanı sıra Araplar, İranlılar, Yahudiler ve diğer milletlerden insanlar bir arada yaşardı. Bu insanlar hayat tarzlarına göre göçebeler ve yerleşikler olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan göçebe Oğuzlar genellikle hayvancılıkla uğraşır, yaylak kışlak hayatı sürerlerdi. Köylerde veya şehirlerde oturan yerleşiklerden köylüler çiftçilik, şehirliler ise ticaret ve çeşitli zanaat dallarıyla uğraşırlardı.

Selçuklu sultanları güçlü bir devlet teşkilatı ve ordu için ülkedeki maddi refahı arttırmak gerektiğini biliyorlardı. Bu nedenle tarımı geliştirmek üzere Horasan ve Irak'ta sulama kanalları açtırdılar. Çiftçilere tohum ve çift hayvanı vererek onları üretime teşvik ettiler. Yollarda güvenliği sağlayıp, posta teşkilatı kurarak ve kervansaraylar (Görsel 6.20) inşa ettirerek ticareti canlı tutmaya çalıştılar.

Görsel 6.20: *Nişabur-Serahs ticaret yolu üzerinde Selçuklulardan kalma Ribat-ı Şerif Kervansarayı'ndan bir görünüş*

Selçuklu ülkesindeki başlıca ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılık idi (Görsel 6.21). Buğday, pirinç ve pamuk en fazla yetiştirilen tarım ürünleriydi. Hayvancılık alanında genellikle at ve koyun yetiştirilirdi. Bakır ve gümüş işçiliği ile dokumacılık, Selçukluların en ileri oldukları zanaat dalları arasındaydı.

Görsel 6.21: *Büyük Selçuklu ülkesinde tarım, en yaygın ekonomik faaliyetlerden biriydi.*

Selçuklular halı ve kilim dokumacılığının yanı sıra pamuklu, yünlü ve ipekli kumaş dokumacılığıyla da uğraşırlardı. Şehirlerde bu zanaatlarla uğraşanların kurdukları esnaf birlikleri vardı. Aynı zanaat dalında faaliyet gösteren esnafları bir araya getiren bu kuruluşlar, o alanda üretimin düzenli şekilde yapılmasını gözetirdi. Esnaf birliklerinin yöneticileri haksız rekabeti önlemek için tedbirler alır, üretilen malların kalitesini ve fiyatını kontrol ederlerdi. Ayrıca üyeleri arasındaki anlaşmazlıklara çözümler bulur ve onlar adına devlet ile ilişkileri yürütürlerdi.

Canlı hayvan, halı, ipek ve çeşitli madenler Selçukluların belli başlı ihraç ürünleriydi. Dışarıdan alınan ürünlerin başında ise şeker gelirdi. Devletin başlıca gelir kaynakları, Müslüman çiftçilerden alınan öşür ile gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye vergileriydi. Savaşlarda elde edilen ganimetlerin bir bölümü ve bağlı devletlerin ödediği vergiler de devlet hazinesine aktarılırdı.

F. BÜYÜK SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

Düşünelim-Söyleyelim

Türkler; o millet değil midir ki medreselerinde Farabiler, İbn-i Sinalar, Gazaliler, Zemahşeriler tevsî-i ma'rifet eylemiştir.

Namık Kemal

Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 39 (Kısaltılmıştır.).

➥ *Namık Kemal'in yukarıdaki sözüyle anlatmak istediği düşünce ne olabilir?*

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu Türk İslam tarihinde siyasi hayatta olduğu kadar ilim, sanat ve edebiyat hayatında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde âlimler, şairler, sanatkârlar Selçuklu sultanları ve yöneticileri tarafından himaye edilmiş; maddi ve manevi yönden desteklenmiştir. Devlet tarafından inşa edilen eğitim ve bilim kurumları eliyle, toplumun her bakımdan geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tarihçi Ravandi Selçuklu Türklerinin kültür ve medeniyete verdiği bu önemi anlatırken Büyük Selçuklu Devleti'ni bir ağaca benzetmiş; bu ağacın meyvelerinin kurulan medreseler, kervansaraylar ve diğer sosyal kurumlar olduğunu belirtmiştir.

1. Düşünce ve İlim Hayatı

Büyük Selçuklu Devleti'nde düşünce ve ilim hayatı alanındaki ilk sistemli çalışmalar medreselerin açılışıyla başlamıştır. Kaynaklar Tuğrul Bey'in 1046 yılında Nişabur'da bir medrese kurulması için emir verdiğini söylese de Selçuklu medreseleri deyince akla gelen ilk isimler Sultan Alp Arslan ve veziri Nizâmülmülk'tür.

XIV. yüzyıl tarihçilerinden Hafız Abru'nun anlattıklarına göre Alp Arslan Nişabur'u ziyareti sırasında camide toplanmış bir grup görünce Nizâmülmülk'e bunların kim olduğunu sorar (Görsel 6.22). Vezir de onların dünya zevklerini terk etmiş, kendilerini erdemli olmaya ve mükemmelleştirmeye adamış ilim insanları olduklarını söyler. Bunun üzerine Sultan onlardan ülkesinin bekası için dua etmelerini ister. Ayrıca ilimle uğraşanların rahatlıkla toplanıp özgürce tahsil yapabilmeleri için her şehirde eğitim kurumları inşa edilmesi talimatını verir. Böylece vezir Nizâmülmülk'ün adıyla anılacak medreselerden ilki Nişabur'da kurulur. Nizamiye Medreselerinin en tanınmışı ise 1064-1066 yılları arasında Bağdat'ta inşa edilir.

Görsel 6.22: *Sultan Alp Arslan'ı Hafız Abru ile konuşurken gösteren bir minyatür (Hafız Abru-Majma al-Tevarih)*

Alp Arslan'ın yukarıda anlatılan faaliyetlerini dikkate alarak Selçukluların ilme verdikleri önem ile ilgili olarak neler söyleyebilirsiniz?

Selçukluların medrese eğitimine önem vermesinde eğitim öğretime ilişkin amaçların yanı sıra dinî-siyasi nitelikteki mücadeleler de rol oynadı. Büyük Selçuklu Devleti Abbasi halifeliğini Şiilerin elinden kurtararak Sünni İslam âleminin liderliğini üstlendikten sonra Mısır'da hüküm süren Fâtımilerle karşı karşıya gelmişti.

Fâtımiler halifelik iddialarının önündeki en büyük engel olarak Selçukluları görüyor ve onları propoganda yoluyla zayıflatarak yıkmak istiyorlardı. Bu amaçla Mısır'daki Ezher Camii'ni daî denilen Şii propagandacıların yetiştirildiği bir merkez hâline getirmişlerdi. Selçuklular Bâtınilik adıyla bilinen yıkıcı faaliyetlere karşı askerî ve siyasi yöntemlerle mücadele ediyorlardı. Ancak söz konusu tehlikeye karşı fikrî alanda da mücadele etmek gerekiyordu. Nizamiye Medreselerinin Nişabur ve Bağdat'tan sonra Taberistan ve Huzistan gibi Şiî nüfusun yoğun olduğu İran topraklarında açılması bu mücadele ihtiyacının bir göstergesiydi (Görsel 6.23).

Görsel 6.23: *İran'daki Hargird Nizamiye Medresesi kalıntılarından bir görünüş*

Medreselerin açılışında Büyük Selçuklu Devleti'nin ihtiyacı olan memurları, hukukçuları ve yüksek rütbeli yöneticileri yetiştirme amacı da rol oynadı. Din âlimlerinin sayısını arttırarak halkın İslamiyet'i doğru biçimde öğrenmesini sağlamak da bu kurumların görevleri arasındaydı.

Dönemine göre üniversite karakteri taşıyan Nizamiye Medreselerinde belli bir programa ve yönteme bağlı kalınarak öğretim yapılırdı. Bu eğitim kurumlarında fıkıh, kelam, hadis, tefsir gibi dinî ilimlerin yanı sıra tıp, matematik, astronomi, geometri, fizik, kimya ilimleri de okutulurdu. Müderrislerin ve talebelerin beslenme, giyinme, barınma, ısınma, aydınlatma ve eğitimle ilgili ihtiyaçları medrese tarafından karşılanırdı. Nizamiye Medreselerinde daha önceki medreselerden farklı olarak müderrislere düzenli ücret ödenir, talebelere de burs verilirdi. Bu uygulamayla müderrislerin ve talebelerin geçim kaygısından kurtularak kendilerini ilme vermeleri amaçlanmıştı. Nizamiye Medreseleri bu özellikleriyle daha sonra kurulacak medreselere model olmuştur. Diğer yandan toplumun her kesiminden insana açık olan bu kurumlar eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini sağlayıcı bir rol oynamıştır.

Nizamiye Medreseleri Batı'daki benzerlerinin aksine devlet tarafından kurulup geliştirilen eğitim kurumlarıydı. Buralarda müderrislik yapacak kişiler ilmî yeterliliği kabul edilen âlimler arasından özel olarak seçildikten sonra vezir veya bizzat hükümdar tarafından atanırdı.

Medreseler gibi kütüphanelere de önem veren Selçuklular her medreseye bir de kütüphane kurmuşlardı. Bunlardan başka ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren bağımsız kütüphaneler de mevcuttu. Örneğin Kirman Selçukluları Hükümdarı Melik Muhammed'in (s.a.v.) beş bin ciltlik bir kütüphanesi vardı.

Görsel 6.24: *Ömer Hayyam*

Büyük Selçuklu Devleti'nde kültür ve medeniyet alanında gösterilen çabalar sonucunda önemli ilim insanları yetişti. Bunlardan biri olan Ömer Hayyam mantık, matematik ve astronomi alanlarında yaptığı çalışmalarıyla tanındı (Görsel 6.24). Sultan Melikşah'ın isteğiyle 1075 yılında Isfahan Rasathanesini kuran Ömer Hayyam burada astronomik gözlemler yaptı. İsfirâzî ve Vâsıtî gibi önemli bilim insanlarıyla birlikte güneş yılı esasına dayanan Celâli takvimini düzenledi. "El Cebr" (Cebir) adlı eserinde ikinci ve üçüncü dereceden denklemlerin çözümlerini gösterdi.

Selçuklu matematik ve astronomi âlimlerinden bir diğeri Hazini'dir. Hazini Sultan Sencer'e sunduğu "Zicü'l Muteber" adlı eserinde doğum yeri olan Merv'in de bulunduğu çeşitli şehirlerin enlem ve boylam derecelerini verdi. Matematikçi Beyhakî, tarihçi İsfahanî ve dil bilimci Curcanî de Selçuklu Dönemi'nde yetişen önemli âlimler arasındaydı.

Selçuklular Dönemi'nde tıp ilminde çeşitli gelişmeler yaşandı. Tuğrul Bey'in emri ile vezir el-Kündüri tarafından Bağdat'ta kurulan Adûdî Hastanesi İslam âleminin en büyük tıp merkezi durumundaydı. Burada dâhiliyeciler, cerrahlar, göz hekimleri ve ortopedistler görev yapıyordu (Görsel 6.25). Tıp eğitimi de verilen hastanede İbn-i Baks, İbn-i Kaşkarîyâ, er-Rûmî gibi ünlü hocalar genç hekimleri yetiştiriyorlardı. Bu hocalardan biri olan İbnü'l-Tilmiz ilaçlar ve tedavi yöntemleriyle ilgili eserler kaleme almıştı. Dönemin bir diğer sağlık merkezi Selçuklu Atabeyi Nureddin tarafından Şam'da kurulan hastane idi. Nureddin Hastanesi olarak bilinen bu merkezde hasta yatağı başında pratik tıp eğitimi yapılıyordu.

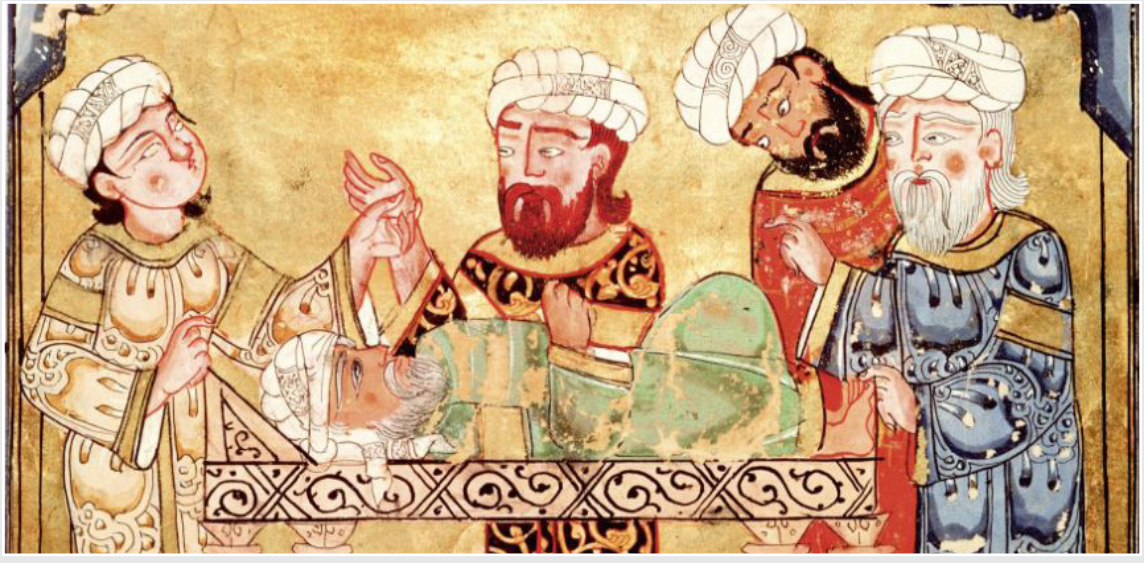

Görsel 6.25: *Müslüman hekimleri hastayı muayene ederken gösteren bir minyatür (El Hariri, Makamat, Avusturya Millî Kütüphanesi, Viyana-Avusturya)*

Selçuklular dinî alanda da ilmî çalışmalarda bulundular. Kelamda Gazalî ve İsferâyinî, hadiste Vâsıtî, fıkıhta Ebu İshak Şirazî ve Cüveynî, tefsirde Vâhidî ve tasavvufta Muhammed Ensarî Büyük Selçuklu Dönemi'nin önde gelen din âlimleri oldular.

2. Edebiyat ve Sanat Hayatı

Büyük Selçuklu Devleti'nde resmî işlerde ve edebiyatta Farsça, medrese eğitiminde Arapça, orduda Türkçe yazılıp konuşulurdu. Bu dönemde ilim insanlarının yanı sıra çok sayıda şair ve edebiyatçı yetişmişti. Bunlardan Şirazlı Sadi (Görsel 6.26) "Bostan" ve "Gülistan" adlı eserleriyle, Ömer Hayyam ise rubaileriyle tanındı. Bunlardan Şirazlı Sadi günümüzde Birleşmiş Milletler binasının kapısında yer alan

"İnsanın soyu birdir.
Yaratılırken atılan ortak temeldir.
Birimizin acıyı hissetmesi yeterlidir.
O acı hepimizindir."

sözleriyle yüzyıllar öncesinden insanların aynı kaderi paylaştığını ifade etmiştir.

Görsel 6.26: *Şirazlı Sadi*

Selçuklu Dönemi'nde şairlerin hükümdarı anlamında melikü'ş-şuarâ adıyla bilinen Muizzî akıcı ve sanat değeri yüksek şiirleriyle beğeni topladı. Enverî, Ezrâki ve "Tarih-i Âl-i Selçuk" adlı eserinde Selçukoğulları tarihini anlatan Hatunî devrin ünlü edebiyatçıları arasındaydı.

Güzel sanatlarla ilgilenen Selçuklular fethettikleri toprakları bayındır hâle getirebilmek için mimarlık sanatına büyük önem verdiler. Bu kapsamda Şam, Halep, Diyarbakır gibi şehirlerin kale ve surlarını onardılar. İsfahan, Bağdat, Nişabur, Merv, Herat gibi önemli merkezlerde camiler, mescitler, türbeler, saraylar, köşkler, çarşılar ve medreseler inşa ettiler. Yollar üzerine köprüler ve ribatlar kurarak ülkenin imarına çalıştılar.

Selçuklu mimarisinin başta gelen eserleri camilerdir. Bu camilerin en meşhuru yapımına Melikşah zamanında başlanan başkent İsfahan'daki Mescid-i Cuma'dır (Görsel 6.27). Selçuklu camileri özgün planları ve silindir gövdeli, ince uzun minareleriyle İslam mimarisinde yeni bir üsluba öncülük etmiştir. Selçukluların İslam mimarisine getirdikleri bir diğer yenilik Türk çadırlarına benzeyen ve "kümbet" olarak da adlandırılan türbelerdir. Birer anıt mezar görünümündeki bu yapıların en tanınmışları, Sultan Sencer ve İmam Gazalî Türbeleri ile Radkan Kümbeti'dir.

Görsel 6.27: *Mescid-i Cuma'dan bir görünüş (İsfahan - İran)*

Selçuklularda mimariye bağlı olarak süsleme sanatları gelişmiştir. Çinilerin yapılarda bir süs unsuru olarak kullanılması Büyük Selçuklu topraklarında başlamış, oradan Türkiye Selçukluları aracılığıyla Anadolu'ya yayılmıştır. Süslemelerde Orta Asya Türk motiflerinin yanı sıra genellikle av sahneleri, saray hayatı, süvariler ve müzisyenler kullanılmıştır.

Selçuklular, seramik ve maden işçiliğinde kendilerine özgü bir teknikle estetik değeri yüksek eserler verdiler. Kakma yöntemiyle bronz ve pirinç eserler üzerine altın ve gümüş süslemeler yaptılar. Bu sanat dallarından başka halı ve kilim dokumacılığı ile hat, tezhip ve minyatür sanatlarında da benzersiz güzellikler ortaya çıkardılar.

6. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız. Kavramlara uygun ekler getirebilirsiniz.

Alp Arslan | Satuk Buğra Han | Bilge Kül Kadır Han | Kutadgu Bilig | Alamut

Melikşah | Karahitaylar | İldenizliler | emir-i candar | âlem | Bizanslılar

1. Karahanlı Devleti ..... tarafından kurulmuştur.

2. Yusuf Has Hacip ..... adlı eserinde hükümdara öğütler verir.

3. Katvan Savaşı, 1141 yılında Selçuklularla ..... arasında yapıldı.

4. Selçuklu atabeyliklerden biri de Azerbaycan'da kurulan ..... Atabeyliği'dir.

5. Bâtınilerin Büyük Selçuklu topraklarındaki merkezi ..... Kalesi'dir.

6. Ani Kalesi'ni fetheden ..... Abbasi halifesinden Ebü'l-feth unvanını aldı.

7. Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına Sultan ..... Dönemi'nde ulaştı.

8. Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanın ve sarayın korunmasından ..... sorumludur.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına "Y" yazınız.

( ) **1.** İtil Bulgarları Almuş Han Dönemi'nde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

( ) **2.** Büyük Selçuklu Sultanı Sencer sultan-ı azam unvanıyla tarihe geçmiştir.

( ) **3.** Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarların çocuklarına gulam denirdi.

( ) **4.** Divan-ı Hikmet, Ömer Hayyam tarafından yazılmış bir şiir kitabıdır.

( ) **5.** Selçuklu mimarisinin en önemli eserlerinden olan Mescid-i Cuma İran'ın İsfahan şehrindedir.

( ) **6.** Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey, Oğuzların Kızık boyundandır.

( ) **7.** Büyük Selçuklu Devleti'nde hazinenin gelir kaynaklarından biri de haraç vergisidir.

( ) **8.** Dandanakan Savaşı Gaznelilerin zaferiyle sonuçlanmıştır.

( ) **9.** Gazneli Mahmut sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdarıdır.

( ) **10.** Karahanlılar Satuk Buğra Han Dönemi'nde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Türklerin İslamiyet'i kabulünü kolaylaştıran etkenler neler olmuştur?

2. Malazgirt Zaferi'nin Türk tarihindeki yeri ve önemi nedir? Açıklayınız.

3. Nizâmülmülk'e göre iyi bir hükümdarda bulunması gereken özellikler nelerdir?

4. Nizamiye Medreselerinin kuruluş amaçları nelerdir?

5. İkta sistemi nedir? Açıklayınız.

6. Selçuklu Sultanı Sencer Dönemi'nde çıkan Oğuz isyanının nedenleri ve sonuçları nelerdir?

7. Büyük Selçuklu Devleti hangi uygulamalarıyla Orta Asya Türk devlet geleneğini sürdürmüştür?

8. Türklerin İslam mimarisine getirdikleri yenilikler neler olmuştur?

9. Atabetü'l-Hakayık adlı eserin konusu hakkında bilgi veriniz.

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

1086 yılında Sultan Melikşah; aralarında Nizâmülmülk, Şerefülmülk, Tacülmülk ve Mecdülmülk'ün bulunduğu devlet adamlarına şunları söyledi:

"Her biriniz memleketimiz hakkında düşünsün ve zamanımızda neyin iyi olduğuna, önceki padişahların yerine getirip de bizim yapamadığımız hangi devlet işleri bulunduğuna baksın. Geçmiş emirlerin, Selçuklu sultanlarının ve diğerlerinin kanun ve âdetlerini araştırsın. Bunları yazarak bize arz etsin ki biz de din ve dünya işlerinin kendi kanunları çerçevesinde nasıl yürüdüğüne bakıp buna göre emredelim. Öteki dünyada cezalandırılmamamız için hayır ve şerden olup bitmiş olanı bilelim ve bu sayede yüce Allah'ın emirlerine uymaya çalışalım. Çünkü bize dünya padişahlığını ihsan eden Allah Teâlâ, üzerimizdeki nimetleri tamamlayıp düşmanlarımızı da kahretti. Memleketimizde Allah'ın fermanına veya kanunlarına aykırı, onlara zarar verecek ve eksikliğe yol açacak bir hadise olmamalı ve yürümemelidir."

Mehmet Altay Köymen, Nizamü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük veya Siyasetnâme, s. 1-2.

Metinden hareketle Selçuklu hâkimiyet anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. 1048 yılında Selçukluların Bizans ve Gürcü kuvvetlerine karşı yaptığı savaş hangisidir?

A) Pasinler B) Malazgirt C) Serahs
D) Dandanakan E) Talas

2. Aşağıdakilerden hangisi Gazneli Devleti ile ilgili doğru bir bilgi değildir?

A) Afganistan topraklarında ortaya çıkmıştır.
B) Dandanakan Savaşı'nı yapmıştır.
C) Kurucusu Alp Tigin'dir.
D) İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devletidir.
E) 1187 yılında Gurlular tarafından yıkılmıştır.

3. I. Selçuklulara karşı mücadele ettiler.
II. Türk tarihindeki ilk kervansarayları kurdular.
III. Resmî dil olarak Türkçeyi kullandılar.
IV. Hükümdarlarına "han" unvanı verdiler.

Yukarıda verilen Karahanlılara ait özelliklerden hangisi veya hangilerinin bu devletin millî karakterini öne çıkardığı söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız III C) III ve IV
D) I, II ve III E) I, III ve IV

4. Aşağıdaki İslam devletlerinin hangisinde sultan, dinî bakımından halifeye, halife de siyasi bakımından sultana bağlı kalmıştır?

A) II. Kök Türkler B) Karahanlılar
C) Fâtımiler D) Büyük Selçuklular
E) Uygurlar

5. Karahanlılarda "arslan han" unvanlı büyük hükümdar ülkenin doğusunu yönetirken "buğra han" unvanıyla diğer bir hanedan üyesi de onun hâkimiyeti altında batı kanadını idare etmiştir.

Buna göre Karahanlılarla ilgili olarak;

I. İslamiyet'i kabul etmişlerdir,
II. İkili yönetim anlayışını sürdürmüşlerdir,
III. Güçlü devletlerle komşu olmuşlardır

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
D) I ve II E) II ve III

6.
- Gazneli Mahmut'un Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasını sağlaması
- Tuğrul Bey'in Şiî Büveyhoğullarının baskısından Abbasi halifesini kurtarması
- Selçuklu Sultanı Sencer'in Bâtınilere karşı mücadele etmesi

Bu bilgilere göre;

I. Türkler, İslam dünyasındaki ayrılıklara son vermişlerdir,
II. Türkler, İslamiyet'in yeni ülkelere yayılmasını sağlamışlardır,
III. Türkler, İslamiyet'in koruyuculuğunu üstlenmişlerdir

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) I ve III E) II ve III

CEVAP ANAHTARI

1. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Rumi - 2. Ay - 3. Güneş - 4. nümizmatik - 5. askerî

B. 1. Y - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. D - 6. Y - 7. D

D. 1.A - 2. B - 3. D - 4. B - 5. A - 6. D - 7. D - 8. C - 9. E - 10. B - 11. C

2. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Eski - 2. kast - 3. parşömen - 4. Göbeklitepe - 5. lejyon - 6. Frigler - 7. tavananna - 8. Kral

B. 1. D - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. Y - 6. D - 7. D

D. 1.E - 2. D - 3. C - 4. A

3. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Sasaniler Devleti - 2. arasta - 3. Roma - 4. John - 5. Germen - 6. İsviçre - 7. veba - 8. satir

B. 1. Y - 2. Y - 3. D - 4. D - 5. Y - 6. D - 7. Y - 8. D - 9. D

D. 1.B - 2. D - 3. E - 4. C - 5. A - 6. C

E. 1. SUS 2. ANGARYA, 3. ŞİAN, 4. EFTALİTLER, 5. TÜMEN, 6. ARTIÜRÜN, 7. SATİR, 8. MARCO 9. ROMA 10. BURJUVA, 11. SERF, 12. VENEDİK, 13. SENYÖR, 14. BAHARAT, 15. JUSTİNİANUS, 16. OTOKRASİ, 17.İNGİLTERE, 18. GREJUVA, 19.HAN

4. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Mete Han - 2. ülüş - 3. Anav - 4. Bögü Kağan - 5. Aşina - 6. Musevilik - 7. Sasaniler - 8. uluş

B. 1. D - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. D - 6. Y - 7. D - 8. D - 9. Y

D. 1.D - 2. C - 3. E - 4. B - 5. A - 6. A

E. 1. YABGU 2. KÜRŞAD 3. KIŞLAK 4. İLTERİŞ 5. AFANESYEVO 6. TEOMAN 7. ÜLÜŞ 8. KİNGAN 9. TÜREMEK 10. TÖRE 11. GALYA 12. KURGAN 13. TURAN 14. HAZARLAR 15. ÜZENGİ 16. TONYUKUK 17. AVARLAR 18. SADAK

5. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Hanif - 2. Osman - 3. Emeviler - 4. Mu'tasım - 5. İbn-i Rüşd - 6. Gazali - 7. İhşîdîler - 8. Hıttin

B. 1. Y - 2. Y - 3. D - 4. D - 5. Y - 6. D - 7. Y - 8. D

D. 1. A - 2. C - 3. D - 4. B - 5. E - 6. C

6. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Bilge Kül Kadır Han - 2. Kutadgu Bilig - 3. Karahitaylar - 4. İldenizliler - 5. Alamut - 6. Alp Arslan - 7. Melikşah - 8. emir-i candar

B. 1. D - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. D - 6. Y - 7. D - 8. Y - 9. D - 10. D

D. 1. A - 2. D - 3. C - 4. D - 5. B - 6. E

C ve Ç bölümlerindeki klasik soruların cevapları öğrencilere göre değişiklik gösterebileceği için söz konusu soruların cevapları verilmemiştir.

KİTAPTA GEÇEN TARİHSEL OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

MÖ 2,5 Milyon-MÖ 16000	Eski Taş Çağı
MÖ 16000-MÖ 9000	Orta Taş Çağı
MÖ 8500-MÖ 5800	Yeni Taş Çağı
MÖ 5800-3400	Bakır Çağı
MÖ 4000	Sümer uygarlığının kurulması
MÖ 4000-MÖ 1000	Anav kültürü
MÖ 3761	İbranilerin kabul ettiği yaradılış yılı
MÖ 3400-1200	Tunç Çağı
MÖ 3200	Sümerlerin yazıyı bulması
MÖ 3000-MÖ 1000	Kelteminer kültürü
MÖ 3000	Kral Menes'in Mısır birliğini kurması
MÖ 2500-MÖ 1700	Afanesyevo kültürü
MÖ 2375	Urkagina Yasalarının çıkarılması
MÖ 1900	Anadolu'da yazının kullanılmaya başlanması
MÖ 1700-MÖ 1200	Andronova kültürü
MÖ 1700	Hitit Devleti'nin kurulması
MÖ 1700	Hammurabi Kanunları
MÖ XVI. yüzyıl	Türklerin Orta Asya'dan göç etmeye başlaması
MÖ XIII. yüzyıl-MÖ 330	Demir Çağı
MÖ 1296	Kadeş Savaşı'nın başlaması
MÖ 1280	Kadeş Barış Antlaşması'nın yapılması
MÖ 1260-MÖ 1250	Truva Savaşları
MÖ 1230	Ege Göçlerinin başlaması
MÖ 1200-MÖ 700	Karasuk kültürü
MÖ 1200	Lidyalıların ve Friglerin Anadolu'ya gelmeleri
MÖ 933	İsrail Krallığı'nın ikiye ayrılması
MÖ 776	İlk olimpiyatların yapılması
MÖ 753	Roma'nın kurulması
MÖ 722	Asurluların İsrail Devleti'ne son vermesi
MÖ 700-MÖ 300	Tagar kültürü
MÖ 680	Lidyalıların parayı kullanmaya başlamaları
MÖ 586	Babil Kralı Nabukadnezar'ın Yahudi Devleti'ne son vermesi
MÖ 550	Pers İmparatorluğu'nun kurulması
MÖ 539	Perslerin Babil Devleti'ne son vermesi
MÖ 510	Roma'da Krallık Dönemi'nin sona ermesi ve Cumhuriyet Dönemi'nin başlaması
MÖ 359	İskender İmparatorluğu'nun kurulması
MÖ 336	Büyük İskender'in Makedonya kralı olması
MÖ 334	Büyük İskender'in Asya Seferi'ne çıkması ve Granikos Savaşı
MÖ 333	Büyük İskender'in Asya Seferi ve İssos Savaşı
MÖ 331	Gavgamela Savaşı ve Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'na son vermesi
MÖ 330	Pers İmparatorluğu'nun yıkılması
MÖ 330-30	Helenistik Dönem
MÖ 323	İskender İmparatorluğu'nun yıkılması
MÖ 220	Asya Hun Devleti'nin kurulması
MÖ 209	Mete Han'ın Asya Hun Devleti'nin başına geçmesi
MÖ 174	Mete Han'ın ölümü
MÖ 58	Asya Hun Devleti'nin ikiye ayrılması
MÖ 27	Oktavianus'un (Avgustus) kendisini Roma imparatoru ilan etmesi
0	Hz. İsa'nın doğumu
70	İbranilerin Romalılar tarafından sürgüne gönderilmesi
132	Yahudilerin Roma'ya karşı ikinci büyük ayaklanması ve sürgün edilmeleri
156	Kuzey Hun Devleti'nin yıkılması
216	Güney Hun Devleti'nin yıkılması
224	Sasaniler Devleti'nin kurulması
313	Roma İmparatoru Konstantin'in Hristiyanlığı serbest bırakması
330	Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmî din hâline gelmesi
375	Kavimler Göçü
395	Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması
434	Margos Antlaşması
447	Anatolyos Antlaşması
451	Attila'nın Galya Seferi
452	Attila'nın İtalya Seferi
453	Attila'nın ölümü
476	Batı Roma'nın yıkılması
496	Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması
552	I. Kök Türk Devleti'nin kurulması
557	Akhun Devleti'nin yıkılması
571	Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumu
610	Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olması
619	Avarların İstanbul'u kuşatması
622	Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye göç (hicret) etmesi
624	Bedir Savaşı
625	Uhud Savaşı
627	Hendek Savaşı
628	Hudeybiye Barış Antlaşması
629	Hayber'in fethi
629	Mu'te Seferi
630	I. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
630	Mekke'nin fethi
630	Huneyn ve Taif Seferleri
631	Tebük Seferi
632	Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatı
638	Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethi
642	Sasaniler Devleti'nin yıkılması
656	Cemel Vakası
657	Sıffin Savaşı
680	Kerbela Olayı
682	II. Kök Türk Devleti'nin kurulması
711	Tarık Bin Ziyad'ın İspanya'yı fethi
732	Puvatya Savaşı
735	Bilge Kağan Yazıtı'nın dikilmesi
742	II. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
744	Uygur Devleti'nin kurulması
750	Emevi Devleti'nin yıkılması ve Abbasi Devleti'nin kurulması
751	Talas Savaşı
756	Endülüs Emevi Devleti'nin kurulması
840	Uygur Devleti'nin yıkılması ve Karahanlı Devleti'nin kurulması
868-905	Tolunoğulları Devleti'nin kurulması ve yıkılması
922	İtil Bulgarlarının İslamiyet'i kabulü
935	İhşîdîler Devleti'nin kurulması
963	Gazneli Devleti'nin kurulması
969	İhşîdîler Devleti'nin yıkılması
1031	Endülüs Emevi Devleti'nin dağılması
1040	Dandanakan Savaşı ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması
1048	Pasinler Muharebesi
1067	Bağdat'ta Nizamiye Medresesinin kurulması
1071	Malazgirt Muharebesi
1074	Eyyubiler Devleti'nin kurulması
1077	Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması
1079	Ömer Hayyam'ın Celâli takvimini hazırlaması
1141	Katvan Savaşı
1157	Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması
1087	Gazneli Devleti'nin yıkılması
1187	Hıttin Savaşı
1212	Karahanlı Devleti'nin yıkılması
1230	Harzemşahlar Devleti'nin yıkılması
1250	Eyyubiler Devleti'nin yıkılması ve Memlûklular Devleti'nin kurulması
1258	Abbasi Devleti'nin yıkılması
1893	Wilhem Thomsen'in Orhun Yazıtlarını okuması
1 Ocak 1926	Ülkemizde miladi takvime geçilmesi
1958	Çatalhöyük kazılarının başlaması
1964	Çayönü kazılarının başlaması
1995	Göbeklitepe kazılarının başlaması
15 Temmuz 2016	Demokrasi ve Millî Birlik Günü
2018	Göbeklitepe'nin Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmesi

SÖZLÜK

A

aforoz: Hristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası.

ahidname: Osmanlılarda padişahın izni ile herhangi bir devletle siyasi, iktisadi, ticari ve diğer işlere dair yapılan resmî mukavele neticesinde düzenlenen resmî evrak.

ahit: Kendi kendine söz vererek bir işi üzerine alma, ant.

aman: Canını bağışlama, öldürmeme.

antrepo: Gümrüklere gelen ticari eşyanın konulduğu yer.

arabesk: Birbiri içine girip çıkan doğru, eğri, yaprak ve dalların meydana getirdiği bir çeşit süsleme.

arma: Bir devletin, bir hanedanın veya bir şehrin simgesi olarak kabul edilmiş resim, harf veya şekil.

arz: Yer, yeryüzü.

asa: Bazı ülkelerde hükümdarların, mareşallerin, din adamlarının güç sembolü olarak törenlerde taşıdıkları bir tür ağaç veya metalden değnek.

ayni: Para olarak değil, madde olarak verilen.

azat: Serbest bırakma.

B

bahşetmek: Karşılıksız olarak vermek, bağışlamak, sunmak.

başat: Benzerleri arasında güç ve önem bakımından başta gelen.

Bâtınilik: Kur'an ayetlerinin görünen manalarının yanı sıra gizli anlamlarının da olduğunu ileri sürerek ayetleri buna göre yorumlayan akım.

bayındır: Gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmış olan.

bazalt: Koyu renkli, sert bir çeşit yanardağ kütlesi.

beka: Kalıcılık, ölmezlik.

beşer: İnsanoğlu, insan.

bodur: Enine göre boyu kısa ve tıknaz.

boyunduruk: Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember.

buhran: Uyaranlara karşı duyarlığın, iş yapabilme gücünün, kendine güvenin azalarak karamsarlığın, umutsuzluğun güçlenmesiyle ortaya çıkan ruhsal bozukluk.

bulag: Çeşme.

C-Ç

cebir: Artı ve eksi gerçek sayılarla, bunların yerini tutan harfler yardımıyla nicelikler arasında genel bağlantılar kuran matematik kolu.

celadet: Yiğitlik, kahramanlık.

cihanşümul: Dünya ölçüsünde, dünya çapında.

cihat: Din uğruna yapılan savaş.

cizye: İslam ülkelerinde gayrimüslimlerden alınan bir vergi.

çehre: Bulunulan bir yerden görülebilen alan, görünüm.

çevgan: Orta Çağ'da Asya ülkelerinde oynanan atlı top oyunu.

çorak: Verimsiz, bitek olmayan, kıraç toprak.

D

dai: Davet eden, çağıran.

darı: Mısıra benzeyen, tohumundan un yapılan bir bitki.

darülaceze: Çalışma gücünden yoksun, kazancı olmayan yoksul kimselerin barındırıldığı toplumsal bir yardım kuruluşu, bakım yurdu.

darü'l-hendese: Matematik ve astronomi eğitimi veren medrese bölümü.

darü'l-ilim: İlim yurdu.

darü'l-kurra: Kur'an okuma yöntemlerini öğreten medrese bölümü.

darü'l-tıp: Tıp eğitimi verilen medrese bölümü.

darüşşifa: Sağlık yurdu.

delta: Bir ırmağın çatallanarak denize veya göle kavuştuğu yerde oluşan üçgen biçimli ova.

divan: Divan edebiyatı şairlerinin yerleşmiş bir tertip üzere şiirlerini dizerek meydana getirdikleri eser.

E

ekol: Bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım.

emir: Araplarda ve daha başka Müslüman ülkelerde bir kavim, şehir veya ülkenin başı.

empoze: Bir şeyi zorla kabul ettirmek.

enterdi: Papanın kralıyla beraber bir halkı dinden çıkarması.

epidemi: Kısa zamanda çevredeki insan, hayvan veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan salgın hastalık.

estetik: Sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bilimi, güzel duyu.

eşik: Kapı girişi.

etnik: Kavim denilen, aralarında dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından birbirine bağlı insan topluluğu ile ilgili olan.

F

fahriâlem: Âlemlerin gururu, onuru, insanların en erdemlisi anlamında Hz. Muhammed (s.a.v.) için kullanılan bir isim.

fakih: Fıkıh bilgini.

fani: Ölümlü, gelip geçici.

fedai: Bir ülkü uğruna tehlikeli işlere girişerek canını esirgemeyen kimse.

felek: Gökyüzü.

fetihname: Bir yerin alındığını bildirmek için hükümdarların yabancı devlet adamları, şehzadeler, valiler vb.ne yazdıkları resmî mektup.

fıkıh: İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralların bütünü.

fidye: Tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para.

forum: Eski Romalılar zamanında Roma'da ve diğer şehirlerde kamu işlerini konuşmak için halkın toplandığı alan.

fosil: Geçmiş yer bilimi zamanlarına ilişkin hayvanların ve bitkilerin yer kabuğu kayaçları içindeki kalıntıları veya izleri.

fütüvvet: Dinî ve mesleki birlik, esnaf teşkilatı.

G

garnizon: Askerî birliklerin bulunduğu yer.

garp: Batı.

gaza: İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş.

gem: Atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç.

gulam: İslam devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli olan askerler.

güzergâh: Yol boyu.

güzlek: Havaların soğuması üzerine yaylalardan dönen hayvanların otlatılması ve bir süre barındırılması için ayrılmış, dağ eteklerinde bulunan mera.

H

hacip: Türk İslam devletlerinde hükümdarın hükûmet ve halk ile irtibatını sağlayan görevli.

haliç: Gelgit olayının belirgin olduğu yerlerde, bu olaydan doğan akıntıların etki yaptığı kıyılarda akarsu ağızlarının huni biçiminde genişlemiş durumu.

hamd: Allah'a şükran hislerini bildirmek.

haraç: İslam devletlerinde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi.

hararet: Sıcaklık.

haris: Mala, yiyeceğe ve içeceğe doymak bilmeyen, açgözlü.

has: İyi nitelikleri kendinde toplamış olan.

haşerat: Böcekler.

hatip: Bir topluluk karşısında etkili konuşan kimse.

havari: Hz. İsa'nın öğüt ve inançlarını yayma işiyle görevlendirdiği on iki yardımcısından her biri.

hegemonya: Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı.

hilat: Padişahların gönül almak, ödüllendirmek için birine giydirdikleri değerli kumaş veya kürkten yapılmış giysi.

hörgüç: Devenin sırtındaki tümsek, çıkıntı.

höyük: Tarih boyunca türlü sebeplerle yıkılan yerleşme bölgelerinde yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe.

hububat: Arpa, buğday, çavdar, darı, mısır, pirinç, sorgum ve yulaf ve benzerlerini içine alan tane yem grubu.

hutbe: Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt.

I-İ-J

ıslah: Bir hayvan veya bitki türünden daha iyi verim alabilmek amacıyla yapılan işlem.

ıtriyat: Sürünülecek güzel kokular.

icat: Bilinen bilgilerden yararlanarak daha önce bilinmeyen bir bulguya ulaşma veya yöntem geliştirme.

icazetname: Diploma.

içtihat: Yasada veya örf ve âdet hukukunda uygulanacak kuralın açıkça bulunmadığı konularda, yargıcın veya hukukçunun düşüncelerinden doğan sonuç.

ihsan: İyilik etme, iyi davranma.

ihtisas: Uzmanlık, uzmanlaşma.

imarethane: Yoksullara ve öğrencilere yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır kurumu.

inayet: İnsanları rahata kavuşturmak için Allah'ın yapmış olduğu doğaüstü bağış veya yardım.

intikal: Bir yerden başka bir yere geçme, geçiş.

istihdam: Bir görevde, bir işte kullanma.

istisnai: Benzerlerine uymayan, kural dışı olan.

istişare: Bir konu hakkında birinin düşüncesini sorma.

jeopolitik: Coğrafya, ekonomi, nüfus vb.nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi.

K-L

kadastro: Bir ülkedeki her çeşit arazi ve mülk yerinin, alanının, sınırlarının ve değerlerinin devlet eliyle belirlenip plana bağlanması işi.

kadim: Başlangıcı olmayan, eski.

kadir-i mutlak: Her şeye gücü yeten, sınırsız güç ve kudret sahibi Allah.

kail: İnanmış, aklı yatmış.

kamu: Bir ülkedeki yurttaşların bütünü.

kargı: Silah olarak kullanılan, ucu sivri ve demirli uzun mızrak.

Katoliklik: Papayı dinî başkan tanıyan Hristiyan mezhebi.

keçe: Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş.

kehanet: Bir olayın gerçekleşeceğini önceden bilme.

kehribar: Süs eşyası yapımında kullanılan, açık sarıdan kızıla kadar türlü renklerde, yarı saydam, kolay kırılır ve bir yere hızlıca sürtüldüğünde hafif cisimleri kendine çeken, fosilleşmiş reçine.

kısas: Bir suçluyu, başkasına yaptığı kötülüğü kendisine aynı biçimde uygulayarak cezalandırma.

kiriş: Ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ.

klan: Ortak bir atadan geldiklerine inanılan, kendi aralarında evlenmeyen, hem ana hem de baba çizgisine göre düzenlenmiş, birbirleriyle akraba, birden çok büyük ailenin bir araya gelmesi sonucu oluşan toplumsal birlik.

kodeks: Üzerine yazı yazılmış olan parşömen, kâğıt gibi nesnelerin üst üste konması ve kenarlarından tutturulmasıyla oluşmuş eski bir kitap türü.

koloni: Bir devletin kendi ülkesinin sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği ekonomik veya siyasal çıkarlar sağladığı ülke.

konfederasyon: Birden fazla ülkenin genellikle dış işleri ve savunma alanlarında federasyona göre biraz daha ılımlı bir bağımlılık içinde ortak politika ve yönetim izleyip diğer alanlarda ise bölgesel yönetimlerinde serbest bulundukları devletler topluluğu.

konsül: Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri.

kurgan: İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe.

kurs: Yuvarlak ve yassı biçimli nesne.

kuytu: Güneş ışığı veya rüzgâr almayan yer.

kümbet: Selçuk mimarlığında türbe üstlerine konan piramit biçimli çatısı olan türbe.

külçe: Eritilerek kalıba dökülmüş maden veya alaşım.

lonca: Belli bir iş kolunda usta, kalfa ve çırakları içine alan dernek.

lojistik: Mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi.

M

mabet: İçinde ibadet edilen, tapınılan yapı.

Mağrip: Kuzey Afrika kıyısında Mısır'ın batısında kalan ülkelerin topluca adı.

maharet: İş görmede beceri, ustalık.

mahzen: Yapılarda yer altı deposu.

maiyet: Üst görevlinin yanında bulunan kimseler, alt kademedekiler.

makul: Akla uygun, akıllıca.

malikâne: Geniş bir alana kurulmuş, büyük ve gösterişli ev, yurtluk.

ma'mûr: Gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmış olan, bakımlı, imar edilmiş.

manzum: Şiir biçiminde yazılmış.

ma'rifet: Beceriklilik.

melik: Selçuklu ailesinden olan ve vali olarak atanan devlet görevlileri.

melike: Kadın hükümdar.

memlûk: Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan ya da başkasından satın alınan erkeklere verilen ad.

menetme: Yasaklama, izin vermeme.

menşur: Padişah tarafından verilen vezirlik vb. bir unvanı gösteren bir ferman türü.

meşrutiyet: Hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükûmet biçimi.

mezhep: Bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri.

miğfer: Savaşçıların veya itfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık.

mihnet: Sıkıntı.

mitos: Tarih öncesi tanrıların yaşamlarını ve kahramanların serüvenlerini anlatan ve bir toplumun inançlarını, duygularını, eğilimlerini dolayısıyla yansıtan efsane.

muaf: Bağışlanmış, affedilmiş.

muhacir: Göç eden, göçmen.

muharip: Savaşçı.

mukaddes: Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen.

mutasavvıf: Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı'ya adamış kimse.

mücellit: Kitapları ciltleyen kimse.

müessese: Belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulan kurum.

mükellef: Bir şeyi yapma zorunluluğu olan.

müstahkem: Belirtilmiş, tahkim edilmiş, sağlamlaştırılmış.

müstensih: Bir yapıtın el yazısıyla kopyasını hazırlayan kimse.

müşrik: Tanrı'ya ortak koşan.

mütercim: Herhangi bir metni bir dilden başka bir dile çeviren kimse.

N

nacak: Sapı kısa, küçük odun baltası.

nadir: Seyrek, az bulunur.

naip: Tahtta hükümdar olmadığı zaman veya hükümdarın çocukluğu sırasında devleti yöneten kimse.

nakdi: Para ile verilen.

nesnel: Bireyin kişisel görüşünden bağımsız olan.

nevbet: Türk İslam devletlerinde hükümdarlık sarayının kapısında veya saltanat çadırının önünde günde beş defa çalan devlet bandosu.

nimet: Yiyecek içecek, özellikle ekmek.

niyaz: Yalvarma, yakarma.

nizam: Düzen.

nübüvvet: Peygamberlik.

nüfuz: Söz geçirme, güçlü olma.

nüsha: Bir yapıtın, bir yazının basılmış ya da yazılmışlarından her biri.

O-Ö

obsidyen: Volkanik lavların suyla karşılaşıp aşırı hızlı bir şekilde donmasıyla oluşan doğal bir cam.

optik: Fizik biliminin ışık olaylarını inceleyen kolu.

Ortodoksluk: 1054'te Roma Katolik kilisesinden ve papalıktan ayrılan, Rumlar, Yunanlar ve İslavların çoğunluğunun bağlı olduğu Hristiyanlık mezhebi.

otağ: Padişah ve vezirler için yapılan gösterişli ve etekli çadır.

otobiyografi: Öz yaşam öyküsü.

oymak: Dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında sosyal ve ekonomik bağlar bulunan göçebe veya yerleşik topluluk, aşiret.

örf: Yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek.

öşür: Tarım ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergiler.

özerk: Yönetim bakımından dış denetimden bağımsız, muhtar, otonom.

P

panayır: Belli zamanlarda ve genellikle küçük yerleşim birimlerinde kurulan, sergi niteliği taşıyan büyük pazar.

pandemi: Dünyada birden fazla ülkede veya kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalık.

papirüs: Nil Nehri kıyısında yetişen bir bitki ve eski Mısırlıların bu bitkinin saplarından yaptıkları kâğıt.

parşömen: Üzerine yazı yazılacak biçimde işlenmiş koyun ya da keçi derisi.

patrik: Ortodoks ve bazı Doğu kiliselerinin başkanı.

R

raca: Hindistan'da prenslere verilen unvan.

rasathane: Gök gözlemleri yapan, gök cisimlerini ve olaylarını inceleyen yer.

riayet: Sayma, saygı, ağırlama, itibar etme.

rical: Devlet büyükleri.

ridde: 1. Bir Müslüman'ın İslam dininden çıkması anlamında fıkıh terimi. 2. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra dinden dönüp İslam Devleti'ne savaş açanların isyanlarının bastırılması için yapılan askerî harekâtlar.

risalet: Peygamberlik.

Rönesans: XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.

rubai: Divan edebiyatında dört dizeden oluşan ve belirli aruz kalıpları ile yazılan şiir.

S-Ş

sahabe: Hz. Muhammed'i (s.a.v.) görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar.

samur: Kuzey Avrupa'da yaşayan, çok yumuşak ve ince tüyleri olan, postu için avlanan küçük hayvan.

sarraf: Mesleği, değerli kâğıt ve metal paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak olan kimse.

selamet: Her türlü korku, tasa ve tehlikeden uzak, güvende olma durumu.

sema: Yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk.

semavi: Tanrı'dan gelen, ilahi.

senet: Bir kimsenin yapmaya veya ödemeye borçlu olduğu şeyi göstermek için imzaladığı resmî kâğıt.

sırım: Bazı işlerde sicim yerine kullanılan, ince ve uzun, esnek deri parçası.

Sirius: Büyük Köpek Takımyıldızı'nda yer alan bir çift yıldız.

siyasetname: Siyaset bilimini anlatan ve bu konuda öğüt veren eser.

skolastik: Aristoteles'in yapıtlarından alınıp Hristiyan kilisesi anlayışına göre değiştirilmiş olan ve Orta Çağ boyunca Batı üniversitelerinde okutulan biçimci ve gelenekçi felsefe.

Slav: Rus, Beyaz Rus, Ukraynalı, Leh, Sırp, Hırvat, Sloven, Bulgar, Slovak ve Çek halklarına dillerindeki yakınlık dolayısıyla verilen ortak ad.

statü: Bir kimsenin, bir kurum veya bir toplum içindeki durumu.

step: Kurakçıl otsu bitkilerden oluşan, sıcak ve ılıman iklimlerdeki ağaçsız doğal alan.

subaşı: Şehirlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı.

süvari: Atlı asker.

şadırvan: Genellikle cami avlularında bulunan, çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fıskiyeden su akan, üzeri kubbeli veya açık havuz.

şaman: Şamanlıkta, gelecekten haber verme, büyü yapma vb. görevleri olan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan din adamı, kam.

şato: Avrupa'da soylu kimselerin oturduğu, çevresi hendek, sur ve kulelerle çevrili konak.

şecere: Soy ağacı.

şekel: Babillerde ödeme birimi.

şeri: İslam hukukuyla ilgili.

şuur: İnsanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, bilinç.

T

taahhüt: Bir şey yapmayı üstüne alma, üstlenme.

taassup: Bir görüş, kanı ya da tutumun tartışma ve eleştirilere kapalı tutulması ya da en aşırı biçimiyle benimsenmesi durumu.

tabii: Olağan, alışılmış, her zamanki gibi olan, beklenildiği gibi.

tablet: Eski medeniyetlerden kalma, pişmiş veya güneşte kurutulmuş kilden yapılmış, üzerinde çivi yazısı ile metin yazılı belge.

tahakküm: Baskı, zorbalık, hükmetme.

tahkim: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.

tahlil: Bir maddenin birleşimindeki yalın cisimlerin niteliğini veya niceliğini anlamak için yapılan işlem.

taife: Hususi bir sınıf meydana getiren insanlar, kavim, kabile.

takva: Kulun büyüklüğünden korkarak ve rahmetini ümit ederek Rabb'ine karşı olan kulluk görevlerini yerine getirmesi.

tanzim: Düzenleme, düzen verme.

tasavvuf: Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akım.

tasnif: Bölümlemek işi, sınıflama.

tavaf: İslam dininde hac sırasında Kâbe'nin çevresini yedi kez dönme.

tebaa: Bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan kimse.

tebliğ: Bildirme.

tecelli: Belirme, görünme, ortaya çıkma, zuhur etme, meydana çıkma.

tecrit: Hastayı hastalığı başkasına bulaştırmaması için diğer insanlardan ayırma.

teçhizat: Silah dışındaki savaş gereçleri.

tekerrür: Tekrarlanma.

tenkit: Eleştirme, eleştiri.

teokrasi: Siyasi iktidarın Tanrı'nın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal, siyasi düzen.

teolog: Tanrı bilimci.

terki: Eyerin arka bölümü.

tespih: Süphanallah sözünü söyleme.

teşhis: Kim ve ne olduğunu anlama, tanıma.

tetkik: İnceleme.

tevki: Padişah fermanlarına çekilen tuğra.

tevsi: Yayma.

tezhip: Yazma kitaplarda, sayfaların yaldız ve boya ile bezenmesi.

tigin: Hükümdar oğlu.

tipik: Bir kimseyi veya nesneyi niteleyen, karakteristik.

töre: Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü.

transit: Bir yerden dinlenmeden, beklemeden, durmadan geçmek.

trigonometri: Üçgenleri hesaplamayı konu edinen matematik kolu.

tuğ: Padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs.

tuğra: Türk devletlerinde hükümdarın imzası olarak kullanılan im ya da damga.

U-Ü

umay: Orhun Yazıtlarında geçen, çocukları ve hayvan yavrularını koruduğuna inanılan kadın Tanrı.

uyruk: Bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan kimse.

üzengi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka.

V

vaha: Çöllerde çoğu kez yüze çıkan yer altı sularının yarattığı tarım veya yerleşme bölgesi.

vahiy: Bir buyruk veya düşüncenin Tanrı tarafından peygamberlere bildirilmesi, bu biçimde bildirilen buyruk.

vasıf: Bir şeyin iyi veya kötü olma özelliği, kalite.

vassal: Avrupa feodal sisteminde, derebeyine hizmetleri karşılığında kendisine toprak ve köylü tahsis edilen kişi.

veba: Hasta farelerden insanlara geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık.

veliaht: Bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse.

Y

yağız: Esmer, kara renkli.

yağma: Akıncıların düşman topraklarına yaptıkları baskın.

yaygı: Yere veya döşeme üzerine serilen örtü.

yeğ: Bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen.

yiv: Bir yüzeyin üzerinde çizgi biçiminde olan, sarmal girinti veya çıkıntı.

yordam: Kurala, sıraya uyma.

Z

zanaat: İnsanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş.

zaruret: Olması gerekme, olduğundan başka olmama, zorunlu olma, mecburiyet.

zekât: Şeriat kuralları gereğince varlıklı Müslümanların her yıl yoksullara vermek zorunda bulundukları, mallarının kırkta bir oranındaki kesimi.

KAYNAKÇA

Afet İnan, Ayşe. *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1982.

Akurgal, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul: Net Turistik Yayınları,1995.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Pegem Yayıncılık, 2005.

Alparslan, Metin ve Meltem Doğan. *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi. haz. Vefa Ülkü ve ark. İstanbul: Görsel Yayınları, 1982.

Archer, Christon ve John Ferris. *Dünya Savaş Tarihi.* Çev. Cem Demirkan. İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık, 2006.

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Atay, Hüseyin. "Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi". Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*. 1980.

Aycan, İrfan ve İbrahim Sarıçam. *Emeviler.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Aydın, Hasan. "İslam Dünyasında Bilim ve Felsefe: Yükseliş ve Duraklama". *Bilim ve Ütopya Dergisi*. 2002.

Bahar, Hasan. *Eskiçağ Uygarlıkları.* Konya: Kömen Yayınları, 2016.

Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1998.

Baykara, Tuncer. *Göktürk Yazıtlarının Türk İskân Tarihindeki Yeri.* Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1994.

Baykara, Tuncer. *Türk Adının Anlamı.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.

Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Bayrakdar, M. *İslam Bilim Adamları*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2012.

Berki, Ali Himmet. *Hazreti Muhammed ve Hayatı.* Ankara: DİB Yayınları, 1978.

Biçer, Bekir. "Orta Çağda Kürtler ve Türkler". *Sosyal Bilimler Dergisi.* 2013.

Boyunağa, Yılmaz. *Genel Tarih II.* Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, 1977.

Braudel, Fernand. *Akdeniz Mekân ve Tarih.* Çev. Necati Erkurt. İstanbul: Metis Yayınları, 1990.

Cahen, Claude. *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?*. haz. Nurer Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008.

Carr, Edward Hallet. *Tarih Nedir?*. Çev. Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Ceram, C. W. *Tanrıların Vatanı Anadolu.* Çev. Esat Nermi Erendor. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

Cevdet, Ahmet. *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa,* sad. Zekeriya Akman. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1972.

Childe, Gordon. *Tarihte Neler Oldu?.* Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.

Çağatay, Neşet. *100 Soruda İslam Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.

Çağatay, Neşet. *İslam Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Çağlar, Behçet Kemal. *Malazgirt Zaferinden İstanbul Fethine.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.

Çay, M. Abdulhaluk. *Anadolu'da Türk Damgası.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.

Çaykara, Emine. *Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık Kitabı"*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Davies, Norman. *Avrupa Tarihi.* Ankara: İmge Kitabevi, 2011.

De Groot, Johan Jacob Maria, Ahmetcan Asena. *Hunlar ve Türkistan.* İstanbul: Pan Yayınları, 2011.

Dinç, Erkan. *Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları Tarih Nasıl Öğretilir?.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2010.

Diyarbekirli, Nejat. *Hun Sanatı.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1972.

Droysen. *Büyük İskender.* Çev. Bekir Sıtkı Baykal. İstanbul: Dharma Yayınları, 2007.

Durant, William. *İslam Medeniyeti.* Çev. Orhan Bahaeddin. İstanbul: Elips Kitap, 2004.

Duygu, Süleyman. *Genel Tarih II.* Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, 1977.

El-Belazuri. *Fütühu'l-Buldan.* Çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

El-Cahiz. *Türklerin Faziletleri ve Övgüleri.* Çev. Osman Fevzi Olcay. İstanbul:Tefeyyüz Kitabevi, 1939.

Emecen, Feridun. *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular.* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.

Ersoy, Mehmet Âkif. *Safahat.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Anadolu Uygarlığı.* İstanbul: Der Yayınları, 1981.

Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Tarihin İlkeleri.* İstanbul: Say Yayınları, 1991.

Gazali, *Bâtıniliğin İçyüzü.* Çev. Avni İlhan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi. Ankara: Semih Ofset, 2002.

Gerçek dergisi. İstanbul: Otağ Matbaası, 1973.

Goff, Jacques. *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*. Çev. Ali Berktay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Gordlevski, Viladimir Aleksandroviç. *Anadolu Selçuklu Devleti.* Çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.

Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu.* Çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.

Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Eski Türkler.* Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları.* Ankara: Aslımlar Matbaası, 1986.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Sosyal Açıdan İslam Tarihi.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1975.

Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

Güran, Tevfik. *İktisat Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Güvel, Övünç. "Roma Hukukunda Sorumluluk". Konya: *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2017.

Halkin, L. E. *Tarih Tenkidinin Unsurları.* Çev. Bahaeddin Yediyıldız , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1989.

Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

Herodotos. *Herodot Tarihi.* Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi.* Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.

Hizmetli, Sabri. "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri". Ankara: *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1999.

Hoca Ahmet Yesevi. *Divan-ı Hikmet.* haz. Hayati Bice. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

İbn-i Fadlan, *Seyahatname*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

İbn-i Haldun. *Mukaddime.* Çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004.

İplikçioğlu, Bülent. *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990.

İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

İslam Tarihi Ansiklopedisi. 4. Cilt. İstanbul: İhlas Matbaacılık, 1994.

İslam Âlimleri Ansiklopedisi. İstanbul: İhlas Matbaacılık. 1993.

Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.

Kaplan, Mehmet. *Türk Milletinin Kültürel Değerleri.* Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 2001.

Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Türk Edebiyatı Tarihi.* 4 Cilt. İstanbul: Anka Ofset Basımevi, 1985.

Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lugâti't-Türk.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

Kaya, Mehmet Ali. *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı.* Ankara: Pegem Akademisi Yayınları, 2015.

Kelebek, Mustafa. "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2000.

Kınal, Füruzan. *Eski Mezopotamya Tarihi.* Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1983.

Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Konan, Belkıs. "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış". Ankara: *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergis*i. 15.Cilt. S 4, 2011.

Koschaker, Paul. *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*. düz. Kudret Ayiter. Ankara: Sevinç Matbaası, 1977.

Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1995.

Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi.* İstanbul: Şamil Yayınları, 2010.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi.* 3. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Köymen, Mehmet Altay. *Nizamü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük veya Siyasetnâme.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1976.

Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Külcü, Recep. "Türklerin Kültür Mirası Olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi". Isparta: *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. 2015.

Kütükoğlu, Mübahat S.*Tarih Araştırmalarında Usul.* İstanbul: Asır Matbaacılık, 1995.

Ligeti, László. *Bilinmeyen İç Asya.* Çev. Sadrettin Karatay. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.

Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri.* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997.

Memiş, Ekrem. *Eski Çağ Türkiye Tarihi.* Konya: Çizgi Kitabevi, 2001.

Memiş, Ekrem. *Tarih Metodolojisi.* Konya: Öz Eğitim Yayıncılık, 1997.

Memiş, Ekrem. *Tarihî Coğrafyaya Giriş.* Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1990.

Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Milli Folklor Dergisi. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 1986.

Muhammed Hamidullah. *Hz. Peygamberin Savaşları.* Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1996.

Mumcu, Ahmet. *İnsan Hakları - Kamu Özgürlükleri.* Ankara: Savaş Yayınları, 1994.

Müslim. *Sahîh-i Müslim.* İstanbul: İrfan Yayınevi, 2013.

Niray, Nasır. "Sasani İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme". Muğla: *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 2001.

Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname.* Çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Okandan, Recai Galip. *Umumî Hukuk Tarihi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1952.

Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi.* Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985.

Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1997.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Özakıncı, Cengiz. *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2007.

Özbaran, Salih. *Tarih, Tarihçi ve Toplum.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Özbaran, Salih. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1998.

Özdemir, M. *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Öztuna, Yılmaz. *Türk Tarihinden Yapraklar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.

Radlof, W. *Sibirya'dan Seçmeler*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1976.

Rasonyi, László. *Tarihte Türklük.* Çev. Nurer Uğurlu vd. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Roux, Jean Paul. *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık,* Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi.* Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

Runciman, Steven. *Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi üzerindeki İslâmi Tesirler.* İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1959.

Runcıman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi.* Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi, 1989.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Sevim, Ali, Yaşar Yücel. *Türkiye Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Sevim, Ali. *Malazgirt Meydan Savaşı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.

Seymour, Louis, Bazett Leakey. *İnsanın Ataları.* Çev. Güven Arsebük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

St. Augustinus. *The Confessions*. Çev. Edward Pusey. New York: Pocket Books,1957.
Stevenson, Adlai ve Muammer Demirel. *Tarih Öğretim Yöntemleri.* Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015.
Suruş, Abdulkerim. *Evrenin Yatışmaz Yapısı*. Çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
Sümer, Faruk, Ali Sevim. *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971.
Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
Şirvani, Harun Han. *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare.* Çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1965.
Talas, M. Asad. *Nizamiye Medresesi.* Samsun: Etüt Yayınları, 2000.
Taneri, Aydın. *Türk Devlet Geleneği.* Ankara: Töre Devlet Yayınevi, 1981.
Tanyu, Hikmet. *Türklerin Dini Tarihçesi.* İstanbul: Özdemir Basımevi, 1978.
Tarih Dergisi. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2003.
Tarihte Türk Devletleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1987.
Tarih Öncesi Eğitim Programı Öğretmen El Kitabı. İstanbul: Başkent Ofset, 2004.
Taşağıl, Ahmet. *Kök Tengri'nin Çocukları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara: 2018.
Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
Thukydides. *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı.* Çev. Furkan Akderin. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
Tirmizi. *Sünen-i Tirmizi. 4. cilt.* İstanbul: Yunus Emre Yayıncılık, 1977.
Togan, A. Zeki Velidi. *Tarihte Usul.* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş.* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç. *Sümer, Babil, Asur Kanunları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.
Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
Turan, Refik. *Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1995.
Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri.* Ankara: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Ülgen, Pınar. "Geç Ortaçağ Avrupası'nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması". Samsun: *Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 2012.
Ünal, Ahmet. *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul: Etibank Yayınları, 1999.
Ünal, Oğuz. *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihi.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
Ünlü, Nuri. *Anahatlarıyla İslam Tarihi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1984.
Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri.* İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1944.
Yusuf Has Hacip. *Kutadgu Bilig.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Genel Ağ Kaynakçası	
Sayfa	**Link**
37	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/411022
48	https://dergipark.org.tr/download/article-file/383475
56	https://www.trthaber.com/haber/yasam/iklim-gocu-artiyor-2020de-25-milyon-kisi-goc-etti-600759.html
70	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/97088
91	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/208293
115	http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1990/1990_3_Baykara.pdf
122	https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364369&/Eski-T%C3%BCrklerde-Devlet-Gelene%C4%9Fi-ve-Te%C5%9Fkil%C3%A2t%C4%B1-/
137	https://dergipark.org.tr/download/article-file/153923
174	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/10444
185	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303730
201	https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=367514

Görsel Kaynakça		
Sayfa	**Görsel No**	**Link**
10	Okuyalım	https://www.dunyabizim.com/images/haberler/haber/2015/04/11/ibrahim-kafesoglu.jpg
11	Görsel 1.1	https://www.denizhummasi.com/wp-content/uploads/2018/04/Toprak-Ana3.jpg
	Görsel 1.2	https://alternathistory.com/wp-content/uploads/2022/04/0-murad-ii-07-2048x1485.jpg
13	Görsel 1.3	http://www.ayorum.com/resimler/000005000/5031-2.JPG
14	Görsel 1.4	https://pbs.twimg.com/media/DUM0yXRW0AAbV5o.jpg:large
	Görsel 1.5	https://www.atlasdergisi.com/arsiv/files/book/50/50_1453463965jQH.jpg
	Görsel 1.6	https://bit.ly/3JFmALz
15	Görsel 1.7	https://www.bilkent.edu/www/wp-content/uploads/sites/5/2016/07/Halil_Inalcik-580x784.jpg
	Görsel 1.8	Yayınevi arşivi
16	Görsel 1.9	https://www.cumhuriyet.com.tr/Archive/2022/3/19/1917418/kapak_115134.jpg
17	Görsel 1.10	Yayınevi arşivi
18	Etkinlik	https://spartacus-educational.com/00carr1.jpg
19	Görsel 1.11	https://bit.ly/3YJQBOC
20	Görsel 1.12	https://www.ancient.eu/img/c/p/360x202/5834.jpg.webp?v=1569515754
23	Etkinlik	https://www.cosmicnovo.com/wp-content/uploads/2017/08/GodfreyKneller-IsaacNewton.jpg
25	Görsel 1.13	https://i.pinimg.com/236x/ac/a1/ed/aca1edeefc2c03977b134b34a4db64b7.jpg
27	Görsel 1.15	https://www.testkolik.com/wp-content/uploads/2021/03/indir-4-18-1024x470.png
28	Görsel 1.16	Yayınevi arşivi
31	Soru 1	http://www.genelturktarihi.net/wp-content/uploads/2013/04/mimar-sinan-minyaturu-genel-turk-tarihi-net.jpg
		https://img-fotki.yandex.ru/get/6447/78075766.6/0_a1c02_3407d643_XL
		https://img.piri.net/mnresize/900/-/resim/upload/2016/12/30/10/31/8323b7e0bgtriemehkuewnfubibhvw.jpg
34	Görsel 2.1	https://www.myinterestingfacts.com/wp-content/uploads/2015/10/Stone-Age-Pic.jpg
	Görsel 2.2	https://bit.ly/3yCjl0R
35	Görsel 2.3	https://wpflemingcollege.com/sukhmansingh/files/2019/01/Indus-Valley-Civilization.jpg
36	Etkinlik	https://indyturk.com/sites/default/files/styles/1368x911/public/article/main_image/2022/05/16/935296-1560383268.jpeg?itok=adXONdnx
		https://media-cdn.t24.com.tr/media/files/20190104135610_image-1.png
37	Görsel 2.4	http://www.lithiccastinglab.com/images/threesidedptgroupneolsm.jpg
38	Görsel 2.5	https://www.mesaschumacher.com/wp-content/uploads/westmounddraft4smaller.jpg
	Görsel 2.6	https://staticb.yolcu360.com/blog/wp-content/uploads/2018/10/15160113/catalhoyuk-9.jpg
39	Görsel 2.7	http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2018/07/gob2-1-620x400.jpg
	Görsel 2.8	http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2019/01/temple15.jpg
42	Görsel 2.9	https://bit.ly/3Jearvu

46	Görsel 2.10	https://imgrosetta.mynet.com.tr/file/4978128/728xauto.jpg
47	Görsel 2.12	https://bit.ly/3Litho1
49	Görsel 2.14	https://jryantheaed.files.wordpress.com/2015/07/meso-house.jpg
50	Okuyalım	https://bit.ly/3yEb78s
51	Görsel 2.15	https://ic.pics.livejournal.com/seploff/73031284/234903/234903_600.jpg
	Görsel 2.16	https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0025721.jpg/full/300,/0/default.jpg
53	Görsel 2.17	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/45/Cavaler_Trac_Muzeul_din_Madara.JPG
54	Görsel 2.18	https://bit.ly/3mVixS4
56	Etkinlik	Yayınevi arşivi
57		https://bit.ly/3yEdFn4 https://bit.ly/3Ln6BD6 https://i.pinimg.com/564x/99/2c/61/992c614a03b5688f3c48bbb240f9c5ab.jpg https://bit.ly/3FmVc2k
58	Görsel 2.19	https://www.tarihbilimi.gen.tr/wp-content/uploads/2021/03/antik-yunan-polis.jpg
59	Görsel 2.20	https://bit.ly/3yAapZQ
60	Görsel 2.21	http://a4.pbase.com/u15/andrys/upload/38738763.mImg_2801.jpg
61	Görsel 2.22	https://www.turkcenindirilisi.com/images/resize/100/656x400/haberler/2018/04/%C3%96n-T%C3%BCrkler.jpg
63	Görsel 2.24	https://www.trthaber.com/resimler/206000/206782.jpg
	Görsel 2.25	http://www.magmadergisi.com/resimler/kultepe-kanis-anadolunun-ilk-sozu.jpg
65	Görsel 2.26	https://i.pinimg.com/236x/a8/fe/e5/a8fee5d3e77e364d30769daad36fc290--battle-of-issus-alexander-the-great.jpg
66	Görsel 2.27	http://evreninsirlari.net/sayilar/124/s13_dosyalar/image006.jpg
67	Görsel 2.28	https://www.eokultv.com/wp-content/uploads/2018/07/urukagina-kanunlari.jpg
68	Görsel 2.29	https://avatars.dzeninfra.ru/get-zen_doc/3446567/pub_5fdde74a8ae4867dad75ddf0_5fdde8f627ce98245a2cc04c/scale_1200
69	Görsel 2.30	https://pp.userapi.com/c824203/v824203477/9d37f/9P05XVawP1M.jpg
	Görsel 2.31	http://www.corumkulturturizm.gov.tr/Resim/47173,10jpg.png?0
70	Okuyalım	https://www.lifeday.in/numbers-have-sacred-meanings-in-christianity/
73	Kapak	https://i.pinimg.com/originals/b7/e7/d3/b7e7d392677a2aa353aeba9424081022.jpg
75	Görsel 3.1	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/95/Dinar_of_Ardashir_I%2C_ca._228-239.jpg/240px-Dinar_of_Ardashir_I%2C_ca._228-239.jpg
76	Görsel 3.2	Yayınevi arşivi
77	Görsel 3.3	https://s0.slide-share.ru/s_slide/e9733ce4ad3474c764540ccec3193416/74e4eb8a-d6ac-4332-a-1af-2c5901827ee6.jpeg
78	Görsel 3.4	https://i.pinimg.com/originals/91/f2/78/91f278c7bc3681d6bb7de270637f51d2.jpg
79	Görsel 3.5	https://bit.ly/429qVh7 https://bit.ly/3TunTQR https://i.servimg.com/u/f45/17/65/35/07/lenain10.jpg
80	Görsel 3.6	https://bit.ly/3TjZvRS
	Görsel 3.7	https://bit.ly/3laPA4q
81	Görsel 3.8	https://zakupki-digital.ru/wp-content/uploads/2020/01/pobeda-na-torgah-1200x824.jpg
	Görsel 3.9	https://i1.wp.com/thestrangecontinent.com/wp-content/uploads/2017/11/uzbekistan-silk-road-tashkent-amir-timur-place-amir-timur-museum-a-e2g4jt.jpg?ssl=1
82	Görsel 3.10	https://2.bp.blogspot.com/-tiHSLQEfj5w/W5_OMfsSIBI/AAAAAAAABxY/VmGQzLpG2aU3ty8pq4ooBAInjJvXjr4YACLcBGAs/s1600/DSC_0348.JPG
83	Görsel 3.11	http://unutulmaz.net/files/mahperi%20kervansarari%202.jpg
85	Görsel 3.12	https://bit.ly/3Lnz4IK
87	Görsel 3.13	https://avatars.mds.yandex.net/i?id=9e3df6da3d2d559fa4e00f5dc25dca01f21ece6e-9099802-images-thumbs&n=13

88	Görsel 3.14	https://www.tarihlisanat.com/wp-content/uploads/2018/01/%C4%B0skit-Sava%C5%9F%C3%A7%-C4%B1lar%C4%B1.jpg
89	Görsel 3.15	http://worksofchivalry.com/wp-content/uploads/2013/07/4-Battle-of-Fontenoy-en-Puisaye.jpg
	Görsel 3.16	https://www.flashcardcloud.com//ImageUpload/51bb001d-2c83-4f54-a5d9-6aa6e0d4c28c/makdonska-ya%20falanga.jpg
90	Görsel 3.17	https://brewminate.com/wp-content/uploads/2018/10/100518-10-Ancient-History-Rome-Roman-Law.jpg
91	Görsel 3.18	https://listelist.com/wp-content/uploads/2019/12/plep-10-scaled.jpg
93	Görsel 3.19	https://images.assetsdelivery.com/compings_v2/hecke/hecke1312/hecke131200764.jpg
97	Kapak	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Sun_emperor.JPG
99	Görsel 4.1	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/d0/Ziya_G%C3%B6kalp-1.jpg/200px-Ziya_G%C3%B6kalp-1.jpg
101	Görsel 4.3	https://bit.ly/3YJlkep
	Görsel 4.4	https://ic.pics.livejournal.com/aldanov/11891766/2489586/2489586_original.jpg
		http://2.bp.blogspot.com/-puowf2O65mA/Uzh-low_m0I/AAAAAAAANy4/zPUj88QVyWM/s1600/31.jpg
102	Görsel 4.5	https://traveltimes.ru/wp-content/uploads/2022/11/Katun-2048x1536.jpg
103	Okuyalım	Yayınevi arşivi
104	Görsel 4.6	https://www.kkk.tsk.tr/img/amblem.png
105	Etkinlik	https://i.pinimg.com/originals/5e/1c/6f/5e1c6f9411facbd314a3016e96b8f5a6.jpg
		https://4.bp.blogspot.com/-y64EVmGBE7U/Ut5hWPEwxvI/AAAAAAAAACs/xyBsoO-RU8w/s1600/2-mongol-warrior.jpg
106	Görsel 4.7	https://i.ytimg.com/vi/icJV937Ue4A/hqdefault.jpg
108	Görsel 4.8	https://i.hizliresim.com/V3W0Nv.jpg
109	Okuyalım	https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-a30990d12143af07337554e32791c271
110	Görsel 4.9	https://www.turkedebiyati.org/images/Gokturk-Bayragi.gif
	Okuyalım	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/93/P%C4%B1narba%C5%9F%C4%B1_1.JPG
112	Görsel 4.10	http://1.bp.blogspot.com/-9K3xlYSbjWM/Tq6j6cqshyI/AAAAAAAAAII/rQNxxgy69FU/s1600/a7830fe-99e1a.jpg
	Görsel 4.11	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a1/Flag_of_Toquz_Oghuz.png/800px-Flag_of_Toquz_Oghuz.png
114	Görsel 4.13	https://uzaklardabiryer.files.wordpress.com/2015/03/img_0553.jpg
115	Görsel 4.14	https://millidusunce.com/misak/wp-content/uploads/2019/05/O%C4%9Fuz-Ka%C4%9Fan-Temsili-resmi-768x375.jpg
	Okuyalım	https://pbs.twimg.com/media/EbTNff-XgAE1zU7?format=jpg&name=large
117	Okuyalım	https://www.tarihsinifi.com/wp-content/uploads/oguz-kagan-ogullarina-ok-verirken-1024x458.jpg
118	Okuyalım	https://pbs.twimg.com/media/Ek8BqvuVkAUE_8B.jpg
119	Görsel 4.15	http://www.manzaralar.net/yeniler/mimari/03963.JPG
120	Görsel 4.16	https://i.pinimg.com/originals/e0/9e/db/e09edb3e87107c63a96ba10aecce4555.jpg
122	Görsel 4.17	https://c.files.bbci.co.uk/15893/production/_102411288_gettyimages-936323724.jpg
127	Görsel 4.18	https://pbs.twimg.com/media/E5EgWNjWYAA8-hj.png
131	Kapak	https://i.hbrcdn.com/haber/2015/08/11/modanisa-dan-5-yildizli-umre-seyahatinin-7589193_x_amp.jpg
133	Görsel 5.1	https://bit.ly/405yFik
	Görsel 5.2	https://i.pinimg.com/originals/9e/7d/9b/9e7d9b3f80929d41b332de3763e63a62.jpg
134	Görsel 5.3	https://fuckthamohammud.files.wordpress.com/2014/09/muhammad-26.jpg?w=636&h=310
136	Görsel 5.4	https://demotywatory.pl/uploads/201806/1528620566_ertdnm_fb_plus.jpg
	Görsel 5.5	https://images.immediate.co.uk/volatile/sites/7/2016/08/GettyImages-107708108-31f67e4.jpg?quality=90&resize=620,413
137	Görsel 5.6	https://www.hzmuhammedinhayati.gen.tr/images/hz-muhammedin-dogumu.jpg
138	Görsel 5.7	http://blog.ekremturizm.com.tr/wp-content/gallery/akabe/WhatsApp-Image-2017-11-28-at-17.25.36.jpeg

140	Görsel 5.9	https://media.nationalgeographic.org/assets/photos/000/349/34996_r646x430.jpg?d01420127c4042e-ceb23fcd3cb2648323979c07f
142	Görsel 5.11	http://1.bp.blogspot.com/-TT5lHX0wpuI/VVgIe9h6ZII/AAAAAAAAIxI/K6e7Tw6x_mE/s1600/hayber%-2Bkalesi%2Bve%2Bsava%C5%9F%C4%B1.jpg
143	Görsel 5.12	http://keskincumhuriyet.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/71/03/717640/resimler/2017_12/k_30110035_MEKKE.jpg
145	Görsel 5.13	https://www.lavieeco.com/wp-content/uploads/2015/10/coran-2014-11-13.jpg
146	Görsel 5.14	https://images-na.ssl-images-amazon.com/images/I/51v8eSKmVnL._SX331_BO1,204,203,200_.jpg
	Görsel 5.15	https://i.f1g.fr/media/figaro/orig/2018/10/25/XVM5c612348-d60c-11e8-996b-eba59119ab1e.jpg
147	Görsel 5.16	https://www.marefa.org/images/thumb/a/a3/Fostat-329.jpg/300px-Fostat-329.jpg
148	Görsel 5.17	https://pbs.twimg.com/media/CQa12_VWsAQoUvr.jpg
149	Görsel 5.18	https://images.fineartamerica.com/images-medium-large-5/battle-of-siffin-british-library.jpg
152	Görsel 5.20	https://66.media.tumblr.com/eb9d3dd98976dbe9328ea8ab5bf0880e/tumblr_nobpbn6GOh1u6oeoao1_r1_1280.jpg
153	Görsel 5.21	https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/10/ebu-muslim-i-horasani-1.jpg
155	Görsel 5.22	https://c.pxhere.com/photos/9e/13/toledo_spain_castile_old_town_historically_middle_ages_historical_city_centre_unesco_world_heritage_site-1340001.jpg!d
156	Görsel 5.23	https://c.pxhere.com/photos/81/4f/photo-318330.jpg!s
157	Görsel 5.24	https://raseef22.com/wp-content/uploads/2015/07/Haroun-Al-Rashid.jpg
158	Görsel 5.25	https://avatars.mds.yandex.net/i?id=93975f6904956db0db7dfb492f9cab9d832fc790-7458047-images-thumbs&n=13
159	Okuyalım	https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcS6v_tMRyCMvm-80Ybcl3mbhDzcYZ0t-55KACw&usqp=CAU
161	Görsel 5.26	https://www.islamicity.org/wp-content/plugins/blueprint-timthumb/timthumb.php?src=https://media.islamicity.org/wp-content/uploads/2020/09/house-of-wisdom-01.jpg&w=1200&h=675&q=100
163	Görsel 5.27	https://p1.ssl.qhimg.com/t01dd04241f371dd2b5.jpg
164	Görsel 5.28	https://images.findagrave.com/photos/2019/15/196078537_69773f30-0de8-4237-a71b-a170942ade3f.jpeg
165	Görsel 5.29	https://img.fusedlearning.com/img/humanities/813/why-the-dark-ages-arent-a-real-thing_1.jpg
166	Görsel 5.30	https://c1.staticflickr.com/4/3085/2773629435_07e35dd5e1_m.jpg
167	Görsel 5.31	https://www.eyupsultan.bel.tr/fotograf/haberler/13777-levni-celebinin-hayati-ve-eserleri-20171221-1-eyup-haberler_560x330.jpg
168		https://bilimvegelecek.com.tr/wp-content/uploads/2017/05/farabi-1.jpg https://www.tarihiolaylar.com/img/tarihikisiler/tarihi_kisiler_sina-jpg_23951414_1425826725.jpg https://www.bilgiustam.com/resimler/2016/03/8150_averroes-300x344.jpg https://iasbh.tmgrup.com.tr/f946a1/752/395/61/0/702/336?u=https://isbh.tmgrup.com.tr/sbh/2020/09/24/imam-gazali-kimdir-imam-gazalinin-eserleri-1600950300525.jpeg
170	Görsel 5.32	https://admin.biyografya.com/_docs/photos/e4a22bffdae04fdf024861da9e59c08c.jpg
172	Etkinlik	https://avatars.mds.yandex.net/i?id=fdb43d2b800cc50172a633566bbb8f195eb30ad6-8234358-images-thumbs&n=13 https://asiangeo.com/wp-content/uploads/2017/05/GettyImages-600053813-1024x665.jpg https://i.arkeolojikhaber.com/pool_file/2018/14/29277_kudababad.jpg https://npistanbul.com/assets/uploads/galeri/69/img_4461.JPG https://1001istanbul.com/wp-content/uploads/2017/05/14.png
175	Kapak	https://i.ytimg.com/vi/dwlQSvhA90g/maxresdefault.jpg
178	Görsel 6.1	https://pbs.twimg.com/media/D2DDSP2WkAAjq9o.jpg:large
179	Görsel 6.2	https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/5/berberiler-2.jpg
180	Görsel 6.3	https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ug/7/7e/Oguzkhan4.jpg
181	Görsel 6.4	http://admin.biyografya.com/_docs/photos/89275c6ae5147dd291e555bb6b739ffa.jpg
183	Görsel 6.5	https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/EK-1/kaftan-3.jpg

184	Görsel 6.6	https://static.theprint.in/wp-content/uploads/2022/10/Ghazni.jpg?compress=true&quality=80&w=376&dpr=2.6
185	Görsel 6.7	https://fsd.kopilkaurokov.ru/uploads/user_file_54b4dec0ba912/img_user_file_54b4dec0ba912_7.jpg
186	Görsel 6.8	Yayınevi arşivi
187	Düşünelim Görsel 6.9	https://bit.ly/3mRtGDB https://external-preview.redd.it/JYZoe6jS1oKk3ZkwtxN2caRNZy9GxdbtK9S6mLIydUc.jpg?auto=webp&s=4a0ce9d75a260d775620a3bd5301247feaea962d
188	Görsel 6.10	http://i.hurimg.com/i/hurriyet/75/0x0/55ea23c3f018fbb8f86da0dc.jpg
189	Görsel 6.11	https://bit.ly/42cNBNm
190	Görsel 6.12	Hürriyet Tarih Dergisi 2004
192	Görsel 6.13	http://kucukcekmece.istanbul/Content/piclib/bigsize/icerikler/6685/img-43207-6705053.jpg
193	Görsel 6.14	https://i.pinimg.com/236x/3b/0c/8a/3b0c8aa5af0c6c154ec12529c1a0a327--turkey.jpg
194	Görsel 6.15	http://www.osmanlidevleti.gen.tr/wp-content/uploads/2018/09/turkiye-selcuklularinda-divan.jpg
195	Görsel 6.16	https://gdb.rferl.org/86AE43CB-644F-43C6-9F9D-52EBA09F858D_cx2_cy57_cw98_w1200_r1_s.jpg
196	Görsel 6.17	https://avatars.dzeninfra.ru/get-zen_doc/111343/pub_62544fc61c8eca77dae0cf0d_625450ded42edb22daa87888/scale_1200
198	Görsel 6.18	https://www.tarihbilimi.gen.tr/wp-content/uploads/2018/03/sultan-alparslan-vezirleri-dinlerken.jpg
199	Görsel 6.19	https://bit.ly/3ZMFtBS
200	Görsel 6.20 Görsel 6.21	https://teskilatimahsusa.files.wordpress.com/2018/01/image00235.jpg http://image.cdn.haber7.com/haber/haber7/photos/2016/04/Qr6Bb_1454249788_468.jpg
201	Görsel 6.22	https://bit.ly/3FhESzR
202	Görsel 6.23	https://1.bp.blogspot.com/-fAdk6Le-ZBM/W2uX2e1g4nI/AAAAAAAAmco/Ie3noXTrkakn1U_GvAoZ4R-3JAj_bRln-QCLcBGAs/s1600/Al%2BNizamiyya%2BOf%2BBaghdad.jpg
203	Görsel 6.24 Görsel 6.25	https://pearl-story.ru/wp-content/uploads/2015/11/omarkhaym-min.jpg https://2.bp.blogspot.com/-GKNF9ZBeMq0/W4DgVO0uLfI/AAAAAAAAGz8/IHkNwxRfE_QgC-zzRUpYRviwmjRbc_GPwCLcBGAs/s1600/rekf.JPG
204	Görsel 6.26	https://2.bp.blogspot.com/-OdBGzbxTMIg/WApxCTmfSDI/AAAAAAAAjlQ/PCnb7O1nxdMv78HW12jNJvreoxIepcNVACLcB/s1600/_78399476_hafezalamy.jpg

Aşağıdaki görseller ***https://www.shutterstock.com*** adresinden telif ücreti ödenerek satın alınmıştır.

Shutterstock Kaynakça		
Sayfa	**Görsel no**	**Kod**
9	Kapak	377543188
26	Görsel 1.14	75782545
33	Kapak	1124691566
46	Görsel 2.11	1629977365
48	Görsel 2.13	1696578430
62	Görsel 2.23	369004292
100	Görsel 4.2	110070917
113	Görsel 4.12	630242279
139	Görsel 5.8	52999657
150	Görsel 5.19	2103473855
171	Görsel 5.33	76490824
172	Etkinlik	19316485
204	Görsel 6.27	1235037307

Haritalar yayınevi tarafından Adnan Çınar'a çizdirilmiştir.

Görsel kaynakça ***06.03.2023*** tarihinde güncellenmiştir.

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa	g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı	ğ) Tuva C.	Kızıl
c) Dağıstan C.	Mahaçkala	h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ç) Gagavuz C.	Komrat	ı) Tataristan C.	Kazan
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik	i) Altay C.	Krasnoyarsk
e) Karakalpakistan C.	Nukus	j) Hakasya C.	Abakan
f) Nahcivan C.	Nahcivan	k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri

Bu kitaba sığmayan daha neler var!

Karekodu okutun, bu kitapla ilgili EBA içeriklerine ulaşın!

ÖDS

ÖĞRENCİ/ÖĞRETMEN DESTEK SİSTEMİ

https://ods.eba.gov.tr

- Konu Anlatımlı Ders Videoları
- Soru Çözüm Videoları
- Ders Anlatım Videoları
- Çoktan Seçmeli Sorular

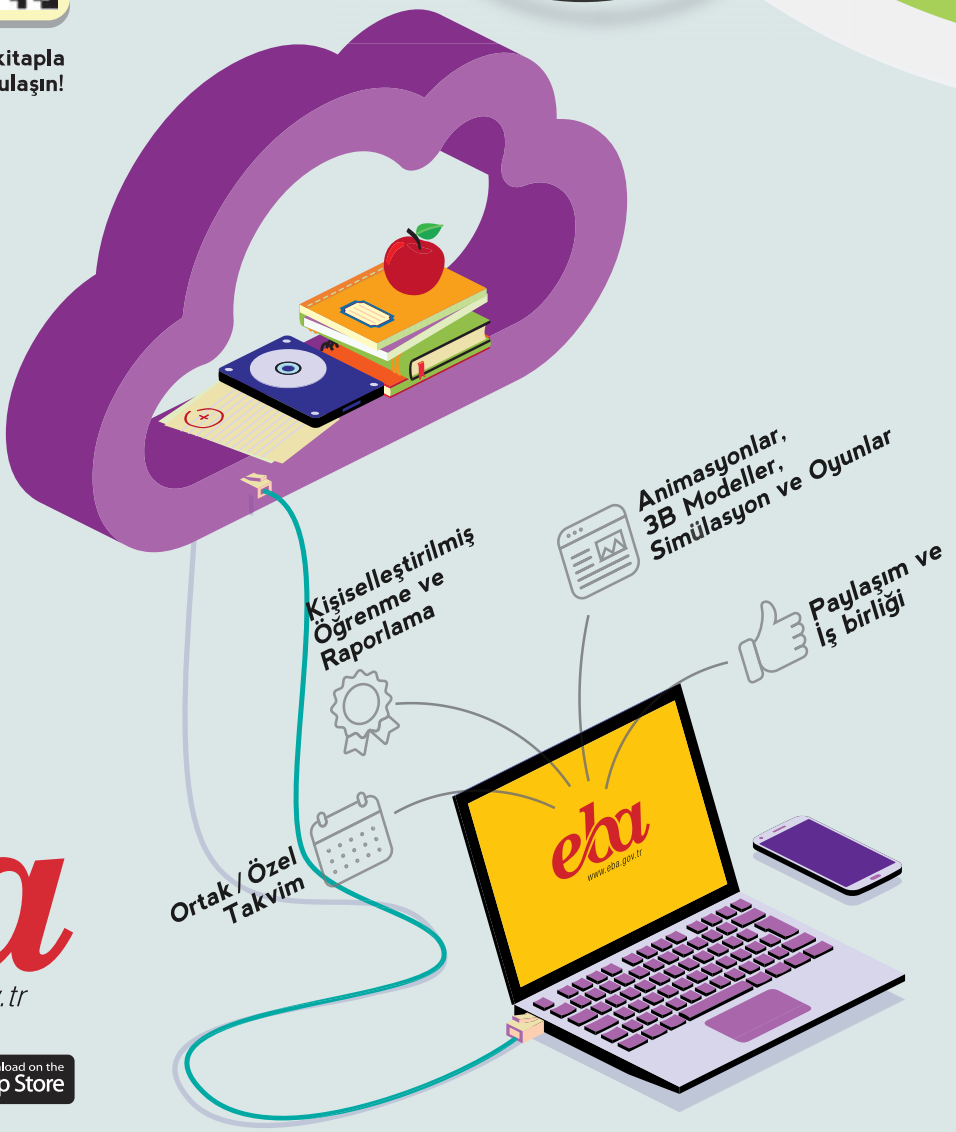

eba
www.eba.gov.tr

Google play | App Store

ISBN: 978-975-8198-82-5
9 789758 198825

BU DERS KİTABI MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞINCA ÜCRETSİZ OLARAK VERİLMİŞTİR.
PARA İLE SATILAMAZ.

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 5'inci Maddesinin İkinci Fıkrası Çerçevesinde Bandrol Taşıması Zorunlu Değildir.